

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Ekim / 2019

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

DPUJSS

Sayı / Number: 61
EKİM/ OCTOBER 2019

Sahibi / Owner
Prof. Dr. Kazım UYSAL
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Rektörü

Editör / Editor
Prof. Dr. Atilla BATUR
Doç. Dr. Arif KOLAY
Doç. Dr. Yavuz BOZKURT

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Atilla Batur / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Arif KOLAY / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Nurettin GÜLAÇTI/ Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz BOZKURT / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ercan YAŞAR / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra IŞIK / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Dergi Sekreteryası / Secretariat of Journal
Arş. Gör. Pınar ÖZER

Kapak Tasarımı / Cover Design
Öğr. Gör. Ceyda BAYRAKDAR / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Dizgi / Typeset
Öğr. Gör. Betül AYHAN

Web Tasarım / Web Design
Alper YILMAZ

Resmi Yazışmalar / Official Correspondence
Hatice NAZLI

Yazışma Adresi / Correspondence Address:
Sosyal Bilimler Dergisi
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya-Türkiye
Tel: 0 274 265 20 31
sbd@dpu.edu.tr
E - ISSN2587-005X

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Elmira ADİLBEKOVA - Akhmet Yassawi University	Bilhan KARTAL - Anadolu Üniversitesi
Ramazan AKTAŞ - TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi	József KÁPOSZTA - Szent István University
Arzu AL - Marmara Üniversitesi	Jose' R. Pires MANSO - Universidade da Beira Interior
Ceenbek ALIMBAYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University	Elena MIHAJLOVA - Ss. Cyril and Methodius University
Akmatalı ALIMBEKOV - Kyrgyz -Turkish Manas University	Sedat MURAT - İstanbul Üniversitesi
H. Murat ARABACI - Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi	Musa MUSAI - International Vizyon University
Ali ARI - Kırklareli Üniversitesi	Gulnar NADIROVA - Al-Farabi Kazakh National University
Ricardas BARTKEVICIUS - Vilnius Pedagogical University	Dick NG'AMBI - University of Cape Town
Ann Marie BISSESSAR - University of the West Indies	H. Nüvit OKTAY - Anadolu Üniversitesi
Nazım CAFERSOY - Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi	Ahmet ÖZEN – Dokuz Eylül Üniversitesi
Hakan ÇETİNTAŞ - Balıkesir Üniversitesi	Hüseyin Sami ÖZTÜRK - Marmara Üniversitesi
Halim DEMİRYÜREK - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi	H. Mustafa PAKSOY - Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Muzaffer DOĞAN - Anadolu Üniversitesi	Seval Kardeş SELİMOĞLU - Anadolu Üniversitesi
Yusuf DOĞAN - Cumhuriyet Üniversitesi	Kalina SOTIROSKA - International Vizyon University
Özlem DURGUN - İstanbul Üniversitesi	Andela Jakšić STOJANOVIĆ - Mediterranean University
Vahdettin ENGİN - Marmara Üniversitesi	Muhammet ŞEN - Ege Üniversitesi
Metin Kamil ERCAN - Gazi Üniversitesi	Hakan TAŞ - Marmara Üniversitesi
Mehmet ERDEM - Fırat Üniversitesi	Kamil TÜĞEN - Dokuz Eylül Üniversitesi
Ersen ERSOY - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	Gülden ÜLGEN - İstanbul Üniversitesi
Assem Abdel FATTAH - Minia University	Okan YEŞİLOT - Marmara Üniversitesi
Zoran FILIPOVSKI - International Vizyon University	Gültekin YILDIZ - Milli Savunma Üniversitesi
Ömer Faruk GENÇKAYA - Marmara Üniversitesi	M. Levent YILMAZ - Polis Akademisi
Nagy HENRIETTA - Szent István University	Ozan YILMAZ - Sakarya Üniversitesi
Fadil HOCA - International Vizyon University	Mehmet YÜCE - Uludağ Üniversitesi
Selehattin KARABINAR - İstanbul Üniversitesi	Mustafa Serhan YÜCEL - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Hasan Basri KARADENİZ - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	

Her hakkı saklıdır. Sosyal Bilimler Dergisi Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört kez yayınlanan, EBSCOhost, ULAKBİM TR Dizin Sosyal Bilimler Veri Tabanında, SOBIAD ve ASOS İndekste taranan uluslararası hakemli bir dergidir. Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kendi kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün veya Kütahya Dumlupınar Üniversitesi'nin görüşlerini ifade etmez. Makaleler sadece referans verilerek kullanılabilir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

1. **İkinci Yeni'nin Unutulmuş Şairi: Tevfik Akdağ**
Forgotten Poet Of İkinci Yeni: Tevfik Akdağ
Özlem KAYABAŞI 1-19
2. **Makine Seçimi Probleminde Entropi - ROV ve CRITIC - ROV Yöntemlerinin Karşılaştırılması**
Comparison of Entropy - ROV and CRITIC - ROV Methods in Machine Selection Problem
Nalan Gülten AKIN 20-39
3. **1841 Girit İsyanı Öncesi Girit Valisi Mustafa Naili Paşa'nın Adada Aldığı Önlemler**
The Precautions Taken by Mustafa Naili Pasha, the Governor of Crete Island, Before the
Crete Rebellion of 1841
Kevser DEĞİRMENCİ 40-59
4. **Tedarik Zinciri Risklerinin Azaltılmasında İşbirliği Yaklaşımının Etkisi: Üretim İşletmelerinde Bir Araştırma**
The Effect of Collaboration on Mitigating Supply Chain Risks: A Research on
Manufacturing Companies
Ali Çağrı BURAN, Ahmet AĞCA 60-78
5. **Sosyal Harcamaların Arz Ve Talep Yönlü Belirleyicileri: OECD Ülkeleri Örneği**
Supply and Demand Side Determinants of Social Spending: The Case of OECD Countries
İrem ÇETİN 79-92
6. **Türkiye'de Makroekonomik Göstergelerdeki Değişim**
Changes of Macroeconomic Indicators in Turkey
Ramazan KILIÇ, Feride Gülsüm GÜMÜŞSOY 93-105
7. **Döviz Kuru, Dış Ticaret Yoksulluk İlişkisi: Afganistan Örneği**
The Relationship between Exchange Rate, Foreign Trade and Poverty: The Case of
Afghanistan
Sanaullah Sanjar, Mehmet ŞENGÜR 106-124
8. **Bir Elektromekanik İşletmesinde Faaliyet Tabanlı Maliyet Yöntemi Uygulaması**
Implementation of Activity Based Costing in an Electromechanics Firm
Önder BELGİN 125-140
9. **Gediz'deki (Kütahya) Kırsal Mimariden Örnekler: Çamaşırhaneler**
Examples of Rural Architecture in Gediz (Kütahya): Laundries
Türkan ACAR 141-154

- 10. Ticari Dışa Açıklığın İnsani Gelişmişlik Üzerine Etkisi: V4 Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi**
The Effect of Trade Openness on Human Development: Panel Data Analysis for V4 Countries
Mustafa Necati ÇOBAN 155-169
- 11. Sigorta Şirketlerinde Kurumsal Yönetim Ve Finansal Performans Arasındaki İlişki**
Relationship between Corporate Governance and Financial Performance in Insurance Companies
Şerife ÖNDER, N.Nesrin KAVAK 170-183
- 12. Konut Sahibi Olma Kararlarını Etkileyen Faktörler: Lojistik Regresyon Ve Destek Vektör Makinelerinin Karşılaştırılması**
Factors Affecting the Housing Demand: A Comparison of Logistics Regression and Support Vector Machines
Mustafa BİLİK, Üzeyir AYDIN 184-199
- 13. Kırsal Alanlarda Güvenliğin Yasal ve Yapısal Sorunları: Köy Kolluğu Örneği**
Legal and Structural Problems of Security in Rural Areas: The Case of Village Guard
Fezullah ÜNAL 200-211
- 14. Vergi Yargısının İşlevleri Özelinde Kanun Yararına Bozma ve Etkileri**
Effects and Appeal for the Sake of Law in Functions of Tax Jurisdiction
Ulvi SANDALCI, Özgür SAYGIN 212-227
- 15. Dersaâdet Ticaret Odası Gazetesi Haberlerine Göre Osmanlı Ekonomisi Hakkında Kısa Bir Dönem Analizi: 1885-1887**
A Short -Term Analysis of the Ottoman Economy According to Newspaper Reports of the Dersaâdet (Istanbul) Chamber of Commerce: 1885- 1887
Şefik MEMİŞ 228-242

İKİNCİ YENİ'NİN UNUTULMUŞ ŞAİRİ: TEVFİK AKDAĞ

Özlem KAYABAŞI¹

Öz

İkinci Yeni, Türk Edebiyatı'nın 1950 sonrasında önemli etkileri olan bir şiir hareketidir. Bu hareket içerisine dâhil edilen şairler kendilerini bu şiire mensup olarak görmekten kaçınırsalar bile edebiyat tarihlerinde çok fazla isme İkinci Yeni başlığı altında yer verildiği görülür. Bu isimlerden biri de Tevfik Akdağ'dır. Bu çalışmanın amacı İkinci Yeni anlayışıyla kaleme aldığı şiirler olmasına rağmen edebiyat tarihlerinde adına pek rastlanmayan bir şairin şiirlerini açıklamaya, edebiyat anlayışını tanıtmaya çalışmaktır. Bu amaçla şairin yazdığı üç şiir kitabındaki şiirler yorumlanmış, adının neden unutulmuş olduğu izaha çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tevfik Akdağ, İkinci Yeni, Şiir.

FORGOTTEN POET OF İKİNCİ YENİ: TEVFİK AKDAĞ

Abstract

Turkish İkinci Yeni is a poetry movement of Turkish Literature after 1950, which has had significant influence. Although the poets being included in this movement have abstained from taking place in it, lots of poets are mentioned as the members of this movement in the history of literature. One of these poets is Tevfik Akdağ. The aim of this study is to explain and introduce the literary understanding and the poems of Tevfik Akdağ, a poet whose name cannot be seen much in the history of literature although he has written down poems by regarding the features of Turkish İkinci Yeni Poetry. To achieve this aim, the poems taking place in the three poetry books by the poet have been analysed and it is tried to explain why his name has been forgotten.

Keywords: Tevfik Akdağ, İkinci Yeni, Poetry.

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID 0000-0003-0136-4300
ozlem.kayabasi@dpu.edu.tr.

Başvuru Tarihi (Received): 20.11.2018 **Kabul Tarihi** (Accepted): 11.10.2019

Giriş

Modern Türk şiirinin önemli şiir hareketlerinden biri olan İkinci Yeni'nin, 1950'li yılların özellik le ikinci yarısından itibaren etkisi görülmeye başlar. Bu şiir hareketine dâhil edilen şairlerin tamamı kabul etmese de İkinci Yeni başlığı altında edebiyat tarihlerinde Oktay Rifat, Cemal Süreya, Edip Cansever, Turgut Uyar, Ece Ayhan, İlhan Berk, Sezai Karakoç, Tevfik Akdağ, Yılmaz Gruda, Ülkü Tamer, Özdemir İnce, Nihat Ziyalan, Alim Atay, Seyfettin Başçılar, Kemal Özer, Ercüment Uçarı, Sıtkı Salih Gör, Turgay Gönenç, Ömer Nida, Süreyya Berfe, İsmet Özel, Ahmet Oktay, Gülten Akın, Hâtil İbrahim Bahar, Ali Yüce, Faruk Ergöktaş, Tekin Kıpöz, Nureddin Yerdelen, Oben Güney, Âlim Atay gibi isimlerin yer aldığı uzun bir listeye rastlamak mümkündür. Bu isimlerden bazıları (Cemal Süreya, Edip Cansever, Turgut Uyar, Ece Ayhan, İlhan Berk, Sezai Karakoç) öncü oldukları için daha fazla araştırma ve incelemeye dâhil edilmişlerdir. Ancak dönemin edebiyat dergilerinde adları anıldığı ve şiirleri, yazıları ile görüldükleri hâlde sonraki dönemlerde isimleri unutulmaya yüz tutmuş, sadece adları ile anılan şairler de vardır. Bu şairlerden biri de Tevfik Akdağ'dır. Şair hakkında çok az değerlendirme yapılmasının çeşitli sebepleri olabilir. Bunlardan biri İkinci Yeni çizgisinden toplumsal bir şiir anlayışına kaymasıdır. Böylece İkinci Yeni şairleri arasında değerlendirilmesi de mümkün olamaz. Ancak yine de dönemin değişen şiir anlayışına işaret etmesi bakımından Tevfik Akdağ'ı da değerlendirmek yerinde olacaktır. Bu bağlamda şairin biyografisi ve sanat hayatının yanında şiir kitapları da bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

1. Hayatı

Asıl adı Tevfik Fikret Akdağ (Tanzimattan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, 2003), 29 Şubat 1932'de İzmir'de doğar. Orta öğrenimini İzmir'de İnönü Lisesi'nde tamamlar. , Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni 1958 yılında bitirir. Son Havadis gazetesinde düzelticilik yapar. İş gereği Ankara'dan İstanbul'a gittiğinde ise çeşitli bankalarda -Merkez Bankası ve Akbank- (Etiz, 2011) müfettişlik ve yöneticilik yapar. Şiirlerinin dergilerde görülmesi 1952'dedir. (Necatigil, 1993) 1955 yılında arkadaşlarıyla birlikte *Şimdilik* (Ocak 1955-Haziran 1955) adında yayın hayatına altı ay devam eden bir gazete çıkarır.² Şiirlerini 1968'de *Lacivert Kanatlı Bir Kuştur Gece*, 1977'de *Çıplak ve Sevinçle*, 1990'da *Eski İnsan Sözleri*, 1994'te *Kıpırda Ey Aydınlık (Bütün Şiirleri)* adlı kitaplarında toplar. 28 Eylül 1993'te İstanbul'da hayatını kaybeder.

2. Şiir Anlayışı

İlk şiirleri 1951, 1952 yıllarında *Yedigün*'de, daha sonra ise *Mülkiye*, *Yeditepe*, *Varlık*, *Türk Dili*, *Pazar Postası*, *Ataç*, *Papirüs*, *Yelken* gibi dergilerde yayımlanır. İlk dönem şiirleri hakkındaki düşüncelerini çeşitli dergilerde açıklamaya gayret eder. Bu dönemdeki şiirlerini *Mülkiye* dergisinde "söylemek istediğim bütün acı şarkılar, küfür gibi çıkıyor ağzımdan. Boşluğa tokat atıyorum" (Anonim, 1970, s. 27) şeklinde açıklar. *Pazar Postası*'nın sanat sayfasında da şiirler yazar.³ Burada yazdıklarını "Kandinsky siyahı ile bulanık, yeni âlemler kurmaktan usanıyorum kafamda" (Anonim, 1970, s. 27) şeklinde anlatır.

Tevfik Akdağ İkinci Yeni sürecindeki duygu ve düşünceleri ile arayışlarını *Papirüs*'te şöyle dikkatlere sunar:

Kitap çıkarmak geçiyor o günlerde aklımdan. Vazgeçiyorum. Şiirlerimin -nerede olursa olsun-yayımlanması bana yetiyor. Ve birden onlara yabancılaşıyorum. İmge, ateşli bir hastalık virüsü gibi, iyiden iyiye yayılıyor bütün Türk şiirine. Ona karşı

² Şimdilik gazetesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Fatih Sakallı, Şimdilik Gazetesindeki Şiir ve Sanat Yazıları, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Cilt: CXI, Sayı: 780, Aralık 2016, s. 81-92 ve Erdal Doğan, Edebiyatımızda Dergiler, Bağlam Yayınları, Birinci Basım Ekim 1997, İstanbul, s. 70-71.

³ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Ferhat Korkmaz, Pazar Postası'nın Türk Edebiyatındaki Yeri ve Önemi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.

çıkanları bile etkisine alıyor. Anlaşılması zor, taklidi kolay gibi görünen bir şiir biçimi, bir şairler dizisi, edebiyat tarihine kuşkusuz adını kazıyor. Bu şiir için söylenen, küçük bir azınlığın şiiri, karanlık şiir, şekilci şiir gibi sözlerin bir kısmı doğru çıkmış bile olsa, gerçek değişmiyor, Türk şiirine yeni bir söyleyiş şekli, mısra yapısı ve yeni bir tavır -toplumsal koşulların ister istemez bir yankısı olarak- girmiş bulunuyor. (Anonim, 1970, s. 27)

Böylece İkinci Yeni şiir anlayışının yöneltile eleştirilere rağmen şiirdeki yeknesaklığı kırdığını söyler. Ancak toplumsal gerekliliklerin gerektirdiği bu değişim Akdağ'ın şiirinde tamamen toplumcu bir anlayışa doğru ilerler. "Tevfik Akdağ 'birşey söylemeyen rastlansal şiir'i kabul etmez. İkinci Yeni'nin "toplumcu bir platform üzerinde kurulma amacı" taşıdığını ve ilerde bu amaca "faydalı" olacağını söyler". (Bezirci, 1974, s. 55) Şiir hayatlarına İkinci Yeni'den ilhamla başlayan ancak sonrasında yönünü değiştiren şairleri Asım Bezirci şöyle değerlendirir: "Tevfik Akdağ, Gülten Akin, Sıtkı Salih Gör, Refik Durbaş vb. şairler İkinci Yeni'nin biçimsel açımlarını toplumcu bir anlayışla birleştirmeye girişirler". (Bezirci, 1974, s. 62-63) Cevat Akkanat da *Gelenek ve İkinci Yeni* isimli kitabında Tevfik Akdağ'ı İkinci Yeni'nin öncülerinden biri olarak ele alır. İkinci Yeni hareketinin içinde yer almalarına rağmen onun toplumcu bir platform üzerinde yazılmış, ilerici bir şiir olduğu görüşünde olan şairlerden birini de Tevfik Akdağ olarak gören Bezirci, İkinci Yeni şairlerinin içerikte yapamadığı değişikliğin Akdağ gibi şairler tarafından gerçekleştirildiğini savunur.

Ece Ayhan ise Tevfik Akdağ hakkında şunları söyler: "Tevfik Akdağ sahici bir İkinci Yenici'dir, nedense adı geçmez, böyle bilinmez". (Yanikel, 2016, s. 13)

Pazar Postası'nın 27 Ocak 1957 tarihli sayısının sanat edebiyat sayfalarında yapılan ankette bu şiir anlayışı ile ilgili düşüncelerini paylaşır. Ankete İlhan Berk, Tevfik Akdağ, Yılmaz Gruda, Edip Cansever, Ece Ayhan, Turgut Uyar gibi şairler katılır. Anketteki sorular İkinci Yeni şiirinin toplumla ilişkisini, şairlerin bu anlayışla yapmak istediklerini, şiirde anlamın varlığını sorgulamalarını ister. Akdağ'ın ankete verdiği cevaplar özetle şu şekildedir: Öz ve biçim şiir için önemli unsurlardır. Muzaffer Erdost'un yeni şiiri 'rastlansal' şiir olarak tanımlamasına karşı çıkar. Şiirde önce öz sonra şekil ortaya çıkar. Ayrıca şiirde kelimeye önem verilmesi gerektiği düşüncesindedir. Kelimeye önem verilmesi de şiire anlam katan kelimelerin bir araya gelmesi anlamında kullanılır. İkinci Yeni şairlerinin imajlar kullanmalarını da dış dünyaya ait görünüşleri değiştirmek için yaptıklarını ifade eder. Yeni şiirin toplumcu görünmemekle birlikte toplumsal meseleleri çok yönlü olarak ele almak istediğini vurgular. Bu şiirden fayda elde etmek isteyen genç okurların bu şiir üzerine daha çok kafa yormaları gereklidir. İkinci Yeni'nin ortaya çıkış sebepleri üzerinde durulması için erken olduğunu söylerken de bunun Orhan Veli'den sonra gelen bir evrim ve değişen toplumsal şartların ortaya çıkmasıyla şiirin yeniden kurulma evresi olarak değerlendirilebileceğini ifade eder. (*Pazar Postası*, İkinci Yeni İçin Ozanlar Ne Diyor, 1957, s. 6-7-11)

Tevfik Akdağ şiirlerinin toplumcu çizgiye kayan ve bireyi ön plana alan tutumu hakkında Varan 8 adlı gazeteye verdiği röportajda "Sizde bilhassa "Randevu 2" şiiri ile, toplumsal mistisizm görüyoruz. Bu yönde tutumunuzu açıklar mısınız?" şeklindeki soruya şöyle cevap verir:

Son şiirlerim için, bu deyim kullanmakta belki haklısınız. Bugünlerde, insanın, birbirine karşı, iki belirli "ben"i üzerinde duruyorum. "Randevu 2" şiirinde de bunu söylemek istedim. Orada, dediğim gibi, iki "ben" var. Biri, insanın kendi için olan "ben" dir. Frenklerin "ego" dediği "ben". Diğeri, insanın kendi dışındakiler, yani geniş anlamda, toplum için olan "ben". Buna da "Hasbi duygu" diyoruz. Doğada, birinci ben, hiçbir zaman, öteki "ben" hesabına feragat etmez. Ama, kültür kurumu, bu "ben"i zayıflatmış, daha da zayıflatacaktır. Bugünün uygar insanında, ikinci

“ben” daha kuvvetlidir, kuvvetli olmalıdır. (*Varan 8 Fikir Sanat Edebiyat Gazetesi*, Ayaküstü Konuşmaları, 1955, s. 4)

Akdağ, sahibi olduğu *Şimdilik* adlı fikir ve sanat gazetesinin 6. sayısında genel bir edebiyat değerlendirmesi yapar. (*Şimdilik*, Neredeyiz, 1955, s. 1) Bu değerlendirme üç ana başlığa ayrılır: Batı'ya göre edebiyatımız, halka göre edebiyatımız, sanatçıya, yazara göre edebiyatımız.

Batı'ya göre edebiyatımız kısmında Batı'ya kıyasla başarılı bir edebiyatımızın olmayışının sebeplerini sıralar. Birinci olarak tarihi, ikinci olarak Türk dilinin bir kültür dili olmayışını, üçüncü olarak da tartışma özgürlüğünün olmayışını sebep olarak gösterir.

Halka göre edebiyatımız başlığı altında yazarın halkın gözündeki konumunu tartışır. Sanatçının yazdığı esere karşılık maddi bir kazanç sağlayamaması, halkın “sanatçıyı, yazarı, değiştirici, yapıcı olarak değil, sadece eğlendirici, güzel vakit geçirtici” olarak görmesi, bunun karşılığında da sanatçının kayda değer eserler vermektense “hafif” eserler vermesi eleştirilir. Yazarın, sanatçının “kamu görevlisi” olarak halkın hizmetinde olması gerektiği vurgulanır. Akdağ'a göre “edebiyat bir okul, yazar ve sanatçının da bir öğretmen” olduğu herkes tarafından kabul edilmelidir. Ancak bu sağlandıktan sonra bize ait olan eserler yazılabilir.

Son olarak ise sanatçıya, yazara göre edebiyatı sorgulayan Akdağ, bu kısımda sanatçıya düşen sorumluluğu hatırlatır. Sanatçıların ünlü olabilmek için başvurduğu yolları eleştirir. Sanatçıların kıskançlıklar, kavgalar yüzünden başarılı olmadıklarını anlatır. Ya da dostluk, ağabeylik değerleriyle sanatın yeterliklerinin karıştırıldığını, kabiliyetsiz insanların bu sayede sahte şöhretlere kısa zamanda kavuştuklarını ifade eder. Akdağ iki duruma da karşı çıkar. Sonuç olarak Türk edebiyatının oluşabilmesi için halka, sanatçıya, yazara aynı şekilde sorumluluk düştüğünü ifade eder.

Şimdilik gazetesinin 3. sayısında ise farklı bir değerlendirme yapar. Yazısına sanatın tanımı ile başlayan Akdağ'a göre sanat “içinde fikir ve zeka olan; fakat kendisi, fikir ve zeka olmayan bir zihin çalışması”dır. Sanatın malzemesini eşya ve insan olarak görür. Bunların birbirine estetik bir zevkle karışması sonucunda da sanat ortaya çıkar. Sanatın niçin yapıldığı sorusuna verdiği cevap ise onun sanat anlayışını gösterir niteliktedir:

Sanat niçin yapılır? Sanat yapıtı için iki malzeme var, demiştik. Eşya ve insan. Bunlardan, önce eşya üzerinde duralım. Bu hâlde, yapılacak sanat edilgendir. Yalnız kendi içindir. Başka deyimle, sanat için sanattır. Burada sanatçının dileği, bir estetik içinde, belli bir şekil verebilmek, emeğini göstermektir. Bu, bir lükstür, fantezidir, olmasa da olur. Örneğin, yalnızca bir ağacı anlatan şiir, bir meyveyi gösteren resim, bir hayvanı canlandıran heykel. Bunların yapılmasındaki “neden” bir güzellik çabası, bir haz duyma isteğinden başka ne olabilir? Bugün, yirminci yüzyılın hızlı dünyasında, artık eşyanın sanatını yapmak, pısrıkçadır, gülünçtür.

İnsan. Sanatın asıl malzemesi, hamuru. Bu sanat etkendir: Sanatçı istese de istemese de etkisi olacaktır. Ama, kime, nasıl? Bunda sanatçı, kendinin, ister bireyci olduğunu sansın, ister toplumcu olduğunu sansın. Sonuç değişmeyecektir.

Sanatçı, her şeyden önce kendini görür, kendini algılar. Her şeyden önce kendi vardır. Yapacağı bütün tümevarımlar kendinden başlayacaktır. En son durduğu gene kendidir, kendi beynidir, kendi yüreğidir, kendi sözüdür. (...) Sanatını yaparken çıkış noktası yine kendisidir. Kendi olmayınca sanatı da olmayacaktır.

Yapıt ortaya çıktıktan sonra ise yazarın “neutre” olduğunu söyler. O, yalnız gösterir, işaret verir; yalnız, ortaya koyar, bırakır. Gerisi, bilimcilerindir, yöneticilerindir. (*Şimdilik*, Sanatın Görevi, 1955, s. 1) Sanatın görevi ise insanın iç ve dış gerçekliğini kendisinden yola çıkarak ortaya koymaktır.

3. Şiirlerinin Değerlendirilmesi

Şairin ikinci kitabı *Çıplak ve Sevinçle* İstanbul Koza Yayınları arasında çıkmıştır ve 1977 tarihini taşır. 79 sayfadan oluşan bu kitapta Çağrışımlar ve Çıplak ve Sevinçle şeklinde iki ana başlık altında toplam 25 şiir bulunur. Bu kitap için Muzaffer Uyguner Türk Dili dergisinde bir değerlendirme yazısı yazar. Bu yazıda özetle şairin İkinci Yeni akımı içinde anıldığını ve çıkardığı bu ikinci kitabında da imgelere dayalı anlatımını devam ettirdiğini, yalnız kitabın ikinci bölümündeki şiirlerin “kişiselden toplumsala kadar uzanan bir öz”ü getirdiğini söyler. Şiirlerinde görülen bilge tavrının yanında öğüt veren sanatçı kimliğini sergilemesini ise yadırgar. (Uyguner, 1978)

Üçüncü kitap *Eski İnsan Sözleri* Edebiyat Gazetesi yayınları arasında 1990 yılında İstanbul’da çıkar. 78 sayfadan oluşan bu kitapta İnsan Hâlleri ve Gerçek Arayıcısı başlıkları altında 20 şiir bulunur.

Bütün Şiirleri ise *Kıpırda Ey Aydınlik* başlığıyla Bilgi Yayınevi tarafından 1994 yılında Ankara’da kitaplaştırılır. Bu kitabın içinde şairin üç kitabındaki şiirler bir araya getirilmiştir. Ancak Şimdilik dergisinin Mayıs 1955 tarihli beşinci sayısında yer alan ‘Randevu 2’ ve Şubat 1955 tarihli ikinci sayısında yer alan ‘Kuanta’, M. Nihat Etiz’in hazırladığı Cumhuriyet Dönemi Mülkiyeli Şairler Antolojisi’nde Tevfik Akdağ’a ait olduğu belirtilen ve şairin son kitabı *Eski Zaman Sözleri*’nde yer alan ‘Şiir Beyi’ başlıklı şiirler bütün şiirleri içerisinde yer almamıştır.

Bu bölümde şairin yayımlanan üç şiir kitabındaki şiirler ele alınacaktır. Yapılan değerlendirmeler tematik ağırlıklı olacaktır. Her kitap kendi içerisinde bireysel ve toplumsal temalar başlıkları altında değerlendirilecek, sonuç kısmında ise şairin şiir anlayışı şiirlerinden hareketle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

3. 1. Lacivert Kanatlı Bir Kuştur Gece

Tevfik Akdağ’ın ilk kitabı *Lacivert Kanatlı Bir Kuştur Gece*’dir. Kitabın ilk baskısı 1968 yılında İstanbul’da Uğrak Kitabevi’nden çıkmıştır. 48 sayfadan oluşan kitapta 30 şiir bulunmaktadır. Bu şiirlerden “Meta Fizik” Şimdilik dergisinin Ocak 1955 tarihli birinci sayısında yayımlanmıştır. Ayrıca *Pazar Postası*’nda yayımlanan beş şiiri de şairin bu ilk kitabında yerini alır. Bu şiirler şunlardır: “Akdenizce” (29 Eylül 1957, S.38, s. 6), “Az Kesit” (18 Kasım 1956, S. 47, s. 6), “Oynaklı Pazar” (17 Şubat 1957, S.8, s. 7), “Gevşek Kıravatlı İbrahim” (23 Kasım 1958, S. 47, s. 9), “İbrahim Eşittir İbrahim” (10 Ağustos 1958, S. 32, s. 7).

Kitapta yalnızlık, yabancılaşma, aşk/sevgi, toplumcu temalar ön plana çıkar. Şiirlerde söyleyici hayata karşı bir tavır geliştirme gayreti içindedir. Bu gayretin temeline de yaşama sevincini koyar. Bunun üzerine inşa ettiği hayatın farklı yönlerini, insan manzaralarını dile getirir. Söyleyicinin sesi bir düzen oluşturma endişesi ile birlikte kararlı bir tonla çıkar. Bu durum şiirlerde kullanılan kelimelerin seçimini de belirler. Ağırlıklı olarak fiillerin ve sıfatların kullanıldığı söylenebilir. Ancak İkinci Yeni anlayışıyla kaleme alınan şiirlerde çok daha sembolik, alışılmamış bağdaştırmaların olduğu, şaire özel kelimelerin ve kelime gruplarının kullanıldığını görmek de mümkündür: Sıcak ıgri, Picasso’nun çıplakları, Van Gogh’un buğdayları, meryem yüz, bıkkın süreli enflasyon ahlakı, yanlış isa’lı hâlimeler, oynaklı pazar, yanıklı hayat, delirimsirek bir delikanlı, amore françeska, uydu ibrahim, Kandisky siyahı, anadan doğma kadehler, alkol yiyorum çatır çatır, makarna içiyorum beyaz sülük gibi, ne güzel alkol makarnam, تنها bir kız, ısmarlama bir deniz, besberaber, kısıvrak karanlık, aklımın zehir yuvarlağı, bön aynalar, alafranga portakal, çapraz karanlık, hayvanistan, geberik saltanat, âlosman loşluğu, Ceneviz kadınlığı, nihavent burjuva, soyut insan kuruları, kulaklarımda miskin çingene, Katolik bozması kısık panayot, paranın isterikleri, katolik diz kapakları, yaşamın donuk bekleyiş çamuru, ş’apsam, gulümtiyana, abacanakinuska, kendi gövdesini yiyen bir hayvan, kuanta gibi örnekler şairin İkinci Yeni’ye olan bağlılığını gösterir niteliktedir.

Tevfik Akdağ mekân kullanımını konusunda da geniş bir bakış açısına sahiptir. Sadece İstanbul, İzmir gibi şehirler değil sokaklar, caddeler, yabancı ülkeler de söz konusu edilir. Kumrular sokağı, İzmir, Müjde sokağı, İstanbul, Cezayir, Ege Denizi, Akdeniz, Afrika, Kordon I, Rum sokağı, Göztepe, Galata, Beyoğlu, Marmara, Seyhan, Nasıra, Adana, Harput, Kars, Habusu, Subasan şairin ilk kitabında adı geçen yer isimleridir.

Bu kısımda *Lacivert Kanatlı Bir Kuştur Gece* kitabındaki şiirlere hâkim olan temalar sınıflandırılıp değerlendirilecektir. Bu kitaptaki temaların ağırlıklı olarak bireysel olduğu görülür. Yalnızlık/yabancılaşma bu temalardan ilkidir.

Büyük şehir hayatında ekonomik kaygıların yalnızlaştırdığı birey, zamanla topluma da yabancılaşır. Tevfik Akdağ, yalnızlık temasını genellikle bireysel olarak ele almayı tercih eder. "Randevu 2" şiirinde söyleyici, kendisine yabancılaşarak etrafında olan biteni anlamaya çalışır. Yaşadığı hayattan memnun olmayan ve kendini anlamaya çalışan bireyin gel-gitleri yansıtılır.

Bireyin yaşadığı topluma uyum sağlayamaması yalnızlaşmasının da kaynağı olarak gösterilir. "Cahil" şiirinde "Sizi bulsaydım sizden yaşamayı öğrenecektim" (Akdağ, 1994, s. 15) diyen söyleyici, ztlıkların arasında kaybolur ve yalnızlaşır.

"Sekiz buçuk"ta bulvardaki kalabalığın içinde yalnız bırakılan bir insanın sesi duyulur. Şehrin kalabalığını da, ıssızlığını da gösteren bir saat olarak sekiz buçuk bir değerlendirme noktasıdır. Kalabalık bir zamanda herkes birbirine karışır, herkes aynlaşır. Ama söyleyici yine de fark edilmek ister. Burada "beni bıraktınız" ifadesinin terkedilmişliği de vurguladığı görülür.

"Sıcak ıgır" dış dünya ile iç dünyayı birbirine uydurma çabası olarak değerlendirilebilir. Şiirde gün sonunda eve gelişin üç farklı hâli tasvir edilir. Birincisinde eve sarhoş gelen ve geceyi de kelimelerle meşgul olarak geçiren biri vardır. İkinci akşam hiçbir şeyle ilgilenmeyen biri hâline gelir. Dünyada olup biten şeyler umurunda değildir: "Bugün ben dünyada yoktum dokunmadım yatıyorum" (Akdağ, 1994, s. 21). Üçüncü akşam ise kendisini ve çevresini tanımayan çalışan biri hâline gelir. "Güneş vuruyor kapıyı açıyorum" (Akdağ, 1994, s. 21) ise yeni bir güne yeni bir başlangıcın ifadesidir. Söyleyicinin bir noktada yalnızlığını hayata tutunma gayretiyle azaltmaya çalıştığı söylenebilir.

"Ucuz oyun", "Cahil" şiirindeki gibi Müjde sokağında geçer. Söyleyici evinde yalnızdır. "Dört dilsiz duvar dört dram seyircisi" (Akdağ, 1994, s. 22) dir. Bu yalnızlığı gidermek için sabah dışarıya çıkar. "Linotipler rotatifler manşetler" (Akdağ, 1994, s. 23) yalnızlığını paylaştığı matbaa makineleridir. Yapamadığı her şeyi mürekkep ve kâğıtlar vasıtasıyla yapabilir hâle gelir, bu defa da "Konuşun dört arkadaşım" (Akdağ, 1994, s. 23) diyerek yalnızlığın geride kaldığını anlatır.

Bireysel temaların bir diğeri olan aşk/sevgi, şiirlerde hayata tutunmak için bir vasıta olarak ele alınır. Yalnızlaşan ve içine kapanan birey aşka/sevgiye sığınır. Bu şiirlerden biri olan "oynaklı Pazar"da:

Ben senli olmaya alıştım belli oluyor

Daha fazla daha bin kere hiç ayıp değil

Kendimli ve senli başka kimseyle beraber

Hep yanmalı hayat dünyada istediğim kadar

Bu farkında değil günler haddinden fazla senli (Akdağ, 1994, s. 26)

mısralarıyla sevgili ile beraber olmanın kaçınılmazlığına işaret eder. İki âşığın aralarındaki ilişkinin hareketliliğini ise mambo dansıyla özdeşleştirip anlatır.

"Gülüm" şiirinde ise âşık olmalarına rağmen birbirlerinden ayrılmak durumunda kalan iki kişinin hâli yansıtılır. Bu ayrılığın sebebi "kaldım diye yağmurlarda yalnız/ düştüm diye yataklara kuru

tahtalarda” (Akdağ, 1994, s. 34) mısralarından anlaşıldığı kadarıyla bir zorunluluktandır. “bu yağmurlar geçer ben kurtulurum/ ağlama gülüm ağlama gülüm” (Akdağ, 1994, s. 34) ifadeleri de bu ayrılığın hapis yüzünden olduğunu düşündürür. Sığınılan aşkın başka bir yokluğa çare olamadığı da ifade edilmiş olur.

“İzmir’de ıslak taşlar üstünde” şiirinde, birbirlerinden ayrılmak üzere olan iki sevgilinin durumu anlatılır. Ayrılık hissedildikçe söyleyicinin “dünyam daralıyor- bu bir cinayettir/ Dünyaları gibi/ Kelimeci pısrık şairlerin” (Akdağ, 1994, s. 31) demesi de anlam kazanır. Giderek yalnızlaşma söyleyiciyi eleştirel bir tavra da sürükler. Kelimeye önem veren şairleri pısrık ve dar bir dünya görüşüne sahip olmakla suçlar. Bu şiirde Tevfik Akdağ’ın şiir anlayışıyla ilgili açıklamalara da rastlamak mümkündür. “Uzun gecelerin manastırında/ Ağır bir hava gibi yoksulluğum/ Kandinsy siyahıyla bulanık/ Yeni âlemler kurmaktan usanmış kafasında” (Akdağ, 1994, s. 31) mısraları şairin kafasında kurmaya gayret ettiği yeni âlemlerin yoksullukla, yalnızlıkla sarıldığına ve onun gelecek ümidinin karanlığa sapsaplanmasıyla açıklanabilir. “Şiirlerinde bir karamsarlık havası vardır. Çocukluğundaki kıtlık günlerinin bunda ilk etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Ondan sonraki yoklukla geçen yaşantısı da bu arada düşünülebilir” (Anonim, 1970, s. 27).

Yaşama sevinci Akdağ’ın şiirinde önemli bir dayanma noktasıdır. Bireysel bir tema olarak da sıklıkla kullanılır. Hayatın güçlükleri karşısında ona karşı duracak güç, bu sevgide yatar. “dar kan” şiiri de bu sevinci ifade etmesi bakımından önemlidir. Bu şiirde söyleyici Hrisi Stefanopol ile konuşur. Karanlıktan, yalnızlıktan, yokluktan yorulan söyleyici bütün bunlara rağmen yaşamının böyle bir şey olduğunu kabullenir. Bu kabulleniş onun yaşama olan bağlılığından ileri gelmektedir. “Ben kaç kez girdim böyle kemik katılığına/ hızlı duygularla büyük kenarında yokluğumun/ yüzüm alıştı kendime bön aynalarda” (Akdağ, 1994, s. 38) diyen söyleyici “kalleş bir oyunda gibi yenilir bazen insan” (Akdağ, 1994, s. 38) ifadesiyle de yaşamının kuralının bu olduğunu söyler. “Ölmicem ben ne kadar gerilse tellerim/ sen yine merhaba diyeceksin benden önce/ her kapıdan girişimde bana gülerek/ ben yine böyle aklımın zehir yuvarlağında” (Akdağ, 1994, s. 38) yaşamakta direnmenin önemini vurgulayan, aklın çizgilerinin dışına çıkarak mücadele etmenin gerekliliğine işaret eder.

“Meta fizik” şiirinde “Ben yarım bir güneşten bir gün yaparım”, “ben yarım bir güneşten mutluluk yaparım” (Akdağ, 1994, s. 17) cümleleriyle yaşama sevincini ve bağlılığını ifade eder. İnancı ve umudu olduğu için yaşamasının da mümkün olduğunu anlatır.

Şiirlerdeki kadın unsuru da önemlidir. Kadın da tıpkı aşk/sevgi temasında olduğu gibi yalnızlıktan kaçış için bir sığınaktır.

“Semira’ya gece yarılardan sonra yazılmış delice mektuplardan” şiirinde Semira’ya yazılan mektubun aslında hayatı anlama gayreti olduğu görülür. Söyleyiciye göre hayatın amacı yaşamak, özgürlük, kardeşlik, mutluluk, insanlık ve sevdiği kadındır. Semira “semira’lı istanbul” şiirinde yeniden ortaya çıkar. Bu şiirde de İstanbul’un bir kıtasında yaşayan Semira’dan söz edilir. Şehrin iki yüzünün olduğu ancak Semira’nın yaşadığı tarafın söyleyicinin hoşuna gittiği, diğer kısmının onu ilgilendirmediği anlaşılır. Söyleyiciye göre çağırdığı herkesin Semira olması da bu sebebedir. Semira yanında ayrıldığında söyleyici için İstanbul’un bile önemi kalmaz.

“Güzines”, şarkıcılık yaparak hayatını kazanan bir kadının hikâyesidir. Para kazanma zorunluluğu bu kadının hayatındaki pek çok güzel şeyi ötelemesine sebep olur. Hayatının en güzel yılları böyle geçtikten sonra bu kadının artık köşesine çekildiği anlatılır.

“Geçkin bir müslüman kızın mayhoş şarkısı’nda yaşı geçkin bir kızın içindeki aşkın ve şehvetin boşluğunu kapatma isteği ile toplumsal ve dinî normlar arasında kalması anlatılır. Kederli ve yalnız olması yine de kötü yola sapmasına neden olmaz.

Akdağ toplumsal temaları işlerken, İkinci Yeni’nin soyut, imgelelere dayalı anlatımından ziyade toplumcu gerçekçi anlayışın etkisiyle eleştirel bir anlatıma başvurur. Bu eleştirel tavır, geniş bir

bakış açısıyla okura sunulur. Türkiye'deki, Afrika'daki insanların hayatlarından kesitler yansıtılır. Şehirde yaşayan küçük insanların geçim sıkıntıları ele alınır. Şehir hayatı da toplumsal temalardan biri olarak değerlendirilebilir. Şairin kendi hayatından izlere de rastlanan "başladı izmir sabahı"nda sabahın erken saatlerinden itibaren ekmek kavgasına başlayan tütün, üzüm tarlalarında çalışan işçiler ve balıkçıların zorlu hayat mücadelesi anlatılır.

"Seyhan" şiirinde de Adana'da yaşayan insanların hayatlarından bölümler aktarılır. Bu şiirde eleştirel bir tavır görmek de mümkündür. Şehrin sahip olduğu kıymetlerin sadece adlarının bilindiği ama gerekli değerini gösterilmediği anlaşılır. Söyleyicinin bu konudaki tavrı nettir:

Seyhan dediniz kentin ortasından
Akan bir halkı kasedtiniz
Ne gönlü yücesiniz
Bol para çal para dış ödeme dengesi
Siz kendi gövdesini yiyen bir hayvan gibi
Utanmazsınız. (Akdağ, 1994, s. 51)

Burada yapılan eleştirinin muhatabı şehrin yöneticileri de olabilir.

Şairin "kılıksız opera"da da doğu bölgelerindeki insanların yaşadığı yoklukları değerlendirdiği görülür. Harput, Kars, Habusu, Subasan gibi yerlerde insanların köle gibi çalıştırılmaları ve yaşadıkları hayatın tekdüzeliği anlatılır. "Lacivert kanatlı bir kuştur gece" (Akdağ, 1994, s. 52) ifadesiyle de bu hayatın ancak geceleri sakinleştiğine işaret eder. Buralarda yaşayan herkesin adı Mustafa'dır, mekânlar ayrı olsa da yaşanan aynıdır. Şair, aynı dikkatle "İbrahim eşittir İbrahim" şiirini de kaleme alır.

"Gevşek mavi kıravatlı"da 1958 yılından bir kesit aktarılır. İzmir'de yaşayan delimsirek bir delikanlının yaşadığı bunalımı, değişen zamana uygun eğlence anlayışını, sinemaları, kadınları anlatılır. "Yoğun yoksullu eski grek kentin(d)e" (Akdağ, 1994, s. 29) "büyük gelirli yurttaşları" (Akdağ, 1994, s. 29) seyrederek de toplumsal bir söyleyişin izleri görülür.

Tip eleştirisi, şairin bireysel olarak değerlendirmelerinin yer aldığı şiirlerde kullanılır. "uyuşuk istanbullar" şiirinde bir tipi eleştirmek amaçlanmış gibidir. Yaptığı her şeyin bir gösteriş olduğu anlaşılan, gerçek bir soylu ve entelektüel olmayan bu tip yanında Naki diye biriyle gezer, ayakta Bach dinler, belli duraklarda kadınları bekler.

Ha pardon
Bir de öncü dedikleri
Frenk yazarlarını okur arada bir
Bir şeye benzesin diye surati kalabalıklarda
Modern aydın baylarla söyleşir
Sararmış alkol çanaklarında Beyoğlu'nun (Akdağ, 1994, s. 42)

Böyle bir kişinin tek derdi mutlu yaşayabileceği bir dünyanın hayalini kurmaktır.

"Kısık panayot" şiirinde de bir tipin anlatıldığı görülür. Panayot ticaretle uğraşan ve oldukça zengin olan bir adamdır ama buna rağmen paraya hükmedebildiği gibi kadınlara hükmedemez. Dünyayı bir ucundan parası sayesinde yakalayan bu adam "Leyla" ile olan ilişkisini de parasını işletir gibi yürütmek ister ancak başarılı olamaz. "tu toplum sizi kahretsin", "bık", "sıkıntımın galatası", "dük" başlıklı şiirlerde şair, şehir hayatının bozulan düzenini, insanların riyakârlıklarını, değerlerdeki yozlaşmayı da eleştirir.

Şairin toplumcu temalarına bir diğer örnek toplumcu duyarlılık ve kötü politikalarıdır. Burada da eleştirel bir bakış açısını görmek mümkündür. “akdenizce”, şairin İkinci Yeni anlayışından çok toplumcu duyarlılığa yer verdiği şiirlerinden biridir. Bir yanda Cezayir’de yaşanan Fransız terörü, diğer yanda Akdeniz duyarlığı ve aşk ele alınır. Sevgilinin “meryem yüzü” (Akdağ, 1994, s. 24) söyleyiciyi bu vahşet karşısında yatıştırabilen tek şey olarak gösterilir. Yaşanan acılara karşı dayanma ve sabretme gücünü sevgili ile birlikte olmaktan alacağını açıkça ifade eder. Söyleyici kötü politikalarından kaçarken sevdiği kadın da kadınlığından kaçmaktadır. Sığındıkları liman da aşk olacaktır.

“Afrikalı”da da benzer bir duyarlıktan söz etmek mümkündür. Şiirden iki farklı anlam çıkarılabilir. Afrika uzun yıllar sömürge olarak yaşamış bir topluluğun coğrafyasıdır. Yokluğun, acının burada yaşayan insanlar üzerinden anlatılması söz konusudur. Bir de sevgilinin iri siyah gözleri Afrika siyahıyla benzeştirilir.

Afrika balığını bilmiyorum sade gözlerin yetiyor
Gözlerin iki siyah balık gibi yüzünde
İki siyah afrika
Biri yanımda susuyor
Biri de susuyor evliya gibi
Asya ile Avrupa arasında (Akdağ, 1994, s. 27)

mısralarıyla hem gözlere hem de Afrika kıtasındaki olaylara gönderme yapılır. Şiirde vurgulanmak istenen asıl mesaj ise son mısralarda gizlenir: “Afrika balığında bir kurşun/ Gözlerinde bir silahsızlanma” (Akdağ, 1994, s. 27). Gözlerin silahsızlanması, Afrika üzerindeki sömürgeci zihniyetin biteceğine olan umudu da simgeler. Şair, sömürüye karşı olan düşüncesini de ortaya koymuş olur.

“Gulümtiyana”, hem İkinci Yeni hem de toplumcu anlayışının izlerini taşıyan bir şiirdir. Yokluk içinde İkinci Dünya Savaşı’nı yaşayan, ailesi de darmadağın olan bir çocuğun hikâyesi anlatılır. Bu şiirde anlatılan çocukluğun kaynağını şairin kendi hayatından aldığı söylenebilir. Hüznü ve eksik hissedilen bir çocukluğun acısı dile getirilir.

Tevfik Akdağ yayımladığı bu ilk kitabında İkinci Yeni anlayışına bağlı olduğunu hissettirir. Bu kitapta yer alan “sıcak ığrı”, “ucuz oyun”, “az kesit”, “tu toplum sizi kahretsin”, “bık”, “sıkıntımın galatası”, “güzines”, “dük”, “geçkin bir müslüman kızın mayhoş şarkısı”, “gulümtiyana”, “ateşkes”, “kuanta” başlıklı şiirlerinde tamamen İkinci Yeni anlayışının sembolik ve kapalı anlatımını görmek mümkündür. Ancak bir süre sonra toplumcu anlayışa doğru bir geçiş hissedilir. Dolayısıyla Akdağ’ın İkinci Yeni’nin unutulmuş bir şairi olmasının da sebeplerinden biri de ortaya çıkar.

3.2. Çıplak ve Sevinçle

1978 yılında yayımlanan bu kitap, Çağrışımlar ana başlığı altında 10, Çıplak ve Sevinçle başlığı altında 15 şiirden oluşur. Çağrışımlar başlığındaki şiirler Akdağ’ın İkinci Yeni anlayışından tamamen uzaklaştığını gösteren özellikler taşır.

Bu kitapta yer alan şiirlerde duygu ve düşüncelerin eşit ağırlıkta ele alındığı görülür. Özellikle aşk ve sevgi şairin en önem verdiği duygulardır. Hayatın da, insanlığın da merkezine bu iki değeri koyar, kendi hayatını ve sanatını da buna göre şekillendirdiğini düşündürür. Ayrıca toplumcu düşüncenin gereği olarak yönetime dair eleştirilerini sıralar, insanoğlunun hayat karşısında verdiği haklı mücadelesini yüceltir. Aklın varlığı da insanoğluna yol gösterdiği için yüceltilir.

İlk kitabında olduğu gibi serbest vezin kullanan şairin dil kullanımında da daha anlaşılır olma gayretine girdiği görülür. Toplumcu anlayışın gerektirdiği şekilde kelime seçiminde ve imge dünyasını oluşturmada daha net çizgilere sahiptir. Bunu sağlamak için de bazı şiirlerinde (“beyaz yangın”, “çiplak ve sevinçle”, “bir yerlerde yalnız”, “yalanının ölümsüzü yoktur”, “santiago’lu çocuk”) uzun şiir cümleleri yerine kısa, iki mısra(ikilik) şeklinde bir kullanıma yöneldiği söylenebilir. Ancak toplumcu çizgide bile olsa şairin kendine özgü bir imaj dünyası olduğunu söylemek gerekir. Saat denen uydurma, salyangozlaşmalar, yasağın çarpık tadı, göl deliliği, tüketim bilimleri, kullanılmış saatler, milyonla kölenin silahsız gözü, kocamış geleneği insan sabrının, kendi başına bırakılmışlığın uğultulu sancısı, insanın çoğul onuru, düşüncenin delici aygıtı, bıkkınlığın sarkacı, bezginliğin akrebi, kafamdaki sürgünler, yüzümün bozulmamış bir töresi, içleri buz kesilenler, gözlerinde karanlığı taşıyanlar, inancı nasır bağlayanlar, umudun kalabalık kapısında sıkışıp ezilenler, yaşamayı pis ceplerine dolduranlar, kuruntunun şatosu, yaşamanın sinsi kahyaları, alnıdaki sıcak kırbaç, bedenimin doymaz açlığı, kalbimin süresiz sözleşmesi, göğsümdeki erimeyen platin, beynimdeki yangın, değeri var eden kutsal emek, mutluluğu engelleyen kör birikim, insan çekirdeği, gerçekliğin ateşi, düşüncenin geniş kalçalı evreni, ateşin içinden geçen, dört duvar arasında düşünen, Frank şatosu, kırları ve kentleri soyanlar, aklın ensesi, güneşin kamburu, evrensel akış, aklının tetiği, çiçek duruşlu bir can, belleğinde biriken tortu, dünyanın geniş sıcak rahmi örnekleri şairin dünya görüşünün, şiirlerinin kelime dünyasına yaptığı etkiyi gösterir niteliktedir.

Tematik bir değerlendirme yapıldığında ise bireysel ve toplumcu temaların ele alındığı görülür. Bireysel temaların başlıcası ise aşk/sevgidir. Bu başlık altında değerlendirilecek şiirlerde kadın-erkek ilişkisi tüm boyutlarıyla ele alınır. Sevgilinin varlığı hayatın bütün acılarını unutturacak bir unsurdur. “girince sen sütümün odununa”, “aykırı değildir isteğim doğaya” şiirlerinde aşkın varlığı yüceltilir, varoluşun şartlarından biri olarak gösterilir.

“Sevgi yoksa ben de yokum”, her şeyin merkezine sevgiyi yerleştiren bir zihniyetin ürünüdür. Evrenin oluşmasında, yaşamın her türlü kuralında, düşüncenin oluşumunda, akılla duyguyu dengeye koymakta, birliğin ve bağlılığın oluşmasında sevginin önemi vurgulanır.

“Yıldızların buzunda”, her şeyin üstünde görülen aşkın yüceltildiği görülür. Aşkın anlatılmasında toplumcu bir bakış açısını bulmak da mümkündür:

Milyonla kölenin silahsız gözünde

Başkaldırının inatçı ateşinde

Kahırda çilede tarihin vurucu nefretinde (Akdağ, 1994, s. 63)

mısralarında aşkın bir dava anlamında kullanıldığı da görülür. “Düşün ve şiirin parmaklarında” (Akdağ, 1994, s. 64) şekillenen aşk âdeta kristalleşir.

“Aykırı değildir isteğim doğaya” şiirinde sevgiliyle birlikte olma isteği dile getirilir. İlk gençliğin dile getirildiği şiirde “isteğim uygundur ahlakım en eski tohumuna” (Akdağ, 1994, s. 62) diyen söyleyici cinsel duygularının uyanışını özgürce yaşamak isteğini dile getirir.

“Yorul kalbim yorul”, “okusun diye sevgisizler”, “can”, “aşkın kronolojisi” gibi şiirlerde de aşkın farklı hâlleri yansıtılır. Bu kitaptaki “aşk memurları için dolmuş şarkısı”nda, hayat kadınlarının hayatlarından kesitler sunulur ve onları bu hayata mecbur bırakan unsurlar vurgulanmak istenir.

Bireysel temaların bir diğeri mutluluktur. Bu kitapta şairin mutluluk arayışı aynı zamanda hayata tutunma çabasının beraberinde getirdiği bir unsur olarak işlenir. Hayatın olumsuzlukları karşısında acı çeken, mutsuz olan birey tek çıkış yolu olarak kendisini mutlu edecek şeyleri arar:

“Kimlerdensin mutluluk”, başlığından da anlaşılacağı gibi söyleyicinin mutluluk arayışını anlattığı bir şiirdir. Mutluluğu saklı olduğuna inanır söyleyici önce. Bir şey istemeyenlerden ya da

“yaşamayı pis ceplerine dolduranlar”(Akdağ, 1994, s. 75) dan saklandığını düşünür. Sonra mutluluğu kimlerin hakettiğini söyler: “Sabırla bekleyenler” ve “inanmışlar” (Akdağ, 1994, s. 76). En sonunda da mutluluğu aramak yerine görmek gerektiğini fark eder. Hayatın içindeki en basit şeyler bile insanı mutlu edebilir. Umudu kesmemek, kuruntulardan ve yalanlardan uzak durmak mutluluğun sırrına erişmek için yeterlidir. Burada dikkati çeken husus şairin toplumcu bakış açısını bireysel temalarda da kaybetmeyiştir.

Şairin kullandığı bir diğer tema yaşama sevincidir. Bu temanın temelinde de toplumcu bakış açısı vardır. Her şeye rağmen direnen, mutlu olmak isteyen bir zihniyetin izleri görülür.

“Beyaz yangın”, söyleyicinin onu hayata bağlayan unsurları anlattığı bir şiiirdir. Korkan, bunalan, umutsuzluk içindeki birey her şeye yeniden başlamak, olumsuz duygu ve düşüncelerini arkasında bırakmak ister. Ağrı, acı, kötümserlik, öfke, sabır, suskunluk, yalnızlık gibi pek çok unsur söz konusu edilir. Söyleyicinin hayata bağlılığını sağlayan bir tutkusu vardır. Bu bağlılığı destekleyecek her şeyi ister. Ona engel olacak olanları ise değiştirme peşindedir. Düşüncesi, zihni çalıştığı zaman hiç değişmeyecektir. Ona dayanma gücü veren de düşünebilme gayretidir.

Kitaba ismini veren “çıplak ve sevinçle”de her şeyin çözümünün insanoğlunun elinde olduğu vurgulanır. Dünyaya çıplak ve sevinçle gelen insan düşünüp, zihnini açık tuttuğu müddetçe her şeyi de başaracak güçtedir. Her şeyi sorgulayan, merak eden insan örnek olmalıdır. İnsani değerleri kaybetmeden yaşayabilmek aklın koyduğu kurullarla yaşayabilmek temel amaç olmalıdır.

“Bin güneşin kamburuna” şiiirinde söyleyici, güneşli bir Ege kasabasında yaşayan Ahmet adlı birini eleştirir. Söz konusu edilen şey ise yaşaması kolay ve güzel olan bir yerden şikâyet eden Ahmet’in düşünceleridir. “Güneşin kamburu” ifadesi ile parlak ve aydınlık zamanlar kastedilir. Toprakla, rüzgârla, hava ile kurulan doğrudan temasın bir insan için en büyük nimet olduğu düşüncesi vurgulanır. Ahmet ise “adam gibi yaşamak” hevesindedir. Buna karşılık söyleyici “Deli Ahmet” dediği Ahmet’e güneşin kamburuyla yaşayabilmenin mutluluğundan söz eder.

Akdağ’a göre akıl hayatı, aşkı, doğayı daha iyi anlayabilmenin anahtarlarından biridir. Bir nevi hayatın muhasebesini yaptığı ikinci kitabındaki şiiirlerinde aklın varlığına önem verir. “akıl” şiiirinde bu görüşünü desteklemek için âdeta akıl güzellemesi yapar.

“Aklın ensesinde”, masalsı bir söyleyiş özelliği gösterir. Daha iyi yaşamak isteğiyle şehre giden insanın hayatın yıpratıcı süreci karşısında tutunamayışı, elindeki inandığı değerleri hiçe sayan bir zihniyetin kurbanı oluşu anlatılır. Doğal hayatın içinden, ait olduğu dünyadan ayrılan birey kendine de, içinde bulunduğu topluluğa da yabancılaşır. Yaşadığı ülkede her şey ve herkes yavaş yavaş yok olur. Kötü olan her şey yok olmaya mahkûmdur. Ülke âdeta canlı bir varlık gibi gösterilir ve kendini kaybetmek istemeyen bireylerin ona yalvardığı görülür. Yönetim değişir, zihniyet değişir ama aklın varlığını etkileyemez. Halk yine halkı doğurur. Bu şiiirde siyasi anlamda bir eleştiri görülür. Köyden kente göç gibi bir problemle birlikte değişen hayatlar ve bu değişimin sorumlusu olarak gösterilen idare eleştirilir.

Şairin, duygu ve düşünce dünyasını olduğu kadar poetikasını da ifade ettiği şiiirleri vardır. Bunlardan biri de ikinci şiiir kitabındaki “şiiir sen ölümsüz aşkımdır”. Bu şiiirinde şiiir yazmak, yaşamak gibi değerlendirilir. İnsan/şair kendini yenilemek ve geleceğe uzanmak zorundadır. Hayatın gerisinde kalırsa hayat o boşluğu hemen doldurur. Dünyayı doldurmak için de “kavgalar oyunlar şarkılar” (Akdağ, 1994, s. 106) gereklidir. Yapılan ve şiiirleştirilen kavgalar toplumcu zihniyeti ifade eder. Bu bakımdan, şiiirlerde bireysel ve toplumsal temaların iç içe kullanıldığı söylenebilir.

Şairin toplumcu duyarlılığını yansıtan şiiirlerde akıl, isyan, acı gibi unsurlar vurgulanır. Ancak bunların aktarımında aşkın da yok sayılmadığını belirtmek gerekir. Dolayısıyla bireysel temalardan olan aşk, toplumcu bir tavırla verildiği için temaların iç içe kullanıldığını söylemek

mümkündür. İsyân, şairin ağırlıklı olarak düşüncelerini aktarmak istediği şiirlerde kullandığı bir temadır. Hayatın mücadelesinden bıkan bireyin bunalımdan kurtulma yolu başkaldırıdır.

“Yüzümün dipteki arayışıdır”, toplumcu düşüncelerin belirgin şekilde ortaya konulduğu bir şiirdir. Söyleyicinin yaşadığı şeyler karşısında duyduğu üzüntüyü temsil eden şey yere eğdiği yüzüdür. Aslında aradığı şey çözümdür. Acı, bıkkınlık, bekleyiş içinde durmaktadır. Kafasındaki düşünceleri sürgünler olarak tarif eder ve onları besleyip güçlendirmeyi amaçlar. Beklemesinin bir nedeni de budur. Sonrasında sözler gelir. Onları umudun direnişi olarak farklı anlamlarla donatarak kullanır. En sonunda da arayışı ve çıkışı bulur. Kötülüğe iyilikle, yalana doğrulukla yaklaşip yüzünü karartmadığını anlatır.

Acı da, şairin toplumcu görüşlerini açıklamak için başvurduğu temalardan biridir. Şiirlerinde anlatmak istediği şey hayatın, bütün yüzleriyle, kendisidir. Hayattan anladığı şey ise çoğunlukla ‘acıyı süzenler’ ve ‘acının içinde var olanlar’dır.

“Yaşamak acı bir oynusa”da toplumcu bir söyleyişe rastlanır. Yaşamak zordur, zorludur. Bu hayatta çok az insan güler. Çoğu insan ise acı bir hayat sürdürmek durumundadır. Onların sözcüsü de söyleyicidir. “Yüreğinden acı süzülenleri, eriyip tükenenleri, basılıp söndürülenleri, alınma kara yazı vurulanları, yüzünün arkasına gizlenenleri, kafalarına kapatılanları, çaresizliğe tutuklananları, içleri buz kesen, beyinleri soğuyanları, yokluktan bağran ve susanları, gözlerinde karanlığı taşıyanları, inancı nasır bağlayanları, umudun kalabalık kapısında sıkışıp ezilenleri” (Akdağ, 1994, s. 71) yazmak söyleyicinin vazifesi olarak gösterilir. Bu da toplumcu bir sesin ifadesidir.

İlk kitabında olduğu gibi ikinci kitabında da toplumun her kesiminde değişikliklere kolaylıkla ayak uydurabilen, çıkarıcı insanları hedef alır ve tip eleştirisi yapmaktan kaçınmaz.

“Günoğulları”, söyleyicinin her şeyi kendi çıkarları için kullanan insanlara verdiği bir isimdir. Her duruma ve şarta uyum sağlayabilen bu insanlar tamamen çıkarıcı oldukları için eleştirilirler. “Yaşamının sinsi kahyası” (Akdağ, 1994, s. 77) dediği bu insanlar her kılığa ve şekle girerler. Zaman içinde gösterdikleri değişiklikler ise mecburidir. “Başkalarının deneylerini en iyi onlar kullanırlar” (Akdağ, 1994, s. 78), kardeşlik ve insanlık söz konusu olunca melek kesilirler, “değer önemli değil önem değerlidir onlar için” (Akdağ, 1994, s. 78). Söyleyici de hayata bu şekilde tutunanları acımasızca eleştirir.

“Yalanın ölümsüzü yoktur”, yalan ve gerçek arasındaki çatışmayı ifade etmek için yazılmış gibidir. İnsanlar yalan söylerler ve bunu çıkarılarını gözeterek yaptıkları için yalanın da bir sürü çeşidi olur. Ama gerçeklerin de er ya da geç ortaya çıkmak gibi bir özelliği vardır.

Toplumcu şiirlerde insan hayatın merkezine yerleştirilir. Duygu ve düşüncelerin aktarımı da genellikle insan üzerinden yapılır. Akdağ’ın şiirlerinde de insan hayatın içindeki tüm hâleriyle yansıtılır.

“Bir yerlerde yalnız” şiirinde insanın dünyaya gelişi, varoluşu değerlendirilir. Hayatın ilerleyen dönemlerinde ne olursa olsun “insan çekirdeğini” koruduğu zaman her şeyin üstesinden gelebileceği vurgulanır. Hayat ve ölüm arasında insanoğlu devamlı bir mücadele hâlinindedir. Bu mücadeleyi hakkını vererek yapmak gerekir. Toplumcu bir bakış açısıyla hayatın değerlendirildiğini söylemek de mümkündür.

“Düşüncenin geniş kalçalı evreni”, farklı yerlerde ve zamanlardaki insan hâllerini anlatan bir şiirdir. Söyleyici önce bir kadından ama bilinmeyen bir kadından söz eder. Bu kadın karanlıktadır, söyleyicinin ona karşı ne hissettiğini anlamak da zordur. Söyleyici pencereden dışarıya bakarken Çun King’de, İstanbul’da, Santiago’da yaşayan birilerini düşünür. Onların hayatlarındaki zorluklar aklına gelir, “anlamak güç ateşin içinden geçenleri” (Akdağ, 1994, s. 90) şeklinde onları anlamamanın zorluğuna vurgu yapar. Sonrasında Bombay limanına yanaşmış bir gemiyi ve geminin ambarlarında saklanan bir şeyleri anlatır. “Yok saymak yanlış dıştan görünmeyi” (Akdağ, 1994,

s. 90) diyerek bu durumu açıklar. Yüksekaldırım'daki mücadeleden, kavga edenlerden, bitmeyen kavgalardan bahseder ve bunların hiçbir zaman da bitmeyecek oluşunu anlatır. En son kısımda ise dört duvar arasında düşünenleri konu eder. Söyleyici sözünü ettiği her yerde kendisinin de olduğunu, en azından onların nasıl düşündüğünü anladığını hissettirir. "Doğurgan bir dişidir çünkü/ düşüncenin geniş kalçalı evreni" (Akdağ, 1994, s. 91) mısralarıyla da düşüncenin her insana, her yere göre çeşitlenebileceğini, düşüncenin evreninin de insan evreni ile çevrelenebileceğini ifade eder.

"Santiago'lu çocuk", babasını küçük yaşta kaybeden bir çocuğun dramını ele alır. Babasının intikamını alması gereken çocuğa bunu elleriyle değil beyniyle yapması tavsiye edilir. Burada yeni bir dünya yaratma isteği de dile getirilir. Yürek kadar aklın varlığı da önemlidir. Güney Amerikalı bir çocuğun intikamı da toplumcu söyleyişi örnekler niteliktedir.

3. 3. Eski İnsan Sözleri

Şairin üçüncü ve son şiir kitabı *Eski İnsan Sözleri*'dir. Bu kitapta İnsan Hâlleri başlığı altında 9, Gerçek Arayıcısı başlığı altında 12 şiir bulunur. İnsan Hâlleri başlığı altındaki şiirlerde insanoğlunun bilinmeyen bir yerden dünyaya gelişinden ölüme kadar yaşadığı her şey masaya yatırılır. Söyleyici, karşısındakine hayatın nasıl bir düzenle ilerlediğini, neler yapması, nasıl yaşaması gerektiğini anlatır, âdeta hayat tavsiyesi verir. Şiirler birbirini tamamlar niteliktedir. İlk iki kitaptan farklı olarak insanoğlunun varlık problemi ve varoluş mücadelesi üzerinde durulur.

Bu kitaptaki şiirlerin ilk iki kitaptan en belirgin farkları şekil yönündendir. Kitabın ilk bölümünü oluşturan İnsan Hâlleri'nde şiirlerin iki mısra (ikilik) hâlinde yazıldığı görülür. Bu şekil özelliği anlatılmak istenenlerin daha kısa ve net bir şekilde anlatılmasına yardımcı olur. İkinci kısım olan Gerçek Arayıcı'sında da bazı şiirlerin aynı şekil özelliği ile yazıldığı görülür. Bu kitaptaki kelime dünyası da söyleyicinin amacına uygun şekilde belirlenir. Kullanılan dil sembollerden uzaktır. Sözcük tüketen kibirli dil, doğanın kemirilmesi, sonsuz bir yokuşta başlayan koşu, kavganın ilk nedeni, doyumsuzluk titreşimi, kaygı yumağı, acı denen şekilsiz nesne, sabrın anası sonsuz dayanma, sınırsız bekleme, zaman perdesi, yanılıklar birikimi yaşama, tatlı yalnızlık, ilksiz ve sonsuz boşluk, beden ve kafanın doymu, ilkelin ve yalnızlığın tadı, tükenmez bir doyum aracı sevgi, bin kılıklı şeytan, insanlığını sepete koymak, karşılıklı ihanet, acımasızca kurumuş, oyunun en sancılısı, zamandan sıvışmak, zaman denen geometri, zaman savaşın sürüp gitmesi, ticaret tanrısı gibi eskimek, yokun yoka akışı, zamandan zamana sıçrayış, eskimek çoğalmaktır, sevginin mikroskobu, aydınlığı alıştırır düşünce, gerçek arayıcısı, taşlaşmış sözcükler, insanın kirini silmek, aklın dizgini, derviş gibi susmak ve avunmak, ağaçlar gibi yabancılaşmak, başlamamış insanlık, bağlanmamış bağımız, ruhun eski bilgini, sevgi dini, sevincin diriliği, hüznün doğurganlığı, aklın fırını, aklın namusu gibi kelime gruplarında yaşanan zamanın, insanlığın akli, sevgi ve aşk üçgeninde değerlendirildiği görülür.

Akdağ'ın son şiir kitabında evrensel bir tutumla şiirlerini yazdığı görülür. Bu tutumun temelinde yine, toplumcu düşünceler yatar. İnsanoğlunun dünyaya gelmeden öncesini ve dünya üzerinde yaşadığı serüveni adım adım anlatan söyleyici, sonunda kazançların ve kayıpların muhasebesini yapar. Kitabın ikinci bölümünde ise gelecek kuşaklar için taşıdığı endişe, onlara verdiği tavsiyeler ve şairin bu yolculukta insanlara liderlik etmesi, topluma yön verecek önemli bir konuda bulunmaları gibi konularda düşüncelerini aktarır.

Şiirlerin tematik sınıflamasında temel olarak bireysel ve toplumcu temalar yer alır. Bireysel temaların ilki şairin üçüncü kitabında da işlemekten vazgeçmediği temalardan biri olan aşk/sevgidir, bunlar hayatın önemli kaynaklarından biri olarak ele alınır.

"Öğrendin kazanmayı"da söyleyici, hayat kavgasına giren insanoğlunun kavgayı öğrendiğini ve kazanmayı da bildiğini göstermeyi amaçlar. Kendini gerçekleştirme gayretindeki insanoğlu için önemli olan kendi "ben" idir. Yaşamak için, yalnızlıktan kurtulmak için korkmadan mücadeleye

girmek lazımdır. Sonrasında da değer kazanma gelir. Ancak bu kazanımların en zoru sevgiyi elde etmektir. “Sevgi tükenmez bir doyum aracı” (Akdağ, 1990, s. 26) olarak tarif edilir. Eşyayı kazanmanın yolu da sevgiyi kazanmaktan geçer.

“Sonra yitirmeyi” şiirinde aşkın hayatın bitmesi hayatın bitmesi olarak algılanır. Aşkın olmadığı bir hayatın hiçbir anlamı olmadığı söylenir ve böylece hayatın merkez duygusu olarak aşk ele alınmış olur.

“Yolun açık olsun”da, sevginin hayatın içindeki bütün kapıları açacağı vurgulanır. “tutunmadan akıyorum”, “siz doğacak bebekler” şiirlerinde de özellikle sevginin varlığı yüceltilir.

Yaşama sevinci, şair için tıpkı mutluluk, aşk gibi hayata karşı duruşunda dayanak olan unsurlardan biridir.

“Soğutamaz kimse beni” şiirinde söyleyici hayata karşı bağlılığının ve tutkusunun hiç eksilmediğini, zorluklar karşısında yılmadan direndiğini, mücadele ettiğini anlatır. “Sıcaklığını taşıyorum içimde” (Akdağ, 1990, s. 76) dediği de hayata olan bağlılığı, sevgisidir.

Şair bu kitabında genel değerlendirmeler yapmayı uygun gördüğü için hayatın doğal akışı içindeki her türlü olaya da şiirlerinde yer verir. Bunlardan biri de ölümdür. Ancak ölüm korkulacak bir olgu olarak değil, farklı bir boyuta geçiş, varlığın başka bir anlamı olarak değerlendirilir. Ayrıca yaşlılık da edinilen tecrübelerle hayatın en güzel zamanlarından biri olarak ele alınır.

“Sonra yitirmeyi” şiirinde zamanın ilerleyişi ve yaşlılık üzerinde durulur. Zaman kavramı hayatın acımasız yönlerinden biri olarak anlatılır ve buna karşı koyamayan insanın çaresizliği hayatta alınacak en büyük mağlubiyet olarak ifade edilir. Ancak burada dikkat çekici olan şey yaşlılığın sonrasında gelecek ölümün yokluk değil şekil değiştirme olarak adlandırılmasıdır. Söyleyici için önemli olan “kafanın zıncı diye duruşu” (Akdağ, 1990, s. 39) dur. Fikir üretmeyen bir beyin her şeyden daha kötüdür.

“Ölmek ne demek”de de, ölümün ne olduğu anlatılmaya çalışılır. Sonunda “Belki yoktan yoka dönüş/Belki birden bire varış/ Bir çıkış kapısı mı/ Giriş mi yoksa” (Akdağ, 1990, s. 42) şeklinde bir sonuca varılır. Varlık ve yokluk arasındaki ilişki ölüm üzerinden verilir. “Yokun içinde yorulmak”, “arzuların son sorulması”, “varım içinde erimesi”, “ötekilere görünmemesi”, “teklerin karışması”, “zamandan zamana sıçrayış” (Akdağ, 1990, s. 43) şeklinde sıralanan unsurlar aslında “hepsinin bir soruş” olduğu noktasında birleşir.

Şiirlerde insanoğlunun hayat mücadelesi ve karşılaştığı şeyler karşısındaki olumlu/olumsuz tutumu aktarılır. Kendisiyle hesaplaşan insanın varlık karşısındaki tavrı da belirlenmiş olur.

İnsanlar arasındaki benzerliklerin de tüm dünyada geçerli olduğu vurgulanır. Toplumcu bir söyleyişin varlığı sezilir ancak bireyin kendisiyle hesaplaşması odak noktasında olduğu için insan, bireysel temaların içinde değerlendirilir.

“Sonra insan oldun”, aklın insanın varlığıyla ortaya çıkışından bahsedilir. İnsanın dünya gelişi, dünyadaki varlığının ilk izleri tanıtılır. Varoluş, adım adım anlatılır.

“İnsan dediğin” şiirinde söyleyici, evrensel bir düşünce çerçevesinde bütün insanların topraktan yaratıldıklarını söyleyerek bir durum tespiti yapar. Yaşadıkları coğrafyalar, tenlerinin rengi farklı olsa da aşkın karşısında hissettikleri hep aynı şeydir. Farklılıkları düşünmek ise artık “taşlaşmış” (Akdağ, 1990, s. 60) şeylerdir. Kadıköy’de, New York’ta, Zürich’te, Digor’daki insanların birbirinden hiçbir farkı yoktur. Kenya’lı, Paris’li, Madrid’li, Bağdat’lı, Edinbourg’lu kadınların aşkın kollarına kendilerini bırakmaları arasında hiçbir fark yoktur.

İnsan dediğin insanca düşünen
İnsanca davranandır yok ötesi
Ver göster öğret de bak
Sarısı karası beyazı kulu kölesi
İnsanlar da denizler göller çiçekler gibi

Toprağın güzel soyundandır kardeşim (Akdağ, 1990, s. 60)

mısralarıyla da bu düşüncesini desteklemiş olur. Önemli olan insani değerlerdir.

“Yolun açık olsun” şiirinde de hayatın içinde tek bir doğru olmadığı gerçeği vurgulanır. Her şey içinde bulunulan duruma göre değer kazanır ya da kaybeder. Ama her şeyin kaynağı insandır.

Şairin ilk şiir kitabından beri tutunmakta ısrarcı olduğu mutluluk, bu kitabında da hayatın karamsar zamanlarının karşısına bir direnç noktası olarak çıkarılır. “hangisi” isimli şiirde mutluluk arayışı ifade edilir. Hayata tutunmak, karanlıktan kurtulmak, kavgayı sürdürebilmek, aklın dizginini gevşetmek, kendini boşluğa bırakmak, bilincin etkisinden kurtulmak bir çözüm olabilir düşüncesiyle arka arkaya sıralanır. Her şeye razı olup elindeki işin en iyisini yapmak mutluluğun formülü gibi görülür. Bunların karşısına da yazgısını değiştirmek için olan biten her şeyi değiştirmeye çalışmak konulur. Muhasebesini yapmak ise okura bırakılır.

Şiirlerde varlık-yokluk, doğum-ölüm gibi zıtlıklardan istifade edilerek hayat felsefesi ortaya konulur. Varoluş da bir tema olarak ele alınır. Buna göre insanoğlunun dünyadaki varlık sebebi izaha çalışılır. Toplumcu bakış açısının da etkisiyle insanın kendini gerçekleştirirken neler yaptığı da anlatılır. Bu durumda, para, şöhret en çok şikâyet edilen unsurlardır. Çünkü bunlar, insanoğlunun varlığını, değerlerini tehdit eden; onu bencillige düşüren, sistemin gereklilik gibi gösterdiği şeylerdir. Şair de bunların varlığını tehdit olarak algılar.

“Sonra insan oldun”da, insanoğlunun dünya üzerindeki varlığı sorgulanır. Küçük bir hücreden önce bir bebeğe sonra da yetişkin bir insana dönüşen insanın hayata nereden başladığı anlatılır.

“Öğrendin kazanmayı” şiirinde varlıkla ilgili muhasebe yapılırken “ben”in varlığı da vurgulanır. İnsan kendi varoluşunu da hazırlayan bir canlı olarak önce kendini gerçekleştirilmeyi, kazanmayı öğrenmelidir. Önce kendini tanımalı, sonra hayatın içinde kazançlara sahip olmalı, nihayetinde de değerleri kazanmalıdır.

Toplumsal temaların ilki düzenden şikâyetlidir. Şairin toplumcu bakış açısı bu tema bile birlikte ele alındığında çok net ortaya çıkar. Çünkü şair, son kitabında tamamen hayatın muhasebesini yapar. Bu değerlendirmenin de temelinde düzenden, insanlardan şikâyet etmek vardır. Ancak bu şikâyet, bir durumu gözler önüne sermek, insanları dikkatli olmaya çağırarak amacıyla yapılır.

“Öğrendin kazanmayı” şiirinde hayatın acımasız yönleri ele alınır ve bunlar karşısında çaresiz durumda kalan insanların şikâyetleri dile getirilir. “Kim kurmuş bu düzeni böyle” diyerek hem isyan eder hem de insanoğlunun düzene ayak uydurabilmek için neler yapabileceğini anlatır. “Hiç gözünü kırpmadan/hiç kılı kıpırdamadan” (Akdağ, 1990, s. 129) her şeyi yapabilecek insanoğlu aynı zamanda bu hırsıyla korkulacak bir varlık olarak tasvir edilir.

“Sonra yitirmeyi” şiirinde kazandıklarını bir gün geri vermek zorunda olan insanoğlu anlatılır. Önce kazanmak zorken ve uğrunda mücadele etmeyi gerektiriyorken bir gün en başa döneceği hatırlatılır. “Kazanmanın arka yüzü/ yitirmekmiş demek” (Akdağ, 1990, s. 35) sonucu çıkar. İnsanoğlu doğduğu andan itibaren mücadele hâlinindedir. Kayıplar başladığında en başa dönmek kurtuluş gibi görülür ancak insan değişmiştir bir kere.

Yozlaşmanın ardından düzenden şikâyet gelir. Bu durumdan şikâyet eden şair, eksik gördüğü dünyanın değerlerinin aslında neler olması gerektiğini vurgulamayı amaçlar. Aşk, sevgi, mutluluk,

anlayış, bağışlama, acıma gibi duygular insan olmanın gereğidir. Bunlardan uzaklaştıkça yozlaşmanın olması kaçınılmazdır.

Toplumcu anlayışın önemle üzerinde durduğu yozlaşma kavramı “eski insan sözleri”nde değerler çatışması olarak aktarılır. Sevgi, barış, insanlık, kardeşlik gibi değerler eski insan sözleri olarak kalmıştır ve değerini de yitirmek üzeredir. Söyleyici ise bundan rahatsızdır. İçinde yaşadığı topluma yabancılaşan birey çevresiyle bağlarını da kopartır, insanlıktan da uzaklaşır.

“Öğrendin kazanmayı” şiirinde para, alışveriş ve ticaret üzerinde dururken bunların yol açtığı yozlaşmaya da değinir. İnsanoğlu para kazanmak için türlü işler yapar ancak bu maddiyatın yanında bir de maneviyat vardır. Değerler dünyasının unsurları olarak algıladığı içtenlik, samimiyet, tatlı gün, çiçekler, yaşamın yerlerini iki yüzlülüğe, çirkinliğe, karanlığa, dikenlere, hiçe bırakması insanlığın yozlaşan yüzüne işaret eder.

“Siz doğacak bebekler”, geleceğe daha güzel bir dünya bırakmak isteğiyle kaleme alınmış bir şiir izlenimi verir. Kendisini “küçük kentsoylu” (Akdağ, 1990, s. 61) olarak değerlendiren söyleyici, geleceğe umutla bakmayı ister. Üsküdar, Sivas, Muş, Ağrı'daki çocuklara her şeyi sevgiyle kucaklamalarını söyler. Delikanlılara da kötümserliği bırakmalarını, “insanın kirini insandan silmelerini” (Akdağ, 1990, s. 62) tavsiye eder. Gelecekte özgürlüğün yerini sıcak tutmak için bebeklere bir misyon yükler. Onlar birbirlerini ayırştırmadan sevecekler, sevgiyle kucakladıkları güzel bir dünyada yaşayacaklardır. Aksi takdirde yozlaşma kaçınılmazdır.

Şair/şiir teması şairin özellikle üzerinde durması bakımından önemlidir. Çünkü Akdağ'a göre şair, çağının öncüsü olmalı, insanları yazdıklarıyla aydınlatmalıdır. “küçük haberciler” şiirinde şairler, yaşamının özünü bilen ve onu anlatan bilge kişiler olarak tasvir edilir. Söyleyici şairlere sahip olduklarından daha fazla bir değer yükleyerek onların dünyaya geliş amaçlarını anlatır. Şairler; bilinçlidirler, sorgularlar, gerçeğin izini sürerler, bilinçleri uyanıktır. “Ve insana inanırlar en güzeli/ Getirdikleri bunca kitaptan belli değil mi” (Akdağ, 1990, s. 68) mısralarıyla da insanlara rehberlik etmek için gönderildikleri ifade edilir.

“Ve sakın ol” şiiri de bir önceki şiir gibi şairlere tavsiyeler veren bir zihniyetle yazılmıştır. Bu tavsiyelerin temelinde yine toplumcu anlayış yatar. “Bireyin sorunu unutma toplumun sorunudur” (Akdağ, 1990, s. 70) diyen söyleyici, şairin görevinin insanları düşünmeye sevkedecek şeyler yazmak olduğunu belirtir. Şair, topluma karşı sorumludur ve gerçekleri anlatarak bu görevi yerine getirmelidir. Onun yazdıkları “sevgi dinine” (Akdağ, 1990, s. 71) eklenecek yeni birer mısra olmalıdır, şair aynı zamanda “sezgisi en güçlü bilge” (Akdağ, 1990, s. 72) dir. En son tavsiye ise “sakın ol ne kapıl umuda ne de umutsuzluğa” (Akdağ, 1990, s. 72) olur. Bu da toplumcu anlayışın göstergelerinden biridir.

“Kırkını geçmiş çocuklara yumuşatıcı sözler” şiirinde söyleyici kendi kuşağının yaşadıklarını anlatır. Eski zaman çocukları olarak değerlendirdiği bu insanlar yine akıllarının rehberliğinde hareket etmeleri konusunda uyarılır. Bunalımlı anları, güzel zamanların geleceğine dair inançla atlabilecekleri söylenir. Burada da toplumcu zihniyetin yansımalarını görmek mümkündür. Savaşı, büyük acıları bilen bir kuşak söz konusu edilir.

“Bir gün olur”da, yaşanan zamanın içindeki kötülüklerden bahsedilir. Ama söyleyici bunların sıyrılıp umutlu kalabilmeyi ister. Geleceğe dair iyimserliği onu hayata karşı dirençli kılar.

4. Sonuç

Tevfik Akdağ 1932-1993 yılları arasında yaşamış, İkinci Yeni zevki ve anlayışıyla yazdığı şiirlerle sanat hayatında kendine yer bulmuş bir şairdir. “Muzaffer Buyrukçu ile birlikte Cemal Süreya ile Zuhâl Tekkanat'ın nikah şahitliğini yapacak” (Duruel, Perinçek, 2008, s. 212) kadar İkinci Yeni şairleriyle arası iyi olan ve onlarla aynı dergilerde şiirleri yayımlanan Akdağ'ın dönemin şiir hareketinin içinde ismi anılmasına rağmen Cemal Süreya, Turgut Uyar, Edip Cansever, Ece

Ayhan, İlhan Berk gibi bu anlayışı devam ettiren isimlerden sayılmaz. Bunda şairin şiirlerinin sayıca az olması ile birlikte zaman içinde değişen şiir çizgisinin de payı vardır. Bu da onu, İkinci Yeni'nin unutulmuş şairlerinden biri yapar.

Makalede, şiirler tematik bir incelemeye tabi tutulmuştur. Buna göre, temalar bireysel ve toplumsal olarak iki ayrı grupta incelenmiştir. Temalar değerlendirildikten sonra şu sonuçlara varılmıştır: Tevfik Akdağ, şiirlerinde bireysel ve toplumsal temaları iç içe ele almıştır. Aşk/sevgi, yaşama sevinci bütün kitaplarında ortak olan temalardır.

Şairin ilk şiir kitabı *Lacivert Kanatlı Bir Kuştur Gece* (1968) ismini taşır. Bu kitaptaki şiirler şairin İkinci Yeni anlayışıyla hareket ettiğini gösteren örnekleri içinde barındırır. Bu şiirlerin en belirleyici özelliği, kullanılan dilin kapalı ve sembolik olmasıdır. Alışılmadık bağdaştırmalar, şairin şiir dünyasına has kelime seçimi Tevfik Akdağ'ı İkinci Yeni'ye bağlayan hususlar olur. Ancak şairin İkinci Yeni anlayışından farklı bir konumda tutan bir yanı da toplumcu dünya görüşüdür. Zor ve karamsar bir çocukluk geçiren şair, hayat mücadelesinin zorluğuna da yakından şahit olmuş biri olarak yaşadıkları şiirlerine de yansır. Kapalı anlatımına rağmen ilk şiir kitabından itibaren toplumcu çizginin de belirlemeye başladığı ve ağırlığını zaman içinde artırdığı söylenebilir. Bu şiirlerde serbest vezin kullanmayı tercih eden şair yalnızlık/yabancılaşma, aşk/sevgi, yaşama sevinci, kadın gibi bireysel; şehir hayatı, tip eleştirisi, toplumcu duyarlılık gibi toplumsal temaları işler.

Şairin ikinci şiir kitabı *Çıplak ve Sevinçle* (1978) dir. Bu kitap kendi içinde iki ana başlıkla yazılmıştır. İlki Çağrışımlar, ikincisi Çıplak ve Sevinçle'dir. Bu kitapla birlikte şairin toplumcu anlayışa tamamen yöneldiğini söylemek mümkündür. Bu şiirlere genel olarak bakıldığında hayat karşısında bir değerlendirme yapan şairin kitabın ilk bölümünde numaralayıarak sıraladığı şiirlerinde sevgiliyle birlikte geçirilen zaman, aşk, akıl, sevgi, başkaldırı, acı, mutluluk gibi konular üzerinde durduğu görülür. İkinci bölümdeki şiirlerde ise şair kendini hayata bağlayan unsurları anlatmayı tercih eder. Hayata olan bağlılığını her şeyin üstünde tutan şair, ona engel olacak her şeyi ise eleştirir, hayatından uzaklaştırmaya çalışır. Her şeyin çözümünün insanda olduğunu ifade eder ve düşünmenin, aklın bu konuda belirleyici olduğunu söyler. Burada siyasî anlamda da eleştiri yapmaktan geri kalmaz. Ancak şairin eleştirilerinde tam anlamıyla bir toplumcu çizgiye sahip olduğu da söylenemez. Bu anlamda üstü kapalı bir anlayışa sahip olduğu görülür. Siyasî anlamda eleştiri yaptığı şiirlerinde açıkça bir ifadeden ziyade genel anlamda insanlık tarihiyle ilişkilendirilebilecek bir perspektife sahip olduğu görülür. Sevginin ve aşkın varlığı ise bütün olumsuzluklar karşısındaki insanın/şairin tek sığınağıdır.

Bu kitapta aşk/sevgi, mutluluk, yaşama sevinci, akıl, şiir gibi bireysel temaları; isyan, acı, tip eleştirisi, insan gibi toplumsal temaları ele alır.

Üçüncü kitap *Eski İnsan Sözleri* (1990) dir. Bu kitap da İnsan Hâlleri ve Gerçek Arayıcısı başlıkları altında iki bölümden oluşur. Bu kitapta şairin daha evrensel düşündüğünü görmek mümkündür. İnsan Hâlleri'nde insanoğlunun dünyaya gelişinden ölümüne kadar yaşadığı sürecin değerlendirildiği görülür. İnsanın varlığının dünyaya neler kattığı, dünyanın insanın hangi özelliklerini belirlediği gibi unsurlar üzerinde durur. Çocukluktan itibaren düşüncenin ve aklın varlığının önemi vurgulanır. Çocuğun zamanla tüketici bir yetişkine dönüşmesi anlatılır. Hayatın başlangıcındaki yalnızlık ile istediğini elde etmek için mücadele eden yetişkinin durumları karşılaştırılır. Kazanma hırsı, paranın amaç mı araç mı olduğu, ticaret hayatı üzerine değerlendirmeler yapılır ve sonunda kaybetmeyi öğrenen insana gelinir. Doğduğu andan itibaren bir mücadelenin içinde olan insanoğlunun sonunda zamana yenik düşmesi anlatılır. Bu mücadelenin sonunda ölüme yaklaşan insan da tıpkı şair gibi hayatının muhasebesini yapar. Gerçek Arayıcısı bölümünde ise kendini tanıma sürecindeki insanın değerlendirildiği görülür. Hayatın muhasebesini yapan şair, gelecek kaygısıyla hareket eder. Mutlu olmak, sevgi, barış, insanlık gibi değerlerin farkına varmak ilk planda değerlendirilir. Burada şairlere önemli bir rol

düşer. Şairleri bilge kişiler olarak değerlendirir ve topluma karşı sorumlulukları da hatırlatılır. Sonunda da hayata karşı bağlılığının ve sorumluluğunun farkında olduğu, kendi kuşağındaki şairlerin de aynı bilinçle hareket etmesi gerektiği vurgulanır.

Son şiir kitabında aşk/sevgi, yaşama sevinci, ölüm/yaşlılık, insan, mutluluk, varoluş gibi bireysel; düzenden şikâyet, yozlaşma, şair/şiir gibi toplumsal temalar ele alınır.

Şairin üç kitabı genel olarak değerlendirildiğinde şiir anlayışının özelden genele doğru gittiği yargısına varılabilir. İkinci Yeni'nin kapalı ve imgelerle örülü bireysel şiiriyle başlayan şiir anlayışı, ikinci kitapta yerini kendini ve çevresini anlama gayretine bırakır. Üçüncü kitapta ise yine toplumcu anlayış temelinde daha geniş bir bakış açısıyla karşılaşılır. Kendi hayatından ve hayatının gerçeklerinden yola çıkan şair sonunda hayatının muhasebesini yapar ve gelecek kaygısıyla çocuklara seslenir. Kendi hayat tecrübelerini çocuklara aktarmak istediği de söylenebilir. Bunu yaparken de şairlere özel bir yer verdiği görülür. Şairleri topluma yön verecek bilge insanlara benzetmesi ile kendi tecrübelerini aktarmak istemesi bu durumda bir paralellik gösterir.

Serbest vezni kullanan şairin şiirlerindeki kelimelerinin de anlatılmak istenen duygu ve düşüncelere bağlı olarak seçildiği ve sembolik anlatımdan açık anlatıma doğru bir değişim çizgisine sahip olduğu görülür.

Bu düşünceler ve tespitler ışığında Tevfik Akdağ'ın İkinci Yeni etkisiyle şiir yazmaya başladığı görülür. Ancak diğer İkinci Yeni şairlerinin şiir kitaplarının yayımlanmaya başladığı yıllardan çok sonra ilk kitabı yayımlanan Akdağ'ın tamamen bu düşüncenin etkisinde kaldığını söylemek fazla bir iddia olacaktır. Hareket noktası İkinci Yeni şiir olsa da dünya görüşünün tesiriyle, ilk şiir kitabının da 1968 yılında yayımlandığı düşünüldüğünde toplumcu şiir anlayışının etkilerinin de görülmesi doğal karşılanabilir. Ancak toplumcu anlayışın da tam anlamıyla Tevfik Akdağ şiirinde belirleyici olduğu söylenemez. Çünkü toplumcu şiirin hâkimane bir eda ile çıkan gür sesi Akdağ'ın şiirinde bulunmaz. Dolayısıyla antolojilerde ve edebiyat tarihlerinde İkinci Yeni akımına bağlı bir şair olarak ismi sayılan Tevfik Akdağ'ın zamanla çizgisini değiştirdiği görülür ve İkinci Yeni'nin unutulan bir şairi olarak değerlendirilmesi de bu anlamda yerinde olur.

Kaynakça

- Akdağ, T. (1990). *Eski insan sözleri*. İstanbul: Edebiyat Gazetesi Yayınları.
- Akdağ, T. (1994). *Kıprıda ey aydınlık (bütün şiirleri)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Akdağ Tevfik. (2003). *Tanzimat'tan bugüne edebiyatçılar ansiklopedisi* içinde (C.I., s.54). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Akkanat, C. (2012). *Gelenek ve İkinci Yeni şiiri*. İstanbul: Okur Kitaplığı.
- Bezirci, A. (1974). *2. yeni olayı*. İstanbul: Tel Yayınları.
- Duruel, N., Perinçek, F. (2008). *Cemal Süreya şairin hayatı şiire dâhil*. İstanbul: Can Yayınları.
- Etiz, M. N. (2011). *Cumhuriyet dönemi mülkiyeli şairler (antoloji)*. İzmir: Mülkiyeliler Birliği İzmir Şubesi Yayını.
- Korkmaz, F. (2007). *Pazar Postası'nın Türk edebiyatındaki yeri ve önemi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Necatigil, B. (1993). *Edebiyatımızda isimler sözlüğü*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Pazar Postası*. (1957). Ankara: Pazar Postası.
- Sakallı, F. (2016). Şimdilik gazetesindeki şiir ve sanat yazıları. *Türk Dili Dergisi*, 780, 81-92.
- Şimdilik*. (1955). Ankara (C.6), s. 1.

Şimdilik. (1955). Ankara (C.3), s.1.

Uyguner, M. (1978). Çıplak ve sevinçle. *Türk Dili Dergisi*, 320, 461 - 463.

Varan 8. (1955). İzmir (C.1), s. 4.

Yanikel, U. (2016). *Ümit Bayazoğlu'nun Ece Ayhan ile yaptığı görüşmeden notlar*. Erişim adresi:
<http://pasaj69.org/gorusmenotlari.pdf>.

Mülkiyeli Bir Sanatçı.(1970). *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 20.

MAKİNE SEÇİMİ PROBLEMİNDE ENTROPİ - ROV VE CRITIC - ROV YÖNTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Nalan Gülten AKIN¹

Öz

Üretimde kullanılacak makinelerin seçimi, yönetim açısından stratejik bir karardır. Genellikle büyük miktarda sermaye yatırımı gerektiren ve üretim faaliyetinin yapılabilmesi için gerekli olan makinelerin doğru seçimi, işletmelerin üretim planlarının aksatılmadan yürütülmesi, verimliliğin artırılması, maliyetlerinin azaltılması, dolayısıyla işletmenin sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır. Karar üzerinde etkili olan kriterlerin doğru belirlenmesi, belirlenen kriterler açısından alternatiflerin uygun yöntemlerle analiz edilmesi ve değerlendirilmesi sonucunda doğru seçimin yapılması mümkün olacaktır.

Bu çalışmada, yatak ve uyku ürünleri üreten bir işletme için yatak kenarı bordür dikim makinesi seçimi yapılacaktır. Karar üzerinde etkili olduğu düşünülen kriterler doğrultusunda en iyi alternatif belirlenmeye çalışılacaktır. Bu amaçla Entropi-ROV ve CRITIC-ROV yöntemleri birlikte uygulanmıştır. Entropi ve CRITIC yöntemleri, kriter ağırlıklarının belirlenebilmesi için; ROV yöntemi ise alternatiflerin sıralamasının yapılabilmesi ve en iyi alternatifin belirlenmesi için kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Makine seçimi, çok kriterli karar verme, Entropi-ROV, CRITIC-ROV yöntemleri

JEL Kodları: M11, C6, C44

COMPARISON OF ENTROPY - ROV AND CRITIC - ROV METHODS IN MACHINE SELECTION PROBLEM

Abstract

The selection of machines to be used in production is a strategic decision in terms of management. The right choice of machines, which usually requires a large amount of capital investment and which is necessary for the production of the production activity, is of great importance in terms of execution of production plans of the enterprises, increasing the efficiency, reducing the costs and sustainability of the enterprise. It will be possible to determine the criteria that are effective on the decision correctly and to make the right choice as a result of analyzing and evaluating the alternatives with appropriate methods in terms of the determined criteria.

In this study, border sewing machine will be selected for a factory which produces spring mattress and sleep products. It will be tried to determine the best alternative in line with the criteria that are thought to be effective on the decision. For this purpose, Entropy-ROV and CRITIC-ROV methods were applied together. Entropy and CRITIC methods can be used to determine the criteria weights; the ROV method was used to determine the alternatives and determine the best alternative.

Keywords: Machine selection, multi criteria decision making, Entropy-ROV, CRITIC-ROV methods

JEL Codes: M11, C6, C44

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Bozok Üniversitesi, İİBF, ORCID 0000-0003-0183-0607 nalan.akin@bozok.edu.tr

Başvuru Tarihi (Received): 15.02.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 11.10.2019

Giriş

Ekonomik sistemin temelini üretim faaliyetleri oluşturmaktadır. Üretim işletmeleri, iş gücü, makine, teçhizat, malzeme, bilgi gibi girdileri, insan ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla katma değeri yüksek ürün ve hizmetlere dönüştürürler. Üretim faaliyetlerinin başarılı bir şekilde yürütülmesi için kabul edilebilir bir üretim planı çerçevesinde doğru girdilerin bir araya getirilmesi gerekir. Yöneticiler işletme kaynaklarının temin edilmesi, verimli kullanılması ve üretim sisteminin aksamadan işlemesi gibi konularda doğrudan sorumluluk taşımaktadırlar (Monks, 1996). Bu nedenle üretimde kullanılacak makinelerin seçimi, yöneticiler açısından önemli bir karardır. Genellikle büyük miktarda sermaye yatırımı gerektiren ve üretim faaliyetinin yapılabilmesi için gerekli olan makinelerin doğru seçimi, işletmelerin üretim planlarının aksatılmadan yürütülmesi, verimliliğin artırılması, maliyetlerinin azaltılması, dolayısıyla işletmenin sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır.

Makine seçiminde işlevsel özellikler, işlem kalitesi, kapasite, maliyet, işletim maliyeti, denge, servis ve bakım olanakları, ekonomik kullanım ömrü gibi pek çok kriter etkili olmaktadır (Yılmaz, Öztürk, & Burdurlu, 2017; Vardin & Yılmaz, 2012). Bu nedenle karar verici, en uygun kararı verebilmek için birbiri ile çelişen çok sayıda kriteri aynı anda değerlendirmek ve analiz etmek zorundadır. Karar üzerinde etkili olduğu düşünülen kriterlerin doğru belirlenmesi ve her bir alternatifin belirlenen kriterlere göre uygun yöntemler kullanılarak doğru değerlendirilmesi, doğru seçimin yapılabilmesi açısından çok önemlidir.

Karar problemlerinde, karar üzerinde etkili olan çok sayıda kriterin olması, bu kriterlerin eş zamanlı olarak dikkate alınması ve birden fazla alternatif arasından tercih yapılması gereken durumlarda genellikle çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleri tercih edilmektedir (Jahan, Edwards, & Bahraminasab, 2016). ÇKKV yöntemleri kullanılarak yapılan analizler sonucunda karara etki eden kriterler açısından alternatiflerin sınıflandırması, sıralaması ya da seçimi yapılabilmektedir (Pamucar, Bozanic, & Randelovic, 2017). Makine seçimi problemlerinde genellikle çok sayıda faktör ve birden fazla alternatif değerlendirilerek nihai karar verilmektedir. Bu nedenle makine seçimi problemleri, ÇKKV problemleri arasında yer almaktadır. Uygulamada farklı araştırmacılar tarafından geliştirilmiş çok sayıda ÇKKV yöntemi bulunmaktadır. Çalışmada kullanılan Entropi, CRITIC (The Criteria Importance Through Intercriteria Correlation – Kriterler Arası Korelasyon Yardımıyla Nitelik Ağırlıklandırma) ve ROV (Range of Value – Değer Aralığı) yöntemleri de ÇKKV yöntemleri arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada Entropi-ROV ve CRITIC-ROV yöntemleri kullanılarak, yatak ve uyku ürünleri üretimi yapan bir işletme için yatak kenarı bordür dikim makinesi seçimi yapılmıştır. Entropi ve CRITIC yöntemi ile kriterlerin ağırlıkları belirlenmiştir. ROV yöntemi ise, alternatiflerin sıralanmasının yapılabilmesi için kullanılmıştır. Literatürde, makine seçimi problemi ile ilgili olarak farklı yöntemlerle hazırlanmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak Entropi, CRITIC ve ROV yöntemleri ile yapılmış çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Bu nedenle çalışmanın literatürde yer alan çalışmalara alternatif oluşturarak, katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmada, giriş, literatür taraması, yöntem, analiz ve bulgular ile sonuç bölümleri olmak üzere beş bölüm yer almaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümü olan literatür kısmında makine seçimi problemi, Entropi, CRITIC ve ROV yöntemleri ile ilgili olarak daha önce yapılmış çalışmalara ilişkin örnekler bulunmaktadır. Yöntem kısmında Entropi, CRITIC ve ROV yöntemleri anlatılmıştır. Analiz ve bulgular kısmında Entropi ve CRITIC tabanlı ROV yöntemi kullanılarak, bir işletme için yatak kenarı kapama makinesi seçimi probleminin çözümü yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda alternatiflerin sıralaması yapılmış ve işletme için en uygun alternatif belirlenmiştir. Sonuç bölümünde ise, çalışmanın sonuçlarına ve önerilere yer verilmiştir.

1. Literatür Taraması

Hem mal hem de hizmet üreten işletmeler açısından makine teçhizat seçimi, üretim sisteminin performansını etkileyen önemli bir karardır (Organ, 2013). Makine seçimi kararı, alternatif sayısının genellikle birden fazla olması ve seçim kararı üzerinde işlevsel özellikler, işlem kalitesi, kapasite, maliyet, işletim maliyeti, denge, servis ve bakım olanakları, ekonomik kullanım ömrü (Yılmaz, Öztürk, & Burdurlu, 2017; Vardin & Yılmaz, 2012) gibi çok sayıda kriterin etkili olması nedeniyle çok kriterli karar verme problemi olarak görülmektedir. Aşağıda Tablo 1’de makine seçimi, Entropi, CRITIC ve ROV yöntemi ile ilgili olarak daha önce yapılmış çalışmalara ilişkin örnekler verilmiştir.

Tablo 1: Makine Seçimi, Entropi, CRITIC Ve ROV Yöntemi İle İlgili Çalışmalara İlişkin Örnekler

Yazar	Yöntem	Konu
Diakoulaki, Mavrotas ve Papayannakis (1995)	CRITIC yöntemi	İlaç firmasında finansal performansın değerlendirilmesi
Wang, Shaw ve Chen (2000)	Çok amaçlı, bulanık çok kriterli karar verme modelleri	Esnek üretim hücresi için makine seçimi problemi
Arslan, Çatay ve Budak (2004)	Çok kriterli ağırlıklı ortalama yaklaşımı	Takım tezgâhlarının seçimi
Kaya, Kılınç ve Çevikcan (2007)	Bulanık TOPSIS	CNC makinesi seçimi
Lotfi ve Fallahnejad (2010)	Entropi yöntemi	Aralıklı ve bulanık veri durumunda çok nitelikli karar verme
Lee, Chang ve Chen (2011)	Dilsel entropi ve bulanık sentetik değerlendirme yöntemi	Kurumsal kaynak planlaması sistemi seçimi
Özgen vd. (2011)	DELPHI, AHP, PROMETHEE ve bulanık küme teorisi	Pres makinesi seçimi
Safari, Fagheyi, Ahangari ve Fathi (2012).	PROMETHEE ve Entropi yöntemleri	Tedarikçi seçimi
Dashore, Pawar, Sohani ve Verma (2013)	Entropi, TOPSIS, Modified TOPSIS, SAW ve WPM yöntemleri	Dizüstü bilgisayar seçimi
Organ (2013)	Bulanık DEMATEL	Dokuma tezgâhı seçimi
Madic ve Radovanovic (2015)	ROV ve CRITIC yöntemleri	Geleneksel olmayan işleme süreçlerinin sıralaması
Madic vd. (2015)	ROV tabanlı Taguchi yaklaşımı	Lazer kesiminin çok amaçlı optimizasyonu

Tablo 1: Makine Seçimi, Entropi, CRITIC Ve ROV Yöntemi İle İlgili Çalışmalara İlişkin Örnekler (devamı)

Yazar	Yöntem	Konu
Garg, Agarwal ve Choubey (2015)	Entropi, bulanık ortamda ve bilinmeyen öznitelik ağırlıkları durumunda çok kriterli karar verme	Ev seçimi
Hussain ve Mandal (2016)	Entropi, COPRAS ve MOORA yöntemleri	Malzeme seçimi
Çakır (2016)	Bütünleşik bulanık SMART ve FWAD - bulanık ağırlıklı aksiyomatik tasarım teknikleri	Çay fabrikası için makine seçimi
Kumaraswamy ve Ramaswamy (2016)	CRITIC yöntemi	Yazılım projelerinin performanslarını değerlendirme
Madic, Radovanovic ve Manic (2016)	ROV yöntemi	Kesme sıvısı seçimi
Gök Kısa ve Perçin (2017)	Bütünleşik bulanık DEMATEL - Bulanık VIKOR	Mermer kesim makinesi seçimi
Kabadayı ve Dağ (2017)	Bulanık DEMATEL ve PROMETHEE	Kablo üretim tesisi için makine seçimi
Yılmaz, Öztürk ve Burdurlu (2017)	AHP yöntemi	Mobilya endüstrisinde kullanılmak üzere panel ebatlama makinesi seçimi
Ulutaş (2017)	EDAS yöntemi	Bir tekstil atölyesi için dikiş makinesi seçimi
Özdağoğlu, Yakut ve Bahar (2017)	Entropi ve SAW- basit toplamli ağırlıklandırma yöntemleri	Süt ürünleri üretimi yapan bir işletme için makine seçimi
Çakır ve Sezen Akar (2017)	Bütünleşik SWARA – TOPSIS yöntemi	CNC makinesi seçimi
Işık ve Adalı (2017)	Entropi ve ROV yöntemi	Bir gıda işletmesi için elma seçimi
Ulutaş ve Cengiz (2018)	Bütünleşik CRITIC ve EVAMIX yöntemleri	Bir işletme için dizüstü bilgisayar seçimi
Ulaş (2018)	Entropi temelli ROV yöntemi	Esnek üretim sistemi seçimi

2. Yöntem

Bu çalışmada Entropi-ROV ve CRITIC-ROV yöntemleri ile makine seçimi yapılmıştır. Karar kriterlerinin ağırlıklarını belirlemek için Entropi ve CRITIC yöntemleri, alternatiflerin sıralamasının yapılması için de ROV yöntemi kullanılmıştır. Aşağıda yöntemlerin uygulama adımları detaylı olarak açıklanmaktadır.

2.1. Entropi Yöntemi

Entropi, bilgi teorisinde, sosyal bilimlerde ve fizikte kullanılan önemli bir kavramdır. ÇKKV problemlerinde ise kriter ağırlıklarının belirlenmesi için kullanılmaktadır (Karami & Johansson, 2014). Rudolph Clausius tarafından 1865 yılında tanımlanan Entropi kavramı, başlangıçta termodinamik alanında uygulanmıştır. Bilgi Entropisi kavramı ise ilk defa Claude E. Shannon tarafından 1948 yılında tanıtılmıştır. Bilgi teorisinde Entropi rasgele bir değişkenle ilgili belirsizliğin ölçüsü olarak tanımlanmaktadır (Zhang, Gu, Gu, & Zhang, 2011). Shannon'un bilgi entropisi metriği, bilgi teorisinin temel bir kavramı olup, bir değişkendeki bilgi miktarını nicelleştirir. Böylece bilgi kavramı etrafında bir teori temeli sağlar (Vajapeyam, 2014). Entropi yönteminin uygulama adımları şöyledir (Wang & Lee, 2009):

Adım 1. Karar matrisinin oluşturulması: Karar probleminin verileri kullanılarak hazırlanan, m adet alternatif ve n adet kriterden oluşan X karar matrisi aşağıda gösterilmiştir. Matriste yer alan X_{ij} değerleri i . alternatifin j . kriter açısından başarı değerini göstermektedir.

$$X = [X_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} X_{11} & X_{12} & \dots & X_{1n} \\ X_{21} & X_{22} & \dots & X_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ X_{m1} & X_{m2} & \dots & X_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Adım 2. Normalize edilmiş karar matrisinin oluşturulması: Bu aşamada aşağıdaki eşitlik kullanılarak, verilerin normalizasyonu sağlanır.

$$p_{ij} = \frac{X_{ij}}{\sum_{i=1}^m X_{ij}} ; \square_j \quad (2)$$

Normalize edilmiş karar matrisi $R = [p_{ij}]_{m \times n}$ şeklinde ifade edilir.

Adım 3. Entropi değerinin hesaplanması: Her bir kriter için entropi değeri aşağıdaki eşitlik kullanılarak hesaplanır:

$$e_j = -\frac{1}{\ln m} \sum_{i=1}^m p_{ij} \ln p_{ij} ; j = 1, 2, 3, \dots, n \quad (3)$$

Adım 4. Kriter ağırlıklarının hesaplanması: Kriter ağırlıkları, kriterlerin sonuç üzerindeki etki düzeylerini göstermektedir ve toplamları daima 1'e eşittir. w_j değeri j . kriterin ağırlığını göstermek üzere kriter ağırlıkları aşağıdaki eşitlik kullanılarak hesaplanır:

$$w_j = \frac{1 - e_j}{\sum_{j=1}^n 1 - e_j} ; \sum_{j=1}^n w_j = 1 \text{ dir.} \quad (4)$$

2.2. CRITIC Yöntemi

CRITIC yöntemi de Entropi yöntemi gibi ÇKKV problemlerinde karar kriterlerinin objektif ağırlıklarının belirlenmesi için kullanılmaktadır. CRITIC yöntemi, Diakoulaki, Mavrotas ve Papayannakis (1995) tarafından geliştirilmiştir. Yöntem, karar vericilerin subjektif yargılarını dikkate almadan, doğrudan bilgi kaynağı olarak karar matrisindeki kriterleri dikkate almakta ve böylece objektif kriter ağırlıklarının hesaplanabilmesine olanak sağlamaktadır (Vuzicic, Papic, & Blagojevic, 2017; Kumaraswamy & Ramaswamy, 2016). CRITIC yöntemi ile karar kriterlerinin ağırlıklarını hesaplayabilmek için her bir karar kriterinin standart sapması ve kriterler arasındaki korelasyon dikkate alınmaktadır (Wang & Luo, 2010). Objektif kriter ağırlıkları karar problemlerinin doğasında bulunan karşılığın yoğunluğu ve çelişki ya da çatışma durumundan elde edilmektedir (Zardari vd., 2015; Vuzicic, Papic, & Blagojevic, 2017). CRITIC yönteminin uygulama adımları aşağıda sıralanmıştır (Diakoulaki, Mavrotas, & Papayannakis, 1995; Jahan vd., 2012):

Adım 1. Karar matrisinin oluşturulması: X_{ij} değeri i . alternatifin j . kriter açısından performansını göstermek üzere, karar probleminin verileri kullanılarak hazırlanan, m adet alternatif ve n adet kriterden oluşan X karar matrisi şöyledir:

$$X = [X_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} X_{11} & X_{12} & \dots & X_{1n} \\ X_{21} & X_{22} & \dots & X_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ X_{m1} & X_{m2} & \dots & X_{mn} \end{bmatrix} \quad (5)$$

Adım 2. Normalize edilmiş karar matrisinin oluşturulması: Karar problemlerinde karar kriterleri amaçları bakımından fayda kriterleri ve maliyet kriterleri olarak tanımlanmaktadır. Karar matrisindeki farklı ölçüm birimlerine sahip olan kriterlerin boyutsuz hale getirilebilmesi için X_{ij} değerleri ölçekleme yöntemleri kullanılarak, normalize edilir. Kriter amacı fayda ise eşitlik (6), kriter amacı maliyet ise, eşitlik (7) kullanılarak normalizasyon işlemi yapılır.

$$r_{ij} = \frac{X_{ij} - X_j^{\min}}{X_j^{\max} - X_j^{\min}} \quad (6)$$

$$r_{ij} = \frac{X_j^{\max} - X_{ij}}{X_j^{\max} - X_j^{\min}} \quad (7)$$

Adım 3. Objektif kriter ağırlıklarının hesaplanması: CRITIC yönteminde kriterler arasındaki ilişki korelasyon katsayıları ile hesaplanır. Ayrıca her bir kriterin taşıdığı bilgi miktarı kriterlerin göreceli önemini gösterir (Vuzicic, Papic, & Blagojevic, 2017). İki kriter arasındaki korelasyon katsayısı t_{jk} şeklinde gösterilmek üzere, kriterler arasındaki korelasyon aşağıdaki eşitlik kullanılarak hesaplanır:

$$t_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_{ij}) - (r_{ik} - \bar{r}_{ik})}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_{ij})^2 - \sum_{i=1}^m (r_{ik} - \bar{r}_{ik})^2}} \quad (8)$$

σ_j j . kriterin standart sapmasını ve $\sum_{k=1}^n (1 - t_{jk})$ kriterler arasındaki zıtlığı göstermek üzere, j . kriterinin taşıdığı toplam bilgi miktarı ise şu şekilde hesaplanır:

$$C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - t_{jk}) \quad (9)$$

Kriterler arasındaki korelasyon katsayıları ve her bir kriterin taşıdığı bilgi miktarı hesaplandıktan sonra objektif kriter ağırlıkları belirlenir. Elde edilen objektif kriter ağırlıkları karar probleminin yapısında yer alan hem kontrast yoğunluğu hem de çatışmayı gösterir (Jahan vd., 2012). Objektif kriter ağırlıkları aşağıdaki eşitlik kullanılarak hesaplanır:

$$w_{ij} = \frac{C_j}{\sum_{j=1}^n C_j} \quad (10)$$

2.3. ROV Yöntemi

ROV yöntemi, bir karar probleminde amaçları bakımından birbiri ile çelişen çok sayıda kriter olması durumunda, her bir alternatif için en iyi ve en kötü fayda değerinin hesaplanması ve elde edilen sonuçlara göre alternatiflerin sıralamasının yapılması için kullanılır. Bu yöntem Yakowitz vd. tarafından 1993 yılında geliştirilmiştir (Madic & Radovanovic, 2015). ROV yöntemi sınırlı veri olması durumunda ya da veri olmaması durumunda karar vericilerin karar kriterlerine ağırlık vermede sıkıntı yaşadıkları karar problemlerinin çözümü açısından kullanışlı bir yöntemdir (Ulutaş, 2018). ROV yönteminin uygulama adımları şöyledir (Madic & Radovanovic, 2015):

Adım 1. Karar matrisinin hazırlanması: Bu adımda problemin amacı doğrultusunda belirlenen m adet alternatifin, n adet karar kriterinin ve i . alternatifin j . kritere göre performans ölçüsünün gösterildiği X_{ij} değerlerinden oluşan karar matrisi hazırlanır.

$$X = [X_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} X_{11} & X_{12} & \dots & X_{1n} \\ X_{21} & X_{22} & \dots & X_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ X_{m1} & X_{m2} & \dots & X_{mn} \end{bmatrix} \quad (11)$$

Adım 2. Normalize edilmiş karar matrisinin hazırlanması: Uygun ölçeklendirme yöntemi kullanılarak normalize edilmiş karar matrisi hazırlanır. Bu amaçla fayda kriteri için eşitlik (12), maliyet kriteri için eşitlik (13) kullanılır:

$$\bar{X}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}} \quad (12)$$

$$\bar{X}_{ij} = \frac{(1|x_{ij})}{\sum_{i=1}^m (1|x_{ij})} \quad (13)$$

Adım 3. En iyi ve en kötü fayda değerlerinin hesaplanması: Bu adımda her bir alternatif için en iyi ve en kötü fayda değerleri belirlenir. Bu amaçla fayda fonksiyonu maksimize ve minimize edilerek, i . alternatifin en iyi ve en kötü faydası sırasıyla eşitlik (14) ve eşitlik (15) kullanılarak hesaplanır:

$$Max: u_i^+ = \sum_{j=1}^n \bar{X}_{ij} \cdot w_j \quad (14)$$

$$Min: u_i^- = \sum_{j=1}^n \bar{X}_{ij} \cdot w_j \quad (15)$$

Eşitlik (14) ve eşitlik (15)'te yer alan w_j değeri kriter ağırlıklarını göstermektedir. Kriter ağırlıkları $w_j \geq 0$ 'dır ve $\sum_{j=1}^n w_j = 1$ 'dir.

$u_i^- > u_i^+$ olması halinde, gerçek nicel ağırlıklardan bağımsız olarak i . alternatifin i' alternatifinden daha iyi performansla sahip olduğu söylenebilir. Böyle bir durumda eşitlik (16) kullanılarak her bir alternatif için orta nokta değerleri hesaplanır.

$$u_i = \frac{u_i^- + u_i^+}{2} \quad (16)$$

Adım 4. Alternatiflerin sıralanması: Bu adımda, bir önceki adımda hesaplanan u_i değerlerine göre alternatiflerin sıralaması elde edilir. En yüksek u_i değerine sahip alternatif en iyi alternatiftir.

Çalışmada, Entropi-ROV ve CRITIC-ROV yöntemleri bütünleşik olarak uygulanarak, iki yöntemin sonuçları karşılaştırılacak ve işletme için en uygun alternatif belirlenmeye çalışılacaktır.

3. Uygulama

Çalışma kapsamında yatak ve uyku ürünleri üretimi yapan bir imalat işletmesi için yatak kenarı bordür dikim makinesi seçimi yapılacaktır. Yatak üretimi süreci kapitonenin dokunması, bordürün hazırlanması, terzihane işlemleri, yatak hazırlık işlemleri ve paketlenme işleminden oluşmaktadır. Çalışma sonucuna göre işletmeye alınması düşünülen bordür dikim makinesi, farklı desende bordürlerin hazırlanması, kesilmesi, birleştirilmesi gibi işlemler için kullanılmaktır.

Çalışma kapsamında öncelikle işletme için en uygun yatak kenarı bordür dikim makinesinin seçilebilmesi amacıyla satın alma kararı üzerinde etkili olduğu düşünülen dikiş kafası sayısı, dikiş hızı, bordür dikim genişliği, dikiş adımı, desen sayısı, kapasite, makine ağırlığı, enerji tüketimi, nakliye alanı, garanti ve servis hizmetleri ile otomatik bordür sarıcı, ip koptu/bitti sensörü, istenen metrajda durma ve bordür kenar dikimi gibi özelliklerin bulunup bulunmaması şeklinde çok sayıda karar kriteri belirlenmiştir. Yapılan ön araştırma sonucunda belirlenen kriterler açısından işletme için uygun olabileceği düşünülen farklı marka ve/veya modelde alternatif sekiz adet yatak kenarı bordür dikim makinesinin değerlendirilmesine karar verilmiştir. Alternatifler açısından aynı ya da benzer değerlere sahip olan karar kriterleri analiz dışında tutularak, dikiş kafası sayısı, dikiş hızı, bordür dikim genişliği, dikiş adımı, desen sayısı, bordür kenar dikimi, güç ve nakliye alanı kriterleri ile çalışmaya devam edilmiştir. Alternatif makinelerin belirlenen kriterler açısından özellikleri ve karar kriterlerinin amaçları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Alternatifler ve Kriterler

Alternatifler	Dikiş kafası sayısı	Dikiş hızı (rpm)	Bordür dikim genişliği (cm)	Dikiş adımı (mm)	Desen sayısı	Bordür kenar dikimi	Güç (kw)	Nakliye alanı (m ²)
	M1	3	3000	40	6	Sınırsız	Var	6,5
M2	2	5500	50	6	Çok	Var	3	3,45
M3	1	3000	28	6	Orta	Yok	2,5	5,52
M4	1	1800	40	6,4	Çok	Var	2	4,6
M5	1	2200	33	6,4	Çok	Yok	2	5,52
M6	2	3000	28	6	Sınırsız	Yok	4	4,6
M7	1	3000	30	3	Çok	Var	1,5	5,52
M8	1	4400	30	6	Az	Yok	2,2	3,96
Amaç	Fayda	Fayda	Fayda	Fayda	Fayda	Fayda	Maliyet	Maliyet

Tablo 2’de yer alan desen sayısı ve bordür kenar dikimi kriterleri kalitatif ifadelerle oluşturulmuştur. Bu nedenle analiz aşamasına geçmeden önce kalitatif ifadeler sayısal değerlere dönüştürülmüştür. Bunun için amacı fayda olan kriterler çok yüksek 9, yüksek 7, orta 5, düşük 3 ve çok düşük 1; amacı maliyet olan kriterler ise çok düşük 9, düşük 7, orta 5, yüksek 3 ve çok yüksek 1 değerleri kullanılarak ölçeklendirilmiştir. Bu değerler karar matrisi üzerinde gösterilmiştir.

Çalışmada kullanılan Entropi ve CRITIC yöntemleri ile karar kriterlerinin ağırlıkları belirlenecektir. Her iki yöntem de karar vericilerin tercihlerine ya da yargılarına ihtiyaç duyulmadan matematiksel modeller yardımıyla objektif kriter ağırlıklarının belirlenebilmesi için kullanılabilir (Wang & Lee, 2009).

Çalışma kapsamında Entropi yönteminin uygulama adımları aşağıda açıklanmıştır.

Karar matrisinin oluşturulması: Karar probleminin verileri kullanılarak hazırlanan, sekiz adet alternatif ve sekiz adet kriterden oluşan X karar matrisi aşağıda gösterilmiştir. Matris içinde yer alan veriler i . alternatife j . kriter açısından performans değerlerini göstermektedir.

$$X = [X_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} 3 & 3000 & 40 & 6 & 9 & 9 & 6,5 & 8,05 \\ 2 & 5500 & 50 & 6 & 7 & 9 & 3 & 3,45 \\ 1 & 3000 & 28 & 6 & 5 & 1 & 2,5 & 5,52 \\ 1 & 1800 & 40 & 6,4 & 7 & 9 & 2 & 4,60 \\ 1 & 2200 & 33 & 6,4 & 7 & 1 & 2 & 5,52 \\ 2 & 3000 & 28 & 6 & 9 & 1 & 4 & 4,60 \\ 1 & 3000 & 30 & 3 & 7 & 9 & 1,5 & 5,52 \\ 1 & 4400 & 30 & 6 & 3 & 1 & 2,2 & 3,96 \end{bmatrix}$$

Normalize edilmiş karar matrisinin oluşturulması: Bu aşamada (2) nolu eşitlik kullanılarak, verilerin normalizasyonu sağlanmıştır. $R = [p_{ij}]_{m \times n}$ ile ifade edilen normalize edilmiş karar matrisi aşağıda yer almaktadır.

$$R = \begin{bmatrix} 0,250000 & 0,115830 & 0,143369 & 0,131004 & 0,166667 & 0,225000 & 0,274262 & 0,195294 \\ 0,166667 & 0,212355 & 0,179211 & 0,131004 & 0,129630 & 0,225000 & 0,126582 & 0,083697 \\ 0,083333 & 0,115830 & 0,100358 & 0,131004 & 0,092593 & 0,025000 & 0,105485 & 0,133916 \\ 0,083333 & 0,069498 & 0,143369 & 0,139738 & 0,129630 & 0,225000 & 0,084388 & 0,111596 \\ 0,083333 & 0,084942 & 0,118280 & 0,139738 & 0,129630 & 0,025000 & 0,084388 & 0,133916 \\ 0,166667 & 0,115830 & 0,100358 & 0,131004 & 0,166667 & 0,025000 & 0,168776 & 0,111596 \\ 0,083333 & 0,115830 & 0,107527 & 0,065502 & 0,129630 & 0,225000 & 0,063291 & 0,133916 \\ 0,083333 & 0,169884 & 0,107527 & 0,131004 & 0,055556 & 0,025000 & 0,092827 & 0,096070 \end{bmatrix}$$

Entropi değerinin hesaplanması: Her bir kriter için entropi değeri eşitlik (3) kullanılarak hesaplanmıştır ve Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Entropi Değerleri

Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
Entropi Değeri	0,951795	0,973192	0,989955	0,990598	0,979845	0,822999	0,945724	0,985265

Kriter ağırlıklarının hesaplanması: Bu aşamada her bir kriterin ağırlığını hesaplamak üzere eşitlik (4) kullanılmıştır. Hesaplamalar sonucunda en yüksek ağırlığa sahip kriterin K6 olduğu görülmektedir. Aşağıda Tablo 4'te kriter ağırlıkları yer almaktadır.

Tablo 4: Kriter Ağırlıkları

Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
Kriter Ağırlıkları	0,133669	0,074337	0,027854	0,026071	0,055889	0,490815	0,150505	0,040859

Çalışmanın bu kısmında yine kriter ağırlıklarının belirlenebilmesi için CRITIC yöntemi uygulanmıştır. CRITIC yönteminin uygulama adımları aşağıda gösterilmiştir:

Karar matrisinin oluşturulması: CRITIC yönteminin uygulanabilmesi için alternatifler ve kriterlere göre hazırlanmış karar matrisinde kriterlerin amaçları da yer almaktadır. Görüldüğü üzere kriterler amaçları bakımından birbiri ile çelişmektedir.

$$X = [X_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} 3 & 3000 & 40 & 6 & 9 & 9 & 6,5 & 8,05 \\ 2 & 5500 & 50 & 6 & 7 & 9 & 3 & 3,45 \\ 1 & 3000 & 28 & 6 & 5 & 1 & 2,5 & 5,52 \\ 1 & 1800 & 40 & 6,4 & 7 & 9 & 2 & 4,60 \\ 1 & 2200 & 33 & 6,4 & 7 & 1 & 2 & 5,52 \\ 2 & 3000 & 28 & 6 & 9 & 1 & 4 & 4,60 \\ 1 & 3000 & 30 & 3 & 7 & 9 & 1,5 & 5,52 \\ 1 & 4400 & 30 & 6 & 3 & 1 & 2,2 & 3,96 \\ \text{Fayda} & \text{Fayda} & \text{Fayda} & \text{Fayda} & \text{Fayda} & \text{Fayda} & \text{Maliyet} & \text{Maliyet} \end{bmatrix}$$

Normalize edilmiş karar matrisinin oluşturulması: CRITIC yöntemi için kriter amaçlarının fayda ya da maliyet olması durumuna göre (6) ve (7) numaralı eşitlikler kullanılarak hazırlanan, $R = [p_{ij}]_{m \times n}$ ile ifade edilen normalize edilmiş karar matrisi aşağıda gösterilmiştir.

$$R = \begin{bmatrix} 1,000000 & 0,324324 & 0,545455 & 0,882353 & 1,000000 & 1,000000 & 0,000000 & 0,000000 \\ 0,500000 & 1,000000 & 1,000000 & 0,882353 & 0,666667 & 1,000000 & 0,700000 & 1,000000 \\ 0,000000 & 0,324324 & 0,000000 & 0,882353 & 0,333333 & 0,000000 & 0,800000 & 0,550000 \\ 0,000000 & 0,000000 & 0,545455 & 1,000000 & 0,666667 & 1,000000 & 0,900000 & 0,750000 \\ 0,000000 & 0,108108 & 0,227273 & 1,000000 & 0,666667 & 0,000000 & 0,900000 & 0,550000 \\ 0,500000 & 0,324324 & 0,000000 & 0,882353 & 1,000000 & 0,000000 & 0,500000 & 0,750000 \\ 0,000000 & 0,324324 & 0,090909 & 0,000000 & 0,666667 & 1,000000 & 1,000000 & 0,550000 \\ 0,000000 & 0,702703 & 0,090909 & 0,882353 & 0,000000 & 0,000000 & 0,860000 & 0,889130 \end{bmatrix}$$

Kriter ağırlıklarının belirlenmesi: Bu adımda kriterler arasındaki ilişkiyi gösteren korelasyon katsayıları ve her bir kriterin standart sapma değerleri hesaplanmıştır. Bu amaçla eşitlik (8) kullanılmıştır. Hesaplamalar sonucunda elde edilen korelasyon katsayıları Tablo 5'te ve kriterlere ait standart sapma değerleri Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 5: *Kriterler Arasındaki Korelasyon*

Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
K1	1,000	0,247	0,448	0,186	0,667	0,354	-0,951	-0,478
K2	0,247	1,000	0,406	-0,030	-0,312	0,079	-0,070	0,478
K3	0,448	0,406	1,000	0,261	0,275	0,702	-0,254	0,119
K4	0,186	-0,030	0,261	1,000	-0,036	-0,359	-0,286	0,108
K5	0,667	-0,312	0,275	-0,036	1,000	0,405	-0,583	-0,449
K6	0,354	0,079	0,702	-0,359	0,405	1,000	-0,190	-0,193
K7	-0,951	-0,070	-0,254	-0,286	-0,583	-0,190	1,000	0,629
K8	-0,478	0,478	0,119	0,108	-0,449	-0,193	0,629	1,000

Tablo 6: Standart Sapma Değerleri

Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
Standart Sapma	0,377964	0,320420	0,354959	0,328175	0,330344	0,534522	0,324070	0,304478

Korelasyon katsayıları ve standart sapma değerleri hesaplandıktan sonra kriterler arasındaki zıtlık, j . kriterin taşıdığı toplam bilgi miktarı ve her bir kriter için objektif ağırlıklar hesaplanmıştır. Bu amaçla sırasıyla eşitlik (9) ve eşitlik (10) kullanılmıştır. Hesaplama sonuçları Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: Kriterlerdeki Zıtlık, Bilgi Miktarı ve Kriterlerin Objektif Ağırlıkları

Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8
$\sum_{k=1}^n (1 - t_{jk})$	6,527000	6,202000	5,043000	7,156000	7,033000	6,202000	9,989000	6,786000
C_j	2,466971	1,987245	1,790058	2,348420	2,323309	3,315105	3,237135	2,066188
W_{ij}	0,126288	0,101730	0,091636	0,120220	0,118934	0,169706	0,165714	0,105772

Hesaplamalar sonucunda en yüksek ağırlığa sahip kriterin K6 olduğu görülmektedir. Entropi ve CRITIC yöntemlerine göre kriterlerin ağırlıkları belirlendikten sonra ROV yönteminin uygulamasına geçilmiştir. ROV yönteminin uygulama adımları ise şöyledir:

Karar matrisinin oluşturulması: Kriter amaçlarını gösteren karar matrisi aşağıda gösterilmiştir.

$$X = [X_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} 3 & 3000 & 40 & 6 & 9 & 9 & 6,5 & 8,05 \\ 2 & 5500 & 50 & 6 & 7 & 9 & 3 & 3,45 \\ 1 & 3000 & 28 & 6 & 5 & 1 & 2,5 & 5,52 \\ 1 & 1800 & 40 & 6,4 & 7 & 9 & 2 & 4,60 \\ 1 & 2200 & 33 & 6,4 & 7 & 1 & 2 & 5,52 \\ 2 & 3000 & 28 & 6 & 9 & 1 & 4 & 4,60 \\ 1 & 3000 & 30 & 3 & 7 & 9 & 1,5 & 5,52 \\ 1 & 4400 & 30 & 6 & 3 & 1 & 2,2 & 3,96 \\ \text{Fayda} & \text{Fayda} & \text{Fayda} & \text{Fayda} & \text{Fayda} & \text{Fayda} & \text{Maliyet} & \text{Maliyet} \end{bmatrix}$$

Normalize edilmiş karar matrisinin oluşturulması: Kriterlerin amaçları dikkate alınarak, karar matrisinde yer alan değerler eşitlik (12) ve eşitlik (13) kullanılarak normalize edilmiştir. Normalize edilmiş karar matrisi aşağıda gösterilmiştir.

$$\bar{X}_{ij} = \begin{bmatrix} 0,250000 & 0,115830 & 0,143369 & 0,131004 & 0,166667 & 0,225000 & 0,047215 & 0,075522 \\ 0,166667 & 0,212355 & 0,179211 & 0,131004 & 0,129630 & 0,225000 & 0,102300 & 0,176218 \\ 0,083333 & 0,115830 & 0,100358 & 0,131004 & 0,092593 & 0,025000 & 0,122760 & 0,110136 \\ 0,083333 & 0,069498 & 0,143369 & 0,139738 & 0,129630 & 0,225000 & 0,153450 & 0,132164 \\ 0,083333 & 0,084942 & 0,118280 & 0,139738 & 0,129630 & 0,025000 & 0,153450 & 0,110136 \\ 0,166667 & 0,115830 & 0,100358 & 0,131004 & 0,166667 & 0,025000 & 0,076725 & 0,132164 \\ 0,083333 & 0,115830 & 0,107527 & 0,065502 & 0,129630 & 0,225000 & 0,204600 & 0,110136 \\ 0,083333 & 0,169884 & 0,107527 & 0,131004 & 0,055556 & 0,025000 & 0,139500 & 0,153523 \end{bmatrix}$$

En iyi ve en kötü fayda değerlerinin hesaplanması: Bu adımda Entropi ve CRITIC yöntemleri ile daha önce hesaplanmış olan objektif kriter ağırlıkları kullanılarak fayda fonksiyonu, kriter amaçlarına göre maksimize ve minimize edilmiştir. i . alternatifin en iyi faydasını hesaplamak için eşitlik (14) ve en kötü faydasını hesaplamak için eşitlik (15) kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8: *En İyi, En Kötü Fayda Değerleri ve Orta Noktalar*

Alternatifler	Entropi-ROV			CRITIC-ROV		
	u_i^+	u_i^-	u_i	u_i^+	u_i^-	u_i
M1	0,169185	0,010192	0,089689	0,130249	0,015812	0,073031
M2	0,164149	0,022597	0,093373	0,128424	0,035591	0,082008
M3	0,043406	0,022976	0,033191	0,062508	0,031992	0,047250
M4	0,141620	0,028495	0,085058	0,101132	0,039408	0,070270
M5	0,043906	0,027595	0,035751	0,066463	0,037078	0,051771
M6	0,058685	0,016948	0,037817	0,081842	0,026694	0,054268
M7	0,142131	0,035293	0,088712	0,093637	0,045554	0,069596
M8	0,045553	0,027268	0,036411	0,064259	0,039356	0,051808

Alternatiflerin sıralanması: Bu adımda her bir alternatif için eşitlik (16) kullanılarak orta nokta değerleri (u_i) hesaplanmıştır. Bu değerler dikkate alınarak, alternatiflerin sıralaması yapılmıştır. Tablo 9’da Entropi ve CRITIC yöntemlerine göre alternatiflerin sıralaması gösterilmektedir.

Tablo 9: Alternatiflerin Sıralaması

Alternatifler	Entropi-ROV	Alternatifler	CRITIC-ROV
M2	0,093373	M2	0,082008
M1	0,089689	M1	0,073031
M7	0,088712	M4	0,070270
M4	0,085058	M7	0,069596
M6	0,037817	M6	0,054268
M8	0,036411	M8	0,051808
M5	0,035751	M5	0,051771
M3	0,033191	M3	0,047250

Tablo 9 incelendiğinde makine seçimi kararı üzerinde etkili olan kriterler açısından en iyi alternatiften en kötü alternatife doğru sıralama Entropi-ROV yönteminde M2, M1, M7, M4, M6, M8, M5 ve M3 olarak; CRITIC-ROV yönteminde ise M2, M1, M4, M7, M6, M8, M5 ve M3 şeklinde elde edilmiştir. Görüldüğü üzere her iki yöntemde de en iyi alternatif M2'dir.

Makine seçimi ile ilgili olarak Entropi-ROV ve CRITIC-ROV yöntemleri kullanılarak elde edilen sıralamalar, Spearman sıra farkları korelasyon katsayısı (Rho testi) kullanılarak SPSS Statistics 17.0 programında analiz edilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 10'da yer almaktadır.

Tablo 10: Spearman Sıra Farkları Korelasyon Katsayısı

Correlations	Entropi-ROV	CRITIC-ROV
Entropi-ROV Correlation Coefficient	1,000	0,976**
Sig. (2-tailed)		0,000
N	8	8
CRITIC-ROV Correlation Coefficient	0,976**	1,000
Sig. (2-tailed)	0,000	
N	8	8

**Correlation is significant at the 0,01 level (2-tailed)

Tablo 10'da görüldüğü gibi Entropi-ROV ve CRITIC-ROV yöntemleri arasındaki korelasyon katsayısı 0,976'dır ve bu katsayı 0,000 anlamlılık düzeyinde istatistiksel açıdan geçerlidir. Dolayısıyla kriter ağırlıklarına göre elde edilen sıralamalar arasında, $\alpha = 0,01$ anlam düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı ve çok yüksek ilişki olduğu söylenebilir.

4. Sonuç

Yöneticiler işletme kaynaklarının temin edilmesi, verimli kullanılması ve üretim sisteminin aksamadan işlemesi gibi konularda doğrudan sorumluluk taşımaktadırlar. Bu nedenle üretimde kullanılacak makinelerin seçimi, yöneticiler açısından önemli bir karardır. Genellikle büyük miktarda sermaye yatırımı gerektiren ve üretim sürecinin temel girdileri arasında yer alan

makinelerin doğru seçimi, işletmelerin üretim planlarının aksatılmadan yürütülmesi, verimliliğin artırılması, maliyetlerinin azaltılması, dolayısıyla işletmenin sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır.

Makine seçiminde işlevsel özellikler, işlem kalitesi, kapasite, maliyet, işletim maliyeti, denge, servis ve bakım olanakları, ekonomik kullanım ömrü gibi pek çok kriter etkili olmaktadır. Bu nedenle karar verici, en uygun kararı verebilmek için birbiri ile çelişen çok sayıda kriteri aynı anda değerlendirmek ve analiz etmek zorundadır. Karar üzerinde etkili olduğu düşünülen kriterlerin doğru belirlenmesi ve her bir alternatifin belirlenen kriterlere göre uygun yöntemler kullanılarak doğru değerlendirilmesi, doğru seçimin yapılabilmesi açısından çok önemlidir. Karar problemlerinde, karar üzerinde etkili olan çok sayıda kriterin olması, bu kriterlerin eş zamanlı olarak dikkate alınması ve çok sayıda alternatif arasından seçim yapılması gereken durumlarda genellikle ÇKKV yöntemlerine başvurulmaktadır. Sonuçta karara etki eden kriterler açısından alternatiflerin sınıflandırması, sıralaması ya da seçimi yapılabilmektedir.

Bu çalışmada ÇKKV tekniklerinden Entropi-ROV ve CRITIC-ROV yöntemleri bütünlük olarak kullanılarak, yatak ve uyku ürünleri üretimi yapan bir işletme için yatak kenarı kapama makinesi seçimi yapılmıştır. Bu amaçla satın alma kararı üzerinde etkili olduğu düşünülen dikiş kafası sayısı, dikiş hızı, bordür dikim genişliği, dikiş adımı, desen sayısı, bordür kenar dikimi, güç ve nakliye alanı olmak üzere sekiz adet karar kriteri belirlenmiştir. Entropi ve CRITIC yöntemleri ile her bir karar kriterinin ağırlığı hesaplanmıştır. Ayrıca yapılan araştırma sonucunda işletme için uygun olabileceği düşünülen farklı marka, model ve özelliklere sahip sekiz adet yatak kenarı bordür dikme makinesi belirlenmiştir. ROV yöntemi ile bu alternatiflerin sıralanması yapılmıştır. Entropi-ROV ve CRITIC-ROV yöntemleri uygulanarak yapılan sıralama sonucunda her iki yöntemde de en iyi alternatif M2 olarak belirlenmiştir. Ayrıca makine seçimi ile ilgili olarak Entropi-ROV ve CRITIC-ROV yöntemleri kullanılarak kriter ağırlıklarına göre elde edilen sıralamalar, Spearman sıra farkları korelasyon katsayısı kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, elde edilen sıralamaların istatistiksel açıdan anlamlı ve çok yüksek derecede ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla her iki yöntem de makine seçimi problemleri açısından oldukça kullanışlıdır.

Literatürde, makine seçimi problemi ile ilgili olarak farklı yöntemlerle hazırlanmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak Entropi- ROV ve CRITIC-ROV yöntemleri ile yapılmış çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Ayrıca Entropi ve CRITIC yöntemleri karar kriterleri için objektif kriter ağırlıklarının hesaplanması açısından oldukça kullanışlı yöntemlerdir. Kriter ağırlıklarının objektif olarak belirlenebilmesi, seçimin de objektif olmasını sağlayacağı için, verilen kararda isabet düzeyini artıracaktır. Entropi, CRITIC ve ROV yöntemleri makine seçimi probleminin yanı sıra her türlü ÇKKV probleminin çözümü için uygundur.

Kaynakça

- Arslan, M. Ç., Çatay, B., & Budak, E. (2004). A decision support system for machine tool selection. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 15(1), 101 -109.
- Çakır, S. (2016). An integrated approach to machine selection problem using fuzzy SMART - fuzzy weighted axiomatic design. *Journal of Intelligent Manufacturing*, 1-13.
- Çakır, E., & Sezen Akar, G. (2017). Bütünlük SWARW – TOPSIS yöntemi ile makine seçimi: Bir üretim işletmesinde uygulama. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(13), 206 -216.
- Dashore, K., Pawar, S. S., Sohani, N., & Verma, D. S. (2013). Product evaluation using entropy and multi criteria decision making methods. *International Journal of Engineering Trends and Technology (IJETT)*, 4(5), 2183-2187.

- Diakoulaki, D., Mavrotas, G., & Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: The CRITIC method. *Computers & Operations Research*, 22(7), 763-770.
- Garg, H., Agarwal, N., & Choubey, A. (2015). Entropy based multi-criteria decision making method under fuzzy environment and unknown attribute weights. *Global Journal of Technology & Optimization*, 6(3), 1-4.
- Gök Kısa, A. C., & Perçin, S. (2017). Bütünleşik bulanık DEMATEL – bulanık VIKOR yaklaşımının makine seçimi problemine uygulanması. *Journal of Yasar University*, 12(48), 249 -256.
- Hussain, S. A. I., & Mandal, U. K. (2016). Entropy based MCDM approach for selection of material. *National Level Conference on Engineering Problems and Application of Mathematics*, (pp. 1 - 6), NIT, Agartala.
- Işık, A. T., & Adalı, E. A. (2017). The decision - making approach based on the combination of entropy and ROV methods for the apple selection problem. *European Journal of Interdisciplinary Studies*, 8(1), 80 -86.
- Jahan, A., Mustapha, F., Sapuan, S. M., Ismail, M. Y., & Bahraminasab, M. (2012). A framework for weighting of criteria in ranking stage of material selection process. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 58, 411 -420.
- Jahan, A., Edwards, K. L., & Bahraminasab, M. (2016). *Multi criteria decision analysis for supporting the selection of engineering materials in product design* (2nd Edition). Butterworth-Heinemann.
- Kabadayı, N., & Dağ, S. (2017). Bulanık DEMATEL ve bulanık PROMETHEE yöntemleri ile kablo üretiminde makine seçimi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 239 -260.
- Karami A., & Johansson, R. (2014). Utilization of multi attribute decision making techniques to integrate automatic and manual ranking of options. *Journal of Information Science and Engineering*, 30, 519-534.
- Kaya, İ., Kılınç, M. S., & Çevikcan, E. (2007). Makine - teçizat seçim probleminde bulanık karar verme süreci. *Mühendis ve Makine*, 49(576), 8 -14.
- Kumaraswamy, M., & Ramaswamy, R. (2016). Performance evaluation of software projects using criteria importance through inter – criteria correlation technique. *International Journal of Soft Computing and Software Engineering*, 6(3), 28 -36.
- Lee, M. C., Chang, J. F., & Chen, J. F. (2011). An entropy decision model for selection of enterprise resource planning system. *International Journal of Computer Trends and Technology*, 1-9.
- Lotfi, F. H., & Fallahnejad, R. (2010). Imprecise Shannon's entropy and multi attribute decision making. *Entropy*, 12, 53-62.
- Madic, M., & Radovanovic, M. (2015). Ranking of some most commonly used non -traditional machining processes using ROV and CRITIC methods. *UPB Scientific Bulletin Series D: Mechanical Engineering*, 77(2), 193 -204.
- Madic, M., Radovanovic, M., Coteata, M., Jankovic, P., & Petkovic, D. (2015). Multi - objective optimization of laser cutting using ROV-based Taguchi methodology. *Applied Mechanics and Materials*, 809-810, 405 -410.

- Madic, M., Radovanovic, M., & Manic, M. (2016). Application of the ROV method for the selection of cutting fluids. *Decision Science Letters*, 5, 245 -254.
- Monks, J. G. (1996). *İşlemler yönetimi teori ve problemler* (S. Üreten, Çev.). Nobel Yayın Dağıtım.
- Organ, A. (2013). Bulanık DEMATEL yöntemiyle makine seçimini etkileyen kriterlerin değerlendirilmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1), 157 -172.
- Özdağoğlu, A., Yakut, E., & Bahar, S. (2017). Machine selection in a dairy product company with entropy and SAW methods integration. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(1), 341 -359.
- Özgen, A., Tuzkaya, G., Tukaya, U. R., & Özgen, D. (2011). A multi-criteria decision making approach for machine tool selection problem in a fuzzy environment. *International Journal of Computational Systems*, 4(4), 431 -445.
- Pamucar, D. S., Bozanic, D., & Randeloviz, A. (2017). Multi-criteria decision making: An example of sensitivity analysis. *Serbian Journal of Management*, 12(1), 1- 27.
- Safari, H., Fagheyi, M. A, Ahangari, S. S., & Fathi, M. R. (2012). Applying PROMETHEE method based on entropy weight for supplier selection. *Macrothink Institute Business Management and Strategy*, 3(1), 97-106.
- Ulutaş, A. (2017). EDAS yöntemi kullanılarak bir tekstil atölyesi için dikiş makinesi seçimi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 169 -183.
- Ulutaş, A. (2018). Entropi temelli ROV yöntemi ile esnek üretim sistemi seçimi. *Business and Economics Research Journal*, 9(1), 187-194.
- Ulutaş, A., & Cengiz, E. (2018). CRITIC ve EVAMIX yöntemleri ile bir işletme için dizüstü bilgisayar seçimi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(55), 881 -887.
- Vajapeyam, S. (2014). Understanding Shannon's entropy metric for information. *Research Gate*, 1-7.
- Vardin, H., & Yılmaz, F. M. (2012). Gıda endüstrisinde gıda işleme makineleri ve ekipmanlarının seçimi. *Harran Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 16(3), 33-37.
- Vujicic, M. D., Papic, M. Z., & Blagojevic, M. D. (2017). Comparative analysis of objective techniques for criteria weighing in two MCDM methods on example of an air conditioner selection. *Tehnika – Menadzment*, 67(3), 422-429.
- Wang, T. Y., Shaw, C. F., & Chen, Y. L. (2000). Machine selection in flexible manufacturing cell: A fuzzy multiple attribute decision-making approach. *International Journal of Production Research*, 38(9), 2079 -2097.
- Wang, T. C., & Lee, H. D. (2009). Developing a fuzzy TOPSIS approach based on subjective weights and objective weights. *Expert Systems with Application*, 36, 8980-8985.
- Wang, Y. M., & Luo, Y. (2010). Integration of correlations with standart deviations for determining attribute weights in multiple attribute decision making. *Mathematical and Computer Modelling*, 51(1-2), 1-12.
- Yakowitz, D. S., Lane, L. J., & Szidarovszky, F. (1993). Multi-attribute decision making: Dominance with respect to an importance order of the attributes. *Applied Mathematics and Computation*, 54(2-3), 167-181.

- Yılmaz, K., Öztürk, Y., & Burdurlu, E. (2017). Mobilya endüstrisi üretim süreçlerinde teknoloji seçimi: Panel ebatlama makinesi seçimi örnekleme. *İleri Teknoloji Bilimleri Dergisi*, 6(3), 774-785.
- Zardari, N. H., Ahmed, K., Shirazi, S. M., & Yusop, Z. B. (2015). *Weighting method and their effects on multi-criteria decision making model outcomes in water resources management*. Springer.
- Zhang, H., Gu, C., Gu, L., & Zhang, Y. (2011). The evaluation of tourism destination competitiveness by TOPSIS & information entropy – a case in the Yangtze River Delta of China. *Tourism Management*, 32, 443-451.

1841 GİRİT İSYANI ÖNCESİ GİRİT VALİSİ MUSTAFA NAILİ PAŞA’NIN ADADA ALDIĞI ÖNLEMLER*

Kevser DEĞİRMENCİ¹

Öz

Bu çalışmada öncelikle kısaca Girit adasının, jeopolitik konumu ve önemi vurgulanmış ve adaya tarih boyunca kimlerin hâkim olduğuna değinilmiştir. 1669’da Osmanlı egemenliği ile birlikte adada bir huzur ve sükûn döneminin başladığı söylenebilir. Adanın fethinden itibaren Mora isyanına kadar geçen 150 yıllık süreçte sadece bir ayaklanma yaşanırken 1821 yılından itibaren adanın elden çıkışına kadar belli periyotlarda pek çok ayaklanma yaşanmıştır. Özellikle XIX. yy.da Rus tahrikleri, Fransız İhtilali’nin etkileri ve Osmanlı Devleti’nin giderek zayıflayan ve bozulan iç idaresi sonucu Hristiyan tebaa arasında ayrılma arzusu oluşmaya başlamıştır.

Bu çalışmada 1841 isyanının hemen öncesinde adada yaşanan olaylardan, adaya dışarıdan gelen Yunan eşkıya ile beraber huzursuzluğun başlaması ve buna karşılık alınan tedbirlerden bahsedilmiştir. Çalışmanın amacı, Osmanlı Devleti’nin XIX. yy.da kendisine bağlı bulunan pek çok yerde uğraşmak zorunda olduğu bağımsızlık mücadelelerine Girit ölçeğinde bir kesit sunmaktır. Ayrıca adanın valisi Mustafa Naili Paşa’nın 1841 isyanını engellemek adına gösterdiği çabalar detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Girit, Ayaklanma, Mustafa Naili Paşa, Osmanlı Devleti

THE PRECAUTIONS TAKEN BY MUSTAFA NAILI PASHA, THE GOVERNOR OF CRETE ISLAND, BEFORE THE CRETE REBELLION OF 1841

Abstract

In this study, not only the geopolitical position and importance of the Crete Island but also the Powers that dominated the Island throughout history are briefly handled. It can be said that with the Ottoman rule in 1669 a period of peace and tranquility began in the Island. During the 150-year period from the conquest of the Island to the Mora Rebellion there was only one uprising. However, there were many revolts in different periods between 1821 and the end of sovereignty of the Ottoman Empire on the Crete Island. Especially in the 19th century, a desire for separation among Christian subjects began to manifest itself as a result of Russian provocations, the effects of the French Revolution and the weakening and deteriorating internal administration of the Ottoman Empire.

This study will try to explain the events that took place on the Crete Island just before the Rebellion of 1841, the start of unrest with the Greek bandits who came to the Island from outside and the measures taken in response. The aim of this study is to present an aspect of the struggle of the Ottoman Empire against the independence movements of 19th century in the different regions under its rule in the context of Crete. In this study additionally a detailed explanation of Mustafa Naili Pasha's efforts to prevent the rebellion of 1841 was made.

Keywords: Crete, Rebellion, Mustafa Naili Pasha, Ottoman Empire

* Bu çalışma 2013 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde kabul edilen “Mustafa Naili Paşa’nın Hayatı ve Girit Valiliği” başlıklı doktora tezinden oluşturulmuştur.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
ORCID 0000-0002-4464-7928 kevser.degirmenci@dpu.edu.tr

Başvuru Tarihi (Received): 20.02.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 11.10.2019

Giriş

Yunanca (Krete), Araplar tarafından (İkritis), İtalyanlar tarafından (Candia) adı verilen Girit adası, Akdeniz'in Kıbrıs'tan sonraki en büyük adası ve Ege Denizi'nin de kilidi olma özelliğini taşımaktadır (Tukin, 1964). Girit, Asya, Afrika ve Avrupa kıtaları arasında stratejik öneme sahip bir bölgededir (Ebuzziya, 1328). Akdeniz'i Ege denizinden ayıran bir konumdadır.⁴ Uzunluğu 250 km, genişliği 7.800 km² (Hülagü, 2004) olan Girit'in, etrafı dik sahillerle çevrilmiştir. Özellikle güney sahilleri dik ve girintili çıkıntılı olmayan bir yapıda olduğundan limansızdır. Kuzey sahilleri ise oldukça girintili ve çıkıntılı olduğu için doğal limanlar oluşmuştur. (Tukin, 1945) İsyanlarıyla tanınan Girit adası, konumu nedeniyle her zaman önemli bir merkez olmuştur. Girit halkı, uzun yıllar çeşitli milletlerin egemenliği altında yaşamışlardır.

Girit, yüksek medeniyetlerin çok erken geliştiği bir adadır. Girit medeniyetleri, Minos Medeniyeti adı altında, Eski, Orta ve Geç Minos çağı olmak üzere üç döneme ayrılmıştır. Milattan önce 67 yılında Roma hâkimiyetine giren Girit, uzun bir süre imparatorluğun buğday ambarı vazifesini görmüştür. Romalılardan sonra Bizanslıların hâkimiyetine giren Girit, 825 yılında da Arapların eline geçmiştir. Bir süre sonra tekrar Bizans egemenliğine giren Girit'in idaresi, bu defa 1204 yılında Venediklilerin eline geçmiştir. Venedikliler Girit'te Romalıların uyguladığı iskân politikasını takip ederek anavatanlarından getirdikleri ahaliyi buraya yerleştirmişlerdir. Stratejik önemiyle dikkatleri çekmekte olan Girit, Osmanlı Devleti tarafından da topraklara katılması gereken bir yer olarak görülmüştür. Ancak Venedikliler, adayı savunmak için ellerinden gelen bütün tedbirleri almışlardır. Ada aynı zamanda, korsan gemileri için bir sığınak haline gelmiştir. Bu durum Osmanlı deniz ulaşımını ciddi bir şekilde tehdit etmiştir. Venedikliler ile yapılan 24 yıllık savaşın⁵ ardından 1669 yılında Girit, tamamen Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (Gülsoy, 1997).

Böylece Ege ve Akdeniz'in stratejik açıdan en önemli adası ele geçirilmiştir. Fetihden sonra imtiyazlı bir eyalet haline getirilen Girit'te aşamalı bir şekilde Osmanlı egemenliğinin tesisine çalışılmıştır (Tukin, 1996; Banoğlu, 2005)

Fetihden sonra Kandiye, Hanya ve Resmo sancaklarına ayrılmış olan Girit, Osmanlı Devleti'nin mümtaz bir eyaleti olmuştur. Venedikliler zamanında zorlama ve şiddete dayanan sömürge yönetimi yerine Girit'te Osmanlı Devleti tarafından adil bir yönetim sergilenmiştir (Baykal, 1969). Adanın Osmanlı idaresine girmesiyle mal, can ve namus emniyeti sağlanmış, yerli ahalinin cemaat işlerine karışılmamış ve dini inançlarında serbestlik tanınmıştı. Bu derece dürüst ve yumuşak bir idarenin sağlamış olduğu huzur ve sükûn ile adada yıllar boyunca bir barış dönemi yaşanmıştır.

Osmanlı egemenliği altında Kandiye'nin fethinden Mora ihtilaline kadar geçen 150 yıllık süreçte Girit'te önemli bir hadise olmamıştır.⁶ Fakat Çar Petro ile başlayan ve giderek şiddetini artıran Rus tahrikleri ve Fransız İhtilali ile uyandırılan milliyetçilik duygularına ilaveten Osmanlı Devleti'nin giderek zayıflayan ve bozulan iç idaresi ile Hristiyan tebaa arasında ayrılma arzusu oluşmuştur. Bu arzunun gerçekleşmesi için Rumların kurduğu Heteria Cemiyeti'nin çalışmaları ile Girit'te mevcut sükûnet sona ermiştir. Osmanlı Devleti Tepedelenli Ali Paşa isyanını bastırmakla meşgul olduğu bir sırada Mora ve Adalar'da Yunanlı eşkıyalar tarafından çıkarılan

⁴ Girit adasının coğrafi yapısı hakkında detaylı bilgi için bkz. Hanyevi, 1288; İsyanlarıyla meşhur Girit adası, antikçağlardan beri konumu nedeniyle önemli bir merkez olmuştur. Denizciler için, Doğu Akdeniz'in kapısı ve karasal anlamda da İstanbul ile o dönemde henüz Osmanlı toprağı sayılan Kuzey Afrika arasında bir atlama taşıdır (Aydın, 2008).

⁵ Girit savaşları ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Adıyke, 2007

⁶ Bu süreçte 1776 yılında Sfakia'da bir isyan yaşanmıştır. Osmanlı egemenliğine karşı yapılan bu ilk İsyân, Girit'te Daskaloyanni adlı kişi tarafından başlatılmıştır. 1770 Mora İhtilalinin (Orlov İsyânı) bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Bu isyan ve onun lideri olan Daskaloyanni, XIX. yy.da adadaki Yunan uyanışının simgesi haline gelmiştir. Bundan sonra Osmanlı'da Girit'in adı isyanlarla duyulmaya başlanmıştır (Öztürk, 2015)

isyanlar Girit adasına da sıçramıştır.⁷ İsyan hareketini haber alan Babiâli, Girit'te asayişin yeniden sağlanması işini Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya havale etmiştir. Mehmed Ali Paşa kendisine bırakılan Girit'in muhafazasını sağlamaya çalışacağını bildirmiştir (Tukin, 1945; Tukin, 1996; Türkmen, 2001). Girit'e bu süreçte Mısır'dan sürekli asker, zahire ve donanma desteği sağlanmıştır (C. AS, nr. 902/38897). İsyan, Mehmet Ali Paşa'nın gayretiyle tamamen ortadan kaldırılmıştır. İsyan katılmış olan reayanın malları da, ortaya çıkan zararın karşılanması amacıyla müsadere edilmiştir (Adıyeke & Adıyeke, 2011)

İsyan bastırılmış olsa da adada 1827 ve 1828 yıllarında da huzursuz günler yaşanmıştır. Ada gayrimüslimleri, 1830 yılında büyük devletlerin koruyuculuğu altında kurulan Yunanistan'a adanın ilhak edilmediğini görünce tekrar ayaklanmışlardır. Yeni kurulmuş olan Yunan Devleti'nin idaresinin ve sınırlarının tespiti ve diğer bazı konularda Osmanlı Devleti ile müzakerede bulunmak için başta İngiliz elçisi Stratford Canning olmak üzere Rus ve Fransız murahhaslar tayin edilmiştir. Bu murahhaslar tarafından Babiâli'ye sunulan teklifler değerlendirilmiştir. Ayrıca başta Sisam, Girit ve Rodos olmak üzere adalara birer memur gönderilmek suretiyle reayanın Yunan tarafına meyletmesi engellenmek istenmiştir. Adalar reayasına hitaben fermanlar hazırlanmış ve birer nüshaları reaya dağıtılmak üzere Rumcaya çevrilmiştir. Fermanla, devlet tarafından adalardaki reaya için yeni bazı ayrıcalıklar, özellikle de ticari haklar tanındığı ilan edilmiştir (Örenç, 2000). 27 Mart 1830'da, Girit adasına Rumların artık müdahale etmeyecekleri ve adanın Yunanistan'a tabi olmayacağı, Osmanlı Devleti'nin idaresinde kalacağı belirtilmiştir. Buna karşılık devletlerin Babiâli'den, Girit adasında ılımlı bir politika izlemesi ve bazı ayrıcalıklar tanınmasına yönelik bazı talepleri olmuştur. Buna göre, önceki isyan olaylarına karışmış olan Giritliler için genel bir af ilan edilecek, her türlü baskıya ve taraflı bir idareye karşı halk korunacaktır. Ancak Girit'in Hristiyan halkı, Londra konferansında kendileriyle ilgili alınan bu karara itiraz ederek, ya tam bağımsızlık ya da tamamen Yunanistan'a katılmak istediklerini beyan etmiştir (Türkgeldi, 1987). Sonuç olarak ada tamamen Yunanistan'a verilmediği için, bu durumdan hoşnut olmayan Girit reyası, 1830'da tekrar ayaklanmıştır. Babiâli yine Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dan yardım almıştır. Girit muhafızlığına verilen Mehmet Ali Paşa, 1831'de bu ayaklanmayı bastırıp da uzun vadede Girit'te, Yunanlılar tarafından körüklenen fesat ve kışkırtmalar bundan sonra hiç dinmeyecektir (Macid, 1977)

Osmanlı hükümeti, isyanların bastırılmasındaki yardımlarından dolayı Girit adasının yönetimini Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'ya bırakmıştır (Salahi, 1967). Mehmet Ali Paşa, Girit'te zirâi, ticari ve askeri bakımdan Mısır'dakine benzer bir sistem kurmaya çalışmıştır. Girit'in idaresini temsilcisi olarak atadığı Mustafa Naili Paşa'ya⁸ bırakmıştır. Mehmet Ali Paşa, bir süre sonra Yunan tahrikleriyle sürekli isyan rüzgârlarının estiği Girit'te kalmanın kendisine bir fayda getirmeyeceğini hatta zarar vereceğini anlamıştır (Kamil Paşa, 1326).

⁷ Dağ köylerinde yaşayan Giritli Hristiyanlar, Temmuz 1821'de harekete geçerek, Türklerle meskûn kasaba ve köylere hücum etmişlerdir. Giritli eşkıyalar, İsfakiyeliler rehberliğinde başlayan ayaklanmada, çok acımasız ve sert davranışlar sergilemişlerdir. Birçok Türk ve Müslüman katledilmiştir. Adanın pek çok yerine hâkim olmuşlardır. Müslüman Türklerden, ancak sağlam mevkilere sığınanlar kurtulabilmişlerdir (Işın, 1945). İsyanlılar Resmo'ya saldırıp, Hanya, Acısu ve İsfakiye'yi de kuşatmışlardır. Hanya, Resmo ve Kandiye'den asiler üzerine askerler gönderilmiş ve yer yer muharebeler yaşanmıştır. Kandiye muhafızı Şerif Mehmet Paşa, maiyetindeki yeniçerilerle Resmo'yu müdafaa etmek için uğraşmıştır. Şerif Paşa, Resmo muhafızı Osman Haşim Paşa'nın kuvvetleriyle birlikte hareket etmek suretiyle Resmo, Hanya, Acısu ve İsfakiye'yi kuşatmadan kurtarmıştır (Kütükoğlu, 1986)

⁸ Mustafa Naili Paşa, 1821 Girit isyanını bastırmak üzere Mısır'dan gelen kuvvetlerle birlikte Girit'e gelmiştir. İsyanın bastırılmasında katkısı olmuştur. Girit'te Mehmed Ali Paşa'nın himayesinde asker başbuğu ve muhafızlık görevlerinde bulunmuştur. Girit'in yönetimi on yıl kadar (1830-1840) Mehmed Ali Paşa'ya bırakılınca, bu süre içerisinde adanın genel idaresi, kendisinin *müşir* olarak atadığı Mustafa Naili Paşa tarafından, *mülki ve askeri umur muhafızı* unvanıyla yürütülmüştür (Barchard, 2004)

Kavalalı Mehmed Ali Paşa, 15 Temmuz 1840'da imzalanan Londra Antlaşmasıyla⁹ (Mecmua-i Muahedat, 1297) ada yönetiminden tamamen çekilmiş ve ada üzerindeki tasarruf hakkını kaybetmiştir. Böylece Girit'in yönetimi yeniden Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir. Mısır merkezli idarenin tesisinden beri Girit'te asker başbuğu ve muhafız görevlerinde bulunan Mustafa Naili Paşa, bundan sonra da görevine devam etmiştir. Ancak 1840 yılında 32 yaşında olan Mustafa Naili Paşa bu defa adaya vali olarak vezir rütbesi¹⁰ ile atanmıştır. Bundan sonra Mustafa Naili Paşa, Girit'te Mehmet Ali Paşa adına değil, Osmanlı sultanının adına hizmet etmiş ve adanın daimi valisi olmuştur. Artık Mehmet Ali Paşa ile yolları ayrılmıştır. Mustafa Naili Paşa'nın devlete ve Osmanlı hanedanına bağlılığı takdir edilmiştir (Süreyya, 1311; Rıfat, 1866; Sâmî, 1316; Parmaksızoğlu, 1977).

Mustafa Naili Paşa, Mısır'da pek çok malı bulunduğundan Girit'e gitmeyi adanın yönetiminin - hayatı boyunca kendisine verilmesi- şartıyla kabul etmiştir. Bu talep başlangıçta, o zamanın şartlarına uygun olmadığı için hoş karşılanmamıştır. Ancak adanın hassas durumu ve Yunanlıların göz diktiği bir bölge olması sebebiyle bu istek kabul edilmiştir. Yunanlıların sürekli çıkarmak istedikleri fesat hareketlerinden ve Müslümanlarla reyanın arasını açma çabalarından aday ancak Mustafa Naili Paşa koruyabilecektir. Zirâ Paşa, yıllardır Girit'te çeşitli vazifelerde görev almış biri olarak iki grup arasında dengeyi kurabilecek kapasitededir. Paşa'nın bu teklifi mecliste yapılan müzakereler sonucu dolaylı yoldan kabul edilmiştir. Mustafa Naili Paşa'nın görevlendirilmesi sefaretler tarafından da uygun bulunmuştur. Hayat boyu görevde kalma şartı kabul edilmemiş olsa da, adayı iyi şekilde idare etmesi durumunda sebepsiz yere görevden alınmayacağına dair padişah tarafından kendisine teminat verilmiştir (İ. MTZ (05), nr. 5/121)¹¹.

Mecliste yapılan görüşmeler neticesinde ve padişahın da onayıyla Mustafa Naili Paşa'ya Girit valiliği tevcih edilmiş ve neticede Paşa, *vezirlik nişanı* ile eyalete görevlendirilmiştir. Bu kararın İstanbul'dan uygun bir memurla Girit'e gönderilmesi gerekiyordu. Kapı kethüdalarından Nuri Bey, bilgin kişilerden olup, bu memuriyete muktedir görülmüştür. Mustafa Naili Paşa'ya hitaben yazılan padişah emri, Nuri Bey vasıtasıyla Girit'e yollanmıştır (İ. DH, nr. 20 /976; İbnülemin, 1982; Kaynar, 1985).

Kapı kethüdası Nuri Bey'in Girit'e donanmaya ait bir vapurla değil de, müttefik devletlerin gemisiyle adaya gönderilmesi, reyanın, müttefik devletlerin de Osmanlı Devleti'ni desteklediğini görmesine vesile olacaktır. Bu durum Avusturya elçisine haber verilmiş, Nuri Bey'in Girit'e - vapur masrafları karşılanmak üzere- Avusturya brik¹² gemisiyle gönderilmesine karar verilmiştir (İ. MTZ. GR, nr. 1/2)¹³.

Kısa bir süre sonra Girit'e ulaşan Nuri Bey, padişahın emrini Mustafa Naili Paşa'ya teslim etmiştir. Adada törenlerle karşılanan Nuri Bey'in getirdiği ferman, içlerinde halkın ve adanın ileri gelenlerinin de bulunduğu bir topluluk karşısında okunmuştur. Adadaki askerlere resmi elbise ve

⁹ Osmanlı Devleti ile Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa arasında yaşanan Mısır Meselesi'ne batılı devletler müdahalede bulunmuş ve Londra'da bir konferans toplayarak meseleyi bir antlaşma ile çözmüşlerdir. 1840 Londra Antlaşması'na göre Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa, Girit, Cidde ve Adana eyaletlerinden kuvvetlerini çekecektir (Erim, 1953)

¹⁰ Valilik, vekillik gibi yüksek rütbelerde bulunan, "Paşa" unvanını taşıyan kişidir (Develioğlu, 1995).

¹¹ Girit'e görev kâğıdını götürmek üzere tayin edilen Kapı kethüdası Nuri Bey, Girit'ten İstanbul'a dönenek, Mustafa Naili Paşa'nın vazifeyi, ömür boyu olması şartıyla kabul edeceğini padişaha bildirmiştir. Bu esnada Nuri Bey padişaha, daha önce çıkan isyanın Mustafa Naili Paşa tarafından kolay bir şekilde bastırılarak bölgenin tekrar Osmanlı idaresi altına alındığıyla ilgili malumatı da bildirmiştir. Mustafa Naili Paşa'nın vazifede devam edecek olması ile ilgili padişahın vermiş olduğu kararda kendisinin adada göstermiş olduğu başarılı idarenin etkisi olduğu anlaşılmaktadır (İ. MTZ. GR, nr. 1/3).

¹² Buharlı gemilerin icadından önce kullanılan yelkenli savaş gemilerinden beşinci sınıfı teşkil eden, korvetten küçük geminin adıdır. (Pakalın, 1983)

¹³ Nuri Bey'e ayrıca 20.000 kuruş harcırah verilmiştir (İ. DH, nr. 26 /1238).

nişan verilmesi gerekmekte idi, fakat henüz İstanbul'dan kıyafetler gelmemiştir. Elbiselerin değişmesi, ada askerlerinin artık Mısır'a bağlı olmaktan çıkıp direkt olarak Osmanlı Devleti'ne bağlı olması anlamına gelecektir. Bu elbise ve nişanlar için askerlerin sayılarının bilinmesi gerekiyordu. Bu yüzden defterler hazırlanıp gönderilmiştir. İstanbul'la devamlı haberleşmek ve adanın güvenliğini sağlamak için Tersane-i Amire'den bir vapura ihtiyaç duyulmuştur.

Mustafa Naili Paşa, kendisine valilik görevi verildikten sonra danışmanı gibi vazife gören Girit Karantina Müdürü Mösyö Kaporalı İstanbul'a göndermiştir. Kaporalı, adanın yönetimiyle ilgili hazırlanmış olduğu bir layihayı padişaha sunmuştur. Layihada Girit'in idari, sosyal ve ekonomik konularına dair bilgiler yer almıştır.¹⁴ Hatta Kaporalı, raporunda bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Bu layiha mecliste müzakere edilmiştir. Kaporalı, Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra adada huzur ortamının artacağına olan inancından ve yönetime duyduğu güvenden bahsetmiştir (İ. MTZ. GR, nr. 1/4). Ayrıca Mustafa Naili Paşa, Mösyö Kaporalı vasıtasıyla kendisine bir divan kâtabi gönderilmesini talep etmiştir. Bu talep üzerine Tayyazade Ahmet Ataullah Efendi Mustafa Naili Paşa'nın divan kâtabi olarak Girit'e gönderilmiştir.¹⁵ Mustafa Naili Paşa'nın valilik döneminde Girit, sürekli Osmanlı Donanması'na erzak sağlamıştır. Bazı batılı yazarlar tarafından bu sürenin sonunda adanın bir çöl haline geldiği tezi ileri sürülmüş olsa da, aksine bu dönem, Osmanlı idaresinin adada yeniden tesisi bakımından oldukça faydalı olmuştur. Osmanlı idaresinin yeniden kurulmasının ardından sık sık yerel isyanlar yaşanmışsa da, bunlar Mustafa Naili Paşa tarafından kolaylıkla bastırılmıştır (Adıyeye, 2000).

Girit'in Mehmet Ali Paşa yönetiminden alınıp tekrar Osmanlı hâkimiyetine girmesinden ve Mustafa Naili Paşa'nın devletin resmi valisi olarak Girit'e atanmasından hemen sonra adada, Yunanlıların tahrikleriyle ada reayası isyana teşvik edilmiştir. Bu suretle yer yer mahalli isyanların birbirini takip ettiği görülmüştür. Asiler, büyük devletlerin yardımını talep etmişlerse de bu girişimler bir sonuç vermemiştir. Mustafa Naili Paşa, 1841 yılı boyunca Yunan mültecilerinin tahrikleriyle çıkarılan bu ayaklanmalarla uğraşmak zorunda kalmıştır.¹⁶ Mustafa Naili Paşa'nın isyana karşı aldığı tedbirler sonrası konsolosların müdahaleleri söz konusu olmuştur. Rum ahali ile yapılan müzakereler de işe yaramayınca isyan kaçınılmaz olmuştur. İsyana, Mustafa Naili Paşa'nın gayreti ve nihayet Girit'e gelen takviye birliklerin yardımı ve abluka usulünün uygulanmasıyla çok fazla büyümeden bastırılmıştır (Baykal, 1969; Macid, 1977; Salahi, 1967; Hülagü, 2004; Tukin, 1964; Türkgeldi, 1987; Rıfat, 1866).

1.Girit'te Asayişin Bozulması ve Alman Tedbirler

Girit halkı, uzun yıllar çeşitli milletlerin türlü idareleri altında yaşarken sulh ve sükûnu bozucu fikirlerle yoğrulmuş olmalarından dolayı bu idarelerin hiçbirisinden memnuniyet duymamış, uzun süreli bir sükûnet dönemi yaşayamamış ve huzuru kolayca bozabilen bir karakter sergilemiştir (Hülagü, 2004; Sami, 1314).

Ada ahali hiçbir zaman, serbestlik ve hürriyetlerinin kazanmak uğruna rahatlarını feda etmekten çekinmemiştir.¹⁷ 1841 yılına gelindiğinde, dışarıdan gelen Yunan eşkıya ile beraber adada huzursuz günler tekrar başlamıştır.

1.1.Yunan Eşkıyanın Adaya Gelişi ve İlk Faaliyetleri

Girit adası reayasını kandırmak suretiyle isyana teşvik etmek için Yunanistan'dan bir takım şahıslar adaya gelmişlerdir (İ. MTZ. GR, nr. 1/5). Mustafa Naili Paşa, taşrada görevli

¹⁴ Raporun detaylı anlatımı için bkz. Adıyeye, 1993

¹⁵ Tayyazade Ahmet Ataullah Efendi, kendi yazdığı tarihinde Mustafa Naili Paşa'yı bu tavrından dolayı eleştirmiştir. İstanbul görmemiş ve devlet usullerini öğrenmemiş bir zat olduğunu yazmıştır. (Tayyazade, 1291-1293)

¹⁶ 1841 isyanının tarihi, hicri takvime göre 1256'ya tekabül eder ki, Kâmûsü'l-A'lâm adlı eserde isyanın tarihi olarak 1265 yazılmıştır. Muhtemelen 5 ve 6 rakamları yanlış basılmıştır. (Sâmi, 1316)

¹⁷ Ada ahali tarafından, Venedikliler zamanında 15 ihtilal çıkarılmıştır. (Yağlıkzade, 2004)

muhafızlardan bir süreden beri Girit ahali arasına nifak sokmak amacı ile bu kişilerin adaya gelmiş olduğunu haber almıştır. Bu yüzden ada sahillerinin sıkı bir şekilde muhafaza edilerek bütün gelişmelerin kendisine bildirilmesini istemiştir (İ. MTZ. GR, nr. 1/7, lef 5).

Hanya Kale'sinde oturan âlimler, makam sahipleri, hocalar, şeyhler, imamlar ve hatipler gibi ileri gelenler ve ahali tarafından Mustafa Naili Paşa'ya hitaben bir dilekçe yazılmıştır. Ada reayası arasında fitne çıkarıp huzuru bozmak amacıyla, Mora tarafından birkaç kayık Seline ve İsfakiye sahillerine silahlı olarak çıkmışlardır. Kendilerine Seline ve İsfakiye reayasından bir grup eşkiya da katılmıştır. Bunlar yayınlamış oldukları beyannâmede niyetlerinin kötü olmadığını ilan etmişlerdir. Alınan bu haberler, Mustafa Naili Paşa tarafından Babîâlî'ye bildirilmiştir. Bu esnada eşkiya, sahillere kayıklarıyla çıkmaya ve fesat çıkarmaya yönelik faaliyetlere devam etmiştir. (İ. MTZ. GR, nr. 2/13, lef 9).

Kisamo (Kastellion) (Sezen, 2006) nahiyesinden Hacı Ali Ağa adlı bir şahıs, Mustafa Naili Paşa'nın yanına gelerek Dokuzpare sahilindeki limanda üç-dört kayık görüldüğünü haber vermiştir. Derhal muhafız memuru ile beraber limana giderek orada bulunan beş-on çobana sorulduğunda kayıklardan üç tanesinin bu limana yanaştığı ve on kişinin adaya indiği öğrenilmiştir. Bu kişiler "Mora taraflarından geldiklerini" söylemişlerdir. Kayıklardan biri diğerini çekerek Seline nahiyesi sahiline doğru gitmiştir. Bu haberler üzerine Mustafa Naili Paşa, Seline (Kdano) (Sezen, 2006) ve İsfakiye (Sfakion-Sultaniye) (Sezen, 2006) nahiye sahillerinin de kontrol edilerek gelişmelerin kendisine bildirilmesini istemiştir. Ertesi gün otuz kişiyle beraber kayıkların görüldüğü yere gidilerek iki Hristiyan aracılığı ile gelenlerin niyetlerinin ne olduğu öğrenilmeye çalışılmıştır. Gemilerde bulunanlar, "Mora'dan geldiklerini ve hepsinin beş yüz kişi olup amaçlarının savaşmak değil, görüşmek olduğunu" ifade etmişlerdir. Ancak Müslümanlar, kayıklarla gelen Rumları hırsız zannederek korkmuşlar ve tedirgin olmuşlardır. Güvenliklerini tehlikede gördüklerinden, çocuklarını alıp başka yerlere taşınmaya başlayan ahali, her türlü saldırıya hazır olmak istediklerini ifade ederek, silahlanmalarına izin verilmesini talep etmişlerdir (İ. MTZ. GR, nr. 1/7, lef 6).

1.2. Mustafa Naili Paşa'nın Nahiye Muhafızlarına Yaptığı Uyarılar

Rum eşkiyanın adaya gelişinden sonra ortaya çıkan sıkıntılar üzerine, Girit adasında meydana gelen bazı fesat olaylarının önlenmesine dair vali Mustafa Naili Paşa tarafından nahiyelerde görevli olan kişilere aralıklarla uyarı mahiyetinde mektuplar gönderilmiştir. Mustafa Naili Paşa, nahiyelerde bulunan görevlilerden de gelişmelerle ilgili kendisine bilgi vermelerini istemiştir.

Mustafa Naili Paşa, ilk olarak 24 Şubat 1841 tarihinde, İsfakiye muhafazasına memur Mehmet Ağa'ya bir yazı yazmıştır. Öncelikle Dokuzpare sahilinden Seline'ye giden üç dört kayık olduğu istihbaratı üzerine, İsfakiye ve Ayvasil nahiye kıyılarına güvenilir adamlar gönderilmesini istemiştir. Söz konusu kayıkların İsfakiye kıyılarına yanaşıp yanaşmadığının öğrenilmesini, yanaşmışlarsa karaya adam çıkarıp çıkarmadıklarının tahkik edip bildirmesini ve kendisinin şimdilik Resmo Nahiyesine bağlı bir köyde bulunmasını istemiştir. Mustafa Naili Paşa, mektubunda Mehmet Ağa'nın, gerekirse yerine bir askerini bırakıp, kimse fark etmeden güvendiği adamlarla beraber kendi yanına gelmesini istemiştir. Son olarak Apokoron'daki bölükbaşlarına, çağrıldıklarında hemen gelmek üzere hazır bulunmalarını söylemiştir.

Mustafa Naili Paşa, Seline memuru Ali Ağa'ya yazdığı mektubunda ise, Seline sahillerinde bulunan Suda Limanı'na dört kayığın geldiği haberinin doğru olup olmadığının araştırılmasını istemiştir. Eğer doğru ise kayıklardaki adamların hırsız oldukları ilan edilerek halkın bunların kıyıya çıkmasına engel olmasını, hatta kovmalarını emretmiştir. Mustafa Naili Paşa ilaveten,

olaylarla ilgili neticenin kendisine bildirmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu arada Hanya meclisine haber gönderilerek 10 bin okka peksimet siparişi verilmiştir.¹⁸

Mustafa Naili Paşa, Granbose Kalesi görevlilerine, kaleyi iyi muhafaza etmeleri ve içeriye kimseyi almamalarını emretmiştir. Eğer içinde çok fazla kişinin bulunduğu bir kayık kötü hava sebebiyle kıyıya yanaşmak isterse hemen oradan uzaklaştırılmasını, zararsız ise hava düzeline kadar kale dışında bekletilmesini istemiştir. Mustafa Naili Paşa, topçulara da uyanık olmaları gerektiği konusunda uyarılarda bulunmuştur.

Resmo'da memur Binbaşı Hasan Ağa'ya, Seline'ye Mora tarafından birkaç isyancı gelip adada ihtilal çıkarmak istese de bir süre sonra bunlar adadan çıkarılacağı için, asıl kalenin muhafazasına çok dikkat edilmesi gerektiği söylenmiştir.

Mustafa Naili Paşa, Kandiye ve Resmo meclislerine de uyarı yazıları göndermiştir. Cephanelerde bulunan top ve fişek barutu, hazır kurşunlu fişek ile sade kurşun ve külçe kurşun sayılarının gizlice öğrenilip kendisine bildirilmesini istemiştir. Her gün kale kapılarından ne kadar Hristiyan'ın girip çıktığını öğrenmek için bir memur görevlendirilip, bu sayıların kimsenin haberi olmadan iki üç günde bir kendisine rapor edilmesini emretmiştir. Kalenin muhafazası hususunda da gayret gösterilmesini bildirmiştir. Hanya meclisinde görevli olan Halim Bey'e cephanedeki bozuk tüfekleri hemen ustalara dağıtıp tamir ettirmesi ve tamir ettirdiği tüfeklerden 30 tanesini Kisamo Kalesi'ne göndermesini emretmiştir. Mustafa Naili Paşa, Kandiye'deki memurlara ve Resmo'da görevli Binbaşı Hasan Ağa'ya, korumakla mükellef oldukları kalelerde bulunan tabyalara ve karakollara askerler yerleştirmelerini, kalenin muhafazası için gereken bütün tedbirleri almalarını tembihlemiştir.

Mustafa Naili Paşa, daha önceden kendisine bildirilmiş olan Kisamo Kalesi'nde ihtiyaç duyulan mühimmatın¹⁹ tedarik edilmesi için Hanya Divan Nâzırı Kutbî Efendi'ye haber yollamıştır. İhtiyaç duyulan bu malzemelerin cephaneden tedarik edilip kayıkla Kisamo Kalesi'ne, beş yük kurşunlu fişek de Seline memuru Ali Ağa'ya gönderilmesini emretmiştir. Ayrıca Mustafa Naili Paşa, buradaki cephanelerde de ne kadar top barutu, fişek barutu, kurşunlu fişek, sade kurşun, külçe kurşun olduğunu öğrenmek istemiştir. Seline memuru Ali Ağa'ya 5 yük kurşunlu fişek gönderilmiş ve bu fişekleri şimdilik güzelce muhafaza etmesi tembihlenmiştir (İ. MTZ. GR, nr. 1/9, lef 9). Böylelikle Paşa, olası bir isyana karşı ada genelindeki mühimmatı kontrol altında tutmak istemiştir.

1.3. Nahiye Muhafızlarından Mustafa Naili Paşa'ya Gelen Haberler

Girit sahillerine kayıklarla gelen kötü niyetli kişiler, köylerde fesat çıkarmaya yönelik faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır. Bu yüzden adanın asayiş ve emniyetinin sağlanması, gerekli asker ve mühimmat sevkiyatının yapılması için Mustafa Naili Paşa'ya adanın çeşitli nahiyelerinden yardım talep eden mektuplar gelmiştir (İ. MTZ. GR, nr. 2/13, lef 7). Nahiye muhafızları tarafından Türkçe ve Rumca olarak yazılmış olan bu mektuplarda kendi bölgelerindeki gelişmelerden de bahsedilmiştir. Gelen haberlerden bazıları benzer bilgilerden bazıları da farklı bilgilerden oluşmaktadır.

Mesela Ali Ağa mektubunda, Seline sahilinde 5-6 kayığın kıyıya asker çıkardığı haberi üzerine, sahile inildiğini ve kıyıya demir atmış 4 tane gemi görüldüğünü bildirmiştir. Aralarında iki Hristiyan'ın da bulunduğu bir grup ahali, kıyıya giderek gemidekilerin ne istediklerini sormuştur.

¹⁸ Mehmet Tahir, elinde bulunan 1000 kantar peksimeti Hanya'ya göndermiştir. Her ne kadar bunların pişirilmesine başlanmış olsa da Hanya'da mevcut olan fırınlarda günlük 1.000 taneden fazla peksimet pişirmek mümkün olmadığından Ordu-ı Hümayun ile kale muhafızları ve diğerlerine günlük 4.000-5.000 kadar peksimet gerekli olduğundan hemen 2000 kantar peksimetin gönderilmesi gerekmiştir (İ. MTZ. GR, nr. 2/17, lef 81)

¹⁹ 4 sandık kurşunlu fişek, 6 sandık top barutu, 5 okkalık 300 gülle, 4 düzine barut kesesi, 2 okka çiriş, 5 okka fitil, 1 çift tekerlek ve 200 tüfek taşı (İ. MTZ. GR, nr. 1/9, lef 9).

Alınan cevap yine aynıdır, Mora'dan 500 kişi ile birlikte savaşmak için değil, söyleşmek için geldiklerini belirtmişlerdir. Ali Ağa, ayrıca cephanelerinin yoklandığını ve üç varil siyah baruttan başka malzeme olmadığını, topçu ve ahalinin çoğunda silah bulunmadığını, kırma elli tüfek lazım olduğunu belirtmiştir.

Seline nahiyesi ahalisinden gelen Rumca mektupta ise, çobanlar tarafından gece kıyıya gelen dört kayıktan üç kişinin indiği görülmüştür. Bu üç kişi köyde Cani adında birisinin evine gitmiş ve Cani onlara "siz çok kişi misiniz?" diye sorduğunda cevap olarak, dağınık halde geldikleri için arkada on tane daha kayığın olduğunu, dört kayıktan birisinin ise İsfakiye'ye gittiğini söylemişlerdir. Mora'dan geldiklerini, Müslüman ya da Hristiyan hiç kimseyi incitmek niyetinde olmadıklarını, Mustafa Naili Paşa ile söyleşmek üzere gelip toplanacaklarını ifade etmişlerdir.

Seline nahiyesi memurlarından İsmail Bey ile ahalisinin bildirdiğine göre ise, iki gün evvel limana gelen dört gemide düşman kâfirlerin olduğu, Seline sahilinde üç adet kayığın Suda tarafına gidip geldikleri bildirilmiştir. Daha öncekilerden farklı olarak buradan gelen haberde, yapılan araştırma sonucunda bunların düşman gemisi olduğu ve kavga çıkarma niyetinde oldukları haber verilmiştir.

Yine Seline nahiyesinden Ali Çavuş ve Bilal'den gelen mektuplarda, mecliste yapılan konuşmalardan bahsedilmiştir. Burada, 3-4 gün zarfında nahiyede herkesin harmanlarını ve hayvanlarını alıp şehre götürdüğü belirtilmiştir. Aya Marina köyünden olanlar hayvanlarını dağıtmışlardır. Nahiyede kalanlar ile buranın muhafazası yapılamayacağı için geri dönmezlerse nahiyeye asker gönderilmesi gerekecektir.

Kandiye meclisinde vekil Mustafa Efendi'nin bildirdiğine göre, bazı reyanın silah satın aldığı haberi üzerine bunun doğru olup olmadığı konusunda araştırmalar yapılmıştır.

Resmo meclis üyesi Mustafa Efendi, Mustafa Naili Paşa'nın daha önce verdiği talimat üzerine kalelerdeki mühimmatın durumunu tespit etmiştir. Buna göre, cephanede işe yarayacak malzemenin olmadığı ortaya çıkmıştır. Tabyalardaki top kundakları çürük ve kırık olup bunların tamire ihtiyacı vardır. Ayrıca çok fazla baruta ihtiyaç duyulmuştur. Gerekli malzemenin bir listesini yapmak üzere 5 kuruş yevmiye ile iki kâtip tayin edilmiştir.

Resmo meclis üyesi Mustafa Efendi, Mora tarafından Seline ve İsfakiye taraflarına çeşitli rivayetlere göre 300'den 2.000 kişiye kadar haydut çıktığı ile ilgili sözler duyulduğu için köylerde oturan Müslümanların telaşa kapılıp, ailelerini korumak için daha güvenli yerlere götürdüklerini haber vermiştir.

Dokuz Pare köyleri memuru Azîr Ağa gönderdiği Rumca mektupta, kıyıya gelen kayıkların içinde asker olduğunu yazmıştır. Azîr Ağa'nın gönderdiği başka bir Rumca mektupta belirttiğine göre, önceki gün bu sahillere gelen ve daha sonra giden kayıklardan iki kıtası geri dönmüş, kalamı kıyıda demirlemiştir. Durumu anlamak üzere gönderilen üç güvenilir kişi, burada Avrupa tarzındaki kıyafetleriyle dört Girit asıllı Hristiyan ve kırk kadar Giritli olduğunu görmüştür. Bu kişiler kendilerinin buraya büyük devletlerin izniyle ve haklarını aramak için geldiklerini, kimseye zarar vermeyeceklerini ifade etmişlerdir.

İsfakiye ahalisinden Yanbozaki adlı Rum'dan gelen mektubun ayrı bir önemi vardır. Zirâ mektupta ahalisinin isyancılara uymadığı yazılmıştır. İsfakiye ahalisinden gelen başka bir Rumca mektupta, Mora'dan gelenlerle görüşüldüğü ve isyancıların Girit ahali gibi hak talep etmek üzere geldikleri yazılmıştır. İsfakiye'de memur Hüseyin Bey, bölgeye yabancı kayıkların geldiğini haber vermiş, iş işten geçmeden bir an evvel asker gönderilmesi gerektiğini eklemiştir.

Apokoron nahiyesi memuru Cemal Ağa, ahaliyi yabancıların yalancı ve isyan çıkarma niyetinde olduğu konusunda uyarılmış, halk da bu uyarıdan çok memnun olmuştur (İ. MTZ. GR, nr. 1/9, lef 13).

1.4. Mustafa Naili Paşa'nın Yayınladığı Rumca İlan ve Alınan İlk Tedbirler

Mustafa Naili Paşa aldığı bu mektuplar üzerine Cemal Bey'e, Resmo meclis üyesi Mustafa Efendi'ye, Kandiye nahiye memuru Said Bey'e ve diğer resmi kurumlara uyarı yazıları yazmıştır. Paşa, bu mektuplar ile emrindakilere fesatçılar ile ilgili olarak yapılması gerekenleri izah etmiştir. Silahlı olmayanların cephaneden birer tüfekle geri alınmak şartıyla silahlandırılması, fesatçıların yayınladıkları sözlere kulak asılmaması gibi Girit adasında gerçekleşen fesada karşı alınması gereken tedbirlerden bahsetmiştir (İ. MTZ. GR, nr. 2/13, lef 8).

Girit nahiyeleri muhafızlarına ve bütün Hristiyan ahalisine matbu olarak Rumca bir metin dağıtılmıştır. Bu metinde, Mora tarafından Seline ve İsfakiye taraflarına bir miktar isyancı gelmiş olduğu ve bunların derdinin ahalinin emniyet ve asayişini bozmak olduğunun anlaşıldığı belirtilmiştir. İsyancıların sözlere kulak verilmemesi gerektiği bütün ahaliye bildirilmiştir. Ahaliye rahat olmaları, isyancıların sözlere itimat etmemeleri gerektiği, edenler olursa bu kişilerin ileride çok pişman olacakları söylenmiştir. Zirâ usulsüz hareketlerin diğer devletler tarafından bile kabul edilmediğinden, durum ahaliye bildirilip cezalarının hızlı bir şekilde verileceği ilan edilmiştir (İ. MTZ. GR, nr. 1/9, lef 20).

İsfakiye'dan gelen Rumca bir mektupta, gönderilen emirlerin köyde bulunan kişilere okunduğu belirtilmiştir. Halkın genelinin itaat yanlısı olduğu, emirleri hoşgörü ile karşıladığı, otoriteye tabi olmayı kabul ettikleri ve Mustafa Naili Paşa'ya dua ettikleri bildirilmiştir. İtaat etmeyen bazı kimseler olursa da bunlar Hristiyan veya bir Müslümana zulmedecek olursa bunların üstüne kuvvet gönderilecek ya da Mustafa Naili Paşa'ya havale edilecekti (İ. MTZ. GR, nr. 1/9, lef 13)²⁰. Hanya nahiyesi köylerinden birinde fesat çıkarmak için köye gelen isyancı, ahali tarafından kabul edilmeyerek kovulmuştur. Muhafaza için burada bulunan askerlerin her birine 3'er deste fişek paylaştırılmıştır.

Suda Kalesi muhafızına, kalenin tamir edilmesi gerektiği söylenmiştir. Resmo cephanesindeki barut miktarı ile ilgili olarak yapılan soruşturma neticesinde bunların işe yaramaz olduğunun anlaşılınca, Suda Kalesi cephanesinde bulunan 100 sandık kurşunlu fişegin bu yükü taşıyabilecek bir gemiye ya da 3-4 kayığa yüklenerek Resmo Kalesi'ne gönderilmesi istenmiştir. Bunlar iyi bir şekilde korunmalıydı ve ellerinde kullanıma müsait olmayan malzemelerin de kundaklarının mümkün mertebe tamir edilmesi gerekmiştir. Mustafa Naili Paşa, özellikle kalenin muhafazasına dikkat edilmesi ve Kum kapısı üstünde olan İbrahim Paşa köşkünün olduğu tarafta, deniz kıyısından bir insanın geçecek kadar bir geçit yapılmasını emretmiştir. İlaveten buradaki tabyada gece-gündüz beklemek üzere 30-40 asker ile 1 subay tayin edilmesini istemiştir.

Kisamo'da bulunan Kastel Kalesi'nde mühimmat az olduğundan, bir miktar fişek ile top, barut ve birkaç tüfek gönderilmesi talep edilmiştir. Buraya, özel bir kayıkla yeterli miktarda kurşunlu fişek, top, barut ve diğer gerekli malzemeler ile birkaç tüfek gönderilmiştir. Muhafızlara, maiyetlerinde olan askerle birlikte Kastel Kalesi'nin korunmasına dikkat edilmesi, ahali ve askerlerin uyum içinde olması tembihlenmiştir. Kisamo memurlarına isyancıların haklarından gelineceği, ahalinin ırz ve edepleriyle geçinip birbirlerini rencide etmemeleri, eden olursa da yola getirileceği belirtilmiştir.

Mora'dan bir takım hırsızların gelip, Seline nahiyesi taraflarına çıkmış oldukları haberini alan Müslümanlar korkuya kapılmış ve ailelerini şehre nakil etmeye başlamışlardır. Bu durumdan reaya da tedirgin olmuştur. Ahaliye böyle bir şey olmadığı anlatılarak rahatlatılmış ve köylerine iade edilmeleri sağlanmıştır. Kandiye meclis üyesi Mustafa Efendi'ye, ailelerini şehre götürmek isteyenlere engel olunması söylenmiştir. Ahaliye, tedirgin olacak bir durum olmadığı, herkesin eskisi gibi kendi işiyle meşgul olması gerektiği, uygunsuz harekette bulunanların cezalandırılacağı haber verilmiştir. Müslümanların telaşa kapılıp ailelerini alarak şehre gitmeleri doğru

²⁰ Zirâ isyancılar bugüne kadar çıkardıkları bütün isyanlarda ilk olarak Müslüman ahalinin can, mal, ırz ve namuslarına musallat olmuşlardır. (Tayyarzade,1291-1293)

olmadığından, kale kapılarından geçişlerine asla izin verilmemesi istenmiştir. Fakat bu emirden önce şehirlere gitmiş olan halk yüzünden Seline nahiyesi kısmen boşalmıştır. Dağınık halde bulunan askerle nahiyenin muhafazası sağlanamayacağı için, şehre giden bu ahali, Seline'ye tekrar geri gönderilmiş, kendilerine bundan sonra korkuya kapılmadan topluluk halinde oturmaları tembihlenmiştir.

Mora tarafından kayıklarla gelen isyancılar bir süre sonra köylerin içlerine dağılmışlardır. İsyancıların emniyet ve asayiş bozmak amacıyla yaydıkları fikirler, ahaliye tehlikeye sürüklemiştir. Bu yüzden isyancıların sözlerinin yalan olduğu sık sık ahaliye ilan edilmiştir. Hanya'da bulunan konsolosların da isyancıların yaymaya çalıştığı bu fikirlerden haberleri vardır. Yeterli miktarda asker tedarik edilip köylere gönderilmesi düşünülmüştür. Fakat bu sırada devreye konsoloslar girmiştir. Girit'te bulunan konsoloslar, adaya gelen yabancıların geldikleri kayıklara binip, tekrar geri dönmeleri için, onları ikna etmeye çalışmışlardır. Bu yüzden hazırlanan askerler gönderilmemiş, bir süre bekletilmiştir.

Adanın içinde bulunduğu hassas durum nedeniyle bu günlerde halkın silah satın alması, tamir etmesi uygun görülmemiştir. Reayadan bazı kimselerin, kundakçılardan silah satın aldıkları haber alınmıştır. Bu yüzden kundakçılar, silah satışı yapmama konusunda uyarılmıştır.

Kısa bir süre içinde halkı rahatlatmak bir duyuru yapılmıştır. Hanya, Resmo ve Kandiye meclislerine, bütün memurlara ve ahaliye, bir İngiliz kumandanın, maiyetinde bulunan birkaç kayıkla Suda Limanı'na geldiği haber verilmiştir. Bunlar, yerel kuvvetlerle birlikte adada huzur ve asayişin sağlanmasında yardımcı olacaklardı. Bu haberin ardından yazılı bir duyuru daha yapılmış ve Mora'dan gelen isyancıların ahalinin emniyet ve refahını bozacak sözler yayınlamaktan artık vazgeçtikleri haber verilmiştir (İ. MTZ. GR, nr. 1/9, lef 20).

1.5. Eşkıyanın Girit'te Uyguladığı Propaganda Faaliyetleri

Girit'te daha önce meydana gelen ihtilalden sonra, ada ahalisinden bir takım Hristiyan, Mora adasına gidip, Yunan tebaasına dâhil olmuştur. Bu zamana kadar orada ikamet etmişler ve sonra Mora'dan ayrılıp, 500 kişilik bir eşkıya grubu halinde, dört kayıkla Hanya sancağı Seline nahiyesine gelmişlerdir. Nahiye memurlarından alınan bilgilere göre eşkıyaların amacı, savaş değil, karşılıklı konuşup anlaşmaktır. Fakat bir taraftan da adanın farklı yerlerine haberler göndermek suretiyle ada reayasını tahrik etmekten de geri durmadıkları anlaşılmıştır. Asıl niyetleri fesat çıkarmak olan bu kişiler, Girit Müslümanlarına hitaben ilanlar ve mektuplar yazmışlardır.²¹ Bu metinleri kaleme alırken Girit'in ileri gelen eşrafının adlarını da kullanmışlardır.

İlk olarak 1841 yılı Ocak ayında yazılmış olan ve Girit eşrafının da imzalarının bulunduğu bir ilan yayınlanmıştır. Bu ilanda, savaş zamanlarında yaşanan sıkıntılar dile getirilmiştir. Bundan 10 sene önce bir serbestlik havasını teneffüs ettiklerini, bazı kaleler istisna olmak üzere memleketin her yerinde tasarruf hakkına sahip olduklarını yazmışlardır. Yıllarca çektikleri sıkıntıların ardından, sabır ve fedakârlıklarının mükâfatı olarak, artık serbest yaşamak istediklerini beyan etmişlerdir. Savaşlar esnasında çektikleri sıkıntılardan, anne ve babalarının, kardeşlerinin, kavim ve kabilelerinin katledilmiş olmasından ve evlatlarının refah içinde yaşatamadıklarından yakınmışlardır. Aç ve muhtaç bir şekilde dağlarda ve mağaralarda kalarak her gün pek çok güçlük ile karşılaştıklarından dolayı meydana gelen can kayıplarını ve yaşanan perişanlıkları artık unutmak istediklerini belirtmişlerdir. Fakat içlerindeki hürriyet düşüncesinin asla kaybolmadığını, hürriyetin kaynağı ve reisi olan Hazreti İsa'ya inanıp ibadet ederken, serbestlik uğruna can, mal ve namuslarını feda ettiklerini beyan etmişlerdir (İ. MTZ. GR, nr. 1/7, lef 1).

²¹ Eşkıyanın Müslümanlara hitaben yazmış olduğu bu mektup ve ilanların birer kopyası, önce Seline nahiyesi muhafızının eline geçmiş, o da bunları Mustafa Naili Paşa'ya teslim etmiştir. Paşa'da eşkıyanın yazmış olduğu bu Rumca mektup ve ilanları sadarete yollamıştır (İ. MTZ. GR, nr. 1/7, lef 7)

Girit adasında yaşayan reayadan bazılarının da imzalarının yer aldığı bir başka mektup, Seline muhafızlarına ve Girit'in diğer Müslüman idarecilerine hitaben 13 Şubat 1841 tarihinde yazılmıştır. Reayanın bu mektupta ifade etmek istediği şey, intikam almak için değil, ortaklaşa bir şekilde vatanlarında serbestçe ve kanunlar çerçevesinde beraber yaşamak üzere geldiklerini haber vermektir. Mektubun devamında eşkıya:

“Bizim vatanımız sizin de vatanınızdır. Büyük devletlerin yani İngiltere, Fransa ve Rusya'dan yardım istemek de mümkündür. Fakat ne sizin ne de bizim müstakil bir idareye sahip olma şansımız vardır. Bu yüzden zayıf olan güçlü olanın hâkimiyeti altında yaşamak zorundadır. Bizim taraftan size bir zarar gelirse kendi baş ve canımızla tazmin etmeye taahhüt ederiz. Ancak sizler de yanlış hareket edip bize bir sebep vermemeye dikkat ediniz. Zîrâ o takdirde hukukumuzu korumak için vazifemizi icra eder, sizi hem Yüce Allah'a hem de üç büyük devlete şikâyet ederek aleyhinize protesto ederiz” demiştir. Bu ifadelerin yer aldığı yazı, Mustafa Naili Paşa'ya kendileri tarafından bizzat takdim edilmiştir (İ. MTZ. GR, nr. 1/7, lef 2).

1.6. 25 Şubat 1841 Tarihli İlk Şura Toplantısı

Girit'te bulunan Hristiyan reayanın eşkıyanın sözlerine itimat ederek galeyana gelip birbirlerini etkileme ihtimaline karşı bir an evvel eşkıya meselesine bir çözüm yolu bulmak gerekiyordu. Bu gerekçe ile 25 Şubat 1841 Perşembe günü Hanya'da Mustafa Naili Paşa'nın huzurunda bir şura²² toplanmış ve bir müzakere metni hazırlanmıştır.

Ulemanın da katıldığı şura toplantısında nahiye memurlarından gelen mektuplar, eşkıyanın yayınladığı ilanlar ile kendilerine gönderilen emirler okunup değerlendirilmiştir. Adada bulunan asker ve muhafızların tamamına yakınının eşkıyanın bulunduğu bölgelere sevk edilmesi kararlaştırılmıştır. Aslında hepsi gönderilse daha iyi olurdu, ancak bu defa diğer nahiye ve köylerin güvenliği tehlikeye girecekti. Bu yüzden her bir bölgede bir miktar asker bırakmak suretiyle geri kalan askerler eşkıyanın bulunduğu bölgelere sevk edilmiştir.

Şura esnasında, kıyıya gelenlerin gerçekten Girit'in eski tebaası olup olmadığıyla ilgili bazı şüphelerin olduğu ortaya çıkmıştır. Eşkıyanın silahlı olarak adaya gelmiş olması, onların Yunan tebaasından ve hatta askerlerinden olabileceği ihtimallerini akla getirmiştir. Bunun üzerine Şura üyeleri, Girit'te bulunan Yunan konsolosunu çağırıp, bu soruları ona yöneltmek istemişlerdir. Yunan konsolosuna bu husustan bahsedilirken, diğer devlet konsoloslarının da orada bulunması uygun görülmüştür. Bu yüzden Girit'te bulunan bütün konsoloslar davet edilmek suretiyle, tekrar bir şura tertip edilmesine karar verilmiştir.

Şurada alınan karar gereği, meselenin büyük bir isyana dönüşmeden halledilmesi için adada bulunan mevcut askerler gerekli yerlerde görevlendirilecektir. Ayrıca adanın tamamen eşkıyadan arındırılması, halkın emniyet ve huzuru için bir miktar askerin devamlı adada bulunması gerekli görülmüştür. Bu yüzden merkezden birkaç harp gemisi ile bir miktar askerin devamlı adada bulunmak üzere gönderilmesi istenmiştir (İ. MTZ. GR, nr. 1/7, lef 5). Bu karara istinaden Mustafa Naili Paşa, Nisan ayı ortalarında Girit'te eşkıyanın bulunduğu yerlere gönderilecek olan görevlilere refakat etmek üzere birer kişinin tayin edilmesini talep etmiştir. Ayrıca adada başlayan ihtilal sebebiyle, Kandiye ve Resmo ile diğer kalelerin durumundan haberdar olmak üzere küçük bir vapura ihtiyaç duyulmuştur. Fakat bu taleplere bir cevap henüz gelmemiştir.²³ Mektup gemi ile gönderildiği için havanın kötü olması sebebiyle İstanbul'a ulaşması biraz zaman alabilirdi. Bu yüzden, Girit taraflarında bulunmak üzere küçük bir vapurun gönderilmesi talebi tekrarlanmıştır (İ. MTZ. GR, nr. 2/13, lef 12).

²²Bu toplantıda imzası bulunan 27 üyeden ikisi Rum'dur (İ. MTZ. GR, nr. 1/7).

²³Bu arada peyderpey Mora tarafından gelen ve içlerinde cephane ile hırsızların olduğu kayıklar zapt edilmiştir (İ. MTZ. GR, nr. 2/13, lef 12).

Cevabı getirecek olan geminin de bir süre Girit'te kalması istenmiştir. Merkeze gönderilen her iki talep yazısı için herhangi bir cevap gelmeyince Mustafa Naili Paşa, eğer bir savaş yapmak zorunda kalırsa, bu şekilde başlamak zorunda kalacağını ifade etmiştir (İ. MTZ. GR, nr. 2/12, lef 13). Nihayet İstanbul'dan gelen cevap, beklentileri karşılayamamıştır. Zira mevcut gemiler hizmette olduğundan Girit'e gemi gönderilemeyeceği, şimdilik durumun idare edilmesi gerektiği belirtilmiştir (İ. MTZ. GR, nr. 2/12, lef 5).

2. 1841 İsyanı Öncesi Adadaki Konsolosların Arabuluculuk Faaliyetleri

Yunanistan'dan Girit nahiyelerine gelen eşkiyanın fesat çıkartma niyetinde olduğu anlaşılınca Mustafa Naili Paşa, Girit'te bulunan büyük devletlerin konsolosları ile görüşerek zihinlerde bir istikrar oluşturmak istemiştir.

Seline sahiline Mora tarafından gelmiş olan kayıklar ile içlerinde bulunan silahlı kişilerin amaçlarının ne olduğunu Yunan konsolosuna sormak üzere, bir toplantı yapılması kararlaştırılmıştır. Yapılacak olan toplantıya katılmaları için İngiltere, Rusya, Avusturya ve Fransa devletleri konsoloslarına da haber verilmiş ve hepsi de bu toplantıya iştirak etmişlerdir. Bu şekilde adadaki yabancı devletlerin konsoloslarıyla görüşülerek, adaya gelen silahlı adamların ya adayı terk etmeleri ya da silahlarını bırakıp ada sakinleri gibi itaat etmeleri sağlanacaktır. Eğer bu şartları kabul etmezlerse üzerlerine gidilerek haklarından gelinecek ve böylece ada büyük bir ihtilalden kurtulmuş olacaktır.

2.1. Hanya'da Bulunan Konsoloslar ile Hazırlanan Müzakere Metni

Mora taraflarından gelen eşkiyayla ilgili görüşme yapmak üzere büyük devletlerin Hanya'da bulunan konsoloslarıyla ve Yunan konsolosuyla bir toplantı yapılmıştır (HAT, nr. 1222/47797; Tayyazade, 1291-1293).

Bu toplantı esnasında Mustafa Naili Paşa, özellikle Girit adasına gelenlerin yanlarında silahlarının da olduğunu vurgulamıştır. Konsoloslar, yabancıların asıl niyetlerinin ne olduğunu biliyorlardı. Adada yaşanması olası kötülükleri doğru bulmadıklarını ifade etmişlerdir. Yabancıların bir an önce adadan uzaklaşıp, söz konusu hasarları gerçekleştirmeden gitmeleri, uzaklaşmadıkları takdirde yapılan hareketlerden her ne ortaya çıkarsa kendilerinin sorumlu tutulacağını belirtmişlerdir. Daha sonra aynı zamanda Rusya Konsolosu vekilleri olarak, İngiltere Konsolosu Ongley, Avusturya Konsolosu Steflitsch ve Fransa Konsolos vekili Aleksandretta tarafından bir müzakere metni kaleme alınmıştır. Fransızca olarak yazılmış bir uyarı metni, Rumcaya tercüme ettirilerek, buldukları Seline ve Apokoron kazalarında okunmak suretiyle kendilerine bildirilecektir.

Hanya'da bulunan konsoloslar, Fransızca olarak kaleme alınan bu müzakere metniyle birlikte tekrar Mustafa Naili Paşa'nın huzuruna gelerek bir görüşme daha yapmışlardır. Konsoloslar, silahlı kimselerin adadan kovulması ve uzaklaştırılmasında yardım edeceklerine dair Mustafa Naili Paşa ile anlaşmışlardır. Böylece ada, olası bir ihtilalden korunmaya çalışılacaktır. Konsoloslar, arabuluculuk faaliyetleri konusunda devletlerinin kendilerini desteklediğini belirtmişlerdir.

Görüşmeler esnasında bazı kararlar alınmıştır. Konsoloslar, silahlı kimselerin bulunduğu yerlere gidip ne isteklerini soracak ve geri dönmeleri gerektiğini bildirileceklerdi. Eğer geri dönmeyi kabul etmezlerse, kendilerine Mustafa Naili Paşa'nın uygun göreceği bir şekilde uzaklaştırılacakları bildirilecekti. Konsoloslar, adanın emniyet ve asayişinin korunması için Mustafa Naili Paşa'nın alacağı tüm tedbirlere uyacaklarını vaat etmişlerdir.

Fransa Konsolosu toplantıya gelememiş, vekil olarak Mösyö Aleksandretta'ı göndermiştir. İngiltere ve Avusturya Konsolosları bizzat gelmiş, Rusya Konsolosu da, İngiltere ve Avusturya Konsoloslarını vekil tayin etmiştir. Konsoloslar ve vekilleri, silahlı yabancıların bulunduğu yerlere

gidip alınan kararı kendilerine bildireceklerdi. Mustafa Naili Paşa, kendi memurlarından iki kişiyi de konsolosların yanında gönderecekti.

Adaya gelen yabancıların bir an evvel burayı terk edip gitmeleri gerektiği, eğer gitmemekte ısrar ederlerse bunun vahim sonuçlar doğuracağıyla ilgili hazırlanmış olan bir beyannâme metni, Mustafa Naili Paşa'nın huzurunda 25 Şubat 1841 tarihinde hazırlanmıştır. Konsolosların imzaladığı bu beyannâmede, Girit'te güvenliğin sağlanması için gönderilmiş olan İngiliz kumandanın adı da yer almıştır. Konsolosların her birine beyannâmenin birer sureti verilmiştir (İ. MTZ. GR, nr. 2/13, lef 5) İngiltere Konsolosu Ongley ise metni onaylamış ancak eşkıyanın kovulup uzaklaştırılmasında Mustafa Naili Paşa'nın zor kullanmaması gerektiğini eklemiştir.

2.2. Konsolosların Eşkıya İle Görüşmesi ve İhtilal Teşebbüsünün Kontrol Altına Alınmaya Çalışılması

Konsoloslar, karar verdikleri gibi silahlı adamlarla görüşmeye gitmişlerdir. Hanya nahiyesi memuru Mehmet Ağa'ya, konsolosları silahlı adamların yanına götürmesi için bir kişiyi daha yanına alması emredilmiştir. Ayrıca, konsoloslar ile orada kalıp Tuzla'ya kadar birlikte dönmeleri söylenmiştir. Konsoloslar nihayet, kayıklardaki yabancılarla orada bulunanlar aracılığıyla görüşmüştür (İ. MTZ. GR, nr. 1/9, lef 20).

Bu görüşmenin sonucunda, Hacı Ali Ağa'nın Mustafa Naili Paşa'ya getirdiği ilk haberler ile örtüşen cevaplar alınmıştır. Bu kişiler konsoslara kendilerinin Mora'dan geldiklerini, 500 kişi olduklarını ve niyetlerinin savaşmak olmadığını, sadece haklarının verilmesini istediklerini söylemişlerdir. Konsoloslar tarafından kendilerine, Mora'dan bu şekilde gizlice gelmiş olmaları ve halkı huzursuz ettikleri gerekçesiyle karaya çıkmalarının uygun olmadığı söylenmiştir (İ. MTZ. GR, nr. 1/7, lef 10). Aralarında söz sahibi olan Halo Vasili konsoslara cevaben, 13 sene önce üç devletin isteği üzerine silahlarını bıraktıklarını ve adanın Avrupa usulü ile idare edilmek şartıyla Mehmet Ali Paşa'ya verilmişse de zikredilen şartın yerine getirilmediğini ifade etmiştir. Halo Vasili ayrıca, rahat ve emniyetlerinin verileceğini umut ettiklerini ve Girit'e gelmek isteyen başka hemşerilerinin de olduğunu belirtmiştir. Kimseye zarar verme amacında olmadıklarını, eğer içlerinden birinin ada sakinlerinden birini rencide edecek olursa şiddetli bir şekilde cezalandırılmak üzere teslim edileceğini bildirmişlerdir. Mustafa Naili Paşa'nın, can ve mallarını himaye eden usulleri uygulayacağını ümit etmekteydiler.

Konsolosların görüştüğü diğer kişiler de, Müslümanların Avrupa ve diğer yerlerde oturdukları yerlerin devletleri tarafından himaye edilip rahat bir şekilde mülklerinde yaşadıklarını belirtmişlerdir. Mustafa Naili Paşa'dan bir şikâyetlerinin olmadığını, bilakis kendisinin güzel hasletlere sahip olduğunu, ancak ara yerde telef olmak istemediklerini, silahlanma sebeplerinin kendilerini korumak olduğunu belirtmişlerdir. Zırâ 1833 tarihinde birkaç kişinin Mustafa Naili Paşa'ya bir takım taleplerini bildirmek için geldikleri sırada 30 kadar asker tarafından önlerinin kesildiğini ve ifadeleri alınmadan serbest bırakılmadıklarını anlatmışlardır. Halo Vasili bunlara ilaveten akrabalarından birinin kasabada hiçbir girişimi yokken idam edildiğini iddia etmiştir. Bu sebeplerden dolayı hemşerilerinin dertlerini arz etme konusunda korkularının olduğunu, kendilerini korumak üzere silahlandıklarını ve istekleri verilemediği takdirde fırsat buldukları anda haklarının mücadelesini vereceklerini açık bir şekilde ifade etmişlerdir. İçlerinden biri, eğer Mustafa Naili Paşa, kendilerini incitmezse, onların da kimseye kötülük yapmayacaklarını söylemiştir. Son olarak isteklerinin yerine getirilmesini aksi takdirde ölmeyi göze alacaklarını çok keskin bir şekilde ifade etmişlerdir.²⁴ Yabancılar, Girit'e gelmelerinin Mora devleti tarafından

²⁴ Adaya gizlice gelmiş olanlar, en azından kemiklerini adada bırakarak böyle yaşamaktansa ölmenin daha hayırlı olacağını ifade ederek kararlılıklarını belirtmişlerdir. Nitekim Kandiye'de isyancıların matbu olarak neşrettikleri ilanda, eğer istekleri yerine getirilmezse hepsinin Hristiyan olarak ölmeyi arzuladıklarını belirtmişlerdir. Vatanlarının Minos adlı meleğin vatani olduğunu ve Girit'te güzel işlerin hep O'nun sayesinde olduğunu söyleyereke eğer istekleri yerine getirilmezse ölmenin kendileri için daha kârlı olacağını ifade etmişlerdir (İ. MTZ. GR, nr. 2/13, lef 4).

yasaklandığını ve yakalananların hapsedilmesi için savaş gemilerinin görevlendirilmiş olduğunu ifade etmişlerdir. Buna rağmen kendilerinin sağ salim geldiğini, hepsinin Girit sakinlerinden olduklarını, içlerinde yabancı kimsenin olmadığını belirtmişlerdir (İ. MTZ. GR, nr. 1/9, lef 6).

Konsolosların yaptığı bu görüşme neticesinde, ilk ifadelerle göre, yapılan çirkin hareketten hiçbir devletin haberinin olmadığı, özgürlük ve eşitlik bahanesiyle, ahalinin rahatını bozmak için kendi kararlarıyla gelmiş oldukları anlaşılmıştır. Onların bu hareketleri büyük devletlerin rızaları dışında gelişmiştir. Girit ahali bu yabancıları adada istemediklerini belirtmiştir (İ. MTZ. GR, nr. 1/9, lef 20)²⁵.

Konsoloslarla yapılan görüşme sonrasında, Mora'dan İsfakiye ve Seline taraflarına gelmiş olan silahlı isyancılar, kendilerine birkaç kişiyi vekil tayin etmişler ve bu kişileri Suda Limanı'nda bulunan İngiltere savaş gemisine göndermişlerdir. Büyük devletlerin konsoloslarının da bulunduğu bir ortamda, kendilerine "adayı terk etmeleri ya da silahlarını İngiliz kumandanına teslim edip, Suda Limanı'nda bir gemiye binerek kumandanın muhafazası altında bulunmaları" teklif edilmiştir. Kabul etmedikleri takdirde gerçekleşecek eylemler hiçbir devletin rızasına uygun olmadığından tasvip edilmeyecektir. İtaatsizliklerinden dolayı adada meydana gelecek olan her kötülükten kendileri mesul tutulacaktır. Bu hususlar ilan edilerek herkese duyurulacaktır (İ. MTZ. GR, nr. 2/13, lef 17).

Eşkıya vekilleri, kendilerine yapılan bu teklifi kabul etmediklerini ifade etmişlerdir. Konsoloslar, Mustafa Naili Paşa'nın yanına gelerek itaat etmeyen eşkıyanın yapacağı davranışlardan kendilerinin sorumlu olduğuna dair daha önce alınmış olan kararın ilan edilmesine oybirliğiyle karar vermişlerdir. Yaşanan son gelişmeler neticesinde Mustafa Naili Paşa, acilen Girit'e bir iki kıta gemi gönderilmesini ve bir miktar sekban askerinin tayin edilmesini gerekli görmüştür. Girit'te oturan İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya ve Yunan konsoloslarının imzalarıyla hazırlanmış olan beyannâme metni, Hariciye Nezaretine gönderilmiştir. Beyannâmenin tercümesi ve aslı mecliste okunup, müzakere edilmiştir. Nihayet Osmanlı hükümeti, Mustafa Naili Paşa'nın talep ettiği askerleri göndermeyi kabul etmiştir. Girit'in ihtiyaç duyduğu askerin tedarik edilmesi için, Miralay Mustafa Bey'in tecrübesiyle tanınmış bir kişi olması sebebiyle mevcut maiyeti olan nizâmiye askerleriyle Sisam'dan Girit'e tayini uygun görülmüştür (İ. MTZ. GR, nr. 1/9, lef 22).

2.3. Konsoloslar Tarafından Teklif Edilen Çözüm Önerileri

Girit adasında 1841 yılında gerçekleşen ilk ihtilal hareketi, Mustafa Naili Paşa tarafından pek çaba sarf etmeksizin sıkı tedbirler ile kontrol altına alınmıştır. Bu konuda İngiliz kumandan ve diğer devletlerin konsoloslarının da çabaları olmuştur. Kumandan ve konsolosların yardımıyla bir müzakere gerçekleşmiştir. Yunan tarafından adaya gelen şahısların daha sonra araştırıldığında 150 askerden ibaret olduğu anlaşılmıştır.²⁶

Konsoloslar, eşkıya ile görüşmeye gittikleri esnada adayı vatan edinen Hristiyanlardan çoğunun eşkıya ile müttefik olduklarını ve silahlarını alıp korkusuzca nahiyeye memurlarına ve birlikte geldikleri iki subayın önüne açıkça geçmiş olduklarına şahit olmuşlardır.²⁷ Adaya gelen yabancıardan diğer nahiyelere ve özellikle İsfakiye nahiyesine bazı vekiller gönderilmiş olduğu tahkik edilmiştir. Bu zamana kadar kan dökülmesine teşebbüs edilmemiş ve adada bir ihtilal ortamı oluşturulmamıştır. Dolayısıyla yabancıların zorla kovulup uzaklaştırılması söz konusu değildir. Fakat bu, daha sonra da olmayacağı anlamına gelmiyordu. Bu yüzden konsoloslar

²⁵ Konsoloslar, yabancılarla yaptıkları görüşmeyi imzalı bir dilekçeyle Mustafa Naili Paşa'ya 1841 yılı Mart ayı başlarında arz etmişlerdir. (İ. MTZ. GR, nr. 1/9, lef 6).

²⁶ Mustafa Naili Paşa, 2 Mart 1841 tarihinde Hanya'dan kendisine gelen haberle fitne çıkarmak için adaya gelen silahlı yabancıların büyük devletlerin izni ile gelmiş olduğunu öğrenmiştir (İ. MTZ. GR, nr. 1/9, lef 11).

²⁷ Konsoloslar Apokoron'da buldukları esnada yabancıların silahlı olarak gelmiş olmalarını uygun bulmadıklarını gösteren 28 Şubat'ta yazdıkları mektubu daha sonra iade edecek olan rehinler vasıtasıyla kendilerine göndermişlerdir (İ. MTZ. GR, nr. 2/13, lef 21).

tarafından adayı ihtilalden korumak üzere bazı tedbirler düşünülmüş ve kabul edilmesi veya edilmemesi Mustafa Naili Paşa'nın iradesine bırakılmıştır.

Bu tedbirlerden birincisi, adaya gelmiş olan silahlı yabancılar, ada üzerinde herhangi bir meydan okuma eylemine girişmeyecekler ve buna sebebiyet vermeyeceklerine dair söz vereceklerdi. Aralarından bir kişiyi seçip bu sözlerine dair rehin vereceklerdi. Eğer içlerinden birisi meydan okumaya kalkarsa askere teslim edilerek mahkemeye verilecekti. İkinci olarak, yabancıların kendi devletlerine ve diğer devletlere yazacağı dilekçelere vali tarafından yasak konulmayacaktı. Üç gün içinde valinin bu hususlara dair ne düşündüğünü kendilerine bildirmesini istemişlerdir.²⁸ (İ. MTZ. GR, nr. 1/9, lef 6).

2.4. Mustafa Naili Paşa'nın Hristiyanlara Yaptığı Af Çağrısı

Mustafa Naili Paşa konsolosların teklifini kabul etmenin pek mümkün olmadığını söyleyerek reddetmişti, fakat kendisi daha ılımlı bir çözüm yolu bulmuştur. Buna göre, Mustafa Naili Paşa tarafından, Girit Hristiyanlarına hitaben bir çağrı yapılacaktı. Yeni gelen yabancılar da dâhil olmak üzere bütün Rumların, aksi bir tavırda bulunmadıkları takdirde mal ve emlakleri korunacak, evlerinde huzurlu bir şekilde oturmaları sağlanacaktı (İ. MTZ. GR, nr. 2/13, lef 21).

Affin tek şartı silahların teslim edilmesidir. Mustafa Naili Paşa tarafından 6 Mart tarihinde verilen mazbatada, Girit reayasından silahlarını teslim edenlerin af edileceği vaat edilmiştir. Girit sakinlerinden olup, silahlı olarak gelenlerin yanına gitmiş ve onlara katılmış olan ne kadar kişi varsa gelip itaat etme cesaretini gösterirlerse, sorgu sual edilmeyecektir. Bunlara en ufak bir eleştiri bile yapılmayacağına ve kendilerinin uzaklaştırılmayacağına dair söz verilmiştir. Yine aynı şekilde bahsedildiği üzere yeni gelenler de taşıdıkları silahları bırakıp, ada yönetimine itaat eder, adanın emniyet ve asayişini bozmak niyetinden vazgeçerlerse, suçlarından dolayı sorgulanmayacaklardı. Mustafa Naili Paşa, bu konuda kendilerine söz vermiştir. Paşa'nın bu taahhütleri dışarıdan gelenler ile ahaliden olup silahlı olarak onlara katılmış olanlara gönderilmiştir. Paşa'nın yabancılar ve onlara katılmış olan ahali hakkında almış olduğu bu karar, konsoloslar tarafından hayretle karşılanmış ve kendisinin çok olgun bir insan olduğu belirtilmiştir. Yabancıların adaya gelişinin kabul edilmesi zor bir şey olduğunu söylemişlerdir (İ. MTZ. GR, nr. 1/9, lef 6).

2.5. Mustafa Naili Paşa'nın İngilizlerden Yardım Talebi

Mustafa Naili Paşa, adaya gelen yabancıların olumsuz bir tavır sergilemelerine, adada huzur ve asayişin bozulmasına engel olmak için elinden geleni yapmıştır. Şubat ayında konsoloslar ile yaptığı görüşmelerin ardından Mart ayında da, İngiliz kumandan vasıtasıyla İngiltere'den alınacak yardım üzerine yoğunlaşmıştır.

Yabancıların halkı isyana teşvik etmeleri nedeniyle, Osmanlı Devleti'nin dost ve müttefiki İngiltere'den, hâlâ sahilde duran bu kayıkları alması için Mora Limanı'ndaki kumandanı marifetiyle, bir savaş gemisi göndermesi ve bu suretle Girit adasının huzur ve sükûnetini temin etmesi istenmiştir (İ. MTZ. GR, nr. 1/9, lef 11).

Girit valisi Mustafa Naili Paşa, İngiliz kumandanına bu hususları içeren mektuplar yazmıştır.²⁹

Hanya'dan yazılmış olan 1 Mart 1841 tarihli mektupta İngilizlerden istenen şey, o civarda Osmanlı Devleti'ne tabi olmayan Arnavut askerleri varsa bunların Mısır'a gitmelerine engel olunması, silahlı Rumları Girit'e getiren ve boş halde limanda duran kayıkların alınması olmuştur. Bu

²⁸ Mustafa Naili Paşa bu tekliflere pek sıcak bakmamıştır (İ. MTZ. GR, nr. 2/13, lef 21).

²⁹ Refakatinde bulunan başka bir gemi ile beraber, İngiliz kumandanının bindiği gemi Suda Limanı'nda demirlemişti. Bu İngiliz savaş gemileri limana geldiğinde, silahlı Rumlar Hanya'da bulunuyordu (İ. MTZ. GR, nr. 2/13, lef 20).

hususlarda İngilizlerden dostluk gereği üstlerine düşen görevi yapmaları ve eğer lazım olan bir şey varsa bunu kendilerine bildirmeleri istenmiştir (İ. MTZ. GR, nr. 1/9, lef 12).

Girit reayasına Yunanistan tarafından yapılan tahriklere, İngiltere konsolosunun müdahale etmesi, İngiltere sefaretî tarafından, Yunan konsolosuna bir uyarı yazısı gönderilerek bu uygunsuz hareketlerin engellenmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca adada asi olan eşkıyanın hemen icabına bakılması için, Girit Defterdarı Mehmet Salih Bey tarafından, Girit'ten İstanbul'a giden İzzet Bey vasıtası ile haber gönderilmiştir (İ. MTZ. GR, nr. 2/12, lef 1). Adaya gelen yabancıların köylere geçip ahali arasında fitne ve fesat çıkardıkları, büyük devletlerin ruhsatları ile gelmiş oldukları³⁰ ve istirahatda bulunan ahalinin rahatlarını bozmaya çalıştıklarından bahsedilmiş ve bunlara engel olunması talep edilmiştir.

İngiliz kumandan Mustafa Naili Paşa'ya verdiği cevapta, Girit adasında asayişin sağlanması için ellerinden ne gelirse yapacaklarını bildirmiştir. Osmanlı Devleti adına Mustafa Naili Paşa, İngilizlerden, Seline ve İsfakiye sahillerine yanaşan silahlı Rumların boşalttığı kayıkları ele geçirmelerini istemiştir. Kumandanın bu talebe verdiği cevap ilginçtir. Bahsedilen sahillerin İngiliz gemilerinin bulunduğu limandan takriben 150-200 mil uzakta bulunması ve mevsimin kış olması mazeret gösterilerek mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Bunun yerine Osmanlı yönetiminin karadan kayıkların bulunduğu limana ulaşması tavsiye edilmiştir. Bunun için de İngiliz kumandan elinden gelen yardımı yapacağını belirtmiştir (İ. MTZ. GR, nr. 1/9, lef 12).

15 Mart tarihinde İngiliz yönetimi tarafından, Girit'te bulunan İngiliz kumandanına hitaben bir mektup yazılmıştır. Buna göre, Yunan memleketinden Girit'e gelmiş olan Rumlar, halkı tahrik edip isyana teşvik etmekte olduklarından bunu önlemek için adadaki meşru hükümete yardımcı olmaları istenmiştir. Ayrıca "müttefik devletler onlara yardım edecek" şeklindeki haberlerin de yalan olduğunun herkese ilan edilmesi gerektiği eklenmiştir (İ. MTZ. GR, nr. 1/9, lef 1).

3. Sonuç

Tarihi süreç boyunca Girit adası isyanları ile meşhur bir yer olmuştur. Bunda adanın stratejik konumu ve ada reayasının etkisi büyüktür. 1770, 1821 ve 1831 isyanları ardından 1841 yılına gelindiğinde yaşanan gelişmeler ve bozulan asayiş yeni bir isyanın habercisi olmuştur. Her ne kadar ada yönetimi duruma müdahale edip, asayişini korumaya çalışmışsa da isyan kaçınılmaz olmuştur.

Adanın o yıllardaki valisi Mustafa Nâîli Paşa, barışçıl bir metotla, eşkıyanın silahlarını bırakarak teslim olmasına çalışırken diğer taraftan da bazı tedbirler almayı ihmal etmemiştir. Gerek Osmanlı hükümetinin gerekse adadaki temsilcilerin öncelikli hedefi isyan faaliyetlerinin çok fazla büyümeden barış yoluyla halledilmesi olmuştur. Bu aşamada adada bulunan konsoloslar ile de irtibat sağlanmış ve konu ile ilgili görüşmeler yapılmıştır. Fakat eşkıya hiçbir zaman bu barış tekliflerine yanaşmamıştır. Zirâ sürekli Yunanistan tarafından asker ve mühimmat yardımı almışlar, kendilerine yapılan teklifleri kabul etmeye yanaşmamışlardır. Girit adasında eşkıyayı terbiye etmek için yapılan ilk iş nasihat vermek, ikaz etmek ve pişman olup aman dilemelerini sağlamak olmuştur. Eğer bu işe yaramazsa ancak o zaman kuvvet kullanılmıştır.

Alınan tedbirlerden birisi adanın abluka altına alınması olmuştur. Girit adasında fitne çıkarmak isteyen bazı kişiler, halkı kandırıp asayişini bozmaya yönelik davranışlarda bulduklarından, asayişin korunması için bu türlü bozuk zihniyetlerin adaya girişinin engellenmesi gerekmiştir. Ayrıca isyancıların asker ve mühimmat yönüyle takviye edildiği yardım gemilerinin de girişine engel olunması gerekmiştir. Adada nizâm ve asayişini sağlayabilmek adına donanmaya ait birkaç

³⁰Girit adasında bulunan silahlı Rumlar Hanya'da ikamet eden İngiltere, Fransa ve Rusya devletlerinin konsoloslarına gönderdikleri mektupta, yaptıkları hareketlerde gösterdikleri cesaretin büyük devletlere olan güvenden kaynaklandığını belirtmişlerdi. Kendilerine haklarının alınması konusunda yardım edilmesini beklediklerini ve bu beklentinin de yerine getirileceğine olan güvenden bahsetmişlerdi (İ. MTZ. GR, nr. 2/12, lef 4).

gemi getirilerek Hanya, Resmo, Kandiye ve Suda iskeleleri dâhil her bölgenin abluka altına alınmasına karar verilmiştir. Abluka usulünün tam olarak uygulanmasıyla Yunanistan'dan gelen yardımları kesilen eşkiya, orduyla yaptığı çatışmalar neticesinde de çok kayıplar verecektir. Nihayet geri adım atmaya başlayacak ve emellerine ulaşmadan adayı terk etmek zorunda kalacaktır. Fakat baştan beri alınan bütün bu tedbirler neticesiz kalmış ve çatışma kaçınılmaz olmuştur.

1841 yılının Mayıs ayına gelindiğinde, olası bir çatışma için bütün hazırlıklar tamamlanmış, Mustafa Nâili Paşa ve kendisine eşlik edecek, adaya ordularıyla birlikte gelmiş olan diğer komutanlar, eşkiyanın bulunduğu yerlere gitmek üzere beklemeye başlamışlardır. Mustafa Nâili Paşa, adanın gereken yerlerini dolaşıp abluka memurlarına bakmak ve ihtiyaç duyulduğu anda hareket etmek üzere Suda Limanı'nda beklemiştir. Bütün kuvvetlerin birleşmesiyle meydana getirilmiş olan ordu önce, adanın etrafında keşif turları yapmıştır. Eşkiya, silahını bırakması için ikna edilmeye çalışılmıştır. Nihayet yola çıkma zamanı gelmiş, eşkiyayla yüzleşmek üzere hareket edilmiştir. Eşkiya zannedildiği kadar kolay pes etmeyecektir. Zirâ daha ilk günden yaşanan çatışmalarla birlikte 1841 isyanının süreci başlamıştır.

1841 isyanı Girit'te yaşanan ayaklanmaların ne ilki ne de sonuncusudur. İsyân bir süre sonra kontrol altına alınmışsa da bundan sonraki süreçte adada belli tarihlerde isyanlar yaşanmıştır. 1841 yılından sonra fırsat buldukça Osmanlı yönetimine karşı ayaklanan adanın gayrimüslim ahalisi, dışarıdan gelen tahrik ve desteğe kayıtsız kalamamıştır. 1859, 1866, 1878, 1885, 1896, 1905 senelerinde çıkarılmış olan bu isyanlar neticesinde 1913 yılında imzalanan Londra antlaşması ile Girit, Yunanistan'a bağlanmış ve üç asra yakın süren Osmanlı idaresi sona ermiştir.

Sonuç olarak Osmanlı egemenliğine karşı başlatılan diğer ayaklanmalar gibi Girit adasındaki ayrılıkçı faaliyetlere de engel olunamamıştır. Bağımsızlık amacı taşıyan bu ayaklanmalar hedefe ulaşana kadar devam etmiştir. Osmanlı idaresinin ve yerel yöneticilerin gayretleri ve alınan önlemler kısa vadede başarılı olsa da uzun vadede olumlu bir etki yapamamıştır. Fakat bu nihai durum ne Osmanlı idaresinin başarısızlığı ne de ada reayasının başarısı olarak görülür. İsyân süreci, değişen şartlar, batılı devletlerin çıkarları ve bu çıkarlar ölçüsünde onların müdahalesi ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Kaynakça

BOA. C. AS, nr. 902/38897

BOA. HAT, nr. 1222/47797

BOA. İ. DH, nr. 20 /976

BOA. İ. DH, nr. 26 /1238.

BOA. İ. MTZ 05, nr. 5/121

BOA. İ. MTZ. GR, nr. 1/2

BOA. İ. MTZ. GR, nr. 1/3

BOA. İ. MTZ. GR, nr. 1/4

BOA. İ. MTZ. GR, nr. 1/5

BOA. İ. MTZ. GR, nr. 1/7

BOA. İ. MTZ. GR, nr. 1/7, lef 1

BOA. İ. MTZ. GR, nr. 1/7, lef 2

BOA. İ. MTZ. GR, nr. 1/7, lef 5

- BOA. İ. MTZ. GR, nr. 1/7, lef 6
BOA. İ. MTZ. GR, nr. 1/7, lef 7
BOA. İ. MTZ. GR, nr. 1/7, lef 10
BOA. İ. MTZ. GR, nr. 1/9, lef 1
BOA. İ. MTZ. GR, nr. 1/9, lef 6
BOA. İ. MTZ. GR, nr. 1/9, lef 9
BOA. İ. MTZ. GR, nr. 1/9, lef 11
BOA. İ. MTZ. GR, nr. 1/9, lef 12
BOA. İ. MTZ. GR, nr. 1/9, lef 13
BOA. İ. MTZ. GR, nr. 1/9, lef 20
BOA. İ. MTZ. GR, nr. 1/9, lef 22
BOA. İ. MTZ. GR, nr. 2/12, lef 1
BOA. İ. MTZ. GR, nr. 2/12, lef 4
BOA. İ. MTZ. GR, nr. 2/12, lef 5
BOA. İ. MTZ. GR, nr. 2/12, lef 13
BOA. İ. MTZ. GR, nr. 2/13, lef 4
BOA. İ. MTZ. GR, nr. 2/13, lef 5
BOA. İ. MTZ. GR, nr. 2/13, lef 7
BOA. İ. MTZ. GR, nr. 2/13, lef 8
BOA. İ. MTZ. GR, nr. 2/13, lef 9
BOA. İ. MTZ. GR, nr. 2/13, lef 12
BOA. İ. MTZ. GR, nr. 2/13, lef 17
BOA. İ. MTZ. GR, nr. 2/13, lef 20
BOA. İ. MTZ. GR, nr. 2/13, lef 21
BOA. İ. MTZ. GR, nr. 2/17, lef 81

Adıyeke, A. N. (1993). Girit'in Mehmet Ali Paşa yönetimine dair bir rapor. *Belgeler-Türk*

Tarih Dergisi, 15, 293-315.

Adıyeke, A. N. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit bunalımı (1896-1908)*. Ankara: TTK.

Adıyeke, A. N., & Adıyeke, N. (2011). Yunan ayaklanması sırasında Girit Resmo'da müsadere ve müzayedelere dair bir inceleme. *Kebikeç*, 32, 137-168

Adıyeke, N. (2007). Girit savaşları ve birleşik Hristiyan orduları. *Fethinden kaybına Girit içinde* (s.27-42). İstanbul: Babiâli Kültür Yayıncılık

Adıyeke, N. (2007). Girit seferine konulan nokta Kandiye'nin fethi ve psikolojik sonuçları. *Fethinden kaybına Girit içinde* (s.43-54). İstanbul: Babiâli Kültür Yayıncılık

Aydın, M. (2008). *Girit sarı kitap*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Banoğlu, N. A. (2005). *Tarihte Girit ve Osmanlılar dönemi*. İstanbul: Kırmızı Beyaz Yayınları

- Barchard, D. (2004). The Princely Pasha of Crete. *Cornucopia*, 30, 23-26
- Baykal, B. S. (1969). Girit. *Türk ansiklopedisi içinde* (C.17, s.378-386). Ankara: MEB Yayınları
- Develioğlu, F. (1995). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Ebuzziya, A. V. (1328). *Girit'in mazisi, hali, istikbali*. İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya
- Erim, N. (1953). *Devletlararası hukuku ve siyasi tarih metinleri*, 1. Ankara: TTK
- Gülsoy, E. (1997). *Girit'in fethi ve adada Osmanlı idaresinin tesisi (1645-1670)*. Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul
- Hanyevi, H. K. (1288). *Girit tarihi*. Dersaadet: Mühendisioğlu Ohanes Matbaası
- Hülagü, M. (2004). Osmanlı idaresinde Girit. *CIEPO Osmanlı öncesi ve Osmanlı araştırmaları uluslararası komitesi XIV. Sempozyum bildiri kitabı*, 321-359
- Işın, M. (1945). *Tarihte Girit ve Türkler*, (374 sayılı Deniz Mecmuasının ilavesi). İstanbul: T.C. Askeri Deniz Matbaası.
- Kamil Paşa. (1326). *Tarih-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*. Dersaadet: Matbaa-i Ahmet İhsan.
- Kaynar, R. (1985). *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*. Ankara: TTK.
- Kütükoğlu, M. (1986). Yunan isyanı sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının tutumları ve sonuçları. *III. Askeri tarih semineri, Türk-Yunan ilişkileri*, 133-171.
- Macid, T. M. (1977). *Girit hatıraları*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Mecmua-i Muahedat*. (1297-8), c.4, Hakikat Matbaası.
- Öreñç, A. F. (2000). 1821 Rum isyanı sonrası Sisam Adasına verilen yeni statü. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 36, 335-345.
- Öztürk, Y. (2015). *1770 Girit ayaklanması*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü* (C.1). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Parmaksızoğlu, İ. (1977). Nâili Mustafa Paşa. *Türk ansiklopedisi içinde* (C.25, s.80). Ankara: MEB Yayınları.
- Rıfât, A. (1866). *Verdü'l hâdâyik (Hâdikât'ül-vüzera zeyli)*. İstanbul.
- Salahi, M. (1967). *Girit meselesi (1866-1889)*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Sâmi, Ş. (1314). *Kâmûsü'l-a'lâm* (C.5). İstanbul: Mihrân Matbaası.
- Sâmi, Ş. (1316). *Kâmûsü'l-a'lâm* (C.6). İstanbul: Mihrân Matbaası.
- Sezen, T. (2006). *Osmanlı yer adları (alfabetik sırayla)*. Ankara: TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Süreyya, M. (1311). *Sicill-i Osmani*, 4. Dersaadet: Matbaa-i Amire.
- Tayyarzade, A. A. (1291-1293). *Tarih-i ata* (C.3). İstanbul: Yahya Efendi Matbaası.
- Tukin, C. (1945). Osmanlı İmparatorluğu'nda Girit isyanları 1821 yılına kadar Girit. *Belleten*, 9(34), 163-206
- Tukin, C. (1964). Girit. *İslam ansiklopedisi içinde* (C.4, s.791-804). Ankara: MEB.
- Tukin, C. (1996). Girit. *Türkiye diyanet vakfı islam ansiklopedisi içinde* (C. 14, s.85-93). İstanbul: TDVİAM.

Türkgeldi, A. F. (1987). *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye* (C.3). Ankara: TTK.

Türkmen, Z. (2001). Girit Adası'nı Osmanlı idaresinden ayırma çabaları. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi(OTAM)*, 12, 219-244.

Yağlıkızade, A. R. (2004). *Lügat-i tarihiyye ve coğrafiyye*. Ankara: Keygar Neşriyat.

TEDARİK ZİNCİRİ RİSKLERİNİN AZALTILMASINDA İŞBİRLİĞİ YAKLAŞIMININ ETKİSİ: ÜRETİM İŞLETMELERİNDE BİR ARAŞTIRMA

Ali Çağrı BURAN^{1*}
Ahmet AĞCA²

Öz

Bu araştırmanın ana amacı Türkiye’de yer alan sanayi işletmelerinin tedarik zincirleri boyunca operasyonel risklerinin azaltılmasında işbirliği faaliyetlerinin etkisinin ortaya konmasıdır. Tedarik zinciri yönetiminde risk yönetimi süreci; risklerin tanımlanması, ölçülmesi ve değerlendirilmesi, uygun risk yönetiminin seçilmesi, risk yönetimin stratejisinin uygulanması ve risklerin azaltılması şeklinde ifade edilmiştir. Uygun risk yönetim stratejisi sürecinin içeriğini tedarik zinciri zaafalarını giderilmesine yönelik uygun risk azaltma yönteminin bulunmasıdır. İşbirliği bu anlamda önleyici bir risk yönetim ve azaltma stratejisi olarak ifade edilmektedir. Bu doğrultuda operasyonel seviyede tedarik zinciri boyunca ancak işletme dışı riskler olarak adlandırılan; talep riskleri ve tedarik riskleri ele alınmıştır. Tedarik zincirlerinde işbirliği ise tedarikçi işbirliği ve müşteri işbirliği olarak ele alınmış ve talep ve tedarik riskleri ile ilişkilendirilmiştir. Çalışma amacına yönelik olarak İstanbul Sanayi Odası tarafından 2014 yılına ilişkin belirlenen Türkiye’nin en büyük bin sanayi işletmesi uygulama alanı olarak belirlenmiştir. Çalışma kapsamında anket uygulamasında Dumlupınar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonundan proje desteği sağlanmıştır ve toplam 214 işletmeden anketler yoluyla veriler toplanmış ve analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tedarik Zinciri, Tedarik Zinciri Yönetimi, Tedarik Zinciri İşbirliği, Tedarik Zinciri Risk Yönetimi, Tedarik Zinciri Riskleri

JEL Kodları: M00 M10 M19

THE EFFECT OF COLLABORATION ON MITIGATING SUPPLY CHAIN RISKS: A RESEARCH ON MANUFACTURING COMPANIES

Abstract

The main goal of this study is to demonstrate the direct effect of collaboration activities on mitigating the supply chain risks in Turkish manufacturing companies. Supply chain risk management process consist of five steps: identification of the risks, risk assessment and evaluation, selection of appropriate risk management, implementation of supply chain risk management strategy and mitigation techniques in order to eliminate the weaknesses of the supply chain. From this point of view collaboration can be addressed as a proactive risk management strategy. In this respect supply chain risks can be undertaken as in supply chain but outside the focal company at operational level namely: supply risks and demand risks. Supply chain collaboration can be classified in two ways based supply chain process namely: supply risks and demand risks. In this context the surveys were conducted with the participation of the largest 1000 industrial enterprises determined annually by the Istanbul Chamber of Industry (ICO). This study has funded by Dumlupınar University Scientific Research Commission.

Keywords: Supply Chain, Supply Chain Management, Supply Chain Collaboration, Supply Chain Risk Management, Supply Chain Risk

JEL Codes: M00 M10 M19

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, KSBMYO, ORCID 0000-0002-8676-4831

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): acagri.buran@dpu.edu.tr

² Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, ORCID 0000-0002-5637-6061

Başvuru Tarihi (Received): 06.03.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 11.10.2019

Giriş

Modern işletmeciliğin en önemli paradigma değişimlerinden biri de rekabetin işletmelerin arasında değil tedarik zincirleri arasında yaşandığına dair görüştür (Lambert, Cooper, & Pagh, 1998). Tedarik Zinciri; hammaddeleri nihai ürünlere dönüştürmek ve bunları nihai müşterilere ulaştırmak amacıyla oluşan bir sistemdir (Lummus & Vokurka, 1999). Tedarik Zinciri Yönetimi ise Tedarik Zinciri Yönetimi Profesyonelleri Konseyi (CSCMP)'ne göre, tedarik zinciri boyunca yer alan işletmelerin kendi içlerinde ve birbirleri arasında tedarik ve talep yönetimlerinin birleştirilmesidir (<https://cscmp.org>, 2016).

Günümüzde, finansal krizler, doğal felaketler, siyasi dalgalanmalar, savaşlar, pazarlardaki değişkenliklere bağlı talep dalgalanmaları, tedarikçilerden kaynaklı tedarik kesintileri vb. durumlar tedarik zincirlerinin işleyişini tehdit etmekte, müşteri taleplerine cevap verilmesini olumsuz yönde etkilemekte ve tedarik zincirlerinin çıktılarının istenen düzeyde olmamasına neden olmaktadır. Tedarik zinciri riskleri olarak ifade edilen bu durumlar tedarik zinciri açısından istenen düzeyde müşteri taleplerine cevap verilebilmesi ve hedef performans seviyelerine ulaşılması bağlamında risklerin yönetilmesini ve azaltılmasını zorunlu kılmaktadır. Tedarik zinciri risklerinin yönetilebilmesi için öncelikle tedarik zincirlerini etkileyen risklerin belirlenebilmesi gerekmektedir.

Literatürde tedarik zincirlerinde riskin açıklanmasına yönelik çok çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Jütner vd. (2003) tedarik zinciri risklerini, tedarik zincirinin muhtemel çıktılarının dağılımında, olasılıklarında ve öznel değerlendirmelerindeki değişkenlik şeklinde tanımlamıştır. Manuj ve Mentzer (2008) ise performans çıktılarının dağılımına etki eden kayıplar, olasılıklar, olayın gerçekleşme hızı, olayların tespit edilmesi için gereken zaman ve sıklığı şeklinde ifade etmiştir. Tedarik zinciri riskleri genel olarak tedarik zincirlerinin operasyonel ve finansal çıktılarının beklenenden farklı olumsuz olarak gerçekleşmesine neden olan ve tedarik zinciri akışlarını kesintiye uğratarak tedarik zinciri işleyişini tehlikeye sokan beklenmedik olaylar olarak nitelendirilmiştir. (Craighead, Blackhurst, Rungtusanatham, & Handfield, 2007; Wagner & Bode, 2008).

Tedarik zinciri yapısına bağlı olarak tedarik zinciri riskleri; dışsal riskler, tedarik zinciri boyunca ancak işletme dışı riskler ve işletme içi riskler olmak üzere üçe ayrılmaktadır (Mason-Jones & Towill, 1998). Yıkıcı riskler olarak da adlandırılabilen dışsal riskler depremler, savaşlar vb. öngörülmesi ve yönetilebilmesi pek mümkün olmayan risklerdir. Tedarik zinciri boyunca ancak işletme dışı riskler ise talep ve tedarik süreçlerinden kaynaklı talep ve tedarik riskleri olarak adlandırılmaktadır. İşletme içi riskler ise, işletmenin üretim ve üretime bağlı süreçlerinden kaynaklanan aksamalardır. Tedarik zinciri içinde veya dışında ki risklere bağlı süreç boyunca oluşacak aksamalar veya kesintiler

Bu çalışmada tedarik zinciri riskleri, tedarik zinciri boyunca ancak işletme dışı gerçekleşen talep ve tedarik riskleri olarak ele alınmış ve rekabet avantajının bir unsuru olarak tedarik zincirinin talep cevap verebilirliği ile ilişkilendirilmiştir.

Tedarik zinciri yönetiminde risk yönetimi süreci risklerin tanımlanması, ölçülmesi ve değerlendirilmesi, uygun risk yönetiminin seçilmesi, risk yönetiminin stratejisinin uygulanması ve risklerin azaltılması şeklinde ifade edilmiştir. Uygun risk yönetim stratejisi sürecinin içeriğini tedarik zinciri zaafalarının giderilmesine yönelik uygun risk azaltma yönteminin bulunmasıdır. İşbirliği bu anlamda önleyici bir risk yönetim ve azaltma stratejisi olarak ifade edilmektedir.

Bu araştırmanın ana amacı Türkiye'de yer alan sanayi işletmelerinin tedarik zincirleri boyunca operasyonel risklerinin azaltılmasında işbirliği faaliyetlerinin etkisinin ortaya konmasıdır. Buna yönelik olarak da talep ve tedarik risklerinin azaltılmasında işbirliği yaklaşımı müşteri ve tedarikçi

işbirliği olmak üzere iki şekilde ele alınmıştır. Ayrıca işbirlikçi faaliyetler bilgi paylaşımı, karar senkronizasyonu ve teşvik edici ittifak olmak üzere üç boyutta incelenmiştir. Müşteri işbirliği tedarik zincirinin dağıtım süreçlerinde yer alan tedarik zinciri üyeleri ile gerçekleştirilen işbirlikçi faaliyetleri ifade etmektedir. Tedarikçi işbirliği ise üretilecek ürüne doğrudan etki eden malzemeleri üreten tedarikçilerle gerçekleştirilecek işbirlikçi faaliyetleri ifade etmektedir.

Bu amaçla öncelikle literatür taramasıyla teorik altyapı, hipotezler ve teorik model oluşturulmuştur. Ardından teorik modelin test edilmesi için Yapısal Eşitlik Modeli uygulamasından faydalanılmıştır.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde sırasıyla öncelikli olarak konuya ilişkin kavramsal yapı ve literatür açıklanmıştır. Sonraki bölümde uygulamanın yöntem ve bulguları sunulmuştur. Son olarak da bulgulara yönelik sonuç değerlendirilmesi yapılmıştır.

1. Kavramsal Yapı ve Hipotezler

1.1. Tedarik Zinciri Risk Yönetimi

Jüttner vd. (2003)'e göre tedarik zinciri risk yönetiminin amacı tedarik zinciri işleyişinin güvenliğinin sağlanması ve zafiyetlerin önüne geçilmesi için potansiyel risk kaynaklarının belirlenmesi ve uygun önleyici faaliyetlerin gerçekleştirilmesidir. Bu sayede tedarik zinciri faaliyetlerinin değişkenliklere ve kesintiye maruz kalmaları en aza indirgenebilir, operasyon kesintilerinin en aza indirgenmesi sayesinde de performans ve müşteri hizmet düzeyi geliştirilebilir (Waters, 2011).

Risk Yönetim Süreci genel olarak 4 aşamadan oluşmaktadır. Bunlar; risklerin tanımlanması, risklerin analizi, risklerin değerlendirmesi ve tehditler olarak ifade edilmektedir. Tedarik zinciri risk yönetimi kapsamında bu temel süreç araştırmacılar tarafından ele alınmış ve tedarik zinciri risk yönetimine uyarlanmıştır. Örneğin Harland vd. (2003) plan, tanımlama, değerlendirme, yönetim, strateji oluşturma ve strateji uygulanması şeklinde 6 aşamadan oluşan tedarik zinciri risk yönetim döngüsünü geliştirmiştir. Manuj ve Mentzer (2008) yapmış oldukları çalışmayla tedarik zinciri risk yönetimi süreci alanında en yaygın kullanılan süreci sunmuşlardır. Buna göre tedarik zinciri risk yönetimi 5 adımdan oluşmaktadır; risk tanımlama, risk değerlendirme, uygun risk yönetimin seçilmesi, tedarik zinciri risk yönetimi stratejisinin uygulanması ve tedarik zinciri risklerinin azaltılması adımlarıdır

Risk tanımlama; tedarik zinciri risk yönetiminde süreç tedarik zincirlerinde risklerin tanımlanmasıyla başlar. Tedarik zinciri riskleri operasyonel kaynaklı veya tedarik zincirlerinde bozulmalara neden olan çevresel kaynaklı olabilmektedir. Operasyonel riskler, talep ve tedarik süreçlerindeki belirsizliklerden ve değişkenliklerden daha açık ifadeyle arz(tedarik)-talep koordinasyonu ile alakalı, yetersiz ve başarısız süreçlerden, insan kaynağından ve sistemden kaynaklanmaktadır. Yıkıcı riskler ise tedarik zincirlerinde bozulmalara neden olan doğal felaketler, terörist saldırılar, ekonomik krizler vb. kaynaklı olmaktadır. Tedarik zinciri risk yönetimine ilişkin bir çok çalışma operasyonel riskler üzerine odaklanmıştır. Çünkü yıkıcı risklerin etkisi her ne kadar daha şiddetli olsa da tahmin edilebilmeleri ve olma olasılıkları çok düşüktür dolayısıyla yıkıcı risklerin kontrolü pek mümkün olamazken, operasyonel riskleri daha kontrol edilebilir riskler olarak kabul edilmektedir (Olson, 2011 ; Chen, Sohal, & Prajogo,2012).

Tedarik zinciri yapısının ele alınmasına bağlı olarak Mason-Jones ve Towill (1998) tedarik zinciri risklerini iç riskler, tedarik zinciri riskleri ve dış riskler olarak sınıflandırmıştır. İç riskler, işletme içerisindeki faaliyetlerden kaynaklanmaktadır. Bunlar, işin doğasından (kazalar, insan hataları, bilgi teknolojilerinin hataları vs.) kaynaklanabileceği gibi, yöneticilerin vereceği kararlardan da (emniyet stok seviyeleri, teslimat planları, finansal kararlar) kaynaklanabilir. Tedarik zinciri riskleri, organizasyon dışında fakat tedarik zinciri ağında ortaya çıkan risklerdir yani ilişki halinde olunan tedarik zinciri üyelerinden kaynaklanmaktadır. Bunlar tedarikçilerden (teslim süreleri, güvenilirlik, teslimat problemleri vs.) olabileceği gibi müşterilerden de (talep dalgalanmaları,

ödemeler, sipariş işleme süreçleri vs.) kaynaklanabilir. Dış riskler ise daha önce de ifade edildiği gibi yıkıcı/bozucu risklerdir. (Waters, 2011).

Riskin ölçülmesi ve değerlendirilmesi; risk değerlendirme süreci muhtemel risklerin olma olasılıklarının belirlenmesi anlamına gelmektedir. Bu sürecin amacı ilk aşamada belirlenmiş olan risklerin olma olasılıklarının ölçülmesi ve uygun risk yönetimi tekniğinin seçilmesinde önceliklerin belirlenmesidir (Manuj & Mentzer, 2008).

Tedarik zinciri risk yönetimi stratejisinin belirlenmesi ve uygulanması; Risklerin belirlenmesi ve değerlendirilmesinden sonraki aşama en uygun risk yönetimi stratejisinin belirlenmesi ve buna uygun yöntemlerin uygulanmasıdır. Bu amaçla literatürde risklerin azaltılmasına yönelik stratejiler önerilmiştir. (Tablo 1)

Örneğin Chopra ve Sodhi (2004) “kapasite arttırımı, stok, yedek tedarikçiler, hızlı cevap verebilme, esneklik” gibi önerilerde bulunmuşlardır (Kırılmaz, 2014). Jüttner vd. (2003) ise “sakınma/kaçınma, kontrol, işbirliği ve esneklik” gibi stratejiler önermişlerdir. Kaçınma veya sakınma stratejisi ürün, pazar ve faaliyet gösterilecek coğrafi alanda karşılaşılması muhtemel risklerin ihtimalleri çok yüksek seviyede ve baş edilemeyecek kadar çok ihtimal varsa bu alanlarda yer almaktan uzak durulması anlamına gelmektedir. İşletmeler istenmeyen durumlarla karşılaşmamak içinde buldukları belirsizlik ortamının kontrolünü sağlamak isterler ve bu sayede bir şekilde kendilerini garanti almayı amaçlarlar. Dikey entegrasyonun sağlanması, emniyet stoklarının oluşturulması, üretim, depo, elleçleme ve taşıma süreçlerinde fazladan kapasite imkanlarının oluşturulması, tedarikçilere kontratlara bağlı şekilde çeşitli yükümlülüklerin tayin edilmesi kontrol stratejine örneklerdir. Kontrol stratejisi daha ziyade tek taraflı bir mekanizmanın oluşturulmasını ifade ederken işbirliği tarafların müşterek çabalarını ifade etmektedir. Bilgi paylaşımı ve ortak planlar yapılması gibi işbirlikçi faaliyetler tedarik zinciri boyunca görünürlüğün artması ve risklere karşı önceden tedbirler alınmasını sağlayabilmektedir. Esneklik ise riskin oluşumu sonucunda tedarik zincirinin risklere karşı cevap verebilme kabiliyetini ifade eder. Bunun yanında tedarik zincirlerinin muhtemel tehlikelere karşı ne derece duyarlılığa sahip olduğu anlamına gelmektedir.

Tablo 1: Tedarik Zinciri Riskleri Azaltma Stratejileri

Kaçınma	Ürün, pazar ve faaliyet gösterilecek coğrafi alanlardan çekilme
Kontrol	Dikey bütünleşme
	Emniyet stokları oluşturma
	Üretim, depolama, elleçleme ve taşımada fazlada kapasite oluşturma
	Tedarikçilere kontratlara bağlı yükümlülükler getirme
İşbirliği	Tedarik zincirin görünürlüğünü arttırmak için ortak çabalar geliştirilmesi
	Risklere ilişkin bilgi paylaşımına yönelik ortak çabalar geliştirme
	Tedarik zinciri sürekliliğine ilişkin ortak planlar geliştirme
	Erteleme stratejileri
Esneklik	Çoklu tedarik (birden fazla tedarikçi ile çalışma)
	Yerel tedarikçiler ile çalışma

Kaynak: (Jüttner vd., 2003’den uyarlanmıştır.)

1.1.1. Tedarik Zinciri Riskleri ve Tedarik Zinciri Rekabet Avantajı

Tedarik zinciri riskleri bir yandan tedarik zinciri performansını olumsuz yönde etkilerken öte yandan tedarik zincirlerinin rekabet kabiliyetlerinde de olumsuzluklar yaratabilmektedir. Rekabette en önemli konulardan biri de işletmelerin diğer işletmelerden olumlu anlamda ayırt edilebilmesini sağlayan yollar bulmaktır. Tedarik zinciri yönetiminde bu konudaki yöntemlerden

biri müşteri talebine cevap verebilirliktir. Talep cevap verilebilirliği, pazarda yaşanan talep değişkenliklerini kestirebilmek veya bu değişkenliklere uyum sağlayabilmektir. Tedarik zincirlerinin müşteri taleplerine cevap verebilme kabiliyetleri müşteri değeri olarak ifade edilebilmektedir. Dinamik sektörlerde talep değişkenliklerine hızlı cevap verebilmek rekabet avantajı elde etmede önceliklidir. Talep cevap verilebilirliği sahip olduğu değeri sadece müşteri isteklerinin karşılanmasına yardımcı olmaktan değil aynı zamanda müşteri taleplerinin karşılanmasına engel olabilecek tedarik konularının önceden tahmin edilmesi ve önlenmesiyle elde etmektedir. Müşteri değeri yaratmaya yönelik olarak tedarikçilerin ve müşterilerin bütünleştirilmesi firmalar arasında bilgi paylaşımı süreçlerinin oluşturulmasını gerektirmektedir. Eğer bir işletme tedarik zinciri üyelerinin operasyonları ve değişkenlik tahminlerine ilişkin bilgilerinin toparlandığı bir yapıya sahipse talebe cevap verebilme kapasitesi gelişecektir. Bu yapı ayrıca tedarik zinciri içerisindeki tüm işletmelerin müşteri ihtiyaçlarını anlayabilmelerine de imkan tanıyacaktır. Bu ihtiyaçların anlaşılması sayesinde tedarik zinciri içerisinde gerçek zamanlı talep ve bu talebe bağlı tedarik ihtiyaçlarına ilişkin bilginin ortaklaşa üretimi, yorumu, dağıtımını mümkün olacak ve işletmelerin talep önceliklerini belirleyebilmeleri ve talepleri karşılayabilmeleri sağlanabilecektir (Porter, 1980, aktaran Ralston, Blackhurst, Cantor, & Crum, 2015; Braunscheidel & Suresh, 2009).

Tedarik zincirlerinde ürün akışlarında yaşanacak aksamalar ve kesintiler müşteri ihtiyaçlarına cevap verebilme kabiliyetinin zarar görmesine ve rekabette dezavantajlı duruma düşülmesine neden olacak ve tedarik zinciri amaçlarını gerçekleştirmede başarısız olacaktır. Bundan dolayı bu aksamalara neden olacak her unsur tedarik zinciri açısından risk olarak değerlendirilmeli ve önleyici stratejiler geliştirilmelidir. Ancak bunun için öncelikle bu aksamaların nerelerden kaynaklanabileceğinin belirlenmesi gerekir.

Tedarik zincirlerinde değişkenlik (varyasyon), tedarik zinciri boyunca ürün akışını ve arz ve talebin eşleşmesini etkileyen her şeyi kapsamaktadır. Bir tedarik zincirinde bu değişkenlikler tedarikçilerden ana üreticiye yukarı doğru, ana üreticiden müşterilere aşağı doğru veya ana üreticinin içsel süreçlerinden kaynaklanabilir. Bu kapsamda riskler, tedarik riski, talep riski ve süreç riski olarak tanımlanabilir (Chen, Sohal, & Prajogo,2012).

Bu çalışmanın kapsamını operasyonel düzeyde ve tedarik zinciri içerisinde tedarik ve talep süreçlerinden kaynaklı riskler oluşturmaktadır.

Talep riski; gerçekleşen taleplerin, talep tahminlerinden sapmalarını ifade etmektedir. Tedarik zincirlerinin temel hedefi arz ve talep arasında bir denge kurmaktır. Ancak taleplerdeki beklenmeyen değişiklikler talep tahminlerinin doğruluğunu düşürerek hedeflere ulaşmayı güçleştirir. Talep ve arz arasındaki bu dengesizlik tedarik zincirlerinin verimliliğini ve etkililiğini olumsuz yönde etkiler. Talep riski tedarik zincirlerinde aşağı doğru akışlarda meydana gelen kesintilerden kaynaklanmaktadır. Bu bir yandan ürünlerin fiziksel dağıtımındaki kesintilerden oluşabileceği gibi (taşıma, dağıtım merkezleri vs.) diğer yandan müşterilerin kestirilemeyen taleplerinden kaynaklanan belirsizlikten oluşabilmektedir (Wagner & Bode, 2008, Chen, Sohal, & Prajogo,2012). Dolayısıyla talep riskleri talep değişkenlikleri ve tahmin değişkenlikleri olarak adlandırılabilir. Buna göre;

H1: Talep Değişkenliğinin Tedarik Zinciri Cevap Verebilirliği üzerinde doğrudan bir etkisi vardır

H2: Tahmin Değişkenliğinin Tedarik Zinciri Cevap Verebilirliği üzerinde doğrudan bir etkisi vardır

Tedarik riski; Tedarik zinciri içinde odak noktasında yer alan işletmeler tedarik kaynaklı bir çok riske maruz kalmaktadırlar. Tedarik riski, tamamlanamayan siparişlere yol açan tedarik süresi, miktarı ve kalitesindeki potansiyel sapmalardır. Tedarikçilerin performanslarındaki tutarsızlık tedarikçilerin performansını öngörülemez hale getireceğinden tedarik riskini de arttıracaktır.

Üretim kapasite kısıtları, kalite kontrol yetersizlikleri, üretim sıkışıklıkları hatta makinalardaki bir bozukluk gibi bir çok etken tedarikçilerin performansını etkileyebilmektedir. Tüm bunlar tedarik süreleri, miktar ve kalite anlamında tedarik süreçlerini sekteye uğratabilmektedir. 2007 yılında yapılan bir araştırmada tedarikçi başarısızlığı en önemli risk faktörü olarak ortaya çıkmıştır (Chen, Sohal, & Prajogo,2012). Tedarik edilen ürünlerin kalitelerinde sorun yaşanması ana üretici açısından çok ciddi tehdit oluşturmaktadır. Diğer yandan tedarik edilen ürünlerin teslim sürelerindeki tutarsızlıklar tedarik sürelerini öngörülemez hale getireceğinden tahminlerin başarısız olmasına neden olabilmektedir. Tedarikçi kaynaklı bir başka sorun da tedarikçilerin siparişte bulunulan kalemleri miktar ve çeşitlilik anlamında karşılayamamasıdır. Buna göre;

H3: Tedarik Riskinin Tedarik Zinciri Cevap Verebilirliği üzerinde doğrudan bir etkisi vardır

1.2. Tedarik Zinciri İşbirliği

Tedarik zinciri risklerin azaltılmasına yönelik farklı stratejiler olmakla beraber işbirliği yaklaşımı önleyici bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Tedarik zinciri boyunca talep ve tedarik süreçlerinde oluşması muhtemel riskler gerek tedarikçiler gerekse müşterilerle kurulacak işbirliğine dayalı ilişkilerle sayesinde en aza indirgenebilir. İşbirlikçi kültürde tedarik zinciri üyeleri ortaklaşa çalışmakta ve açık bir şekilde iletişim kurmaktadır. İşbirliği sayesinde tedarik zinciri üyeleri arasında bilginin paylaşımı tedarik zinciri görünürlüğüne arttırarak belirsizliklerin azalmasını sağlamaktadır (Christopher & Lee 2004). Ayrıca işbirliği yaklaşımı çerçevesinde bilginin yanı sıra tecrübelerin, teknolojilerin paylaşılması yeni ürün geliştirme gibi süreçlerde ortak karar alma mekanizmalarının geliştirilmesi operasyonel faaliyetlerin daha akışkan olması ve rekabet yeteneğinin arttırılmasını sağlayacaktır. Bunun yanında tedarik zinciri üyelerinin ortak hedefleri benimsemesi sayesinde de zincirin bir bütün olarak hareket etmesi sağlanabilecektir. Bu nedenlerle tedarik zinciri işbirliğinin tedarik zinciri risklerini azalttığı söylenebilir (Chen, Sohal, & Prajogo,2012).

Tedarik zinciri işbirliği, tedarik zincirinde yer alan işletmelerin tek başlarına yaratamayacakları değerleri uzun dönemli ortak çabalarla elde etmeleri anlamına gelmektedir. Günümüzde yaşanan yoğun rekabet ortamında işletmeler tek başlarına rekabet etmenin zorluğundan dolayı tedarik zinciri üyeleri ile kuracakları ittifaklar sayesinde işbirlikçi avantajlar elde etmek istemektedirler. Simatupang ve Sridharan, (2005a)'a göre basit bir işbirlikçi tedarik zinciri yapısı içerisinde üreticilerin ve tedarikçilerin ürünlerin konumlandırılması, satış hedefleri, üretim programları, teslimatlar gibi konularda kendi karar hakları mevcuttur. Bunlara ilave olarak üretilen ürünlerin özellikleri, talep bilgileri vb. konular ise üretici ve tedarikçi açısından gizli bilgi anlamında değerlendirilmektedir. Ayrıca hem tedarikçinin hem de ana üreticinin kendi içsel maliyetleri ve karları mevcuttur. İşbirliği, tedarik zinciri üyelerini karşılıklı bilgi paylaşımı, bireysel ve ortak performansların değerlendirilmesini sağlayacak ortak performans değerlendirme sistemleri, siparişlerin karşılanması ve talep tahmini gibi konularda ortak karar alma gibi faaliyetlerle birbirine bağlayacaktır. Bu doğrultuda tedarik zinciri işbirliğinin temel amacı etkin bir şekilde en düşük maliyetle müşteri taleplerinin karşılanması şeklinde ifade edilebilir.

Barratt (2004)'e göre işbirliği yatay ve dikey olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. Yatay işbirliği, ilişki içinde olmayan veya rekabet halinde olan birden fazla firmanın ortak dağıtım merkezleri gibi fiziksel kaynakları ve bilgiyi paylaşımını ifade eder. Bu tarz işbirliğinde firmaların illa aynı sektörde veya herhangi bir ilişki halinde olmalarına gerek yoktur. Dağıtım merkezi örneğinden yola çıkarsak, aynı coğrafi bölgede faaliyet gösteren ancak tamamen farklı ürünler üreten iki üreticinin faaliyet gösterdikleri bölgede dağıtım merkezini kullanarak taşıma ve depo operasyonlarında maliyetleri düşürmeleri şeklinde gerçekleşebilir. Dikey işbirliği ise aynı müşteri kitlesini hedefleyen farklı organizasyonların yaptıkları işbirliğini ifade etmektedir.

Sahay (2003)'a göre ise Tedarikçi İşbirliği ve Müşteri İşbirliği olmak üzere iki tip işbirliği vardır. Tedarikçilerle işbirliği içinde bulunulması yeni ürün tasarımı, sipariş iletişimi ve yatırım

planlaması gibi konularda ciddi faydalar sağlayacaktır. Müşterilerle işbirliği içinde bulunmak talep tahminlerinin ve sipariş bilgi akışının paylaşımını içerir bu sayede müşteri isteklerinin doğru bir şekilde karşılanması sağlanır.

Tedarik zincirlerinde işbirliğinin boyutlarına ilişkin literatürde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Tedarik zinciri işbirliği boyutları, ortak hedefler, bilgi paylaşımı ve teşvik edici ittifak olarak sınıflandırılabilir (Simitupang & Sridharan, 2005b). Min vd. (2005)'e göre tedarik zinciri süreçlerinde işbirlikçi davranış, tedarik zinciri üyeleri arasında bilgi paylaşımı, ortak planlama, ortak problem çözme, ortak performans ölçümü ve birbirlerinin kaynaklarından ve yeteneklerinden yararlanma gibi durumları içerir. Bunlarla beraber Cao ve Zhang (2010) işbirliğinin boyutlarını bilgi paylaşımı, hedef uyumu, karar senkronizasyonu, teşvik edici ittifak, işbirlikçi iletişim, ortaklaşa bilgi üretimi olarak açıklamıştır.

Tedarik zincirinin başarısı yüksek müşteri hizmet seviyesi sağlayarak bir değer yaratmasına bağlıdır. Bunun için de müşteri taleplerine en hızlı ve en doğru şekilde cevap verilebilmesi gerekmektedir. Tedarik zincirinde akışların özellikle ürün akışlarının kesintisiz bir şekilde gerçekleşmesi müşteri taleplerine cevap verebilmede hayati önem taşımaktadır. Ancak gerek talep gerekse tedarik süreçlerinde bu akışları kesintiye uğratması muhtemel hatalar her zaman olasıdır. Bu nedenle işbirlikçi faaliyetlerin içeriğini risk özelliklerine göre farklı şekillerde gerçekleştirmekte faydalı olacaktır.

Bu çalışmanın konusunu hem tedarik tarafında yani tedarikçiden ana üreticiye doğru olan yukarı akışta -tedarikçi işbirliği- hem de müşteri tarafından yani ana üreticiden müşteriye doğru olan aşağı akışta -müşteri işbirliği- gerçekleştirilecek işbirliği faaliyetleri oluşturmaktadır.

Müşteri işbirliği, ana üreticinin tedarik zinciri içerisinde dağıtım sürecinde yer alan tedarik zinciri üyeleri (toptancı, dağıtımçı, perakendeci vb.) ile gerçekleştirdikleri işbirliği faaliyetlerini ifade etmektedir. Müşteri işbirliği, talep planlaması, stokların konumlandırılması, ikmali ve buna yönelik faaliyetleri içine almaktadır. Müşteri işbirliğinin odak noktası ana üretici ve dağıtım kanalı üyeleri arasında ürünün nihai tüketim talebinin içeriğine (talep noktaları, talep miktarı, talep edilen ürün cinsi vb.) ilişkin ortak bir anlayışın geliştirilmesi ve bu anlayışa göre ürünlerin bu tüketim noktalarına dağıtımına yönelik karşılıklı ortak planların oluşturulmasıdır. Müşteri işbirliği sayesinde müşteri ihtiyaçlarının daha etkili ve verimli bir şekilde karşılanması sağlanacaktır (Sahay, 2003).

Ana üretici her zaman son kullanıcıyla temas halinde olmayabilir dolayısıyla dağıtıcılar ve perakendeciler gibi son kullanıcıyla direk temas halinde olan zincir üyeleri son kullanıcının ihtiyaçları hakkında daha net bilgilere sahiptir. Bu sebeple talebe ilişkin bilgilerin paylaşımı, pazar ve müşteriye yönelik kararların ortaklaşa alınması ve dağıtım süreçlerine yönelik çeşitli ödüllendirici uygulamalar gibi müşteri işbirliğine yönelik faaliyetler talep tahminlerinin daha doğru yapılmasını sağlayacak, talep ve siparişlerdeki değişkenliklere cevap verebilme kabiliyetini arttıracaktır.

Müşteri Bilgi Paylaşımı: Müşterilerle işbirliği çerçevesinde talep tahminlerinin ve talep planlamalarının başarılı olabilmesi için tarafların talebe yönelik plan ve tahminlerine ilişkin bilgileri elektronik ortamlar üzerinden paylaşmaları gerekmektedir (Sahay,2003). Müşterilerle bilgi paylaşımı olarak da ifade edilebilecek bu işbirliği faaliyetinin içeriği talebe ilişkin her türlü veri ve bilginin anlık ve doğru bir şekilde tedarik zinciri üyeleri arasında dolaşımını ifade etmektedir. Bu sayede hem talep tahminleri ve planlamalarına ilişkin hem de sipariş değişikliklerine ilişkin bilgiler daha hızlı bir şekilde ana üreticiye ulaştırılabilir. Bu da ana üreticinin hem üretim hem de dağıtım hatta tedarik süreçlerinde önceden ve hızlı önlemler almasını sağlayarak siparişin karşılanamama tehlikesinin en aza indirmesinin önünü açacaktır (Chen, Sohal, & Prajogo,2012). Buna göre;

H4; Müşteri Bilgi Paylaşımının Talep Değişkenliği üzerinde doğrudan bir etkisi vardır.

H5; Müşteri Bilgi Paylaşımının Tahmin Değişkenliği üzerinde doğrudan bir etkisi vardır

Müşteri Karar Senkronizasyonu; Müşterilerle gerçekleştirilecek işbirliğine ilişkin diğer bir faaliyette dağıtım sürecinde yer alan işletmelerle ortak kararların alınmasıdır. Bu faaliyetin temelini yine talep tahminleri ve planları oluşturmaktadır. Talep planlarının ve tahminlerinin beraber oluşturulmasının yanında, pazara sunulacak olan ürün çeşitliliğine ortaklaşa karar verilmesi, ürünlerin konumlandırılmasına yönelik pazarlama faaliyetlerinin beraber belirlenmesi işbirliği çerçevesinde ortaklaşa verilecek kararların örnekleridir. Ayrıca stok seviyeleri ve konumlandırılmasına yönelik kararlar yine bu faaliyetin içeriğinde yer almaktadır. Talebe uygun ürünlerin üretilmesi, müşteriye uygun ürün çeşitliliğinin oluşturulması ve bu ürünlerin doğru yerlerde konumlandırılmasına yönelik kararlar talepten sapmaların ve talebin karşılanamamasına yönelik tehlikeleri azaltacaktır (Chen, Sohal, & Prajogo,2012). Buna göre;

H6; Müşteri Karar Senkronizasyonunun Talep Değişkenliği üzerinde doğrudan etkisi vardır

H7; Müşteri Karar Senkronizasyonunun Tahmin Değişkenliği üzerinde doğrudan bir etkisi vardır

Müşteri Teşvik Edici İttifak; Tedarik zinciri üyelerinin, bu başlığın konusu çerçevesinde dağıtım kanalında yer alan müşterilerin, bilgi paylaşımında ve ortak karar almada etkin bir davranış geliştirebilmeleri için tedarik zincirine bağlılıklarının oluşturulması gerekmektedir. Üyelerin tedarik zinciri amaçlarına inanmaları ve bu amacın gerçekleştirilebilmesine yönelik çaba göstermeleri çok önemlidir. Bunun için bu işletmelerin yer aldıkları tedarik zinciri içerisinde göze aldıkları risklerin ve elde ettikleri kazançların dağılımının mümkün olduğunca birbirine yakın veya eşit olması şarttır. Bu sayede ancak karar ve bilgi paylaşımı süreçlerinde istekli ve yararlı bir davranış sergileyebileceklerdir. Buna göre;

H8; Müşteri Teşvik Edici İttifakın Talep Değişkenliği üzerinde doğrudan bir etkisi vardır

H9; Müşteri Teşvik Edici İttifakın Tahmin Değişkenliği üzerinde doğrudan bir etkisi vardır

Tedarik zincirlerinde müşteri taleplerinin karşılanamaması sadece talep sürecinde yapılan hatalardan ve aksaklıklardan kaynaklanmamaktadır. Tedarik süreçleri müşteri siparişlerinin karşılanmasında büyük etkiye sahiptir. Tedarikçilerin teslimatlarından kaynaklanacak hatalar ve tedarik ürünlerinin kalite hataları müşteri için istenilen zaman ve kalitede ürün üretimini engelleyecek ve teslimatların aksamasına neden olacaktır. Ancak burada tedarik süreçlerindeki hataların sadece tedarikçinin kendi hatasından kaynaklı olmadığı unutulmamalıdır. Sipariş ve üretim planları hakkında bilgilerin geç paylaşımı, üretilen ürünlerin tasarım ve üretim kabiliyetlerine ilişkin tek taraflı kararlar, tedarikçilerin tedarik zincirine olan inanç zayıflığı bu hataların oluşmasına sebep olacaktır.

Tedarikçilerle yakın işbirliği içinde bulunmak tedarik zinciri üyeleri arasında ittifakın güçlenmesine ve tüm zincir boyunca gerçekleştirilen faaliyetlerin birleştirilerek ortak bir değer yaratılmasını sağlayacaktır. Yeni ürün gelişimi, sipariş karşılama ve kapasite planlama gibi faaliyetlerde müşterilerle gerçekleştirilecek işbirlikleri bu faaliyetlerin etkinliklerini arttıracaktır (Sahay, 2003). Bunun için tedarikçilerle bilgilerin tam zamanlı ve doğru paylaşımı, ürün tasarımları, üretim planları, stok seviyeleri gibi konularda ortaklaşa kararların alınarak tedarikçilerin sürece dair karar yetkilerinin genişletilmesi oluşması muhtemel tedarik aksamalarının daha önceden belirlenerek önlenmesini sağlayacaktır.

Tedarikçi Bilgi Paylaşımı: Tedarikçilerle gerçekleştirilecek işbirlikçi faaliyetinin temelinde ilgili bilgilerin tam, zamanında ve doğru olarak karşılıklı paylaşımı yatmaktadır. Yeni ürünlere ilişkin tasarım ve geliştirme planlarının, üretim plan ve programlarının, stok seviyelerinin hatta talep tahminleri gibi bilgilerin tedarikçilerle paylaşımı sayesinde tedarikçilerin kendi süreçlerini ve kapasitelerinin planlamasını kolaylaştıracaktır. Bilgi paylaşımının en önemli etkisi ilgili konuya

göre planlama ve karar verme açısından zaman yaratmasıdır. Örneğin, yeni ürün veya talep tahminlerine ilişkin bilgilerin paylaşılması tedarikçilerin bu ürüne ve taleplerine göre gerekli üretim kapasitesini ve stok seviyelerinin önceden belirlemesini sağlayacaktır. Bu da ana üreticinin siparişlerinin karşılanmasında üretim kapasitesi ve stoksuzluk kaynaklı aksamaları yaşamamasının önüne geçecektir. Bunun yanında tedarikçilerin kendi süreçlerine, kapasitelerine ve stoklarına ilişkin bilgileri ana üreticiyle paylaşabilecek bilgi sistemlerinin oluşturulması ana üreticinin sipariş ve üretime ilişkin daha doğru kararlar vermesini sağlayacaktır (Chen, Sohal, & Prajogo, 2012). Buna göre;

H10; Tedarikçi Bilgi Paylaşımının Tedarik Riski üzerinde doğrudan bir etkisi vardır.

Tedarikçi Karar Senkronizasyonu: Tedarikçilerle geliştirilebilecek bir diğer faaliyette ortak karar almaya yöneliktir. Bu faaliyet kapsamını beraberce yeni ürün tasarımları, üretim planları, stok seviyeleri vb. gibi ürün akışının istenen şekilde gerçekleşmesini etkileyecek konular üzerinde ortak kararların alınması oluşturmaktadır. Bu sayede bilgi paylaşımından daha öteye geçilmiş ve tedarik ve üretim süreçlerinde tedarikçilerin yönetim etkinliği artırılarak tedarik sisteminin bütünlüğü daha üst seviyeye taşınmış olacaktır (Chen vd., 2012).

H11; Tedarikçi Karar Senkronizasyonunun Tedarik Riski üzerinde doğrudan bir etkisi vardır

Tedarikçi Teşvik Edici İttifak: Tedarikçilerin bu işbirliği faaliyeti kapsamında bilgi paylaşımında ve ortak karar almada etkin bir davranış geliştirebilmeleri için tedarik zincirine bağlılıklarının oluşturulması gerekmektedir. Ortak performans kriterlerinin belirlenmesi, risklerin, zararların ve kazanımlarının eşit olarak dağıtılması üyelerin tedarik zinciri amaçlarına inanmaları ve bu amacın gerçekleştirilebilmesine yönelik çaba göstermelerini sağlayacaktır. Bu da bilgi paylaşımı ve ortak karar mekanizmalarının oluşturulmasının temelini oluşturmaktadır. Buna göre;

H12; Tedarikçi Teşvik Edici İttifakın Tedarik Riski üzerinde doğrudan bir etkisi vardır

2. Metodoloji

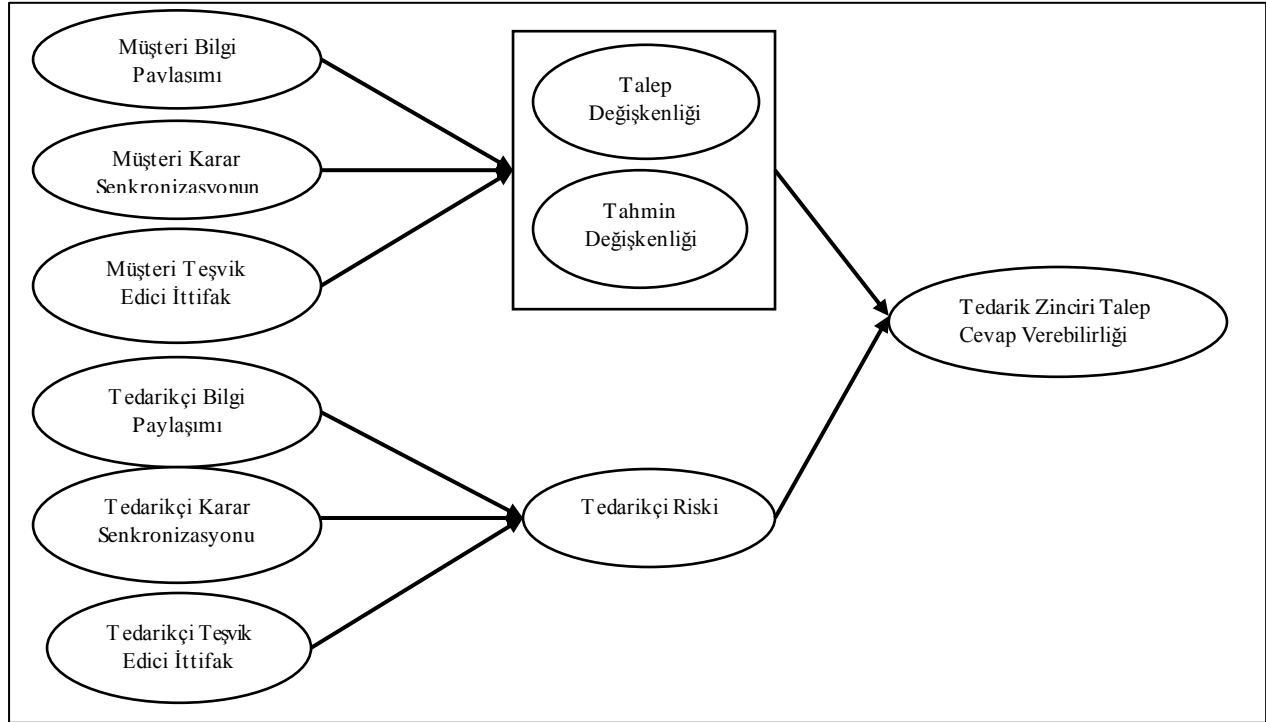
Bu araştırmanın ana amacı Türkiye’de yer alan sanayi işletmelerinin tedarik zincirleri boyunca operasyonel risklerinin azaltılmasında işbirliği faaliyetlerinin etkisinin ortaya konmasıdır. Bu araştırmanın kapsamını, Türkiye’de üretim işletmelerini hem ciro hem de ihracat anlamında temsil kabiliyetine sahip olması nedeniyle İstanbul Sanayi Odası (ISO)’nın her yıl belirlemiş olduğu en büyük bin sanayi işletmesi oluşturmaktadır. Buna yönelik olarak 2014 yılına ilişkin listeden yararlanılmış ve işletmelere ilişkin gerekli bilgiler, ISO’nun web sitesinden temin edilmiştir. Araştırma, söz konusu işletmelerin Tedarik Zinciri, Lojistik, Üretim Planlama ve Satın Alma yönetici ve çalışanlarına yönelik gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın amacı, kapsamı ve yöntemine göre hazırlanan ölçme aracı (anket) formunda bulunan soru ve ifadelerle katılımcıların verdikleri cevaplar, SPSS 16.0 for Windows ve LISREL 8.51 for Windows paket programları kullanılarak analiz edilmiştir. Ölçeğe ilişkin güvenilirlik analizi ve keşfedici faktör analizleri SPSS 16.0 ile yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizleri ve yapısal model testi için ise LISREL 8.51 kullanılmıştır. Çalışmamız kapsamında anket uygulamasında Dumlupınar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonundan proje desteği sağlanmış ve bir anketör firmadan hizmet alınmıştır. Kasım 2015 içerisinde hizmet aldığımız anketör firma, saha çalışmasına başlamış ve 2016 Şubat ayı sonunda sonuçlar elimize ulaşmıştır. Toplam 214 anket elde edilmiştir. Araştırma sürecinde öncelikle ölçeklerin güvenilirliği test edilmiş ardından keşfedici faktör analizi yapılmış, yapısal eşitlik modellemesi için gerekli değişkenler ve veri seti hazırlanmıştır. Ardından ölçme modeli oluşturulmuş ölçme modelinin geçerlilik ve güvenilirlikleri sınanmıştır. Son olarak da araştırma konusu olan modele ilişkin değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesinde yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır.

Araştırmada kullanılan ölçme aracı (anket) dört bölümden oluşmaktadır ve araştırmada 5’li Likert (1.Kesinlikle Katılmıyorum 2.Katılmıyorum 3.Kararsızım 4.Katılıyorum 5.Kesinlikle

Katılıyorum) ölçeği kullanılmıştır. Talep Riskine ilişkin sorular Chen ve Paulraj (2004) ve Chen vd. (2012) den, Tedarik Riskine ilişkin sorular Chen vd (2012), Müşteri ve Tedarikçi İşbirliğine ilişkin sorular Cao ve Zhang (2011), Tedarik Zinciri Talep Cevap Verebilirliğine ilişkin sorular ise Ralston vd. (2015) den uyarlanmıştır.

Yukarıda açıklanan teorik alt yapı ve literatürdeki diğer çalışmaların ışığında, tedarik zinciri riskleri, talep riski ve tedarik riski olmak üzere iki kategoride ele alınmıştır ve bunun müşteri talep cevap verebilirliği üzerindeki doğrudan etkisi araştırılmıştır. Talep riskleri, talep değişkenliği ve tahmin değişkenliği olmak üzere iki boyut, tedarik riskleri ise tek boyut olarak ele alınmıştır. İşbirliği ise müşteri ve tedarikçi işbirliği olmak üzere iki kategoride ele alınmıştır. Talep risklerinin azaltılmasında; müşteri bilgi paylaşımı, müşteri karar senkronizasyonu ve müşteri teşvik edici ittifak olarak belirlenmiş müşteri işbirliği boyutlarının doğrudan etkisi sınımlanmıştır. Tedarik risklerinin azaltılmasında; tedarikçi bilgi paylaşımı, tedarikçi karar senkronizasyonu ve tedarikçi teşvik edici ittifak olarak belirlenmiş tedarikçi işbirliği boyutlarının doğrudan etkileri sınımlanmıştır. Buna göre kavramsal model Şekil 1'deki gibidir;

Şekil 1: Tedarik Zinciri Risklerinin Azaltılmasında İşbirliği Yaklaşımı Kavramsal Model

3. Bulgular

Ankete toplam 214 adet firmada orta ve üst düzey yönetici katılmış olup, firma ve katılımcıların tanıtıcı özelliklerine bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 2: Tanımlayıcı Bilgiler

Özellikler	Frekans	Oran (%)
Cinsiyet	Erkek	77,1
	Kadın	22,9
	Toplam	100
Yönetim Kademesi	Üst Düzey	17,8
	Orta Düzey	83,2
	Toplam	100
İşletmenin Çalışan Sayısı	50 kişi ve altı	5,1
	51-250 kişi	29,0
	251-500 kişi	32,2
	501 ve üstü	33,6
	Toplam	100
İşletmenin Sermaye Yapısı	Yerli	78,0
	Yabancı	7,9
	Yabancı Ortaklı	14,0
	Toplam	100
İşletmenin Faaliyet Süresi	1-10 Yıl	3,7
	11-20 Yıl	16,4
	21-30 Yıl	23,8
	31 <	56,1
	Toplam	100

Analizin ikinci aşamasında toplanan veriler üzerinden öncelikle ölçeklerin güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Buna göre ölçeklerin α değerleri şu şekilde gerçekleşmiştir; Talep Riski (.828), Tedarik Riski (.814), Müşteri İşbirliği (.845), Tedarikçi İşbirliği (.852), Talep Cevap Verebilirliği (.797). Bu sonuçlara göre ölçeklerin güvenilirliği oldukça iyi çıkmıştır.

İkinci olarak ölçeklere ilişkin keşfedici faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Talep riskine ilişkin faktör analizi sonucunda iki faktör yapısı ortaya çıkmıştır. Bu faktörler Tahmin değişkenliği ve Talep Değişkenliği olarak adlandırılmıştır. Talep riskine ilişkin 8 sorudan oluşan ölçeğe uygulanan faktör analizinde 3. ve 4. ölçek maddelerin faktör yükleri taban değer olarak belirlenen 0,40 değerinin altında kaldıkları ve birden fazla faktöre yüklendikleri için çıkarılmış ve analiz tekrarlanmıştır. Sonuçta iki faktör yapısı orta çıkmış ve KMO değeri 0,778 olarak bulunmuştur. 6 sorudan oluşan tedarik riski ölçeğine ilişkin keşfedici faktör analizi sonucunda analizi sonucunda tek bir faktör ortaya çıkmış ve bu faktör tedarik riski olarak adlandırılmıştır. Tedarik riski ölçeğine ilişkin KMO değeri 0,831 olarak bulunmuştur.

13 sorudan oluşan müşteri işbirliğine ölçeğine ilişkin keşfedici faktör analizi sonucunda 3 faktör yapısı ortaya çıkmıştır. Ancak 10. ölçek maddesinin birden fazla faktöre yüklendiği için bu ölçek maddeleri ölçekten çıkarılmış ve faktör analizi tekrarlanmıştır. Yapılan ikinci faktör analizi sonucunda müşteri işbirliğini ölçmeye yönelik tüm maddelerin sorunsuz bir şekilde 3 faktöre yüklendiği ve KMO değerinin 0,838 olduğu sonucu bulunmuştur. Ortaya çıkan bu üç faktör Müşteri Bilgi Paylaşımı, Müşteri Karar Senkronizasyonu ve Müşteri Teşvik Edici İttifak olarak adlandırılmıştır

Tedarikçi işbirliğine ilişkin 13 sorudan oluşan ölçeğe yönelik keşfedici faktör analizi sonucunda sonucunda 3 faktör yapısı ortaya çıkmıştır. Ancak 5. ve 10. ölçek maddelerinin birden fazla faktöre yüklenmesinden dolayı bu ölçek maddeleri ölçekten çıkarılmış ve faktör analizi tekrarlanmıştır. Yapılan ikinci faktör analizi sonucunda müşteri işbirliğini ölçmeye yönelik tüm maddelerin sorunsuz bir 3 faktöre yüklendiği ve KMO değerinin 0,822 olduğu sonucu bulunmuştur. Ortaya çıkan bu üç faktör Tedarikçi Bilgi Paylaşımı, Tedarikçi Karar Senkronizasyonu ve Tedarikçi Teşvik Edici İttifak olarak adlandırılmıştır. Son olarak Tedarik zincirinin talep cevap verebilirliğini ölçmeye yönelik 4 sorudan oluşan ölçeğe faktör analizi sonucunda 1 faktör yapısı ortaya çıkmıştır. Talep Cevap Verebilirliği olarak adlandırılan bu faktörün KMO değeri 0,792 dir.

3.1. Ölçüm Modeli

Araştırma modelinin test edilmesi için iki aşamalı yaklaşım benimsenmiştir. Bu yaklaşıma göre önce yapı geçerliliği test edilmeli ardından model testi gerçekleştirilmelidir. Buna göre öncelikle keşfedici faktör analiz sonucu ortaya çıkan faktör yapılarına yönelik yapısal modele ilişkin ölçüm modelinin oluşturulabilmesi amacıyla doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır.

Doğrulayıcı faktör analizinde tahmin yöntemi olarak Maksimum Olabilirlik Yöntemi (MLE) kullanılmıştır. MLE yönteminin kullanılabilmesi için gözlenen değişkenlerin en az aralık seviyesinde ölçülmesi ve çok değişkenli normallik varsayımının karşılanmış olması gerekmektedir (Bayram, 2010). Çok değişkenli normallik varsayımı için gözlenen değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin ölçeğin çok değişkenli normallik varsayımı için ilgili değer aralığında karşıladığı görülmüştür.

Doğrulayıcı faktör analizinde ölçüm modelinin eldeki veriye uygunluğunu CFI, NNFI, RMSEA, χ^2 / df uyum indeksleri ile değerlendirilmiştir. CFI ve NNFI değerleri 0,80 ve 0,89 arası kabul edilebilir uyum (Segars & Grover, 1998, aktaran Cao & Zhang, 2011) 0,90 ve üzeri değerler ise iyi uyumu ifade etmektedir. Doğrulayıcı faktör analizine ilişkin değişkenlerin uyum iyiliği değerleri tablo 3 'de verilmiştir. Buna göre tüm değişkenler için uyum iyiliği değerlerine göre ortaya konulan faktör yapılarının iyi uyum değerleri ürettiği görülmektedir. Bunu yanında faktör yüklerinin 0,60'dan büyük olması istenmektedir. Bundan dolayı Müşteri Karar Senkronizasyonu, Tedarikçi Karar Senkronizasyonu ve Tedarik Riski değişkenlerinden birer adet soru faktör yükleri 0,60'dan düşük olduğu için modelden çıkarılmıştır. Ölçüm modelinin gözlenen değişkenler ile örtük değişkenler arasındaki faktör yük değerleri 0,60 ile 0,84 arasında ve t değerleri ise 7,76 ile 14,64 arasında değişmekte ve tümü $p > 0,01$ seviyesinde anlamlıdır (Tablo 3).

3.1.1. Ölçüm Modelinin Güvenilirliği ve Geçerliliği

Ölçüm modelin güvenilirliği, her bir faktörün ayrı ayrı Cronbach α . Ortalama açıklanan varyans (AVE) ve bileşik güvenilirlik derecesine (CR) bakılarak sınanmıştır. Ölçüm modelindeki birleşik güvenilirlik değerinin 0,70 değerinden açıklanan varyans değerinin ise 0,50 değerinden yüksek olması gerekmektedir (Hair, Black, Babin, & Anderson, 2009). Tablo 3'de görüldüğü üzere Cronbach α değerleri ve CR değerleri eşik değer olan 0,70 üzerinde olmakla birlikte, ölçüm modelindeki Tedarik Riski AVE değeri kritik değer olan 0,50'nin altındadır. Çalık vd.'ne göre diğer güvenilirlik ölçümleri yeterli düzeyde olduğunda AVE değerinin 0,5 değerinden küçük olması kabul edilebilir.

Ölçüm modelinin geçerliliği ise, uyuşma ve ayrışma geçerlilikleri yönünden test edilmiştir. Hair vd. (2009)'a göre uyuşma geçerliliği açısından AVE değerinin 0,50'nin üzerinde olması yanında CR değerinin de AVE değerinden büyük olması gerekmektedir. Bu açıdan daha önceden belirtildiği üzere Tedarik Riski haricinde diğer değişkenlerin AVE değerleri 0,50 değerinden büyük olduğu ve CR değerlerinin AVE değerlerinden büyük olduğu görülmektedir. Öte yandan ayrışma geçerliliği için faktörler arası korelasyon değerlerinin karelerinin her bir faktörün AVE

değerinden küçük olması gerekmektedir. Tablo 4’de görüldüğü üzere faktörler arası korelasyon değerlerinin her bir faktöre ilişkin AVE değerinden küçük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu yapı için ayrışma geçerliliği sağlanmış durumdadır.

Tablo 3: Ölçüm Modeline İlişkin Sonuçlar

Talep Değişkenliği		(α,70)	CR (0,89)	AVE(0,53)	Faktör Yükleri	^t Değerler
1	TALD1				0,60	7.76
2	TALD2				0,83	9.73
Tahmin Değişkenliği		(α,82)	CR (0,81)	AVE(0,52)		
5	TAHD1				0,61	9.10
6	TAHD2				0,69	10,67
7	TAHD3				0,84	13.99
8	TAHD4				0,78	12,66
Tedarik Riski		(α,78)	CR (0,81)	AVE(0,47)		
9	TR1				0,66	10.13
10	TR2				0,68	10,52
11	TR3				Çıkarılmıştır	
12	TR4				0,62	9,26
13	TR5				0,76	12.19
14	TR6				0,72	11,17
Müşteri Bilgi Paylaşımı		(α,80)	CR (0,80)	AVE(0,50)		
1	MBP1				0,65	9,90
2	MBP2				0,72	11,16
3	MBP3				0,69	10,67
4	MBP4				0,78	12.51

Tablo 3 (devam) : Ölçüm Modeline İlişkin Sonuçlar

Müşteri Karar Senkronizasyonu		(α,81)	CR (0,81)	AVE (0,52)	Faktör Yükleri	^t Değerler
5	MKS1				çıkarılmıştır	
6	MKS2				0,64	9,77
7	MKS3				0,74	11,81
8	MKS4				0,78	12,70
9	MKS5				0,74	11,85
Müşteri Teşvik Edici İttifak		(α,80)	CR (0,80)	AVE (0,57)		
11	MTEDC1				0,81	13,36
12	MTEDC2				0,81	13,38
13	MTEDC3				0,66	10,09
Tedarikçi Bilgi Paylaşımı		(α,82)	CR (0,82)	AVE (0,73)		
1	TBP1				0,66	10,18
2	TBP2				0,74	11,81
3	TBP3				0,80	13,16
4	TBP4				0,72	11,36
Tedarikçi Karar Senkronizasyonu		(α,81)	CR (0,82)	AVE (0,61)		
6	TKS1				çıkarılmıştır	
7	TKS2				0,77	12,39
8	TKS3				0,86	14,64
9	TKS4				0,72	11,50
Tedarikçi Teşvik Edici İttifak		(α,82)	CR (0,82)	AVE (0,61)		
11	TTEDC1				0,74	11,85
12	TTEDC2				0,81	13,42
13	TTEDC3				0,79	13,06
Tedarik Zinciri Talep Cevap Verebilirliği		(α,79)	CR (0,89)	AVE (0,53)		
1	TZC1				0,69	10,46
2	TZC2				0,74	10,47
3	TZC3				0,69	10,48
4	TZC4				0,74	11,50
χ^2 : 798,50 , df : 549, p: 0,01, χ^2 / df :1,45, RMSEA: 0,048, RMSR:0,039, NNFI:0,90, CFI:0,91						

Tablo 4: Ölçüm Modeline İlişkin Korelasyon ve AVE Değerleri

	Mbpay	Mksenk	Mtedc	Tbpay	Tksenk	Ttedc	Taldeg	Tahdeg	Tedrisk	Tevp
1.Mbpay	0,506									
2.Mksenk	0,096	0,528								
3.Mtedc	0,032	0,504	0,578							
4.Tbpay	0,348	0,102	0,063	0,733						
5.Tksenk	0,058	0,436	0,348	0,137	0,617					
6.Ttedc	0,003	0,303	0,476	0,073	0,384	0,615				
7.Taldeg	0,036	0,040	0,116	0,003	0,109	0,048	0,531			
8.Tahdeg	0,084	0,063	0,078	0,096	0,102	0,130	0,260	0,528		
9.Tedrisk	0,096	0,006	0,004	0,144	0,036	0,004	0,084	0,168	0,476	
10.Tevp	0,137	0,000	0,020	0,102	0,023	0,048	0,020	0,068	0,240	0,512

3.1.2 Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi: Yapısal Eşitlik Modeli

Ölçme modelinin oluşturulmasından sonra araştırma hipotezlerinin test edilmesi amacıyla bu aşamada Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) kullanılarak yapısal model test edilmiştir. Yapısal modelin uyum iyiliği değerleri Tablo 5’de verilmiştir. Yapısal modele ilişkin uyum iyiliği değerleri incelendiğinde genel olarak kabul edilebilir uyum değerleri ürettiği görülmektedir.

Yapısal modele ilişkin uyum indeksleri incelendikten sonra değişkenler arasındaki ilişkileri gösteren parametre değerlerine göre hipotezlerin desteklenip desteklenmediği incelenmelidir.

Yapısal model sonuçlarına göre (Tablo 5) Tedarik Riskinin Tedarik Zinciri Talep Verebilirliği üzerinde doğrudan olumsuz bir etkisi varken Talep Değişkenliği ve Tahmin Değişkenliğinin TZ Talep Cevap Verebilirliği üzerinde doğrudan bir etkisi olmadığı görülmüştür. Buna göre H1 ve H2 hipotezleri red, H3 hipotezi kabul edilmiştir.

Müşteri Bilgi Paylaşımının Talep Değişkenliği üzerinde doğrudan bir etkisi bulunamamıştır ancak Müşteri Bilgi Paylaşımının Tahmin Değişkenliği üzerinde doğrudan olumsuz bir etkisi gözlenmiştir. Müşteri Karar Senkronizasyonunun ise Talep Değişkenliği ve Tahmin Değişkenliği üzerinde doğrudan bir etkisi bulunamamıştır. Müşteri Teşvik Edici İttifak’ın ise hem Talep Değişkenliği hem de Tahmin Değişkenliği üzerinde doğrudan olumsuz bir etkisi gözlenmiştir. Buna göre H4, H6, H7 red ve H5, H8, H9 kabul edilmiştir.

Tedarikçi Bilgi Paylaşımının Tedarik Riski üzerinde doğrudan olumsuz bir etkisi gözlenmiş ancak Tedarik Karar Senkronizasyonu ve Tedarikçi Teşvik Edici İttifakın Tedarik Riski üzerinde her hangi bir etkisi olmadığı görülmüştür. Buna göre H10 kabul edilirken H11 ve H12 reddedilmiştir.

Tablo 5: *Hipotezlerin Test Edilmesi ve Sonuçlar*

	Parametre Tahminleri	t değerleri (p<0,01)	Hipotez Sonuçları
Talep Değişkenliği → TZ Talep Cevap Verebilirliği	-0,01	-0,12	Red
Tahmin Değişkenliği → TZ Talep Cevap Verebilirliği	-0,11	-1,36	Red
Tedarik Riski → TZ Talep Cevap Verebilirliği	-0,47	-4,99	Kabul
Müşteri Bilgi Paylaşımı → Talep Değişkenliği	-0,18	-1,82	Red
Müşteri Bilgi Paylaşımı → Tahmin değişkenliği	-0,28	-3,13	Kabul
Müşteri Karar Senkronizasyonu → Talep Değişkenliği	0,22	1,38	Red
Müşteri Karar Senkronizasyonu → Tahmin Değişkenliği	0,13	0,91	Red
Müşteri Teşvik Edici İttifak → Talep Değişkenliği	-0,52	-2,90	Kabul
Müşteri Teşvik Edici İttifak → Tahmin değişkenliği	-0,39	-2,84	Kabul
Tedarikçi Bilgi Paylaşımı → Tedarik Riski	-0,40	-4,34	Kabul
Tedarikçi Karar Senkronizasyonu → Tedarik Riski	-0,10	-0,92	Red
Tedarikçi Teşvik Edici İttifak → Tedarik Riski	0,11	1,05	Red
Uyum İyiliği Değerleri: χ^2 : 896,80 , df : 567, p: 0,01, χ^2 / df :1,58, RMSEA: 0,052, RMSR:0,053, NNFI:0,87, CFI:0,89			

4. Sonuç ve Öneriler

Tedarik zinciri riskleri son dönemde tedarik zinciri yönetimi literatürünün en önemli konularından biri haline gelmiştir. Bunda elbette ki son 15 yılda dünyada yaşanan gelişmelerin payı çok büyüktür. Coğrafi olarak ülkelere, kıtalara ve hatta dünyanın tamamına yayılmak suretiyle faaliyet gösteren tedarik zincirleri makro anlamda pazarlarda, ekonomilerde meydana gelen olaylardan doğrudan etkilenmektedir. Bunu yanında mikro seviyede ise bu dağınık yapının getirdiği operasyonel zorluklarla baş etmek durumundadır. Kısacası bir yandan tedarik zincirlerini daha verimli ve etkili hale getirmeye çalışılmakta bir yandan da tedarik zinciri süreçlerinin aksamasına neden olacak her türlü duruma karşı mücadele edilmektedir. Tedarik zinciri risk yönetimi bu ihtiyaçtan ortaya çıkmış ve literatürde önemli bir yer edinmiştir. Tedarik zinciri risk yönetimi tedarik zincirlerinin zayıf noktalarını bulmak ve bunları azaltmak suretiyle tedarik zincirinin bir bütün olarak işleyişini daim kılabilmek için, içsel ve dışsal risklerin zincir üyelerinin koordinasyonu ile tanımlanması ve yönetilebilmesidir.

Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde riskler genellikle tedarik zinciri veya işletme performansı ile ilişkilendirilmiş ve risklerin performans üzerindeki etkisi üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada ise risklerin rekabet avantajı üzerindeki etkisine yönelik olarak talep cevap verebilirliği ile ilişkilendirilmiştir ve talep riskleri ve tedarik riskleri olmak üzere iki şekilde ele alınmıştır.

Tedarik zinciri yönetiminde risk yönetimi süreci risklerin tanımlanması, ölçülmesi ve değerlendirilmesi, uygun risk yönetiminin seçilmesi, risk yönetimin stratejisinin uygulanması ve risklerin azaltılması şeklinde ifade edilmiştir. Uygun risk yönetim stratejisi sürecinin içeriğini tedarik zinciri zaafalarını giderilmesine yönelik uygun risk azaltma yönteminin bulunmasıdır. İşbirliği bu anlamda önleyici bir risk yönetim ve azaltma stratejisi olarak ifade edilmektedir

Talep ve tedarik risklerinin azaltılmasında işbirliği müşteri ve tedarikçi işbirliği olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilebilir. Müşteri işbirliği tedarik zincirinin dağıtım süreçlerinde yer alan tedarik zinciri üyeleri ile gerçekleştirilen işbirlikçi faaliyetleri ifade etmektedir. Tedarikçi işbirliği ise üretilen ürüne doğrudan etki eden malzemeleri üreten tedarikçilerle gerçekleştirilecek işbirlikçi faaliyetleri ifade etmektedir. Ayrıca işbirlikçi faaliyetler bilgi paylaşımı, karar senkronizasyonu ve teşvik edici ittifak olmak üzere üç şekilde gerçekleşebilmektedir.

Çalışmanın amaçları doğrultusunda İstanbul Sanayi Odası tarafından 2014 yılına ilişkin Türkiye'nin en büyük ilk beşyüz ve ikinci beşyüz sanayi işletmesi listesinde yer alan bin sanayi işletmesi uygulama alanı olarak belirlenmiştir. Toplanan veriler üzerinden sırasıyla öncelikle ölçeklerin güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Ardından Keşfedici faktör analizi uygulanmış ardından keşfedici faktör analiz sonucu ortaya çıkan faktör yapılarına yönelik yapısal modele ilişkin ölçüm modelinin oluşturulabilmesi amacıyla doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır.

Yapısal model sonuçlarına göre tedarik risklerinin tedarik zincirinin talep cevap verebilirliği üzerinde olumsuz ve anlamlı bir etkisi söz konusuysen talep risklerinin belirleyicileri olan tahmin değişkenliği ve talep değişkenliğinin tedarik zincirinin talep cevap verebilirliği üzerinde bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Öte yandan tedarikçi işletmelerle girilecek işbirliği faaliyetlerinden bilgi paylaşımının tedarik riski üzerinde olumsuz ve anlamlı bir etkisi vardır. Buna göre tedarik zincirlerinin rekabet avantajı elde etmede, tedarik risklerinin olumsuz etkileri, tedarikçilerle oluşturulacak bilgi paylaşımı işbirlikçi faaliyetiyle azaltılabilir.

Talep risklerinin tedarik zinciri cevap verebilirliği üzerinde olumsuz ve anlamlı bir ilişkisi ortaya çıkmamıştır. Ancak müşterilerle girilecek bilgi paylaşımı ve teşvik edici ittifak gibi işbirlikçi faaliyetler tahmin değişkenliklerinden kaynaklı olası olumsuzların azaltılmasında etkili olacağı ortaya çıkmıştır. Bunun yanında müşterilerle oluşturulacak teşvik edici işbirliği faaliyetleri aynı zamanda talep değişkenliğinin tedarik zincirlerinin çıktılarındaki olası olumsuz etkilerinin azaltılmasında etkili olduğu ortaya konmuştur.

Uygulayıcılara Yönelik Öneriler; Öncelikle Türkiye'de en büyük olarak nitelendirilen sanayi işletmelerinde gerek müşterilerle gerekse de tedarikçilerle işbirliği düzeyinin düşük olduğu görülmektedir. Bu durum işletmeler açısından risk yönetimi özelinde dışında tedarik zinciri anlayışının geliştirilebilmesi ve bütünleşmenin sağlanması açısından bir eksiklik olarak görülebilir. Dolayısıyla bu işletmelerin rekabet noktasında kabiliyetlerinin sınırlanması söz konusu olacaktır. Bu nedenle tedarik zinciri bütünleşmesinin sağlanması ve daha yüksek müşteri hizmet düzeyine ulaşılabilmesi için işletmelerin söz konusu süreçlerde yer alan iş ortaklarıyla işbirliği faaliyetlerinin kapsamını genişletmeleri yararlı olacaktır.

Araştırma kapsamında yer alan işletmelerin risk bağlamında tedarik süreçlerindeki aksamaların taleplere cevap verebilme kabiliyetinde etkisinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Bunun yanında ise tedarikçilerle gerçekleştirilen işbirliği faaliyetlerinin riskleri azaltmada etkili ortaya çıkmıştır. Bu nedenle tedarik zincirlerinin tedarikçilerle karşılıklı paylaşılan bilgilerin düzeyini arttırmaları uygun olacaktır.

Her ne kadar talep risklerinin talep cevap verebilirliğine doğrudan bir etkisi ortaya çıkmamış olsa da müşterilerle bilgi paylaşımının talep tahminlerinin gerçekleşen siparişlerden farklılığını ifade eden tahmin değişkenliğini azaltıcı etkisi olduğu ortaya konmuştur. Bu nedenle tedarik

zincirlerinde talep tahminlerinin daha doğru yapılabilmesi açısından dağıtım kanalında yer alan tedarik zinciri üyeleriyle karşılıklı bilgi paylaşımı düzeyini arttırmaları faydalı olacaktır.

Son olarak tedarik zinciri üyelerinin tedarik zincirlerine bağlılıklarını ifade eden teşvik edici işbirlikçi faaliyetinin talep riskinin boyutları olan talep değişkenliği ve tahmin değişkenliği üzerinde olumsuz doğrudan bir etkisinin olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum müşterilerle gerçekleştirilecek teşvik edici programların ve ittifakların talep risklerini azaltıcı etkisi olduğunu ifade etmektedir. Bu araştırma kapsamında talep risklerinin tedarik zincirine rekabet avantajı sağlayacak talep cevap verebilirliği üzerinde bir doğrudan bir etkisi olmadığı ortaya çıkmıştır. Ancak talep risklerinin tedarik zincirinin performans gibi diğer çıktuları üzerinde doğrudan bir etkisi olabilir. Bu nedenle işletmelerin talep ve tahmin değişkenliğinin yüksek olduğu durumlarda müşterilerle geliştirecekleri teşvik edici ittifaklar talep riskine bağlı olumsuzları azaltmalarına imkan verecektir.

Yapılacak Bilimsel Çalışmalara Yönelik Öneriler; Bu çalışma kapsamında tedarik zinciri riskleri talep ve tedarik süreçleri ve operasyonel seviyede ele alınmıştır. Ayrıca işbirlikçi faaliyetler üç boyutta incelenmiştir. İleride yapılacak çalışmalarda hem tedarik zincirlerinde ki diğer süreçler ve dışsal risk unsurlarının ele alınması hem de bu risklerin operasyonel performans, finansal performans ve müşteri tatmini gibi tedarik zincirlerinin diğer hedeflerine etkisinin incelenmesi tedarik zinciri risk yönetimine ilişkin ülkemiz literatürünün gelişmesinde faydalı olacaktır. Bunun yanında tedarik zinciri işbirliğinin diğer boyutlarının tedarik zinciri riskleri üzerinde etkilerinin incelenmesi gerekmektedir.

Araştırmada tedarik zinciri risklerinin doğrudan etkileri ele alınmıştır. Ancak dolaylı etkilerde söz konusu olabilmektedir. Örneğin talep ve tahmin değişkenlikleri tedarik ve üretim süreçlerinde aksamalara neden olabilir ve bu süreçler üzerinde tedarik zinciri talep verebilirliğini etkileyebilir. Bu anlamda bu şekilde dolaylı etkilerin incelenmesi faydalı olacaktır. Ayrıca tedarik zincirlerinde lojistik vb. risk faktörlerinin de araştırılması faydalı olacaktır.

Kaynakça

- Barratt, M. (2004). Understanding the meaning of collaboration in the supply chain. *Supply Chain Management: An International Journal*, 9 (1), 30 – 42.
- Bayram, N. (2010). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş: amos uygulamaları*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Braunscheidel, M. J., & Suresh, N. C. (2009). The organizational antecedents of a firm's supply chain agility for risk mitigation and response. *Journal of Operations Management*, 27(2), 119-140.
- Cao, M., & Zhang, Q. (2011). Supply chain collaboration: impact on collaborative advantage and firm performance. *Journal of Operations Management*, 29(3), 163-180.
- Chen, I. J., & Paulraj, A. (2004). Understanding the supply chain management: critical research and a theoretical framework. *International Journal of Production Research*, 42(1), 131-163.
- Chen, J., Sohal, A. S., & Prajogo, D. L. (2012). Supply chain operational risk mitigation: a collaborative approach. *International Journal of Production Research*, 51(7), 2186-2199.
- Chopra, S., & Sodhi, M. S. (2004). Managing risk to avoid supply chain breakdown. *MIT Sloan Management Review*, 46(1), 53-61.
- Christopher, M., & Lee, H. (2004). Mitigating supply chain risk through improved confidence building the resilient supply chain. *International Journal Of Physical Distribution&Logistics Management*, 34(5), 388-396.

- Craighead, C. W., Blackhurst, J., Rungtusanatham, M.J., & Handfield, R. B. (2007). The Severity of Supply Chain Disruptions: Design Characteristics and Mitigation Capabilities. *Decisions Sciences*, 38(1), 131-156.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. & Anderson, R. E. (2009). *Multivariate data analysis*. NJ: Prentice Hall.
- Harland, C., Brenchley, R., & Walker, H. (2003). Risk in supply networks. *Journal of Purchasing and Supply Management*, 9(2), 51-62.
- Jüttner, U., Peck, H., & Christopher, M. (2003). Supply chain risk management: outlining an agenda for future research. *International Journal of Logistics: Research and Applications*, 6(4), 197-210.
- Kırılmaz, O. (2014). Tedarik Zinciri Şebekesinde Risk Yönetimi: Otomotiv Endüstrisinde Bir Uygulama. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Lambert, D. M., Cooper, M. C., & Pagh, J. D. (1998). Supply chain management: implementation issues and research opportunities. *The International Journal Of Logistics Management*, 9(2), 1-20.
- Lummus, R. L., & Vokurka, R. J. (1999). Defining supply chain management: a historical perspective and practical guidelines. *Industrial Management & Data Systems*, 99(1), 11-17.
- Manuj, I. & Mentzer, J. T. (2008a). Global Supply Chain Risk Management Strategies. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 38(3), 192-223.
- Mason-Jones, R. & Towill, D. R. (1998). Shrinking the supply chain uncertainty circle. *IOM Control*, September, 17-22
- Olson, D. L., (2011). *Supply chain risk management: tools for analyses*. Business Expert Press
- Soonhong, M., Roath, A. S., Daugherty P. J., Genchev, S. E., Haozhe, C., et. al. (2005). Supply chain collaboration: what's happening?. *The International Journal of Logistics Management*, 16(2), 237-256.
- Ralston, P. M., Blackhurst, J., Cantor D. E., & Crum, M. R. (2015). A structure-conduct-performance perspective of how strategic supply chain integration affects firm performance. *Journal of Supply Chain Management*, 51(2), 47-64.
- Sahay, B. S. (2003). Supply chain collaboration: the key to value creation. *Work Study*, 52(2), 76-83.
- Simatupang, T. M. & Sridharan, R. (2005a). An integrative framework for supply chain collaboration. *The International Journal of Logistics Management*, 16(2), 257 – 274.
- Simatupang, T. M. & Sridharan, R. (2005b). The collaboration index: a measure for supply chain collaboration. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 35(1), 44 – 62.
- Wagner, S. M. & Bode, C. (2008). An empirical examination of supply chain performance along several dimensions of risk. *Journal Of Business Logistics*, 29(1), 307-325.
- Waters, D., (2011). *Supply chain risk management* (2nd Edition). Kogan Page Limited.
- <https://www.cscmp.org>, (06.04.2016).

SOSYAL HARCAMALARIN ARZ VE TALEP YÖNLÜ BELİRLEYİCİLERİ: OECD ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

İrem ÇETİN¹

Öz

Bu çalışmada, OECD ülkelerinde sosyal harcamaların arz ve talep yönlü belirleyicileri, 1990-2014 yılları için panel veri analizi kullanılarak araştırılmıştır. Sosyal harcamaların talep yönlü belirleyicileri, toplumun istek ve ihtiyaçlarında değişikliğe yol açarak politikacıların sosyal harcama düzeylerini değiştirmelerine neden olurken; sosyal harcamaların arz yönlü belirleyicileri ise, politikacıların kendi faydalarını maksimize etmek için sosyal harcamaların düzeyini belirledikleri görüşü çerçevesinde şekillenmektedir. Çalışmada, OECD ülkelerinde, sosyal harcamalar üzerinde, talep yönlü faktörlerin daha etkili olduğu, bu çerçevede özellikle yaşlı nüfus ve işsizlik oranı artışının sosyal harcama artışı ile sonuçlandığı bulgusuna ulaşılmıştır. Çalışmanın bulguları sosyal harcamaların arz yönlü belirleyicileri açısından değerlendirildiğinde ise, etkisi talep yönlü belirleyicilere göre daha düşük olmakla birlikte, mali illüzyon ve açık illüzyonunun sosyal harcama seviyesini açıklamada anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Harcamalar, Sosyal Harcamaların Talep Yönlü Belirleyicileri, Sosyal Harcamaların Arz Yönlü Belirleyicileri, Panel Veri Analizi

JEL Kodları:H53, I38, I39, C23

SUPPLY AND DEMAND SIDE DETERMINANTS OF SOCIAL SPENDING: THE CASE OF OECD COUNTRIES

Abstract

In this study, supply and demand-side determinants of social spending in the OECD countries were investigated by using panel data analysis between the years 1990 and 2014. While demand-side determinants of social spending cause politicians to change the levels of social spending by leading to changes in the demands and needs of the society, supply-side determinants of social spending are shaped based on the view that politicians determine the level of social spending to maximize their benefits. In the study, it was found out that demand-side factors were more important on social spending in the OECD countries, and in this context, especially an increase in the ratio of the old-age population and unemployment lead to increases in social spending. When the results of the study were evaluated in terms of supply-side determinants of social spending, it was concluded that fiscal illusion and decicit illusion were significant in explaining the level of social spending although their effect was lower compared to demand-side determinants.

Keywords: Social Spending, Supply Side Determinants of Social Spending, Demand Side Determinants of Social Spending, Panel Data Analysis.

JEL Codes: H53, I38, I39, C23

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, ORCID 0000-0002-3717-7462
iremyendi@hacettepe.edu.tr

Başvuru Tarihi (Received): 06.05.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 11.10.2019

Giriş

1929 Bunalımına kadar hakim olan Klasik İktisat anlayışı, devletin asli görevinin güvenlik, savunma, adalet gibi temel fonksiyonları yerine getirmek olduğunu, bu çerçevede, devletin piyasanın işleyişine müdahalede bulunmamasını gerektiğini savunmuştur. 1929 Bunalımından sonra Klasik İktisat anlayışı yerini Keynesyen İktisada bırakmış, bu çerçevede ekonomik dengenin sağlanabilmesi için devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiği görüşü yaygınlık kazanmıştır. Keynesyen İktisadın gelişimine paralel olarak devletin vatandaşlarına asgari bir yaşam standardı sağlamak amacıyla sosyal harcamalar yoluyla da ekonomiye müdahale etmesi gerektiği düşüncesi genel kabul görerak özellikle II. Dünya Savaşı'ndan itibaren refah devleti anlayışı önemli hale gelmiştir. Refah devletinin gelişimi ile birlikte, özellikle gelişmiş ülkelerin, vatandaşlarının barınma, sağlık, eğitim, istihdam gibi temel yaşam fonksiyonlarını gerçekleştirmeleri için uygulamaya koyduğu politikalar, sosyal harcamaların, gayri safi yurt içi hasıladaki [GSYİH] payının artmasıyla sonuçlanmıştır. 1970'li yıllara gelindiğinde, sosyal harcamaların artış hızı yavaşlasa da sosyal harcamalar halen gelişmiş ülkelerin GSYİH'sinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

Refah devleti anlayışının önem kazanması ile birlikte artan sosyal harcamalara paralel olarak, özellikle 1970'li yılların sonundan itibaren literatürde sosyal harcamaların belirleyicilerini ele alan çalışmaların sayısı artmıştır (Kittel ve Obinger, 2003). Sosyal harcamalara etki eden faktörler literatürde; ekonomik faktörler, mali faktörler, demografik faktörler ve politik faktörler gibi sınıflandırmalara tabi tutulabilirken; sosyal harcamaların belirleyicilerine ilişkin bir başka sınıflandırmada ise sosyal harcamaların belirleyicileri; talep ve arz yönlü faktörler olarak ele alınmaktadır. Bu çerçevede, çalışmada, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü [OECD] üye ülkeleri için 1990-2014 yılları arasında sosyal harcamaların belirleyicilerinin, arz ve talep yönlü faktörler çerçevesinde araştırılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, çalışmanın birinci bölümünde, sosyal harcamaların tanımı ve özellikleri ele alınırken, çalışmanın ikinci bölümünde sosyal harcamaların arz ve talep yönlü belirleyicilerine ilişkin literatür taraması yer almaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde, sosyal harcamalara etki eden talep ve arz yönlü faktörlerin araştırılması amacıyla oluşturulan model ve modelde yer alan değişkenlere ilişkin açıklamalar bulunurken, çalışmanın dördüncü bölümünde ise, kullanılan yöntem ve ulaşılan bulgulara yer verilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise genel bir değerlendirme yer almaktadır.

1. Sosyal Harcamalar: Tanımı ve Özellikleri

Dünyada modern anlamdaki ilk sosyal politika uygulamaları her ne kadar Bismarck'ın 19. yüzyıldaki sosyal sigorta düzenlemelerine dayansa da, sosyal harcamaların tanımının ve kapsamının belirlenmesinde, günümüzde halen bir fikir birliğine ulaşılamamıştır. Bu çerçevede, literatürdeki çalışmalarda kamu harcamalarından hangilerinin sosyal harcama kapsamında değerlendirileceğine dair görüş ayrılıkları bulunmaktadır (Erdoğan, 2013).

OECD tarafından oluşturulan Sosyal Harcama Veri Tabanı [Social Expenditure Database-SOCX] literatürde yaygın olarak kabul görmekte ve OECD, söz konusu veri tabanını oluştururken kullanmış olduğu metodoloji çerçevesinde, sosyal harcamaları, dezavantajlı ve yardıma muhtaç gruplara sağlanan doğrudan aynı veya nakdi yardımlarla sosyal amaçlı vergi kolaylıkları olarak ele almaktadır (OECD, 2016). Bu çerçevede, OECD Sosyal Harcamalar Veri Tabanı, sosyal harcamaları dokuz farklı başlığı içerecek şekilde tanımlamaktadır. Bunlar; yaşlılara ilişkin emeklilik ödemeleri, evde bakım ve barınma hizmetleri, dul, yetim ve engellilere ilişkin ödemeler, iş göremezlik ödemeleri, sağlık harcamaları, aile yardımları, aktif işgücü politikalarına ilişkin harcamalar, işsizlik ödemeleri, konut yardımları ve diğer sosyal politikalara ilişkin harcamalardan oluşmaktadır. Diğer taraftan, sosyal harcamalara ilişkin Uluslararası Çalışma Örgütü [ILO] tarafından oluşturulan veri tabanında ise, OECD veri tabanından farklı olarak, eğitime yönelik bazı harcamalar da sosyal harcama olarak değerlendirilmektedir.

18. ve 19. yüzyılda yaşanan Sanayi Devrimi ve Sanayi Devrimi ile birlikte artan işsizlik ve çalışma şartlarına ilişkin sorunlar, bireylerin sosyal politika uygulamalarına ilişkin ihtiyaçlarını ortaya koymuş ve modern anlamda sosyal politikanın ortaya çıkmasında bir kırılma noktası oluşturmuştur. Buna rağmen; sosyal harcamaların ülkelerin GSYİH'lerindeki paylarının önemli seviyelere gelmesi 1929 Bunalımından sonra Klasik İktisat anlayışının yerini Keynesyen İktisada bırakmasıyla olmuştur. Bu çerçevede, devletin vatandaşlarına asgari bir yaşam standardı sağlamak amacıyla sosyal harcamalar yoluyla da ekonomiye müdahale etmesi gerektiği görüşü genel kabul görmüş ve II. Dünya Savaşı'ndan itibaren refah devleti anlayışı önem kazanmıştır. Bu süreçte özellikle gelişmiş ülkelerin vatandaşlarının barınma, sağlık, eğitim, istihdam gibi temel yaşam fonksiyonlarını gerçekleştirmeleri için uygulamaya koyduğu politikalarla, sosyal harcamaların GSYİH'deki payı artmıştır.

Tablo 1.'de bazı OECD ülkelerinde 1960-2018 yılları arasında sosyal harcamaların değişimi görülmektedir. Buna göre, 1960-1980 yılları arasında sosyal harcamalardaki artış daha hızlıyken, 1980'li yıllardan itibaren artış hızının yavaşlamasına rağmen 2018 yılına gelindiğinde söz konusu ülkelerin önemli bir kısmında sosyal harcamaların GSYİH'ye oranının ortalama olarak %25 olduğunu görülmektedir.

Tablo 1: Bazı OECD Ülkelerinde Sosyal Harcamaların GSYİH'ye Oranının Gelişimi (1960-2018)

Ülke/Yıl	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2018
Avusturya	15,9	18,9	21,9	23,1	25,7	27,6	26,6
Belçika	13,1	19,3	23,1	24,4	23,5	28,3	28,9
Kanada	9,1	11,8	13,3	17,5	15,8	17,5	..
Danimarka	12,3	19,1	20,3	21,9	23,8	28,6	28,0
Finlandiya	8,8	13,6	17,7	23,3	22,6	27,3	28,7
Fransa	13,4	16,7	20,1	24,3	27,6	31,0	31,2
Almanya	18,1	19,5	21,8	21,4	25,4	25,9	25,1
Yunanistan	9,3	9	9,9	15,7	17,8	24,9	23,5
İtalya	13,1	16,9	17,4	20,7	22,7	27,1	27,9
Japonya	4,0	5,7	10,0	10,9	15,4	21,3	..
Yeni Zelanda	10,4	9,2	16,2	20,3	18,2	20,4	18,9
Norveç	7,9	16,1	16,1	21,6	20,4	22,0	25,0
İsviçre	4,9	8,5	12,7	12,1	13,9	15,1	16,0
Türkiye	-	-	2,2	3,8	7,5	12,3	..
İngiltere	10,2	13,2	15,6	14,9	16,2	22,4	20,6
Amerika Birleşik Devletleri	7,3	10,4	12,8	13,2	14,3	19,4	18,7

Kaynak: Lindert (1996) ve OECD Sosyal Harcama Veri Tabanı'ndan Yararlanılarak Oluşturulmuştur.

Sosyal harcamalardaki artışa paralel olarak, 1970'li yılların sonundan itibaren literatürde, sosyal harcamaların belirleyicilerini araştıran çalışmaların sayısı artmıştır (Kittel ve Obinger, 2003). Bu çerçevede, çalışmanın bir sonraki bölümünde sosyal harcamaların düzeyine etki eden arz ve talep yönlü faktörlere ilişkin literatür taraması yer almaktadır.

2. Literatür Taraması: Sosyal Harcamaların Arz ve Talep Yönlü Belirleyicileri

Literatürde sosyal harcamaların belirleyicileri temel olarak, ekonomik belirleyiciler, demografik belirleyiciler, politik belirleyiciler gibi başlıklar altında sınıflandırılabilirken, sosyal harcamalara ilişkin bir başka sınıflandırma biçimi ise sosyal harcamaların düzeyine etki eden faktörleri talep ve arz yönlü faktörler başlıkları altında açıklamaktadır (Shelton, 2007; Burocom, 2011). Literatürde, sosyal harcamaların düzeyinin belirlenmesinde talep ve arz yönlü faktörlerin ağırlıklarının değerlendirilmesine ilişkin çalışmalar Burocom (2011) tarafından Tayland, Sudasinghe ve Patmasiriwat (2014) tarafından ise Sri Lanka için yapılmıştır.

Sosyal harcamaların talep yönlü açıklaması hükümeti, seçmenlerin istek ve ihtiyaçları doğrultusunda politika oluşturan bir karar birimi olarak ele almakta, bu çerçevede sosyal harcamaların düzeyi toplumun değişen isteklerine cevap olarak şekillenmektedir. Sosyal harcamaların arz yönlü teorisinde ise, hükümet toplumun çıkarlarını temsil eden bir birim olmaktan ziyade, kendi çıkarlarını maksimize etmek için sosyal politikayı değiştirebilen bir birim olarak görülür, buna göre, seçmenlerin sosyal harcamalar konusundaki tercihleri ikincil öneme sahiptir (Shelton, 2007; Burocom, 2011). Bu çerçevede, kişi başına düşen gelir, küreselleşme, demografik yapı, konjonktür karşıtı harcamalar sosyal harcamaların talep yönlü belirleyicilerini oluştururken; arz yönlü belirleyiciler ise; mali illüzyon ve demokratikleşme düzeyi çerçevesinde açıklanmaktadır.

2.1 Sosyal Harcamaların Talep Yönlü Belirleyicileri

Sosyal harcamanın talep yönlü belirleyicileri, toplumun istek ve ihtiyaçlarında değişikliğe yol açarak hükümetin sosyal harcama artışı ile sonuçlanan politik kararlar vermesine neden olmaktadır (Shelton, 2007; Burocom, 2011).

2.1.1 Kişi Başı Gelir-Wagner Yasası

Sosyal harcamaların en önemli talep yönlü belirleyicilerinden biri kişi başına düşen gelirdir. Literatürde “kamu harcamalarının artış yasası” olarak da bilinen Wagner Yasasına göre; kişi başı gelir arttıkça devletin ekonomi içerisindeki büyüklüğü oransal olarak artacaktır. Wagner’e göre; ekonomik büyüme (kalkınma) ile birlikte kamu harcamalarının (sosyal harcamaların) artmasının nedeni sanayileşme ve kentleşme ile birlikte kamunun düzenleyici ve koruyucu faaliyetlerine daha çok ihtiyaç duyulmasıdır (Shelton, 2007). Bu çerçevede, ekonomik büyüme ve kalkınma ile bireylerin, kamunun sosyal harcamalarına ilişkin talebi de genişleyecektir. Avelino vd. (2005) çalışmalarında, Latin Amerika ülkelerinde kişi başına düşen gelir arttıkça sağlık harcamalarının da arttığı sonucuna ulaşmıştır. OECD ülkeleri örneğinde ise, Kittel ve Obinger (2003) ekonomik büyüme ile sosyal harcamalar arasında pozitif yönlü ilişki olduğunu ifade etmiştir.

2.1.2 Küreselleşme-Tazminat Teorisi

Küreselleşmenin sosyal harcamalar üzerindeki etkisi literatürde “tazminat”(compensation) ve “etkinlik” (efficiency) hipotezleri çerçevesinde açıklanmaktadır. Tazminat hipotezine göre, uluslararası piyasalara entegrasyonun artmasıyla ile artan sosyal risk kamu sektörünün gerçekleştirdiği sosyal harcamalarının artmasına neden olacaktır. İş kaybı riski gibi dış ticarete açıklığın neden olduğu ekonomik sorunlar sosyal politikalara yönelik talebi arttıracaktır (Cameron, 1978).

Diğer taraftan etkinlik hipotezine göre ise, dışa açılma ile birlikte artan uluslararası rekabet, sosyal harcamaların azaltılması yönünde bir baskı yaratmaktadır. Özellikle kurumlar vergisi, ücretler

üzerinden alınan vergiler ve işveren katkılarıyla finanse edilen sosyal harcamalar, işgücü maliyetini arttırarak yurtiçi firmaların uluslararası rekabetini olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Cameron, 1978).

Literatürde çok sayıda çalışmada tazminat hipotezinin geçerliliğine ilişkin kanıt bulunmuştur. OECD ülkeleri üzerine yapılan çalışmalarda, dış ticarete açıklığın sosyal harcamaları pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Cameron, 1978; Hicks and Swank, 1992; Huber vd., 1993; Garret ve Mitchell, 2001; Swank, 2001; Bretschger ve Hettich, 2002). Benzer şekilde, Latin Amerika ülkeleri için yapılan çalışmalarda da dış ticarete açıklıkla sosyal harcamalar arasında pozitif yönlü ilişki bulunmuştur (Haggard ve Kaufman, 2004; Avelino vd., 2005).

2.1.3 Demografik Yapı

Sosyal harcamalarının talep yönlü belirleyicilerinden bir diğeri ise yaşlı nüfusun oranıdır. Bu çerçevede yaşlı nüfusun oranı (64 yaş üzeri nüfus arttıkça) sağlık alanında yapılan harcamalar ve emeklilik ödemeleri artmaktadır. Benzer şekilde, genç nüfus oranındaki artış da eğitim alanındaki harcamaları arttırarak sosyal harcamaları pozitif yönde etkilemektedir. OECD ülkeleri için yapılan çalışmalarda Lindert (1994;1996) ve Kittel ve Obinger (2003) yaşlı nüfusun oranı ile sosyal harcamalar arasında pozitif yönlü ilişki bulunmuştur. Lindert (1996), bir başka çalışmasında ise, OECD ülkelerinde genç nüfus oranındaki artışın sosyal harcamaları arttırdığı sonucuna ulaşmıştır.

2.1.4 Konjonktür Karşıtı (Countercyclical) Harcama

Hükümet durgunluk ve işsizlikle mücadele etmek amacıyla sosyal harcamaları arttırma yoluna gidebilir. Söz konusu politika tercihi, sosyal harcamaların artışı ile birlikte sağlanacak olan talep artışının ekonomik büyümeyi ve istihdamı pozitif yönde etkileyeceğini belirten Keynesyen görüşe dayanmaktadır (Burocom, 2011). Bu çerçevede, iktisadi durgunluk ve işsizlik sosyal harcamalara yönelik talebi arttıracaktır. Kittel ve Obinger (2003), OECD ülkelerinde 1982-1997 yılları için sosyal harcamaların belirleyicilerini araştırdığı çalışmalarında, işsizlik arttıkça sosyal harcamaların arttığı sonucuna ulaşmıştır. Avelino vd. (2005) de Latin Amerika ülkelerinde sosyal harcamalar ile işsizlik oranı arasında pozitif yönlü ilişki bulmuştur.

2.2 Sosyal Harcamaların Arz Yönlü Belirleyicileri

Sosyal harcamaların belirleyicileri arz ve talep yönlü belirleyiciler şeklinde kesin olarak ayrılammakta, bazı belirleyiciler hem arz hem de talep yönlü belirleyici olarak değerlendirilebilmektedir. Diğer taraftan, sosyal harcamaların arz yönlü belirleyicileri temelde hükümetlerin kendi faydalarını maksimize etmek için sosyal harcamaların düzeyini belirledikleri görüşüne dayanmaktadır (Burocom, 2011).

2.2.1 Mali İllüzyon

Sosyal harcamaların arz yönlü belirleyicilerinden ilk olarak mali illüzyon ve açık illüzyonu teorileri çerçevesinde açıklanmaktadır. Mali illüzyon teorisine göre, seçmenler kamu mal ve hizmetlerinin fiyatı olan vergilerin maliyetini olduğundan düşük hesaplamaktadırlar. Bu çerçevede, karmaşık vergi sistemleri mali illüzyona neden olmakta, bunun sonucunda, hükümetler, seçmenlerin memnuniyetsizliğine yol açmadan, basit bir vergi sistemi çerçevesinde yapılacak kamu harcamasından daha fazla, kamu harcaması yapabilmektedir (Buchanan ve Wagner, 1977; Wagner, 1976).

Mali illüzyona benzer şekilde “açık illüzyonu” (deficit illusion) durumunda da, seçmenlerin hükümetlerin zamanlar arası bütçe kısıtını anlamamaları durumu söz konusudur. Bu çerçevede, seçmenler, borçlanma yoluyla gerçekleştirilecek bir maliye politikasıyla karşılaştıklarında, bu programın faydasını olduğundan daha yüksek hesaplarlar ve dolayısıyla gelecekteki vergi yükünü olduğundan daha düşük hesaplarlar. Bu durumda, yeniden seçilmek isteyen politikacılar bu kafa karışıklığından yararlanarak harcamaları vergilerin üstüne çıkarırlar ve borçlanmaya yönelirler

(Alesina ve Perotti, 1995; Drazen, 2000). Bu çerçevede, vergi gelirleri ve borç oranı ile sosyal harcamalar arasında pozitif yönlü ilişki olacağı düşünülmektedir (Burocom, 2011).

Haggard ve Kaufman (2004) çalışmalarında, Latin Amerika, Doğu Avrupa ve Doğu Asya ülkelerinde vergi gelirlerinin sosyal harcamalar üzerinde önemli bir belirleyici olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2.2.2 Demokrasi

Sosyal harcamaların arz yönlü belirleyicilerinden bir diğeri ise, ülkedeki yönetim biçimidir. Buna göre, demokratik rejimlerde, hükümetler yeniden seçilebilmek amacıyla sosyal harcamaları arttırma eğiliminde olmaktadır. Demokrasi ve sosyal harcamalar arasındaki pozitif yönlü ilişki literatürdeki ampirik çalışmalarda da ele alınmıştır. Avelino vd. (2005), Latin Amerika ülkelerinde demokratik haklar genişledikçe eğitim harcamalarının pozitif yönde etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Latin Amerika ülkeleri için yapılan bir başka çalışmada Kaufman ve Segiro-Ubierno(2001), demokrasi ile eğitim ve sağlık harcamaları arasında aynı yönlü ilişkiyi kanıtlamıştır. Shelton (2007) çalışmasında, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde politik hakların genişlemesinin sosyal sigorta harcamalarını pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

3. Model ve Değişkenler

Çalışmanın bu kısmında, OECD ülkeleri örneğinde sosyal harcamaların arz ve talep yönlü belirleyicileri tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede çalışmada, 26 OECD ülkesinin² 1990-2014 yılları verileri kullanılarak panel veri analizi yapılmıştır. Sosyal harcamaların belirleyicileri Burocom (2011)'i takiben oluşturulan model çerçevesinde analiz edilmiştir.

Bu çerçevede, çalışmada, sosyal harcamaların arz ve talep yönlü belirleyicilerinin yer aldığı denklem (1)'deki regresyon modeli test edilmiştir:

$$SOS_{jt} = \beta_0 + \beta_1 LOGKBG_{jt} + \beta_2 TIC_{jt} + \beta_3 YAŞ_{jt} + \beta_4 İŞO_{jt} + \beta_5 VER_{jt} + \beta_6 BOR_{jt} + \beta_7 POL_{jt} + u_{jt} \quad (1)$$

SOS değişkeni sosyal harcamaların GSYİH'ye oranını temsil etmektedir. Söz konusu sosyal harcama göstergesi; emekli maaşı, yaşlılara yönelik evde bakım hizmeti, engellilere yönelik hizmetler, sağlık harcamaları, aile ve çocuk yardımları, işsizlik ödemeleri ile diğer ayni ve nakdi yardımlar gibi sosyal harcama kalemlerinden oluşmaktadır. Sosyal harcama değişkenine ilişkin veriler OECD Sosyal Harcama Veri Tabanı'ndan elde edilmiştir. Regresyon denkleminde sosyal harcamaların talep yönlü belirleyicilerinden ilki olan LOGKBG, kişi başına düşen reel gelirin doğal logaritmik formunu temsil etmekte olup Wagner Yasasına paralel olarak, ekonomik büyüme ve kalkınma ile bireylerin kamunun sosyal harcamalarına ilişkin talebinin genişleyeceği yönündeki görüşten hareketle LOGKBG değişkeninin katsayısının işaretinin pozitif olması beklenmektedir. TIC değişkeni ise, ülkenin ihracat ve ithalat toplamının GSYİH'ye oranını ifade etmekte olup ülkenin dışa açıklığının bir göstergesi olarak kullanılmaktadır. Tazminat hipotezi çerçevesinde dışa açıklığın artmasının iş kaybı artışına ve ücret hadlerinde düşüşe neden olarak sosyal riskleri arttıracığından söz konusu değişkenin katsayısının beklenen işareti pozitifdir. YAŞ değişkeni, 64 yaşından büyük nüfusun 15-64 yaş arası çalışan nüfusa oranı temsil etmektedir. Bu çerçevede yaşlı nüfusun oranı arttıkça emeklilik ödemeleri ve sağlık harcamalarının artması beklendiğinden YAŞ değişkeninin katsayısının beklenen işareti pozitifdir. Talep yönlü belirleyicilerin sonuncusu olan İŞO değişkeni işsizlik oranını ifade etmektedir ve konjonktür karşıtı harcamaların bir göstergesi olarak modelde yer almaktadır. Hükümetin durgunluk ve işsizlikle mücadele etmek amacıyla sosyal harcamaları arttırma yoluna gidebileceği düşüncesinden hareketle söz konusu değişkenin katsayısının beklenen işareti pozitifdir. Modelde

² Söz konusu OECD ülkeleri; Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, İsviçre, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Danimarka, İspanya, Finlandiya, Fransa, İngiltere, Yunanistan, Japonya, İrlanda, İtalya, Güney Kore, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Yeni Zelanda, Polonya, Portekiz, İsveç, Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri'dir.

yer alan sosyal harcamaların arz yönlü belirleyicilerine baktığımızda ise, VER ve BOR değişkenleri sırasıyla vergi gelirlerinin ve borcun GSYİH'ye oranını ifade etmektedir. Değişkenler mali illüzyonun ve açık illüzyonunun göstergeleri olarak modelde yer almışlardır. Bu çerçevede, vergilerin ve borçlanmanın maliyetini gerçekte olduğundan daha düşük olarak algılayan seçmenler nedeniyle hükümetler, seçmenlerin memnuniyetsizliğine yol açmadan daha sosyal harcama yapabilecektir. TİC, YAŞ, VER, İŞO değişkenlerine ilişkin veriler Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri (World Development Indicators) veri tabanından elde edilirken BOR değişkenine ilişkin veriler ise Uluslararası Para Fonu'ndan [IMF] elde edilmiştir. Modelde yer alan son değişken ise, POL olup politik haklar endeksini ifade etmektedir. Daha düşük endeks değeri daha geniş politik hakkı temsil etmektedir. Demokrasi ile sosyal harcamalar arasında literatürde belirtilen pozitif ilişki nedeniyle söz konusu değişkenin katsayısının beklenen işareti negatiftir. Politik haklar endeksi, Freedom House veri tabanından elde edilmiştir.

Tablo 2.'de modelde kullanılan değişkenlere ait betimleyici istatistikler yer almaktadır.

Tablo 2: *Değişkenlere Ait Betimleyici İstatistikler*

Değişken	Değişkenin Açıklaması	Mean	Maksimum	Minimum	Std. Dev.	Skewness	Kurtosis
SOS	Sosyal Harcamaların GSYİH'ye Oranı	20.28555	34.178	2.585	5.713816	-0.5963191	3.607852
LOGKBG	Kişi başına düşen reel gelirin logaritması	10.23781	11.329	8.019672	0.5616701	-1.100746	4.258279
TIC	İhracat ve ithalat toplamının GSYİH'ye oranı	78.36917	382.2915	16.0117	51.57861	2.571621	11.9062
YAŞ	64 yaşından büyük nüfusun 15-64 yaş arası çalışan nüfusa oranı	49.50564	67.78415	36.3229	4.496883	0.0328268	4.385593
BOR	Borcun GSYİH'ye Oranı	61.42626	249.11	4.06	37.1219	1.530925	7.06545
VER	Vergi Gelirlerinin GSYİH'ye Oranı	58.10676	1016.694	14.547	124.7202	5.660545	35.52657
İŞO	İşsizlik Oranı	7.485462	27.47	0.7	4.054426	1.690704	7.325178
POL	Politik Haklar Endeksi	1.12983	5	1	0.5055333	4.607906	26.10099

Regresyon modelinde, bağımsız değişkenler arasında doğrusal ya da doğrusala yakın ilişki olması çoklu bağlantı sorununa yol açmaktadır. Çoklu bağlantı sorunu ise, tahmin sonuçlarının yanıltıcı olmasına neden olmaktadır. Regresyon modelinde çoklu bağlantı sorunun olup olmadığını belirlemek amacıyla bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Tablo 3.'te görüldüğü üzere bağımsız değişkenler arasında çoklu bağlantı sorununa yol açacak düzeyde korelasyon olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3: Korelasyon Matrisi

	LOGKBG	TİC	YAŞ	BOR	VER	İŞO	POL
LOGKBG	1.0000						
TİC	0.3418	1.0000					
YAŞ	0.0716	-0.1579	1.0000				
BOR	0.0638	-0.2212	0.2228	1.0000			
VER	0.0654	-0.0769	0.1535	-0.0438	1.0000		
İŞO	-0.3671	-0.1801	0.1177	0.2808	-0.0370	1.0000	
POL	-0.5594	-0.1424	0.2207	-0.1111	-0.0728	0.0651	1.0000

4. Yöntem ve Bulgular

Panel veri, bireyler, ülkeler, firmalar, hane halkları gibi birimlere ait yatay kesit gözlemlerinin belirli bir zaman dönemi içerisinde bir araya getirilmesinden oluşmaktadır. Örneğin, ülke paneli farklı ülkelerin belirli bir zaman periyodundaki ekonomik göstergelerinin bir araya getirilmesi ile oluşturulurken; firmaların, bireylerin, hane halklarının anket, idari kayıt vb. işlemler sonucunda elde edilen gözlemleri ise, mikro panelleri oluşturmaktadır (Arellano, 2003).

N sayıda birim, t sayıda gözlem ve k tane açıklayıcı değişkenden oluşan doğrusal panel veri modeli aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

$$Y_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it}X_{1it} + \beta_{2it}X_{2it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + u_{it} \quad (2)$$

Modelde, $i=1,2,\dots,N$ kesit birimini ve $t=1,2,\dots,t$ de zaman dönemini göstermektedir. Panel veri modelleri, parametrelerin birim ve/veya zamana göre değer almasına göre “klasik model” ve “sabit parametresi değişken model” olarak sınıflandırılmaktadır. Bu çerçevede, “klasik model”de, hem sabit hem de eğim katsayıları birimlere ve zamana göre sabittir. “Sabit parametresi değişken model”lerde ise, eğim katsayısı sabitken, sabit katsayısı birimlere ve/veya zamana göre değişkendir. Diğer modeller ise, tüm katsayılarının birimlere göre değişken, zamana göre sabit olduğu modeller ile tüm katsayılarının hem birimlere hem de zamana göre değişken olduğu modellerdir. Söz konusu modellerden, eğim katsayısı sabit, sabit katsayının birimlere ve/veya zamana göre değişken olduğu modeller panel veri analizinde daha çok kullanılmaktadır. Eğim katsayısının sabit, sabit katsayının birimlere ve/veya zamana göre değişken olduğu modeller, sabit etkili model ve rassal etkili model olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sabit etkili modelde, sabit katsayısı yatay kesit birimine göre değişmekte olup, rassal etkili modelde, birimlere ve/veya zamana meydana gelen değişiklikler, modele, hata teriminin bir bileşeni olarak dahil edilmektedir.

Panel veri analiz yönteminde hangi modelin seçiminin daha uygun olacağına karar vermek için çeşitli istatistiksel testler yapılmaktadır. Bu amaçla çalışmada, ilk olarak birim ve /veya zaman etkilerinin olup olmadığını araştırmak için F ve olabilirlik oran testi (LR) kullanılmıştır. F testi, klasik modelin geçerli olup olmadığını belirlemek için kullanılmaktadır. F testinde, H_0 hipotezi, klasik modelin geçerli olduğunu (birim ve/veya zaman etkisi) belirtmektedir. Benzer şekilde, LR testinde, H_0 hipotezi, klasik modelin geçerli olduğunu ifade etmektedir. Tablo 4.’te yer alan sonuçlara göre her üç modelde de birim ve/veya zaman etkisi vardır. Buna göre, her üç modelin de sabit etkiler veya rassal etkiler modeline göre tahmin edilmesi daha uygundur.

Tablo 4: LR ve F Testi

	Test İstatistiği Değeri	p değeri	Sonuç
LR Testi	838.98	0.0000	Birim ve/veya zaman etkisi var
F Testi	91.55	0.0000	Birim ve/veya zaman etkisi var

Not: Anlamlılık düzeyleri; * $0.05 < p < 0.10$, ** $0.01 < p < 0.05$, *** $p < 0.01$.

Çalışmada, daha sonra, sabit etkiler modelinin mi rassal etkiler modelinin mi uygun olduğuna karar vermek için Hausman Testi kullanılmıştır. Hausman testinde, açıklayıcı değişkenler ile hata terimi arasında korelasyon olup olmadığı, dolayısıyla rassal etkili modelin geçerli olup olmadığı araştırılır. Hausman testinde rassal etkili modelin geçerli olduğu (açıklayıcı değişkenler ile birim etki arasında korelasyon yoktur) şeklindeki H_0 hipotezi, k serbestlik dereceli χ^2 dağılımına uyan istatistik yardımıyla test edilmektedir. Testin alternatif hipotezinde ise, açıklayıcı değişkenler ile birim etki arasında ilişki olduğu belirtilmektedir. Çalışmada, Hausman testinin sonuçlarına göre H_0 hipotezi 0.01 anlamlılık düzeyinde reddedilmiş sabit etkili modelin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 5).

Tablo 5: Hausman Testi Sonuçları

	Katsayılar			
	(b)	(B)	(b-B)	Sqrt(diag(V_b-V_B))
	Sabit Etki	Tesadüfi Etki	Fark	S.E.
LOGKBG	0.3754896	0.5611096	-0.18562	0.2034832
TİC	0.0072259	0.0070347	0.0001913	0.0013596
YAŞ	0.3471133	0.3645418	-0.0174286	0.0109798
BOR	0.0283948	0.0260277	0.0023671	0.0014236
VER	0.0056762	0.005271	0.0004052	0.0004145
İŞÖ	0.2948447	0.3067958	-0.011951	0.0053612
POL	-0.3248282	-0.4092998	0.0844716	0.0576531
χ^2	21.89			
p değeri	0.0027			

Not: Anlamlılık düzeyleri; * $0.05 < p < 0.10$, ** $0.01 < p < 0.05$, *** $p < 0.01$.

Panel veri modelleri, değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı problemlerinin olmadığı varsayımlarına dayanmaktadır. Panel veri modellerinde bu varsayımlardan bir ya da birkaçının sağlanamaması durumunda standart hatalar sapmalı olacak, tahmin edilen parametrelerde etkinlik kaybı ortaya çıkacaktır. Böylece t istatistikleri ve güven aralıkları da gerçekçiliğini kaybedecektir. Bu nedenle model tahmin edildikten sonra, bu varsayımların geçerli olup olmadığı araştırılmalı, ekonometrik sorunların varlığının tespiti durumunda ise model, uygun yöntemle tahmin edilmelidir (Tatoğlu-Yerdelen, 2012). Bu çerçevede, çalışmada, tahmin sonuçları yorumlanmadan önce değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı

sorunlarının olup olmadığı araştırılmıştır. Panel veri modellerinde birimler arası hata terimlerinin varyanslarının sabit olduğu varsayılmaktadır. Tersine durumda yapılan tahminler etkin olmamaktadır. Sabit etkiler modelinde, birimler arası hata terimlerinin varyanslarının sabit olup olmadığını test etmek için değiştirilmiş Wald testi kullanılmaktadır. Wald testinde her bir birimin varyansının panel ortalamasına eşit olduğu boş hipotezi test edilmektedir. Bu çerçevede, tahmin edilen Wald testi istatistiğine göre boş hipotez reddedilmiş, modelde, birimlere göre değişen varyans sorunu olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tablo 6). Hata terimini oluşturan büyüklüklerde zamana göre korelasyon sorunu ekonometrik modellerde ortaya çıkabilecek bir diğer sorundur. Otokorelasyon sorunu tespit edilmeden tahmin yapılması durumunda değişen varyans sorununda olduğu gibi katsayı tahminleri tutarlı olacak ancak etkin olmayacaktır. (Tatoğlu-Yerdelen, 2012:225). Modelde, otokorelasyon sorununun varlığını test etmek için Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin Watson ve Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez testleri kullanılmıştır. Her iki testte de otokorelasyon katsayılarının sıfıra eşit olduğu şeklindeki H_0 hipotezi test edilmektedir. Elde edilen sonuçlara göre her iki test için de kritik değer 2'den küçüktür. Buna göre modelde otokorelasyonun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı, modelde, test edilmesi gereken bir diğer ekonometrik sorunu oluşturmaktadır. Yatay kesit bağımlılığının varlığı Pesaran testi kullanılarak araştırılmıştır. Pesaran testinin sonuçlarına göre birimler arası korelasyonun olmadığına ilişkin H_0 hipotezi reddedilmiş, buna göre, modelde yatay kesit bağımlılığının olduğu sonucuna ulaşılmıştır

Tablo 6: Değişen Varyans, Otokorelasyon ve Yatay Kesit Bağımlılığı Testleri

Test	Test İstatistiği Değeri
Wald	1475.73***
DW	0.26657802
Baltagi-Wu LBI	0.37324049
Pesaran	11.199***

Not: Anlamlılık düzeyleri; * $0.05 < p < 0.10$, ** $0.01 < p < 0.05$, *** $p < 0.01$.

Ekonometrik sorunların varlığına ilişkin yapılan testler sonucunda oluşturulan regresyon modelinde değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı sorunlarının olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu ekonometrik sorunların en az birinin varlığı durumunda standart hatalar düzeltilmelidir (dirençli standart hatalar elde edilmelidir) (Tatoğlu-Yerdelen, 2012). Bu çerçevede, düzeltilmiş standart hataların tahminine imkan veren Driscoll ve Kraay tahmincisi kullanılarak model yeniden tahmin edilmiştir. Driscoll ve Kraay tahmin edicisi değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı sorunlarının varlığı durumunda dirençli standart hataların tahminine imkan vermektedir. Tahmin sonuçları Tablo 7.'de yer almaktadır. Tablo 7.'de yer alan tahmin sonuçlarında önce sosyal harcamaların talep yönlü belirleyicilerini ele aldığımızda, LOGKBG değişkeninin katsayısının beklendiği gibi pozitif ancak istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Söz konusu sonuç Shelton (2007) ve Burocom (2011)'in sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Shelton (2007) bu durumu sosyal harcamalar ile gelir arasındaki pozitif yönlü ilişkinin sosyal refah politikalarının ilk ortaya konulma aşamalarında görülebileceğini bu nedenle de günümüzde iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olmayabileceğini ifade ederek açıklamıştır. TİC değişkeninin katsayısının işareti beklendiği gibi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Ticarete açıklık arttıkça sosyal harcamaların payı artmaktadır. OECD ülkelerinde küreselleşmenin sosyal harcamalar üzerindeki etkisinin değerlendirilmesinde tazminat hipotezi geçerli olup, uluslararası piyasalara entegrasyonun artmasıyla ile artan sosyal risk kamu sektörünün sosyal harcamalarının artmasına neden olmaktadır. Modelde yer alan diğer talep yönlü

belirleyicilerden olan YAŞ ve İŞO değişkenlerinin her ikisinin de katsayıları beklendiği gibi pozitif olup istatistiksel olarak anlamlıdır. Literatürle uyumlu bir şekilde, 65 yaş üzeri nüfus arttıkça sağlık alanında yapılan harcamaların ve emeklilik ödemelerinin artması nedeniyle sosyal harcamaların payı artmaktadır. Benzer şekilde işsizlik oranı arttıkça hükümetin konjonktür karşıtı harcama politikası olarak işsizlik harcamalarına yönelik talep ve böylece sosyal harcamalar artacaktır. OECD ülkelerinde sosyal harcamaların arz yönlü belirleyicilerine bakıldığında ise, modelden elde edilen sonuçlara göre, mali illüzyon ve açık illüzyonu hipotezinin OECD ülkelerinde geçerli olduğu görülmektedir. BOR ve VER değişkenlerinin katsayısının işareti beklendiği gibi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Son olarak ülkenin demokratiklik düzeyinin bir göstergesi olarak modele dahil edilen POL değişkeninin katsayısı beklendiği gibi negatiftir. Ancak istatistiksel olarak anlamsızdır.

Tablo 7: Tahmin Sonuçları

Sabit Etkiler Modeli Tahmin Sonuçları		Driscoll ve Kraay Tahmincisi ile Sabit Etkiler Modeli Tahmin Sonuçları	
Değişken		Değişken	
SABİT	4.313819	SABİT	4.313819
LOGKBG	0.3754896	LOGKBG	0.3754896
TİC	0.0072259*	TİC	0.0072259**
YAŞ	0.3471133***	YAŞ	0.3471133***
BOR	0.0283948***	BOR	0.0283948***
VER	0.0056762***	VER	0.0056762***
İŞO	0.2738458***	İŞO	0.2948447***
POL	0.2948447***	POL	-0.3248282
F Testi	115.44	F Testi	199.13
F Testi p değeri	0.0000	F Testi p değeri	0.0000
Gözlem Sayısı	636	Gözlem Sayısı	636

Not: Anlamlılık düzeyleri; * $0.05 < p < 0.10$, ** $0.01 < p < 0.05$, *** $p < 0.01$.

5. Sonuç

Sosyal harcamalar ile bir taraftan bireylerin barınma, sağlık, eğitim, istihdam gibi günlük yaşamlarının temel fonksiyonlarının yerine getirilmesi ile bireyler asgari bir yaşam standardına sahip olmakta, diğer taraftan sosyal harcamalar, gelir dağılımında adaletsizlik ve yoksulluk gibi sosyal riskler azaltılmasına katkı sağlayarak iktisadi kalkınmayı olumlu yönde etkilemektedir. 1970'li yıllardan itibaren kamu borcundaki artış, pek çok ülkede borç krizi ile sonuçlanmış, bunun sonucunda sosyal harcamaların artış hızı yavaşlamıştır. Ancak sosyal harcamalar halen gelişmiş ülkelerin GSYİH'sinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu çerçevede, çalışmada, OECD ülkelerinde son yıllarda sosyal harcamaların düzeyine etki eden talep ve arz yönlü faktörlerin analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, OECD ülkelerinde sosyal harcamalar hem arz hem de talep yönlü faktörler tarafından belirlenmektedir. Ancak söz konusu faktörlerin ağırlıkları değişiklik göstermektedir. Modelden elde edilen sonuçlara göre, talep yönlü faktörlerin OECD ülkelerinde sosyal harcamalar üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Buna göre, OECD ülkelerinde, yaşlı nüfusun oranı sosyal harcamaların en önemli belirleyicisidir. Nüfusun yaşlanması ile birlikte sağlık harcamaları ve emeklilik ödemelerinin artması sosyal harcamaların payının artmasına neden olmaktadır. OECD ülkelerinde sosyal harcamaların diğer önemli belirleyicisi ise, işsizlik oranıdır. Artan işsizlik nedeniyle işsizlik ödemelerindeki artış, sosyal harcamaları arttırmakta, hükümetler bu durumda sosyal harcamayı durgunlukla mücadelede fonksiyonel bir maliye politikası aracı olarak kullanmaktadır. Diğer taraftan, elde edilen sonuçlara göre, OECD ülkelerinde sosyal harcamaların düzeyinin belirlenmesinde tazminat hipotezinin geçerli olduğu görülmektedir. Buna göre, OECD ülkelerinde, hükümetler, artan uluslararası bütünleşme ile birlikte ortaya çıkan sosyal riskleri azaltabilmek amacıyla sosyal harcamaları artırma eğiliminde olmaktadır.

Modelden elde edilen diğer sonuçlara göre, etkisi talep yönlü faktörlere göre görece olarak düşük olmakla birlikte, OECD ülkelerinde sosyal harcamaların düzeyinin belirlenmesinde arz yönlü faktörlerin de belirleyici olduğu görülmektedir. Buna göre, literatürde mali illüzyon ve açık illüzyonu kavramları çerçevesinde ele alınan vergi gelirleri ve borç düzeyindeki artış ile kamu harcamaları arasındaki aynı yönlü ilişkinin OECD ülkelerinde sosyal harcamalar çerçevesinde geçerli olduğu görülmektedir. OECD ülkelerinde sosyal harcamaların düzeyindeki artış, hükümetin oy maksimizasyonu davranışı çerçevesinde açıklanabilmektedir.

Sonuç olarak, çalışmadan elde edilen bulgulara göre, OECD ülkelerinde sosyal harcamalardaki artış, temelde yaşlı nüfus ve işsizlik oranındaki artış çerçevesinde şekillenmektedir. Buna göre, OECD ülkelerinde sosyal harcama artışı, birincil olarak, seçmenlerin istek ve ihtiyaçları doğrultusunda oluşturulan politika uygulamaları sonucunda ortaya çıkmakla birlikte, etkisi az da olsa hükümetin oy maksimizasyonu davranışının bir çıktısı olarak sosyal harcama düzeyinin değiştiği sonucuna ulaşabilmektedir.

Kaynakça

- Arellano, M. (2003). *Panel data econometrics*. New York: Oxford University Press.
- Alesina, A., & Perotti, R. (1995). The political economy of budget deficit. *International Monetary Fund*, 42(1), 1-31.
- Avelino, G., Brown, D. Hunter, & Wendy, H. (2005). The effects of capital mobility, trade openness, and democracy on social spending in Latin America, 1980–1999. *American Journal of Political Science*, 49(3), 625–641.
- Bernhard, K., & Obinger, H. (2003). Political parties, institutions, and the dynamics of social expenditure in times of austerity. *Journal of European Public Policy*, 10(1), 20-45.
- Bretschger, L., & Hettich, F. (2002). Globalization, capital mobility and tax competition: theory and evidence for OECD countries. *European Journal of Political Economy*, 18(4), 695–716.
- Buchanan, J. M., & Wagner, R. E. (1977). *Democracy in deficit: the political legacy of lord Keynes*. New York: Academic Press.
- Burocom, P. (2007). The determinants and distributional effects of public education, health, and welfare spending in Thailand. *Asian Affairs: An American Review*, 38(3), 113-142.
- Cameron, D. R. (1978). The expansion of the public economy: a comparative analysis. *The American Political Science Review*, 72(4), 1243-1261.

- Drazen, A. (2000). *Political economy in macroeconomics*. New Jersey: Princeton University Press.
- Erdoğan, M. M. (2013). Sosyal harcamaların kapsamı ve Türkiye’de sosyal bütçe. A. Kesik, M. Şeker & F. Altuğ (Ed.), *Kamu Bütçesinde Yeni Yaklaşımlar* içinde (ss. 53-95). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Freedom House. (2018). *Freedom in the world comparative and historical data*. Erişim Adresi: <https://freedomhouse.org/report-types/freedom-world>, Erişim Tarihi:01.11.2018.
- Garret, G. & Mitchell, D. (2001). Globalization, government spending and taxation in the OECD. *European Journal of Political Research*, 39(2), 145–177.
- Haggard, S., & Kaufman, R. (2004). Revising social contracts: social spending in Latin America, East Asia, and the former socialist countries. *Revista De Ciencia Política*, 24(1), 3-37.
- Hicks, A., & Swank, D. (1992). Politics, institutions and welfare spending in industrialized democracies. *American Political Science Review*, 86(3), 658–674.
- Huber, E., Ragin, C., & Stephens, J. (1993). Social democracy, constitutional structure and the welfare state. *American Journal of Sociology*, 99(3), 711–749.
- Kaufman, R. R., & Segura-Ubierno, A. (2001). Globalization, domestic politics, and social spending in Latin America. *World Politics*, 53(4), 553–587.
- Lindert, P. H. (1994). The rise of social spending. *Explorations Economic History*, 31(1), 1–37.
- Lindert, P. H. (1996). What limits social spending? *Explorations Economic History*, 33(1), 1–34.
- OECD. (2016). *OECD Factbook 2015-2016: Economic, environmental and social statistics*. Paris: OECD Publishing. Erişim Adresi: <http://dx.doi.org/10.1787/factbook-2015-en>, Erişim Tarihi: 26.08.2019.
- OECD. (2018). Social expenditure database. Erişim Adresi: <http://www.oecd.org/social/expenditure.htm>, Erişim Tarihi: 20.10.2018.
- Sudasinghe, R. L. S., & Patmasiriwat, D. (2014). Determinants of social expenditure in Sri Lanka. *Asian Social Work and Policy Review*, 8(1), 96–108.
- Shelton, C. A. (2007). The size and composition of government expenditure. *Journal of Public Economics*, 91(11-12), 2230–2260.
- Swank, D.(2001). Mobile capital, democratic institutions, and the public economy in advanced industrial societies. *Journal of Comparative Policy Analysis*, 3(2),133–162.
- Tatoğlu-Yerdelen, F. (2012). *Panel veri ekonometrisi Stata uygulamalı*. İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Wagner, R. E. (1976). Revenue structure, fiscal illusion, and budgetary choice. *Public Choice*, 25, 45-61.
- World Bank. (2018). *World development indicators*. Erişim Adresi: <https://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators>, Erişim Tarihi: 01.11.2018.

TÜRKİYE'DE MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERDEKİ DEĞİŞİM

Ramazan KILIÇ¹

Feride Gülsüm GÜMÜŞSOY²

Öz

Makroekonomik göstergeler ile birlikte belirlenen ilişkilerinden yararlanılarak ileriye yönelik tahminlere ve hükümet politikalarına öncülük edilebilmektedir. Çalışmada özellikle 1980'li yıllardan itibaren literatürde sıkça tartışılan makro göstergeler incelenerek, çalışmanın geçmişte uygulanan politikalar ışığında gelecekte uygulanması düşünülen politikalara yol gösterici olması amaçlanmıştır. İncelenen makroekonomik göstergeler; büyüme, enflasyon, yabancı doğrudan yatırımlar, dış borç stoku, işsizlik, cari işlemler dengesi ve faiz oranları göstergelerini kapsamaktadır.

Çalışmada, makroekonomik göstergeler hakkında kısaca bilgi verildikten sonra söz konusu göstergelerde uzun süreli meydana gelen değişimler grafiklerle incelenmiş ve o dönemlerde uygulanan politikalar ve sebepleri tartışılmıştır. Türkiye ekonomisi 1980'li yıllardan günümüze kadar yurtiçi dengenin sağlanması adına çok önemli gelişmeler kaydetmiştir. Türkiye, büyüme, enflasyon, yabancı doğrudan yatırımlar, cari açık gibi alanlarda önceden belirlenen hedeflere ulaşmada başarılı olmuştur. Ancak işsizlik ve dış borçlar ekonominin sorunu olmaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Makroekonomik göstergeler, politikalar

JEL Kodları: E60, E20

CHANGES OF MACROECONOMIC INDICATORS IN TURKEY

Abstract

By using the relationships established with macroeconomic indicators, forward-looking forecasts and government policies can be pioneered. In this study, macro indicators which are discussed frequently in the literature since 1980s have been examined and it is aimed to guide the policies which are thought to be applied in the future in the light of the policies applied in the past. The analyzed macroeconomic indicators includes the indicators of growth, inflation, foreign direct investments, external debt stock, unemployment, current account balance and interest rates.

In the study, after giving brief information about macroeconomic indicators, long term changes in these indicators have been examined with graphics and the policies applied in those periods and reasons have been discussed. The Turkish economy has made significant progress in order to achieve domestic balance since the 1980s. Turkey, growth, inflation, foreign direct investment has been successful in reaching predetermined targets in areas such as the current account deficit. However, unemployment and external debts remain the problems of the economy.

Keywords: Macroeconomic indicators, policies.

JEL Codes: E60, E20

¹ Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü ORCID 0000-0002-2484-7471

² Doktora Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, ORCID 0000-0002-0771-2356

Sorumlu Yazar (Corresponding Author): feride.gumussoy@ogr.dpu.edu.tr

Başvuru Tarihi (Received): 08.05.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 11.10.2019

Giriş

Makroekonomik göstergeler ekonomide kişiler ve kuruluşlar arasında meydana gelen farklılaşmaları sistemli bir şekilde göstermektedir. GSYH yurtiçi hasıla birçok makro göstergelerden dolayı veya dolaysız biçimde etkilendiği için ekonomik faaliyetlerin temel belirleyicisi olarak da kabul edilmektedir. Çalışmada, bütün göstergeler hakkında kısaca verilen bilgilerde GSYH arasındaki ilişkisine de değinilmiştir. 1980’li yıllarda başlayan liberalizasyon hareketlerinden Türkiye ekonomisi de bir hayli etkilenmiştir. Liberalizasyon hareketlerine ek olarak 1980, 1994, 2001, 2008 krizleri de Türkiye ekonomisini bir hayli sarsmıştır. Bütün bu olağanüstü durumlar başta GSYH olmak üzere büyüme, cari açık, enflasyon, yabancı doğrudan yatırımlar, dış borçlar, işsizlik göstergelerinde önemli sapmalara neden olmuştur. Ancak Türkiye ekonomisi için önemli olan bu krizler sonrasında ekonomide oluşan değişikliklerin nasıl ve ne ölçüde bertaraf edildiğidir. Çalışmada yıllar itibariyle göstergelerde tespit edilen sapmaların nedenleri ve çözümleri hakkında tartışmalara yer verilmiştir.

Türkiye’nin göze çarpan ve önemli gelişmeler kaydettiği alanlardan birisi olan kişi başı GSYH büyümenin bir göstergesi olarak da ifade edilmektedir. 1990’lı yıllara kadar 2000\$ olan kişi başı GSYH 2000’li yıllarda dikkate değer bir artış göstererek 10000 \$ üzerine çıkmıştır. Bu durum ülkemizi düşük gelirli ülkeler sınıfından gelişmekte olan ülkelere sınıfına çıktığını göstermiştir. Enflasyonun günümüzde de tek haneli rakamlara düşürülmemesine karşılık, Türkiye’nin bu alanda geçmişe kıyasla ciddi ilerleme kaydettiği görülmektedir. Türkiye 70’li ve 80’li yıllarda oldukça yüksek enflasyon oranlarına maruz kalmıştır. 1994 yılında yaşanan kriz sonucunda yaşanan %120 oranındaki enflasyon Türkiye tarihinin en yüksek enflasyon oranı olmuştur. Ancak bu durum merkez bankasının açık enflasyon hedeflemesiyle daha ılımlı düzeylere inmesi sağlanmıştır. Yabancı doğrudan yatırımlar da Türkiye’nin önemli gelişmeler kaydettiği bir alan olmuştur. Liberalizasyon etkilerinin Türkiye’de görülmesinden önce yabancı sermayenin payı GSYH içerisinde %1’e bile ulaşamamışken, tüm dünyada yaşanan liberalleşmenin etkisiyle bu oran 2006 yılında %3.5’e çıkmıştır. Ancak dış borçların GSYH’ya oranı, işsizlik, cari işlemler dengesi Türkiye’de önemli bir sorun olma özelliğini korumaktadır.

1. Büyüme

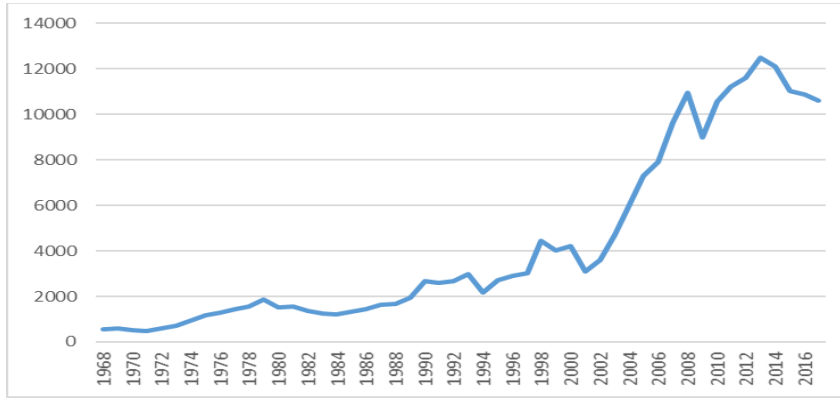
Mal ve hizmet kapasitesindeki genişleme ekonomik büyüme olarak tanımlanabilir (Parasız, 1997: 4). Mal ve hizmet miktarında veya değerinde oluşan bir artış büyüme olarak tanımlanabilir. Ancak mal ve hizmet miktarında oluşabilecek değer artışı bir değerlendirme yapmanın zorluklarını da beraberinde getirebilecektir. Bu nedenle fiyat değişikliğinden arındırılarak elde edilen reel GSYH büyümenin bir ölçüsü olarak kabul edilmektedir. İnsanların daha fazla harcamada bulunması reel GSYH’nın da artmasına neden olmaktadır. Hanehalkının harcamalarındaki artışa bağlı olarak gerçekleşen fiyat artışı firmaların daha fazla üretim yapmasına yol açacaktır. Firmalar daha fazla üretim yapabilmek amacıyla ya istihdamı ya da ücretleri arttırma yoluna gidecektir. Hangi yol tercih edilirse edilsin bütün bunların sonucunda işsizlik azalacak, istihdam ve tüketim artacak böylece enflasyon ekonomik büyümeye zarar vermeyecek oranda artacaktır. fiyatların artması üretim artışını da beraberinde getirdiği için olumsuz bir durum taşımayacaktır (Köse, 2016).

Türkiye’de gerçekleşen ekonomik büyümenin tarihine baktığımızda birçok kırılmalar yaşandığı görülmektedir. 1923 yılında Cumhuriyet ilan edildiğinde Türkiye’de GSMH cari faktör fiyatları ile 1078,2 milyon TL idi. 1923-1929 yılları arasında büyük buhranın yaşandığı yıl olan 1927 haricinde GSMH yılda ortalama %17 artmıştır. Ancak, GSMH endeksi 1929 209,8 seviyesinden 1932’de 118’e kadar düşmüştür (Şahin, 2007).

GSYH’nın dolar cinsinden fiyatı ülkeler arasında karşılaştırmalara elverişli olması hem de fiyat değişimlerinde önemli farklılıkların yaşanmaması nedeniyle kişi başı GSYH’nın dolar cinsinden fiyatı büyümenin göstergeleri arasında yer almaktadır. 1968-2017 yılları arasında GSYH genel olarak sürekli artan bir seyir izlemiştir. 1968 yılında 536 dolar olan kişi başı GSYH’da 1971 yılına

kadar önemli değişikler görülmemektedir. 1971-1979 yılları arasında GSYH üç kat artmıştır. 1979'dan 1989'a kadar 10 yıl kısmen azalan bir seyir izleyen GSYH 1990 yılında 2654 dolara ulaşmıştır. 1994 ve 2001 yıllarında yaşanan krizden etkilenen GSYH bir önceki yıllara göre yaklaşık %27 azalmıştır. Ancak 2001 yılında dibe vurmasının ardından 2001-2008 yılları arasında ciddi bir artış yaşanmıştır (yaklaşık %255). 2008 yılında yaşanan küresel kriz sebebiyle 2009 yılında tekrar bir önceki yıla göre %4 azalmıştır. 2009 ile 2013 yılları arasında dik bir yükselişe geçmekle birlikte kişi başı GSYH son 5 yıl içerisinde 10 bin ile 12 bin dolar arasında değişmektedir. GSYH 2018'in ilk çeyreğinde toplam 206.604, ikinci çeyreğinde ise 204.281 dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu durum aşağıdaki Şekil 1 üzerinde gösterilmektedir (Şekil 1).

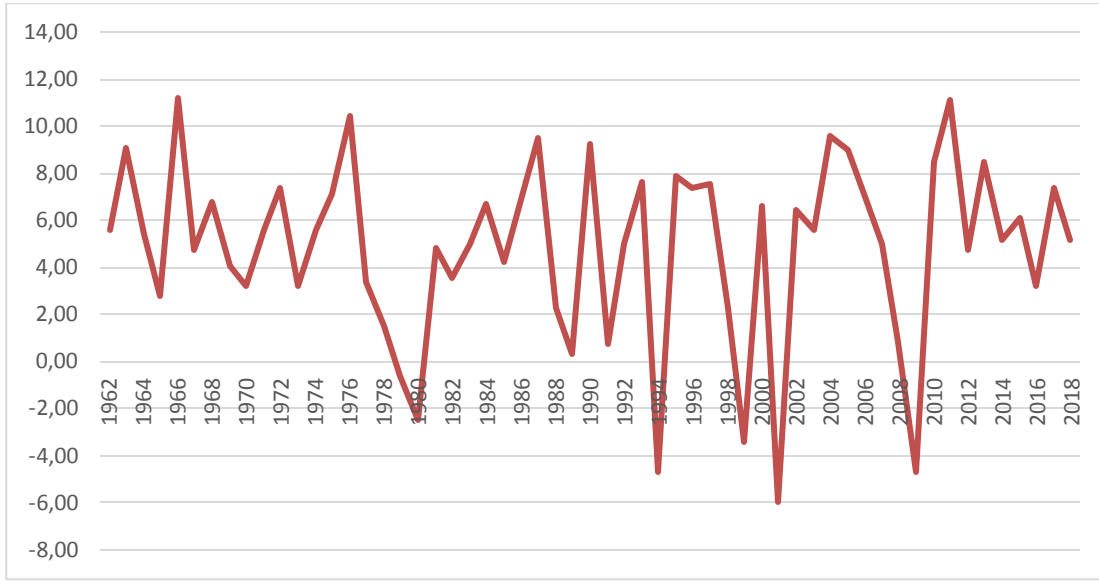
Şekil 1: Kişi Başı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (\$)

Kaynak: (Dünya Bankası)

Türkiye'de 1962-2018 yılları arasında reel GSYH'deki yüzdeler sürekli dalgalı bir seyir izlemektedir. 1980, 1994, 2001, 2008 yıllarında yaşanan krizler Türkiye'nin eksi büyüme kaydetmesine neden olmuştur. 2018 yılının ilk çeyreğinde %7.3 büyüme yaşanan Türkiye'de ikinci çeyrekte ise %5.2 büyüme gerçekleşmiştir. Bu oran 2018 yılında hedeflenen %5 büyüme oranının yakalandığını göstermektedir (Şekil 2).

Şekil 2: Büyüme (%)

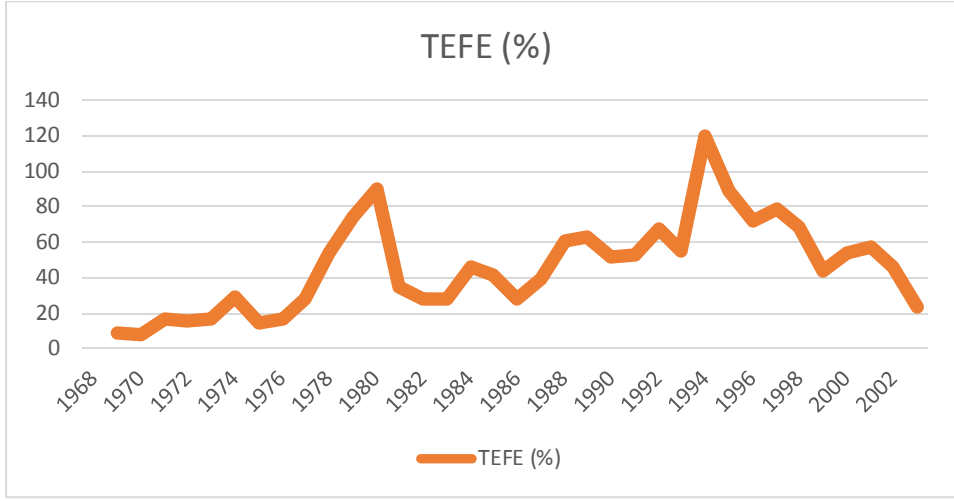
Kaynak: (Dünya Bankası ve TÜİK)

2. Enflasyon

Şişme olarak ifade edilebilen enflasyon, ekonomide fiyatlar genel seviyesinde normalin üzerinde yaşanan artış ve dolayısıyla ülke yerel parasının değerinde görülen azalıştır (Eroğlu, 2002).

Türkiye 70’li ve 80’li yıllarda oldukça yüksek enflasyon oranlarına maruz kalmıştır. 1980 yılında yayınlanmaya konulan istikrar programları enflasyonu düşürmede yeterli olamamıştır. 1990 yılında %52 olan enflasyon 1994 yılına kadar sürekli artma eğilindedir. Özellikle 1970’lerden 1990’lı yılların başlarına kadar yaklaşık 25 yıllık dönem enflasyonun en ağır olumsuzluklarının yaşandığı dönem olmuştur.

1969-1972 döneminde fiyat artışlarına engel olmak amacıyla gerçekleştirilen önlemler sonucunda fiyat artışları yıllık ortalama %13 seviyelerinde gerçekleşmiştir. Ancak, 1977 yılında TEFE yıllık %28 iken, askeri darbenin, ekonomide oluşan güvensizliğin ve istikrarsızlığın da etkisiyle 1980 yılında ortalama %90 seviyesine ulaşmıştır. 1980 yılında ilk olarak uygulamaya konulan istikrar paketi sayesinde 1981-1983 arası bir toparlanma gerçekleşmesine rağmen 1988-1994 arasında %60 düzeyine ulaşmıştır. 1994 yılında ise Türkiye tarihinin en yüksek enflasyon seviyesine ulaşmıştır (%119) (Şekil 3).

Şekil 3: 1968-2003 Toptan Eşya Fiyat Endeksindeki Değişim (%)

Kaynak: Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS).

2000'li yıllarda enflasyonla mücadele edebilmek amacıyla hazırlanan mücadele programları kapsamında IMF ile Stand-by anlaşması imzalanmıştır. Bu programda enflasyonu tek haneli rakamlara indirgenmek amaçlanmıştır. Program kapsamında 2000-2002 yılları arasındaki üç yıllık bir süreçte enflasyon %5'e çekilecekti. TÜFE ve TEFE bazında enflasyon oranının 2000 yılı sonunda %25 ve %20, 2001 sonunda %12-10 ve 2002 sonunda %7-5 olması hedeflenmiştir (Köse, 2016).

Türkiye'nin 2006 yılında benimsediği açık enflasyon hedeflemesi kapsamında merkez bankası enflasyon hedefini 2006 yılı için %5, 2008 yılı için %7,5 olarak belirlenmiştir. 2004 yılında %8 dolaylarında gerçekleşen enflasyon oranı 2008 yılında yaşanan küresel krizin talep piyasalarında yarattığı gerginlik sebebiyle %10 düzeylerinde gerçekleşmiştir. 2008 yılından 2016 yılına kadar nispeten daha düşük enflasyon gerçekleşmiş olmasına rağmen 2017 yılında tüketici fiyat endeksi bir önceki yıla göre %11 artmıştır. 2018 yılında hazine bakanlığının aylık yayınladığı rapora göre ağustos ayında %17,90 olarak gerçekleşmiştir (Şekil 4).

Şekil 4: Tüketici Fiyat Endeksindeki Değişim (%)

Kaynak: (TÜİK)

3. Yabancı Doğrudan Yatırımlar

Yabancı doğrudan yatırımların büyümeye olan katkısı alışılmalı olsa da literatürde pozitif etki konusunda farklı görüşler mevcuttur. Hausmann ve Corter’in (2001) Will the FDI Boom Bring More Growth? Adlı seminer çalışması yabancı doğrudan yatırımların büyümeye etkisinin kısa ve uzun vadeli borçlarla finanse edilen girişlerin büyümeye etkisinden daha zayıf olduğunu göstermiştir (Kaymak, 2005). Buna karşılık Soto (2000) tarafından yürütülen çalışmada yabancı doğrudan yatırımlar ile büyüme arasında pozitif korelasyon tespit edilirken, borç nitelikli kaynak girişi ile büyüme arasında negatif korelasyon tespit edilmiştir (Soto, 2000).

Literatürde hakim olan görüşe göre; yatırım için gelen şirketler ülkelere yeni teknolojiler kazandırarak ev sahibi ülkede teknik bilgilerin artmasını sağlarlar. Arz darboğazın ortadan kalkmasına böylece ülke ekonomisinde etkinliğin sağlanmasına katkıda bulunurlar. En önemli faydalarından biri de tekelleşmeyi engellemiş olmalıdır (Kaymak, 2005).

Ülkemizde 2000’li yıllara gelindiğinde yabancı doğrudan yatırımların girişlerinde artışlar yaşandığı görülmektedir. 1974-2000 yılları arasında 1 milyon dolar ile 982 milyon dolar arasında değişen yabancı doğrudan yatırım girişlerinde ekonominin dışa açılmasıyla birlikte önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1987 yılında 115 milyon dolar sermaye girişi gerçekleştirilirken, bir sonraki yıl bu oran %67 artarak 354 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. 1990’lı yıllarda yabancı doğrudan yatırımlarda yakalanan artışa rağmen 1998 yılında %11 düşüş göstermiştir. Bir önceki yıl 805 milyon dolar yabancı doğrudan yatırım girişine karşılık, bu rakam 1998 yılında 94 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Buna rağmen 1998 yılından sonra tekrar eski artış hızına ulaşılmıştır. 2002-2007 yılları arasında Türkiye’ye giren yabancı doğrudan yatırımlarda ciddi bir artış yaşanmıştır. 2007 yılında 22047 milyon dolarlık yabancı sermaye girişi ile Türkiye en fazla yabancı sermaye girişi olan ülkeler arasında ilk 30 içerisinde yer almaktadır. 2008 yılında yaşanan küresel krizin yarattığı belirsizlik ortamı tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de 2009 yılındaki yabancı sermaye girişinde azalışa neden olmuştur. 2017 yılında 10904 milyon \$ yabancı sermaye girişi ile Türkiye hala en fazla yabancı sermaye çeken ülkeler arasında ilk 30 içerisindeki yerini korumaktadır. 2018 yılının ilk yarısında ise toplam 3908 milyon \$ yabancı sermaye girişi olmuştur (Şekil 5).

Şekil 5: 1974-2017 Türkiye’de Yabancı Doğrudan Sermaye Girişi (Milyon \$)

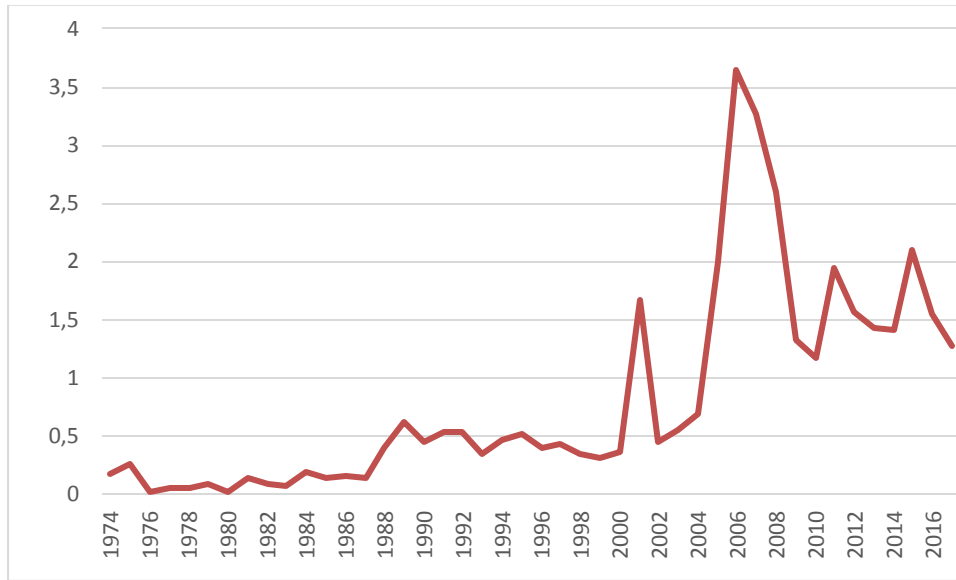

Kaynak: (Dünya Bankası)

Yabancı doğrudan yatırımların artışı beraberinde üretim, teknoloji ve rekabeti de arttırmaktadır. Böylece GSYH'nin dolaylı olarak da büyümenin artışına yol açmaktadır. yabancı doğrudan yatırımların 1974 ile 2000 yılları arasında %0.1 ile %0.5 arasında değişmesine karşılık 2001 yılında bu pay %1.6'ya ulaşmıştır. 2001 krizinin etkisiyle 2002 yılında tekrar 90'lı yıllardaki seviyesine düşen YDY/GSYH payı 2006 yılında artarak yüzde 3.5'in üzerinde gerçekleşmiştir. 2010-2017 yılları arasında yüzde 1 ile 2 arasında değişmekle beraber 2017 yılında %1.2 olarak gerçekleşmiştir (Şekil 6).

24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte Türkiye'nin liberalizasyon sürecine girmesi yabancı doğrudan yatırımların artışını desteklemiştir. Türkiye'de 1981 yılında faiz oranlarındaki kısıtlamaların kaldırılması ve 1984 yılında döviz alım-satımının serbestleştirilmesini, 1989 yılında kambiyo denetimlerinin tamamen kaldırılması izlemiş ve Türkiye'deki finans piyasası da uluslararası sermaye hareketliliğine dahil olmuştur (Kar ve Tatlısöz, 2008).

Şekil 6: 1974-2017 Yıllarında Yabancı Doğrudan Yatırımların GSYH'deki Payı

Kaynak: (Dünya Bankası)

4. Dış Borç Stoku

Etkin kullanılmaları takdirde bir kaynak unsuru olan dış borçlar gelişmekte olan ülkelerin finansman kısıtlarını kaldırarak yüksek büyüme hızına ulaşmalarına katkıda bulunmaktadır.

Alınan dış borçların yatırımlara aktarılmaması takdirde anapara ve faiz ödemelerinin ulusal gelir artışından fazla olmasına yol açacaktır. Bu durum ise, alınan dış borçları ödeyebilmek için tekrar borçlanma yoluna gidilmesine ve dış borç yükünün artmasına neden olacaktır (Çelik ve Direkçi, 2013).

Türkiye 1961 anayasasıyla birlikte bir kalkınma planı hazırlamıştır. Planlı bir döneme geçiş ile birlikte yurtiçi tasarruf eksikliğini gidermek amacıyla borçlanma yoluna gidilmiştir. Program kredileri, proje kredileri, borç ertelenmesi ve re-finansman yollarıyla dışarıya bağımlılığın azaltılması yolları denense de 1973-1974 yıllarında yaşanan petrol krizi nedeniyle başarıya ulaşamamıştır. Türkiye'nin petrol krizinden etkilenmesinin en önemli nedenlerinden birisi şüphesiz Türkiye'nin önemli bir petrol ihracatçısı olmasıdır. Türkiye'nin içinde bulunduğu dış borç krizi nedeniyle 1970'li yılların sonlarında üç ayrı borç erteleme anlaşması yapılmıştır. Borç ertelemeleri anlaşmalarıyla 5,5 milyar dolar borç ertelenmiştir. Bu dönemlerde özel sektör

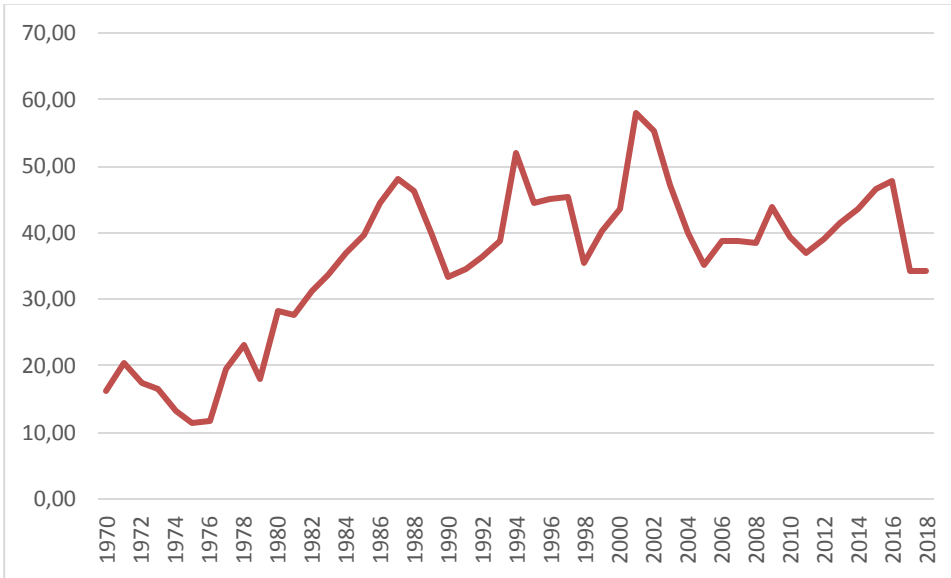

borçlarının da devlet borcu haline getirilmesi borç yükünün daha fazla artmasına neden olmuştur. 1980’li yıllarda benimsenen liberalizasyon anlayışıyla birlikte ithal ikameci politikalar yerine dışa dönük ve ihracatı teşvik eden sanayileşme politikası benimsenmeye başlamıştır. Bu politikalarla ithalatın liberalizasyonu, ihracatın teşviki ve kambiyo kurundaki serbestleşme hedeflenmiştir. İhracat teşvik edilerek Türkiye ekonomisinin dışa açılması sağlanacak böylece döviz darboğazları ve dış borç sorunlarında önemli gelişmeler kat edilecekti. İhracatın desteklenmesi politikasının yanında turizm ve işçi dövizini girişini teşvik edici politikalarda uygulanmaya başlanmıştır (Erkan vd., 2012).

1994 yılında uygulanan istikrar politikaları ile birlikte enflasyonun düşürülmesi ve kamu açıklarının azaltılması amaçlanmıştır. Bu sebeple, hükümet daraltıcı maliye politikası çerçevesinde kamu harcamalarını azaltmayı ve kamu gelirlerini arttırmayı hedeflemiştir. Benimsenen bu politikalar doğrultusunda 90’lı yıllarda dış borç stoku azalmaya başlamıştır. Bu dönemde dış borç stokundaki azalmanın bir diğer nedeni ise; dış borç servis ödemelerinin ağırlaşmasının hazineyi zor duruma düşürmesi sebebiyle dış borçlanmaya oldukça az miktarlarda başvurulmaya başlanmasıdır. Ancak, 1998-2000 yıllarında dünyada yaşanan krizlerin ihracat olanaklarını azaltması 1999 yılında IMF ile yapılan Stand-by anlaşması dış borçlanmada artışa neden olmuştur (Koyuncu ve Tekeli, 2010).

1970-2018 yılları arasında Türkiye’de dış borç stoku/GSMH oranına bakıldığında 1976 yılından 1987 yılına kadar (1979 yılı hariç) sürekli bir artış söz konusudur. 1990 yılından itibaren günümüze kadar dış borç stokunun GSMH’ye oranı %30 ile %50 arasında değişmektedir. Türkiye tarihinde en fazla dış borçla 2001 yılında karşılaşmıştır. Bu dönemde dış borç stoku GSMH’nin yarısından daha fazladır (%57,85). 2017 yılında Türkiye net dış borç stokunu/GSMH oranı 34,2 2018’in ilk ve ikinci çeyreğinde ise sırayla 34,4 ve 34,1 seviyesindedir (Şekil 7).

Şekil 7: Dış Borç Stoku/GSMH (%)

Kaynak: (Dünya Bankası)

5. İşsizlik

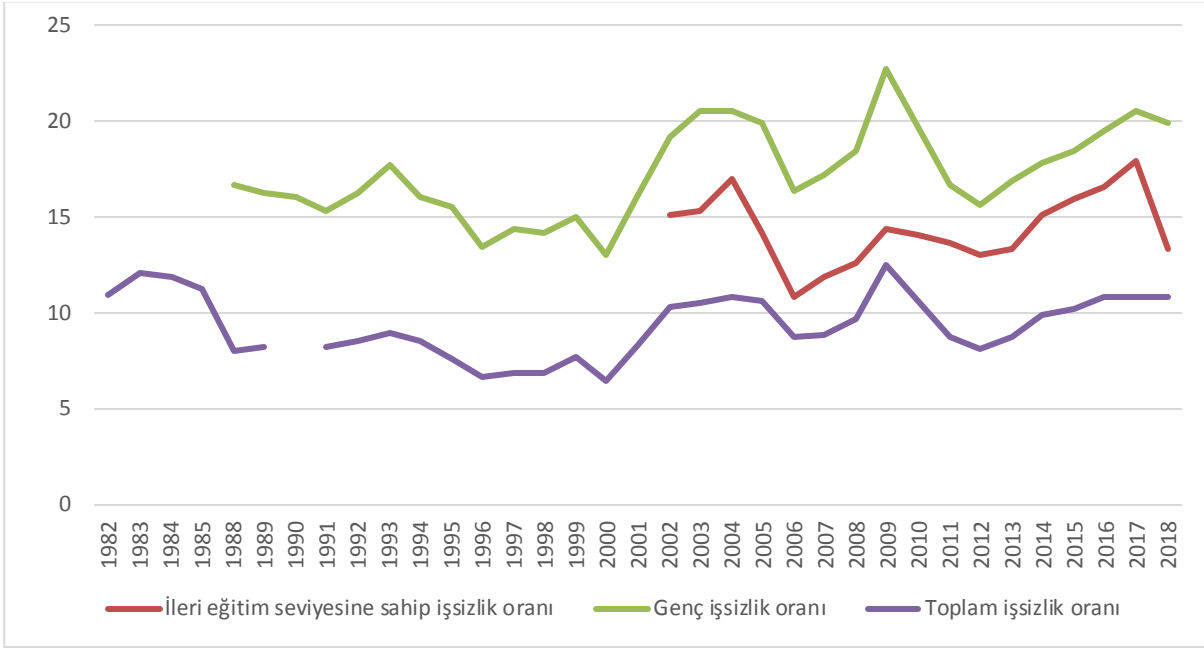
Finansal liberalizasyon akımlarının beraberinde getirdiği yeni üretim teknolojileri, enformasyon ve ulaşım teknolojilerinde hızlı değişim, her alanı saran sermaye akışkanlığı işgücü piyasasını da etkileyerek önemli değişimlere neden olmuştur. Teknolojik gelişmeler üretimde işgücünün payını azaltırken, nitelikli işgücü ihtiyacını arttırmıştır. Türkiye’de iş gücü piyasasında tarımsal istihdamın orantısız büyüklüğü sebebiyle oluşan emek arzının fazlalığına karşın emek talebinin yeterli düzeyde olmaması, işgücünün büyük çoğunluğunun genç ve niteliksiz olmasına ve toplam istihdam içerisindeki işgücünün düşük olmasına neden olmaktadır (Çondur ve Bölükbaş, 2014).

Beşinci kalkınma planında (1984-1989) işgücünün artırılması amacıyla; ekonomiyi dışa açılmasıyla ülkenin kaynak dağılımına uygun düşen iş kollarının geliştirilmesi, emek yoğun teknolojilerin kullanılması, kapasite kullanım oranlarının artırılması, yabancı sermaye girişinin artırılması, yabancı sermaye girişinin artırılması, konut yapımı ve bayındırlık projeleriyle istihdam olanaklarının artırılması gibi politikalar benimsenmiştir (Bekiroğlu, 2010).

Altıncı beş yıllık kalkınma planında (1990-1994) ise; yatırımlar teşvik edilerek girişimcilik ruhunun ortaya çıkması, küçük ve orta ölçekli teşebbüslerin desteklenmesi, nitelikli işgücünün teşvik edilmesi, mevcut işgücünün ise niteliğinin artırılması amaçlanmıştır. Yedinci beş yıllık kalkınma planında ise emek piyasasında esneklik getiren politikaların benimsenmesi yoluna gidilmiştir. Dokuzuncu beş yıllık kalkınma planında (2007-2013) istihdam odaklı sürdürülebilir bir büyüme modeli ile birlikte nitelikli insan yetiştirilmesi, istihdam olanaklarının artırılması, işsizliğin azaltılması ve işgücü piyasasının daha etkin hale getirilmesi benimsenmiştir (Bekiroğlu, 2010).

İşsizlik Türk ekonomisinde önemli bir sorun olma özelliğini günümüzde de sürdürmektedir. İşsizlik; bir ekonomide çalışma isteği olduğu halde iş bulamayanların olmasıdır. Toplam işgücü içinde yer alan işsizler ise işsizlik oranını verir. 15-24 yaş arası genç işsizlik oranı 2000’li yıllarda %10 seviyesinden daha aşağılarda gerçekleşmemiştir. İleri eğitim seviyesine sahip toplam işgücü içerisindeki işsizler ise %10-17 arasında değişmektedir. 2018 yılının ilk yarısında toplam işsizlik oranının %10, genç işsizlik oranının %19,90, ileri eğitim seviyesine sahip işsizlik oranının ise 13,30’dur (Şekil 8).

Dünya bankası verilerine göre; tüm dünyada ise 2017 yılında toplam işsizlik oranının %5 genç işsizlik oranının %13’tür. ABD’de ise 2017 yılında toplam işsizlik oranı, genç işsizlik oranı ve ileri eğitim seviyesine sahip işsizlik oranı sırasıyla %4, %9 ve %2 olarak gerçekleşmiştir. OECD ülkelerinde toplam işsizlik oranı, genç işsizlik oranı ve ileri eğitim seviyesine sahip işsizlik oranları sırasıyla %5, %12 ve %7 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 8: İşsizlik Oranları

Kaynak: (TÜİK ve Dünya Bankası)

6. Cari İşlemler Dengesi

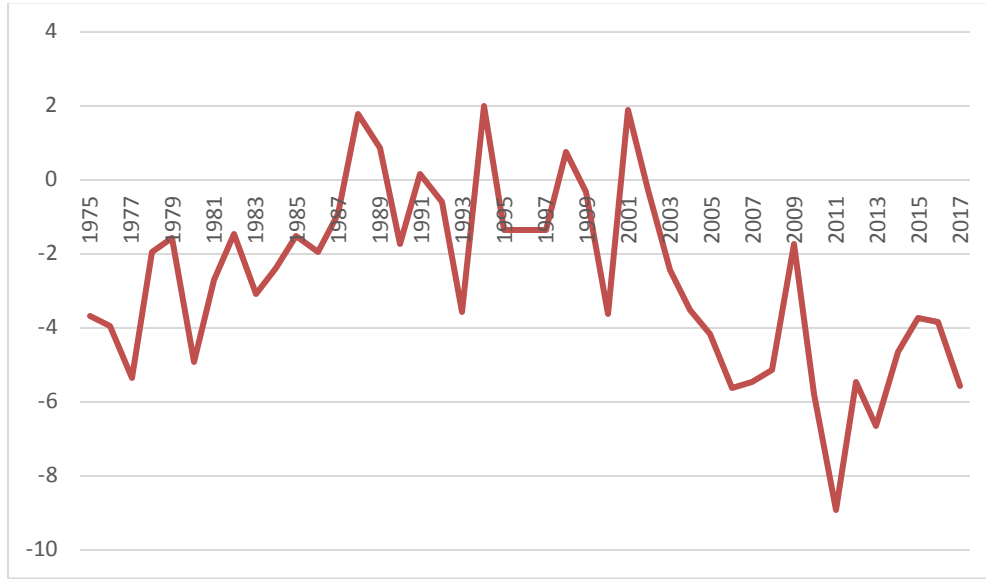
Cari işlemler dengesini de içerisinde bulunduran ödemeler dengesi bilançosu söz konusu ülkenin dış ekonomik ilişkileri hakkında bilgi vermektedir. Ödemeler dengesi bilançosunda cari işlemler hesabı, sermaye hesabı, rezervler, net hata noksan hesabı yer almaktadır. Cari işlemler hesabı ise ülkenin mal ve hizmet ticaretini göstermektedir. Mal ithalatı veya faiz ödemeleri yoluyla ülkeden çıkan döviz miktarı ile mal ve hizmet ihracatı veya faiz gelirleri yoluyla ülkeye giren döviz miktarı arasındaki fark cari işlemler dengesini oluşturmaktadır. Döviz girişinin döviz çıkışından fazla olması cari fazlaya neden olurken; döviz girişinin döviz çıkışından az olması cari açığa neden olmaktadır. Bu açık ise genellikle yatırım yoluyla finanse edilmektedir. Yatırımlar ise sermaye hesabı başlığı altında gösterilmektedir. Sermaye hesabının cari işlemler hesabını karşılamadığı durumlarda rezervler hesabından mahsup edilmektedir. Bu durumda cari işlemler hesabı, sermaye ve finans hesabı ile rezervlerden karşılanan tutarın toplamına eşit olmaktadır (Yüksel, 2016).

1970’lerin sonlarına kadar gelişmekte olan ülkelerin hem ithalatın hem de ihracatın talep fiyat esnekliğinin düşük olması Marshall-Lerner koşulunun sağlandığı varsayımı altında büyük oranda devalüasyon uygulanmasını gerektirmektedir. Bu sebeple dış ticaret ve cari işlemler açıkları için iyimser olmayan görüşler mevcuttu. Gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik durum ihracatı sınırladığı ve ithalat kapasitesini yüksek tuttuğu görüşü Amerika ve Asya ülkelerindeki iktisatçılar tarafından benimsenmekteydi. Bu sebeple cari açığı düşürmek amacıyla yapısal reformlar gerekmektedir. Bu reformlarla gerçekleştirilecek ithal ikamesi yoluyla sağlanabilecek sanayileşme sonucunda ithalat azalacak, ihracat ise yükselecekti (Uygur, 2012).

Ekonominin dışa açılmasıyla cari açığın en önemli nedenlerinden biri de petrol fiyatlarındaki artış olmuştur. 1994 yılında yaşanan kriz ile birlikte Türk lirasının dolar karşısında değer kaybetmesi sonucunda ihracat artmıştır. Burum cari işlemler dengesinde artışa neden olsa da 1997 yılında Güneydoğu Asya’da, 1998 yılında Rusya’da meydana gelen ekonomik kriz Türkiye’nin de cari işlemler dengesinde azalışa yol açmıştır. 2000 yılında yaşanan canlanma sonucunda ihracatta meydana gelen artış ithalatta meydana gelen artışın çok aşağısında kaldığı için cari işlemler

hesabında yine bir açık söz konusu olmaktadır. 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sonucunda Türk lirasının değer kaybetmesi ihracatta artışa yol açmış ve ülke cari fazla vermiştir. 2003-2017 yılları arasında dünya ticaret hacmindeki artış Türkiye'nin de ihracat rakamlarını etkileyerek cari işlemler hesabında artışlara neden olmuştur. Fakat günümüzde de cari hesaptaki açığın en önemli nedeni Türkiye'nin enerjide dışa bağımlı ülke konumunda olmasıdır. Petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar Türkiye'nin dış ticaret hacmini önemli ölçüde etkilemektedir. 2008 yılında Amerika'da başlayan kriz sonucunda enerji fiyatlarındaki düşüş Türkiye'de cari işlemler açığının azalmasını sağlamıştır. Fakat tüketim alışkanlıklarının ithal mallara doğru kayması ekonomik anlamda büyümeyi sağlasa da yüksek cari işlemler açıklarına neden olmaktadır (Yüksel, 2016).

Şekil 9: 1975-2017 Cari İşlemler Hesabı Dengesi (% GSYH)

Kaynak: (Dünya Bankası)

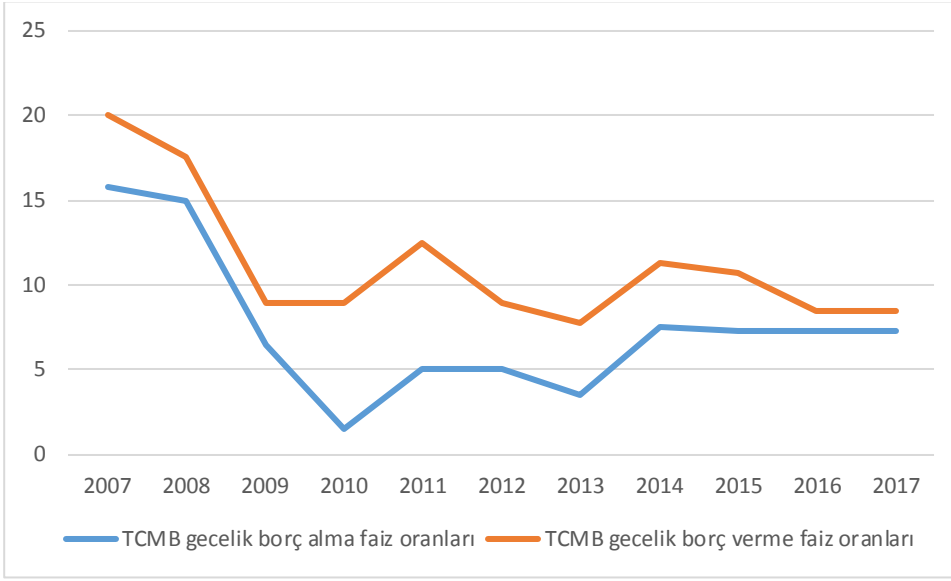
7. Faiz Oranları

TCMB, makro ekonomide finansal istikrarsızlığı sınırlandırmak amacıyla iki ara hedef belirlemiştir. Bunlar: Kısa vadeli sermaye girişlerini sınırlandırmak ve kredi genişlemesini yavaşlatmak. TCMB, asıl ana hedefi olan fiyat istikrarından ödün vermeden finansal istikrarı sağlayabilmek amacıyla politika faizi ile birlikte zorunlu karşılıklar ve faiz koridorunu (gecelik borç verme ve borç alma arasındaki fark) aktif para politikası olarak kullanmaya başlamıştır.

TCMB, fiyat istikrarı ile birlikte finansal istikrarında gözetilmesi kapsamındaki ilk politika adımlarını 2011 yılının Nisan ayında çıkış stratejisi adıyla açıklamıştır. Küresel krizi döneminde alınan önlemlerin normleştirilmesi olarak tanımlanabilen çıkış stratejisi gecelik piyasadaki faiz koridorunun daha aktif kullanılmasına olanak tanımıştır (Başçı ve Kara, 2011).

2010 yılında borç verme ve borç alma faizi arasındaki fark genişletilerek para piyasalarında kısa vadeli faizlerdeki değişimin konjoktüre göre belirlenmesine olanak tanıyan bir operasyonel çerçeve belirlenmiştir. Böylece, kısa vadeli faizlerin ortalama getirisinin düşürülmesi ve oynaklığın arttırılması yoluyla spekülatif pozisyonların risk oranının azaltılarak kısa vadeli sermaye girişlerinin caydırılması hedeflenmiştir.

Şekil 10: TCMB’nin Ortalama Gecelik Borç Alma ve Borç Verme Faiz Oranları

Kaynak: (Hazine ve Maliye Bakanlığı Aylık Ekonomik Göstergeler Raporu)

8. Sonuç

Türk ekonomi tarihi bir dizi problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu problemlerden en önemlileri içerisinde yaralan 1994 krizi sonrasında Türkiye tarihinde olabilecek en yüksek enflasyon oranıyla karşılaşmıştır. 2000 yılı Kasım ayında ve 2001 yılında yaşanan krizin etkisiyle ekonomide oluşan istikrarsızlığı gidermek amacıyla IMF ile imzalanan stand-by anlaşması sonucunda enflasyon ılımlı düzeylere indirilmeye başlanmıştır. Merkez bankasıyla belirlenen açık enflasyon hedefi de enflasyonu düşürmekte başarılı olmuştur.

Yabancı doğrudan yatırımların GSYH’deki payı artarak 2007 yılında Türkiye yabancı doğrudan yatırımları çeken ilk 30 ülke içerisinde yer almaktadır. Türkiye 2017 ve 2018 yıllarında da ilk 30 içerisindeki yerini korumaktadır. Hazine bakanlığından elde edilen verilere göre 2018 yılının ilk yarısında Türkiye’ye 3908 milyon \$ yabancı sermaye girişi olmuştur.

Türkiye’nin önemli bir sorunu olan dış borçlar verimli kullanıldıkları takdirde hedeflenen büyüme rakamlarına ulaşmada bir araç olarak kullanılabilir. Ek bir kaynak olarak etkin bir şekilde kullanıldıklarında yatırımları ve büyümeyi hızlandırmaktadır. Fakat Türkiye tarihinde dış borçların önemli bir sorun haline gelmesi sonucunda birçok kez borç erteleme yoluna gidilmiştir.

İşsizlik ise Türkiye’nin bir başka sorunudur. Özellikle genç işgücü içerisindeki işsizlerinin oranının bir hayli fazla olduğu gözlemlenmiştir. Toplam işsizlik, genç işsizlik ve ileri eğitim seviyesine sahip işsizlik oranlarında yıllar itibariyle dalgalanmalar yaşansa da önemli bir gelişme kat edilmediği tespit edilmiştir. Tüm dünyada 2017 yılında toplam işsizlik oranı %5, genç işsizlik oranı %13 iken Türkiye’de 2018 yılında işsizlik oranı %11.1, genç işsizlik oranı %11.4 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye’nin dış ekonomik ilişkileri açısından önemli bir gösterge olan cari işlemler dengesinde genel olarak açıkların yaşandığı tespit edilmiştir. Fakat bu açıkların ılımlı düzeylere getirilmesi amacıyla başvurulan ithal ikameci politikalar kısmen başarılı olmuştur. Ancak Türkiye’nin enerji mallarında dışa bağımlı ülke olması, petrol fiyatlarındaki dalgalanma, liberalizasyon hareketleri, ithal mal tüketimindeki artışlar cari açıklara sebep olmaktadır.

Kaynakça

- Bekiroğlu, C. (2010). *Türkiye’de işsizlik sorununun çözümlenmesinde uygulanan ekonomi politikalarının analizi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çelik, S. & Direkçi, B. T. (2013). Türkiye’de 2001 krizi öncesi ve sonrası dönemler için dış borç ekonomik büyüme ilişkisi. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(3), 111 - 135.
- Çondur, F., & Bölükbaş, M. (2014). Türkiye’de işgücü piyasası ve genç işsizlik-büyüme ilişkisi üzerine bir inceleme. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(2), 77 - 93.
- Erkan, Ç., Tutar, E., Tutar, F., & Eren, V. M. (2012). Türkiye’nin dış borçlarının analizi (1980-2012). *International Conference on Eurasian Economies*, <http://www.eecon.info/papers/483.pdf>, Erişim Tarihi: 05.01.2019.
- Eroğlu, Ö. (2002). *Türkiye ekonomisi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- <http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, Erişim Tarihi: 25.12.2018.
- <https://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=DT.DOD.DECT.CD&country=>, Erişim Tarihi: 28.12.2018.
- <https://evds2.tcmb.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 28.12.2018.
- Kar, M., & Tatlısöz, F. (2008). Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye hareketlerini belirleyen faktörlerin ekonometrik analizi. *KMU İİBF Dergisi*, 1, 10 - 14.
- Kaymak, H. (2005). Yabancı doğrudan yatırımları artırmak için teşvikler gerekli ve/veya yeterli mi? *Maliye Dergisi*, 149, 74 - 104.
- Koyuncu, F. T., & Tekeli, S. (2010). 1990 sonrası dönemde Türkiye’de dış borç stoku üzerinde etkili olan ekonomik faktörlerin analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 123 - 130.
- Köse, Z. (2016). Türkiye ekonomisinde 2003-2014 döneminde ekonomik büyüme işsizlik ve enflasyon ilişkisi. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 58 - 75.
- Parasız, İ. (1997). *Modern büyüme teorileri-dinamik makroekonomiye giriş*. Bursa: Ezgi Yayınevi.
- Şahin, H. (2007). *Türkiye ekonomisi* (9. Baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi.
- T.C Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2018). *Aylık ekonomik göstergeler*. Kasım.
- Uygur, E. (2012). Türkiye’de cari açık tartışması (No.2012/25). *Discussion Paper, Turkish Economic Association*.
- Yüksel, S. (2016). Türkiye’de cari işlemler açığının belirleyicileri: Mars yöntemi ile bir inceleme. *Bankacılar Dergisi*, 96(27), 102 - 121.

DÖVİZ KURU, DIŞ TİCARET YOKSULLUK İLİŞKİSİ: AFGANİSTAN ÖRNEĞİ*

Sanaullah SANJAR¹
Mehmet ŞENGÜR²

Öz

Bu çalışmada, ülke ekonomileri için en önemli makroekonomik göstergelerden olan döviz kuru, dış ticaret ve yoksulluk kavramları ele alınmıştır. Çalışmanın temel amacı Afganistan için döviz kuru, dış ticaret ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi incelemektir. Afganistan'a ait 2006-2016 yılları arası çeyrek dönem; döviz kuru, ihracat, ithalat, reel GDP büyüme oranı ve insani gelişme endeksi verileri kullanılarak ARDL sınır testi yöntemi ile uzun ve kısa dönem analizi yapılmıştır. Uzun dönem analizi sonucu ihracat ve döviz kuru arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu, insani gelişme endeksi ve büyüme göstergesinin dövizkuru ile pozitif ve anlamlı bir ilişki sergilediği ve ithalat değişkeni ile döviz kuru arasında uzun dönemde herhangi bir ilişkinin olmadığı görülmüştür. Kısa dönemde sadece insani gelişme endeksi ile döviz kuru arasında negatif bir ilişkinin olduğu ve diğer üç açıklayıcı değişken ile döviz kuru arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Döviz Kuru, Dış Ticaret, Yoksulluk, Afganistan, ARDL sınır testi.

JEL Kodları: F3, F4, I3, Q11.

THE RELATIONSHIP BETWEEN EXCHANGE RATE, FOREIGN TRADE AND POVERTY: THE CASE OF AFGHANISTAN

Abstract

The concepts of exchange rate, foreign trade and poverty, which are among the most important macroeconomic indicators in a country economy, are discussed in this study. The main objective of this study is to examine the relationship between exchange rate, foreign trade and poverty variables in Afghanistan. Long and short term analysis were performed between the period of 2006-2016 for Afghanistan by ARDL boundary test method using quarter period data of exchange rate, export, import, real GDP growth rate and human development index data. There is negative and statistically significant relationship between export and exchange rate, positive and significant relationship of human development index and growth indicator with the exchange rate and there is no long-term relationship between the import variable and the Exchange. There is a negative relationship just between in the short term analysis there is just a negative relationship between the human development index and the exchange rate and there is no relationship between the other three explanatory variables with the exchange rate.

Keywords: Exchange Rate, Foreign Trade, Poverty, Afghanistan, ARDL bounds test.

JEL Codes: F3, F4, I3, Q11.

* Bu çalışma 28.12.2018 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında kabul edilen Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

¹ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID 0000-0002-8238-4532.

² Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, ORCID 0000-0002-2173-9977.

Sorumlu Yazar (Corresponding Author): msengur@ogu.edu.tr

Başvuru Tarihi (Received): 11.05.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 11.10.2019

Giriş

Günümüzdeki dünyada insanlar tüm ihtiyaçlarını para ile değer biçebildikleri ve para ile karşılayabildikleri için WB(dünya bankası) gibi bazı kuruluşlar tarafından yoksulluk daha çok parasal gelir açısından tanımlanmaktadır. WB'nin 2011 yılı fiyatlarıyla belirlediği tanıma göre günlük geliri 1.90\$'dan az olan insanların aşırı yoksullukta yaşadığı ve günlük geliri 3.10\$'dan düşük olan insanların ise ortalama yoksul olduğu belirtilmektedir (<http://www.worldbank.org>).

Toplumsal bir olgu olan yoksulluk kavramı toplumların algısına ve sosyo-ekonomik durumuna göre farklı algılanmasına rağmen yoksulluk kelimesi duyulunca her bireyin aklına sefalet, açlık, yokluk, hayatta kalabilmek için sürekli mücadele gibi durumlar gelmektedir (Ak, 2016). Bundan dolayı bu algılardan yola çıkarak genel bir şekilde yoksulluğu insanların hayatını sürdürebilmesi için gereken malzeme ve ihtiyaçların sağlanamaması durumu olarak tanımlayabiliriz, bu probleme maruz kalan insanlara ise yoksul denilmektedir. Gelir, yaş, cinsiyet, ekonomik büyüme, enflasyon, küreselleşme dış ticaret, döviz kuru, eğitim seviyesi gibi yoksulluk üzerinde doğrudan ya da dolaylı şekilde etkili olan birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler ve etkileri ülkeden ülkeye hatta bazen aynı ülke içerisindeki bölgeden bölgeye göre bile farklılaşmaktadır.

Küreselleşme ve serbest dış ticarete karşı görüşler ise uluslararası dev firmaların serbest ticaretten yararlanarak gelişmekte olan ülkelerdeki zayıf teknolojiye sahip küçük kapasiteli üretim sektörlerini rekabet ortamında yenerek tüm piyasaları kendilerine yönelteceği ve böylece zayıf ekonomileri ithalata bağlı kılarak ülkede işsizliğin, eşitsizliğin ve yoksulluğun daha da derinleşmesine neden olacağını savunurlar.

Bir ülkenin para birimindeki değerlenme (döviz kurundaki düşüş) o ülkede ithalatı teşvik ederken, o ülkenin para biriminin değer kaybetmesi (döviz kurundaki yükseliş) ise ülkenin ihracatını teşvik etmektedir. Bundan dolayı dış ticaret dengesini sağlamak için döviz kurundaki dalgalanmalar önemli bir etken konumundadır. Ancak döviz kurundaki aşırı belirsizlik ve dalgalanmalar çeşitli krizlere yol açabildiği için ülkelerde döviz kuru dalgalanmaları merkez bankası tarafından farklı doğrudan ve dolaylı müdahalelerle kontrol edilerek kurdaki aşırı dalgalanmalar engellenmektedir.

Yoksulluk, döviz kuru ve dış ticaret birbirini pozitif ya da negatif yönde etkileyen kavramlardır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için döviz kuru ve dış ticaret yoksulluk üzerinde önemli etkilere sahiptir. Bu çalışmada öncelikle Afganistan'da döviz kuru, dış ticaret ve yoksulluk ilişkisi tarihsel süreç çerçevesinde açıklanmıştır. Daha sonra konu ile ilgili literatür incelenerek ilgili olanlar aktarılmıştır. Son kısımda ise Afganistan'da döviz kuru, dış ticaret ve yoksulluk ilişkisi kurulan modeller ile ampirik olarak incelenmiştir.

1. Afganistan'da Döviz Kuru, Dış Ticaret ve Yoksulluk

Afganistan'da uzun süre istikrarsızlık ve çatışmalardan sonra 2002 yılında yeni hükümetin kurulması ile nispi ekonomik ve siyasal istikrar sağlanmıştır. Yeni sistemde ülkenin ekonomik sistemi piyasa ekonomisi olarak belirlenmiş ve bu kapsamda Ekim-2002 tarihinde ülkede parasal reform yapılmıştır. Ülkedeki nispi istikrar ve yeni para birimleri ile döviz kurundaki aşırı dalgalanmalar istikrar bulmuş ve 1\$=43AF olarak döviz kuru belirlenmiştir (Ahsan, 2011). Afganistan'da üretim ve ihracatın gelişmediği için ülke ekonomisi tüketici bir ülke konumundadır. Bundan dolayı hep dış ticaretin açık vermekte, bu açığı kapatabilmek ve döviz kurunu kontrol etmek için Afganistan merkez bankası dış yardımlardan ve özel bankalardan elde ettiği dövizlerden yaklaşık 30 milyon ABD doları civarındaki döviz haftada bir kez Kabil döviz piyasasında kayıtlı sarraflara ve ticari bankalara satmaktadır. Bu yöntemle 2002- 2014 yılı arasında döviz kurunu ortalama 1\$=50AF civarında sabit tutabilmiş olsa da ondan sonraki yıllarda dış yardımların azalışı sonucu döviz kuru artmaktadır (DAB, 2006).

Afganistan'da enflasyon 2002-2017 dönemi arasında ortalama %4.03 oranı civarındadır. Bu dönemde en yüksek enflasyon 2013 yılında %13,97 oranıyla gerçekleşmişken en düşük enflasyon oranı ise 2009 yılında %-18.39 oranıyla gerçekleşmiştir (tradingeconomics.com). Böylece bu dönemde işsizlik ve yoksulluk oranı ortalama %40 civarında seyir izlemiştir. Ülkenin üretimini genellikle tarımsal ürünler oluşturması ve tarım sektörünün de diğer sektörler gibi gelişmemesi sonucu yoğun olarak işsiz ve yoksul nüfus kırsal kesimde yaşamaktadır (CSO, 2014). Afganistan'da izlenen para politikası dış yardımlardan yararlanarak ancak döviz kurundaki değişimi kontrol edebilmiştir. Ama kurdaki değişimin işsizlik ve yoksulluğun azalmasında etkili olmadığı görülmektedir.

Afganistan'ın ihracatı genellikle tarımsal ürünler, hayvancılık ve madencilik sektörlerine dayanmaktadır. Ülkede madencilik, tarım ve hayvancılık sektörlerinin geleneksel bir şekilde faaliyet etmesi, teknoloji ve sanayi sektörünün de gelişmemesi sonucu uzun yıllardan beri dış ticaret ithalat ağırlıklı gerçekleşmektedir. Afganistan'da iş imkânı sağlayabilen yerli üretimin gelişmemesi bir yandan işsizlik ve yoksulluğa neden olurken diğer yandan dış ticaretin açık vermesine ve ülke ekonomisinin ithalata bağımlı olmasına neden olmaktadır (Habibyar, 2014).

Afganistan'da 2002 yılından itibaren piyasa ekonomi sistemi uygulanmaya başlamıştır. Bu ekonomik sistem kapsamında Afgan hükümeti ülkede yatırımların ve özel sektörün teşvik edilmesi ve yerli üretimin çoğalması için tüm eksikliklerin giderilmesini ve güvenli bir faaliyet ortamının oluşturulmasını taahhüt etmiştir. Bu dönemde Afgan hükümeti tarafından ülke ekonomisine dair yapılan taahhütlerin gerçekleşmesi, güvenlik, istikrar, ekonomik büyüme ve gelişmenin sağlanması için milyarlarca dolar uluslararası güçler ve kuruluşlar tarafından Afganistan'a yardım amaçlı verilmiştir. Ülkedeki zayıf merkezi yönetim, yolsuzluk ve terör sorunu gibi nedenlerden dolayı yardımların büyük bir kısmı üst düzey etkililer tarafından ihtilâs edilmiştir. Bundan ötürü ülkede yerli üretimin çoğalması ve özel sektörün teşvik edilmesi, işsizliğin ve yoksulluğun azalması için devlet tarafından yapılması gereken yatırımlar ve destekler yeterli bir şekilde yapılamamıştır (Hazm, 2016). Tüm bu olumsuzlukların sonucu olarak ülkede dış ticaretin açığı giderek büyüdüğü gibi işsizlik ve yoksulluk problemleri de derinleşerek çoğalmaktadır.

2. Literatür

Literatürde döviz kuru, dış ticaret ve yoksulluk ilişkisini doğrudan incelemiş çalışmalar bulunmamaktadır. Daha çok döviz kuru dış ticaret arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bu durumu bizim çalışmamızın yapılan diğer araştırmalardan farklılaşan bir yönünü oluşturmaktadır. Döviz kuru ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi belirlemek için dünya genelinde farklı çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmaların bazıları döviz kuru ve dış ticaret değişkenleri arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu ispatlamış ve diğer bazıları ise bu iki makroekonomik değişken arasında ilişkinin olmadığını tespit etmişlerdir. Döviz kuru dış ticaret ilişkisini araştıran ampirik çalışmaların bir kısmı şu şekildedir:

Aristoteles (2001) çalışmasında 1889–1999 dönemi verilerini kullanarak döviz kurlarındaki dalgalanmaların ve döviz kuru rejimlerinin İngiltere'nin ABD'ye ihracatındaki etkisini incelemiştir. Bu çalışmada yapılan analizler sonucu her iki parametrenin de ihracat üzerine etkisinin olmadığı saptanmıştır.

Karagöz ve Doğan (2005), 1995-2004 dönemi aylık veri kullanarak Türkiye için döviz kuru ve dış ticaret ilişkisini araştırmışlar. Bu çalışma sonucunda belirlenen dönem için zaman serisi analizi yaparak döviz kuru ve ihracat-ithalat arasında bir ekonometrik ilişki bulamamışlar ve sadece 2001 yılında yapılan devalüasyon etkisini anlamlı bulmuşlardır. Kemal ve Qadir (2005), reel döviz kuru oynaklıklarının ihracat ve ithalat ile ilişkisini incelemek için Pakistan'ın Ekim 1981- Ocak 2003 dönemi arası aylık döviz kuru, ihracat ve ithalat değeri verilerini kullanarak Engle-Granger ve hata düzeltme yaklaşımları ile değişkenler arasında uzun ve kısa dönem analizi yapmışlar. Uzun dönemde değişkenler arasında bir ilişkinin olduğunu ki bu ilişki reel döviz kuru ve ihracat arasında

negatif, reel döviz kuru ve ithalat arasında ise pozitif olarak gözükmektedir. Kısa dönem analizleri ise döviz kurunda meydana gelen ani şoklara ithalatın karşılık gösterdiğini ve ihracatın ise herhangi bir tepki göstermediğini saptamaktadır.

Yamak ve Korkmaz (2005), çalışmalarında reel döviz kuru değişimlerinin Türk dış ticaret dengesi üzerindeki etkilerini bulmaya çalışmışlar. Bu çalışmada analizler sonucu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulamamışlar, kısa dönemde ise reel döviz kuru ve ticari denge arasındaki ilişkinin temel olarak sermaye malları ticareti tarafından belirlendiği sonucuna varmışlardır. Barışık ve Demircioğlu (2006), 1980-2001 dönemini kapsayan Türkiye için Granger nedensellik analizi kullanarak yaptıkları çalışmalarında Türkiye’de belirlenen dönem içerisinde döviz kuru rejimi ve ihracat- ithalat arasında zayıf bir ilişkinin olduğunu ispatlamışlardır.

Huang vd. (2007) yaptıkları çalışmada Çin’de ticaret serbestleşmesinin tarım sektörü ve yoksulluk üzerindeki etkisini bulmaya çalışmışlar. Çalışmadaki analizler sonucu Çin’de ticaret serbestleşmesinin tarım sektörünü daha çok olumlu etkilediği gözükmektedir. Böylece ülkede tarımsal ticaretin serbestleşmesi hane halkı gelir düzeyinin yükselmesine ve yoksulluğun azalmasına neden olduğu görülmüştür. Wong ve Tang (2008), Malezya’nın elektronik eşya ihracatı üzerinde döviz kuru dalgalanmalarının etkisini incelemek amacı ile yaptıkları çalışmada Malezya’daki elektronik malzeme ihraç eden beş büyük şirketin 1990-2001 dönemi çeyrek dönemli verilerini kullanarak ARDL modeli yardımı ile eşbütünlük testi yapmışlar. Analiz sonuçları ise kısa ve uzun dönemde dış gelir ve fiyatların ihracata talep miktarını belirlemede önemli olduğunu ve döviz kuru oynaklıklarının Malezya’daki elektronik malzemeleri ihracatını ters etkilediği düşüncesini savunmaktadır.

Cervantes-Godoy ve Dewbre (2010) tarafından yapılan çalışmada 25 gelişmekte olan ülkede tarım sektörünün yoksulluğun azalmasındaki ekonomik önemini bulmak için bir regresyon analizi yapılmıştır. Bu çalışmada işçilerin tarımsal geliri, tarım sektörü dışındaki geliri ve kişi başına düşen gelirin yoksulluk üzerindeki etkisi incelenmiştir. Regresyon analizi sonucu ekonomik büyüme ve özellikle tarım sektöründeki büyümenin yoksulluğun azalmasında önemli bir katkı sağladığı görülmüştür. Petrovic ve Gligoric (2010), Sırbistan’da döviz kuru ve dış ticaret bilançosu ilişkisini incelemek için Ocak 2002-Eylül 2007 dönemi aylık ticaret bilançosu, reel efektif döviz kuru ve GSYİH verilerini kullanarak Johansen ve ARDL yaklaşımı ile yaptıkları analizler sonucu reel döviz kurundaki bir düşüşün uzun dönemde ticaret bilançosunun yükselmesini sağlamaktadır. Senanayake ve Abdulhusain (2010), Sri Lanka ve Çin arasında ticaret üzerindeki döviz kuru dalgalanmalarının etkisini bulmak için yaptıkları çalışmada 1993-2007 çeyrek dönemi Sri Lanka ve Çin arasındaki toplam ihracat, ithalat ve çift taraflı döviz kurundaki değişiklikler ve gelirdeki değişim verilerini kullanarak bir regresyon analizi yapmışlar. Bu analizler sonucu iki ülkedeki döviz kuru dalgalanmalarının ticaret üzerinde aktif rol oynadığını ve gelirdeki büyüme değişikliklerinin toplam ihracat ve ithalatı belirlemede çok etkili olmadığını göstermektedir. Bu çalışmada yapılan analizler sonucu bir bütün olarak, döviz kuru oynaklıklarının iki ülke arasındaki toplam ticareti, sektörel ticaretten daha çok etkilediğini göstermektedir.

Hepaktan ve Çınar (2011), Türkiye’de uygulanan döviz kuru sistemlerinin dış ticaret ile ilişkisi adı altında yaptıkları çalışmada Granger nedensellik testinden yararlanarak dış ticaret dengesini sağlamada döviz kuru politikalarının etkin olmadığı sonucuna ulaşmışlar.

Aftab vd., (2012), Pakistan’ın sektörel ihracatı üzerinde döviz kuru oynaklıklarının etkisini incelemek için 2003-2010 dönemi çeyrek yıl verilerinden yararlanarak zaman serisi ve GARCH modeli analizi yapmışlar, sonuç olarak belirtilen dönemde Pakistan’ın sektörel ihracatını döviz kuru değişimlerinden olumsuz etkilendiğini ve göreceli fiyatı ise dış gelirden olumlu etkilendiğini göstermektedir. Malik ve Chaudhary (2012), yaptığı çalışmada Pakistan’ın en çok ithal ettiği altı Asya ülkesi (Çin, Japonya, Suudi Arabistan, Malezya, Singapur ve Endonezya) ile ticaretini etkileyen faktörleri bulmak için kullandığı yerçekimi modeli ve panel veri analizi sonuçlarına göre

seçilen Asya ülkelerindeki gelir düzeyi, dış açıklık düzeyi ve döviz kuru Pakistan'ın ithalatını etkilemektedir. Böylece ülke içindeki transit ve otoyolların yeterli olmadığı da ithalatı olumsuz etkileyen unsurlardan biri olarak belirlenmiştir. Soleyman ve Chua (2012), döviz kuru oynaklıklarının Malezya ve en büyük ticaret partneri olan Çin arasındaki endüstriyel ticaret üzerindeki etkisini incelemek için yaptıkları çalışmada 1985-2010 döneminde Malezya ve Çin arasındaki ticarete faaliyet eden 151 ithalat ve 24 ihracat endüstrisine yer verilmiştir. Çalışma sonuçlarına göre kısa dönemde döviz kuru dalgalanmaları seçilen endüstrilerin bir büyük kısmını etkilemektedir uzun dönemde ise döviz kuru oynaklıkları değişkenlerin bir küçük kısmını etkilediğini göstermektedir. Genel olarak döviz kurundaki kararsızlıkların bu iki ülke arasındaki seçilen ticaret endüstrilerini belirlenen dönemde pozitif etkilediğini söyleyebiliriz. Saqib ve Sena (2012), Pakistan'daki döviz kuru oynaklıklarının ihracat değeri üzerindeki etkisini bulmak için 1981-2010 dönemi verileri üzerinde bir zaman serisi analizi yapmışlar. Çalışma sonuçlarına göre belirtilen dönemde reel döviz kuru ihracat değerini ters etkilemektedir ve ithalat ise ihracat değeri ile doğrudan bir ilişki içinde olup ihracat değerini olumlu etkilemektedir. Bu araştırmaya göre bütçe açığını kapatmak için ithalatı azaltmaktansa ihracatı çoğaltmalıdır.

Grier ve Smallwood (2013), seçilmiş sekiz gelişmiş ve 19 az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerdeki döviz kuru ve dış ticaret ilişkisini bulmak için 1973-2007 dönemi aylık verilerini kullanarak çoklu değişken GARCH modeli ile analiz yapmıştır. Bu analizlerin sonucuna göre seçilmiş gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda reel döviz kurundaki oynaklıkların dış ticareti olumsuz etkilediği ve yerli paranın değer kazanmasına neden olduğu saptanmıştır. Ferebahş (2013), İran'da döviz kuru ve dış ticaret ilişkisini incelemek amacı ile yaptığı çalışmada 1971-2010 dönemi verilerinden yararlanarak hata düzeltme modeli uygulaması sonucunda dış ticaret ve döviz kuru arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur. Ncube vd. (2013) yaptıkları çalışmada Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da eşitsizlik, ekonomik büyüme ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi incelemişler. Bu çalışmada 1985-2009 dönemi verileri kullanılmıştır. Çalışma sonucu seçilen bölgede gelir eşitsizliğinin ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği ve yoksulluğun çoğalmasına neden olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada döviz kuru, devlet harcamaları, enflasyon ve temel eğitim harcamaları negatif bir şekilde ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Yerli yatırımlar, kentleşme, altyapı yatırımlarının gelişmesi ise ekonomik büyümeyi pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Çalışmaya göre seçilen bölgede doğrudan dış yatırımlar, nüfus sayısındaki artış ve enflasyon oranı yoksulluğun çoğalmasına, yerli yatırımlar, ticaret açıklığı, döviz kuru, kişi başına düşen gelir ve Petrol gelirleri ise yoksulluğun azalmasına neden olmaktadır.

Simakova (2014) Çek Cumhuriyetindeki ticaret akışları üzerinde döviz kuru etkisini bulmak için yaptığı çalışmada 1997-2012 dönemi çeyrek dönem verilerini kullanmıştır. Bu çalışmada Johansen eşbütünlük yöntemi ile yapılan uzun dönem analizi sonucu döviz kurundaki belirsizliklerin Çek Cumhuriyeti ile Slovak Cumhuriyeti ve Birleşik Krallık arasındaki ticaret akımlarını olumsuz etkilediği görülmüştür. Yerli paradaki fazla dalgalanma Çek Cumhuriyeti ile Avusturya, İtalya ve Hollanda arasında ithalat ve ihracatın azalmasına neden olmuştur. Döviz kurundaki fazla dalgalanmalar Çek Cumhuriyeti ile Fransa, Almanya ve Polonya arasındaki ihracatın azalmasına ve ithalatın çoğalmasına neden olduğu görülmüştür. Maşal (2014), küçük ve orta boyutlu şirketlerin ve bölgesel ticaretin Afganistan'da gelişimini incelemek için yaptığı çalışmada konu ile ilgili önceden yapılmış olan çalışmalardan, uluslararası kuruluşlar ve ülkedeki kamu kuruluşları tarafından üretilen raporlar ve ilgili üst düzey devlet personelleri ile yaptığı röportajlar yöntemi ile bilgi elde etmiştir. Çalışma sonucu Afganistan'da 2001 yılından sonra özelleştirmeye yönelik atılan adımlar sonucu farklı alanlarda küçük ve orta boyutlu işletmelerin geliştiği ve sayısının çoğaldığı, 2002 yılında 100 milyon ABD doları civarında olan ihracat 2011 yılında yaklaşık 500 milyon dolara yükseldiği görülmüştür. Bölgesel ticarete yönelik ise ülkenin ticari ilişkileri en çok Pakistan, Hindistan ve Çin ile geliştiği, ülkedeki transit ve güvenlik sorunları nedeni ile Afganistan'ın ticari ilişkilerinin kuzey komşuları olan Orta Asya ülkeleri ile çok gelişmediği

sonucuna varılmıştır. Bilawal vd. (2014), birlikte yaptıkları çalışmada 1982-2013 dönemi yıllık döviz kuru ve doğrudan dış yatırımların verilerini kullanarak Pakistan'da belirtilen dönemde döviz kurunun doğrudan dış yatırımlar üzerindeki etkisini bulmaya çalışmışlar. Yaptıkları regresyon analizi sonuçlarına göre döviz kuru oynaklıkları ve doğrudan dış yatırımlar arasında pozitif bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Khan, Azim ve Haider (2014), 1970-2009 döviz kuru ve dış ticaret verilerini kullanarak döviz kuru volatilitésinin dış ticaret üzerindeki etkisini bulmak için yaptıkları panel veri analizi ve GARCH modeli sonucuna göre Pakistan'ın belirtilen dönemde ticaret ortakları ile ticari işlemlerini Amerikan doları ile gerçekleştirdiği zaman döviz kurundaki değişimler ihracat ve ithalatı negatif etkilediğini, Pakistan ve ticaret ortaklarını kendi para birimlerinin çift taraflı ticarete kullandığında döviz kuru oynaklıklarının ihracat ve ithalata talep miktarını etkilemediği gözükmiştir.

Paudel ve Burke (2015), gelişmekte olan ülkeler ve örnek olarak Nepal için yaptıkları çalışmada 1980-2010 dönemi arasında ülkede döviz kuru üzerindeki uygulanan politikaların ihracat performansını nasıl etkilediğini bulmaya çalışmışlardır. Çalışmanın teorik bulgularına göre 1990'dan sonra yerli (Nepal) parası gittikçe yabancı (Hindistan) parası karşısında değer kazanması görülmüştür ki bu değer kazanma ülkenin dış piyasalardaki rekabet gücünü azalmasına sebep olmuştur. Yer çekimi modeli yardımı ile yapılan ampirik analizler sonucuna göre ülkedeki reel döviz kurunun değer kazanması ihracatı ters etkilemektedir. Hasan ve İslam (2015), gelişmekte olan ülkelerde döviz kuru oynaklıklarının ihracat performansı üzerindeki etkisini bulmak amacı ile Bangladeş ve Amerika Birleşik Devletleri 1991-2012 dönemi arasında gerçekleşen çift taraflı aylık ticaret verilerini kullanarak bir zaman serisi analizi yapmışlardır. Yaptıkları analiz sonucu değişkenler arasında uzun dönemli kalıcı bir ilişkinin olduğunu gösterir örneğin döviz kurundaki yani Amerikan dolarının Bangladeş yerli parası karşısındaki %1 yükselişi ülkedeki ihracat değerinin %2.32 yükselmesine neden olur. Çalışmanın Granger nedensellik analizi sonucu döviz kurundan ihracata yönelik tek taraflı nedenselliğin olduğunu gösterir.

Chaudhary vd. (2016) yaptıkları çalışmada 8 Güney ve Güney-Doğu Asya ülkelerinde döviz kuru ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi bulmaya çalışmışlar. Bu çalışmada 1979-2010 dönemine ait döviz kuru, ihracat ve ithalat verileriyle ARDL yöntemi ile kısa ve uzun dönem analizi yapmışlar. Uzun dönem analizleri sonucu çalışma için seçilen 8 örnek ülkenin birçoğunda döviz kuru ve ihracat arasında ilişkinin olduğunu, döviz kuru ve ithalat arasında sadece bir ülkede ilişkinin olduğunu gösterir. Kısa dönem analizi sonucu döviz kuru ve ticaret göstergeleri arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını gösterir. Bari ve Togba (2017), 1980-2015 dönemi yıllık verilerini kullanarak Liberya ülkesi için döviz kurunun dış ticaret üzerindeki etkilerini ARDL modeli yardımı ile analiz yapmışlar, sonuç olarak ise nominal döviz kurunun ihracatı etkilediğini ve reel döviz kurunun çok etkili olmadığını ispatlamışlar. Abinaya ve Jerinabi (2017), Güney Asya Bölgesel İşbirliği Örgütü (SAARC) ülkelerinde döviz kuru ve ihracat arasındaki nedensellik ilişkisini incelemek amacı ile yaptıkları çalışmada Ocak 2005- Aralık 2015 dönemi SAARC örgütü üyeleri (Afganistan, Bangladeş, Butan, Maldiv, Nepal, Srilanka, Hindistan ve Pakistan)'a ait döviz kuru ve dış ticaretin aylık verileri üzerine Granger nedensellik testi ve Hata düzeltme modeli ile analiz yapmışlar. Granger nedensellik analizi sonucu SAARC üyesi olan ülkelerde belirtilen dönemde döviz kuru ve dış ticaret arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığı ancak döviz kurunun dış ticareti negatif etkilediği gözlenmiştir. Hata düzeltme yaklaşımı sonucu ise uzun ve kısa dönemde döviz kurunun dış ticaretin büyümesini olumsuz etkilediğini göstermektedir.

Shahid vd. (2017) devlet denetimi ve serbest ticaretin yoksulluk üzerindeki etkisini incelemek için altı değişkenli bir ARDL modeli oluşturmuşlar. Bu modelde Pakistan'a ait 1986-2012 dönemi kişi başına düşen yoksulluk, devlet denetimi, ticaret açıklığı, reel GSYİH büyümesi, döviz kuru ve enflasyon değişkenlerinden oluşturulmuştur. Bu çalışmadaki kısa dönem analizleri sonucu devlet denetimi ve serbest ticaretin yoksulluğu negatif etkilediğini ve döviz kuru ile enflasyonun yoksulluğu çoğalttığını gösterir. Uzun dönem analizi sonucuna göre Pakistan'da devlet denetimi,

ticaret serbestliği, döviz kuru ve enflasyon oranının yoksulluk düzeyini olumlu etkilediği saptanmıştır.

Kang ve Dagli (2018) yaptıkları çalışmada uluslararası ticaret ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi bulmak için 72 ülkeye ait 2001-2015 dönemi verilerini kullanmışlar. Bu çalışmada yerçekimi modeli yardımıyla analiz yapılmıştır. Analizler sonucu döviz kuru ve ihracat arasında 2003-2006 döneminde pozitif bir ilişkinin olduğunu 2012-2015 döneminde ise çoğunlukla bir ilişkinin olmadığını gösterir.

Thi Thuy ve Thi Thuy (2019) yaptıkları çalışmada Vietnam'da döviz kuru dalgalanmalarının ihracat üzerindeki etkisini bulmaya çalışmışlar. Bu çalışmada 2000-2014 çeyrek dönem verilerini kullanarak ARDL modeli yardımı ile analiz yapmışlar. Analizler sonucu uzun dönemde döviz kurundaki dalgalanmaların ihracatı negatif etkilediğini gösterirken, yerli paranın değer kaybetmesi ise kısa dönemde ihracatı negatif etkilerken uzun dönemde pozitif etkilemektedir. Bu çalışmada beklenilmeyen bir şekilde yabancı ülkelerin gelir düzeyindeki artış Vietnam'ın ihracatı hacmindeki düşüşe neden olduğu görülmektedir.

Onakoya vd. (2019) 21 Afrika ülkesinde serbest ticaret ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi bulmak için 2005-2014 dönemi verilerini kullanmışlar. Bu çalışmada İnsani Gelişme Endeksi (HDI) yoksulluk göstergesi olarak kullanılmıştır. Çalışmadaki diğer değişkenler ise ticaret açıklığı oranı, enflasyon oranı, döviz kuru ve doğrudan dış yatırımlardır. Çalışmada kullanılan Johansen eşbütünleşme testi sonucu doğrudan dış yatırımlar ve enflasyon oranının insani gelişme endeksiyle pozitif bir ilişki sergilediğini, döviz kuru ve ticaret açıklığı ile yoksulluk arasında negatif bir ilişkinin olduğunu gösterir.

3. Veri Seti

Bu çalışmada Afganistan'da döviz kuru, dış ticaret ve yoksulluk ilişkisini incelemek için ülkeye ait beş önemli değişken seçilmiştir. Bu değişkenler; Reel Efektif Döviz Kuru (Real Effective Exchange Rate, REER), dış ticareti oluşturan toplam ihracat (Export, EX) ve toplam ithalat (Import, IM) değerleri, bir ülkedeki yoksulluğu yansıtan en önemli göstergelerden biri olan İnsani Gelişme Endeksi (Human Development Index, HDI) ve Yurt İçi Gayri Safi Milli Hasıladaki meydana gelen reel değişim (Real Domestic Product Growth, RGDPG) gözlemlerinden oluşmaktadır.

Çalışmada kullanılan toplam ithalat ve toplam ihracat değerleri Afganistan Merkezi İstatistik Kurumu (CSO) ve Uluslararası Ticaret Merkezi (ITC) elektronik veri dağıtım sistemlerinden elde edilmiştir. Döviz kuru verileri ise Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Afganistan Merkez Bankası (DAB) (2007=100) elektronik veri dağıtım sisteminden elde edilmiştir. İnsani gelişme endeksi Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'ndan (UNDP) ve GDP değişim oranı verileri ise IMF veri tabanından alınmıştır. Çalışmada kullanılan veriler 2006Q1-2016Q4 dönemini kapsayan üçer aylık³ verilerdir. Bundan dolayı çalışmadaki her bir değişken 44 gözleme sahiptir. Çalışmada kullanılan reel efektif döviz kuru IMF tarafından Afganistan'ın fiyat düzeyi ve Afganistan'ın dış ticaretinde önemli yeri olan ülkelerin fiyat düzeyine oranı ağırlıklı geometrik ortalaması alınarak (2007=100) hesaplanmıştır. İhracat ve ithalat verileri ise Afganistan'ın ihraç ve ithal ettiği toplam mal ve hizmetlerin Amerikan doları (\$) değerine göre oluşmaktadır.

³ Literatürde ARDL, VAR ve diğer bazı ekonometrik yöntemlerle zaman serisi değişkenleri arasındaki uzun ve kısa dönem analizi yapabilmek için çalışmadaki her bir değişkene ait en az 30 veya 30-80 arası gözlemlerin bulunması gerekmektedir (Narayan, 2004: 9 ve Majid, 2008: 68). Birçok gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi WB, IMF ve diğer uluslararası ortamda veri üreten kuruluşlar veya ülkenin kendi istatistik kurumlarınca Afganistan'la ilgili da birçok makroekonomik değişkenler için 20 yıldan fazla yıllık veri yani yüksek frekanslı veri bulunmamaktadır. Bu çalışmada Afganistan'la ilgili seçilen beş değişken için yeterli uzun dönem yıllık verilerinin bulunmaması nedeniyle çeyrek dönem verilerle analiz yapılmasına karar verilmiştir.

Tablo 1: Çalışmadaki Değişkenler ve Kaynağı (2006Q1-2016Q4)

Değişken	Kaynak
REER	IMF, DAB (2007) =100
EX	CSO, ITC
IM	CSO, ITC
HDI	UNDP
RGDPG	IMF, WB

4. Yöntem ve Model

Ekonometrik analizlerde aynı dereceden durağan olan seriler arasındaki olası uzun dönem ilişkiyi incelemek için genellikle Engel-Granger (1987), Johansen (1988) ve benzeri klasik eşbütünlüşme testleri kullanılmaktadır. Ancak farklı dereceden durağan olan ikiden fazla değişkenler arasında uzun dönem ilişkiyi incelemek için klasik eşbütünlüşme testleri yetersizdir. Bunun nedeni klasik eşbütünlüşme testlerinde serilerin ana mertebeden durağan olma koşuludur ki bu şart farklı düzeyde durağan olan serilerde sağlanamamaktadır. Bu ön koşulu gerektirmeyen Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (Autoregressive Distributed Lag, ARDL) sınır testi yaklaşımı ile bazıları düzeyde I(0) ve bazıları birinci farkını I(1) aldıktan sonra durağan hale gelen zaman serileri arasında koentegrasyon veya eşbütünlüşme analizi yapılmaktadır (Singhate, 2016).

Bu çalışma için seçilen beş değişkenin durağanlık analizi sonucu ihracat, ithalat ve insani gelişme endeksine ait serilerin düzeyde [LEX, LIM ve LHDI=I(0)] durağan olduğu, döviz kuru ve gayri safi yurtiçi hâsıla serilerinin ise birinci dereceden [LREER, LRGDPG=I(1)] durağan oldukları tespit edilmiştir. Çalışma için seçilen değişkenlere ait zaman serilerinin farklı dereceden durağan olmasından ötürü değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için ARDL sınır testi yöntemi seçilmiştir. ARDL sınır testi ile eşbütünlüşme analizi yapmak için Kısıtsız Hata Düzeltme Modeli (Unrestricted Error Correction Model, UECM) geliştirmek gerekir. Bu çalışmada LREER değişkeni bağımlı ve çalışmadaki diğer dört değişken ise bağımsız veya açıklayıcı değişkenler olarak seçilmiştir. Aşağıda bu çalışmaya uyarlanmış hali ile ARDL sınır testi için hata düzeltme modeli geliştirilmiştir.

$$\begin{aligned}
DLREER = & \beta_0 + \sum_{i=1}^n \beta_1 DLREER_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_2 DLIM_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_3 DLEX_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_4 DLHDI_{t-i} \\
& + \sum_{i=1}^n \beta_5 DLRGDPG_{t-i} + \beta_6 LREER_{t-1} + \beta_7 LIM_{t-1} + \beta_8 LEX_{t-1} + \beta_9 LHDI_{t-1} \\
& + \beta_{10} LRGDPG_{t-1} \\
& + \mu_t
\end{aligned} \tag{1}$$

Yukarıdaki (1) numaralı UECM modelinin kapsadığı değişkenlerle ilgili gereken açıklama veri seti kısmında yapılmıştır. Bu denklemlerde β_0 sabit terimlerini ve μ_t hata terimlerini gösterirken (n) gecikme sayısını, (D) ilgili değişkenlerin bir gecikmeli değerini ve L ise değişkenlerin logaritmik halini ifade eder. Model için en uygun gecikme uzunluğu sayısı Akaike (AIC) ve Schwarz (SIC) bilgi kriterleri ile en küçük kritik değere sahip olan gecikme uzunluğu optimum

gecikme uzunluğu olarak seçilmektedir (Ucal, 2006). Gecikme uzunluğu belirlenmesi ARDL modellerinde yapılması gereken ilk analiz aşamasıdır.

Optimum gecikme uzunluğu seçildikten sonra model tahmin edilir ve tahmin edilen modelin ardışık bağımlılık veya otokorelasyon sorunu içerip içermediğini incelemek için (Breusch-Godfrey Serial Correlation LM) testi optimum gecikme yardımı ile test edilir. LM testinde sıfır hipotezi modelde ardışık bağımlılık sorununun olduğunu gösterir. Seçilen optimum gecikme ile tahmin edilen LM testinde ardışık bağımlılık sorunu mevcut ise sıfır hipotezi kabul edilir. Bu sorunun çözülmesi için ikinci optimum gecikme yani ikinci minimum kritik değerine sahip olan gecikme uzunluğu seçilerek LM testi tahmin edilir ve böylece modelimiz ardışık bağımlılık sorunundan arındırılır (Karagöl vd., 2007). Otokorelasyon içermeyen optimum gecikme belirlendikten sonra ARDL yönteminde yapılması gereken ikinci aşama modelin eşbütünleşik olup olmadığını incelemektir. Eşbütünleşme analizi için (1) nolu hata düzeltme modeli tahmin edilerek, F-istatistik değerine bakılır. Burada F-istatistik analizinin hipotezleri şu şekildedir.

H₀: $\beta_6 = \beta_7 = \beta_8 = \beta_9 = \beta_{10} = 0$ (Eşbütünleşme Yoktur)

H₁: $\beta_6 \neq \beta_7 \neq \beta_8 \neq \beta_9 \neq \beta_{10} \neq 0$ (Eşbütünleşme Vardır)

Yukarıdaki F-istatistiği hipotezleri (1) nolu model için uygulanarak modelde eşbütünleşmenin olup olmadığı incelenir. Hata düzeltme modeli kurularak hesaplanan F-istatistiği sonucu modelde yer alan serilerin eşbütünleşik olduğunu gösteriyorsa bir sonraki aşamada ARDL modeli yardımı ile değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkisinin olup olmadığı araştırılır. Bu çalışma için uyarlanmış uzun dönem ARDL modeli şu şekildedir.

$$\begin{aligned} \text{LREER} = & \beta_0 + \sum_{i=1}^n \beta_1 \text{LREER}_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_2 \text{LIM}_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_3 \text{LEX}_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_4 \text{LHDI}_{t-i} \\ & + \sum_{i=1}^n \beta_5 \text{LRGDPG}_{t-i} \\ & + \mu_t \end{aligned} \quad (2)$$

Böylece yukarıdaki model yardımı ile değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi analiz edildikten sonra değişkenler arasında kısa dönemli ilişkiyi tahmin etmek için uzun dönemli ARDL modelinin hata terimleri sonucundan oluşturulan bir yeni değişkenin (ECT_{t-1}) bir gecikmeli değeri modelde eklenerek ARDL kısa dönem modeli kurulur. Bu çalışma için ayarlanan ARDL kısa dönem modeli şu şekildedir.

$$\begin{aligned} \text{DLREER} = & \beta_0 + \sum_{i=1}^n \beta_1 \text{DLREER}_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_2 \text{DLIM}_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_3 \text{DLEX}_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_4 \text{DLHDI}_{t-i} \\ & + \sum_{i=1}^n \beta_5 \text{DLRGDPG}_{t-i} + \beta_6 \text{ECT}_{t-i} \\ & + \mu_t \end{aligned} \quad (3)$$

Yukarıdaki (2) ve (3) numaralı modellerde yer alan değişkenlerin (1) numaralı modeldeki değişkenlerle aynı olduğu için değişkenler ve parametrelerle ilgili gereken açıklamalar (1) nolu modelde yapılmıştır.

4.1. Durağanlık Analizi

Zaman serileri ile çalışmada yapılması gereken ilk adım serilerin durağanlık düzeyine bakılmasıdır. Zaman serisi verilerinin durağanlık testi yapmak için en yaygın kullanılan test ise birim kök testleridir.

Bir y_t serisi için birim kökü olmayan (durağan) seri denklemi:

$$y_t = y_{t-1} + u_t \quad (4)$$

Yükarıdaki (4) nolu denklemde u_t - (White- Noise) hata terimini, t – zamanı ve $t-1$ ise y_t serisinin bir gecikme zamanını göstermektedir.

$$y_t = \alpha y_{t-1} + u_t \quad (5)$$

Yükarıdaki (5) denkleminde $\alpha=1$ olması durağan değil anlamına gelir, yani bu seride bir birim kök vardır. Bu seriye rassal yürüyüş veya Random walk yani birim kökü olan bir zaman serisi denir. Bu seri durağan olmayan bir zaman serisidir.

$$\Delta y_t = (1 - \alpha)y_{t-1} + u_t \quad , (1 - \alpha) = \delta \quad (6)$$

$$\Delta y_t = \delta y_{t-1} + u_t \quad (7)$$

Yükarıdaki (5) ve (6) nolu denklemlerde $\alpha=1$ olması y_t serisinin durağan olmama durumunu sergilediği gibi (7) nolu denklemde de Delta'nın ($\delta = 0$) olması aynı anlamı ifade etmektedir.

Zaman serilerinde durağanlık analizi yapmak için kullanılan testler; Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey Fuller, ADF), Philips-Perron (PP), Kwiatkowski- Philips-Schmidt-Shin (KPSS) ve diğer farklı birim kök testleridir. Birim kök analizi için en yaygın bir şekilde kullanılan ADF ve PP testleri bu çalışmada da serilerin durağanlık analizi için kullanılmıştır.

ADF ve PP birim kök testlerinde; sabit terimli, sabit terimli ve trendli, sabit terimsiz ve trendsiz düzeylerinde değişkenlerin durağan olup olmadığına bakılır. Durağan olanların kendi düzey değerleri ve durağan olmayan değişkenlerin birinci veya ikinci farkı alınarak durağan hale getirilir.

Bir Y_t serisinin ADF ve PP testleri ile durağanlığını incelemek için T-istatistiğine ve olasılık değerine bakılır. Bu birim kök testlerinde temel hipotez birim kökün olduğunu gösterir.

H₀: $\delta = 0$ $\longrightarrow$ Seri durağan değildir.

H₁: $\delta \neq 0$ $\longrightarrow$ Seri durağandır.

Tablo 2: Birim Kök Testleri Sonucu

Düzye I (0)			
	Değişkenler	ADF	PP
Sabitli	LREER	[-2.89] (0.05) ***	[-2.03] (0.27)
	LEX	[-0.52] (0.87)	[-6.26] (0.00) ***
	LIM	[-3.87] (0.00) ***	[-3.83] (0.00) ***
	LHDI	[-4.46] (0.03) **	[-5.32] (0.00) ***
	LRGDPG	[-0.73] (0.82)	[-1.20] (0.66)
	LREER	[-3.38] (0.07)	[-2.18] (0.48)
Sabitli ve Trendli	LEX	[-8.02] (0.00) ***	[-7.13] (0.00) ***
	LIM	[-4.95] (0.00) ***	[-4.93] (0.00) ***
	LHDI	[0.62] (0.99)	[-0.88] (0.94)
	LRGDPG	[-2.11] (0.52)	[-1.85] (0.66)
Birinci Farkı I (1)			
	Değişkenler	ADF	PP
Sabitli	LREER	[-4.76] (0.00) ***	[-3.68] (0.00) ***
	LEX	[-8.18] (0.00) ***	[-18.32] (0.00) ***
	LIM	[-8.67] (0.00) ***	[-10.86] (0.00) ***
	LHDI	[-2.26] (0.18)	[-2.14] (0.22)
	LRGDPG	[-5.60] (0.00) ***	[-2.43] (0.13)
	LREER	[-4.98] (0.00) ***	[-3.41] (0.06) #*
Sabitli ve Trendli	LEX	[-8.22] (0.00) ***	[-20.23] (0.00) ***
	LIM	[-8.86] (0.00) ***	[-15.12] (0.00) ***
	LHDI	[-3.66] (0.03) ***	[-2.51] (0.31)
	LRGDPG	[-5.70] (0.00) ***	[-2.39] (0.37)

Not: [ ] parantez içindeki değerler değişkenlere ait Test istatistiğini ve () parantez içindeki değerler ise değişkenlere ait olasılık değerlerini göstermektedir. ***, ** ve * işaretleri sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Birim kök testleri için maksimum gecikme uzunluğu ise AIC bilgi kriteri ile otomatik olarak seçilmiştir. # işareti değişkenlerin T-istatistiğinin Yüzdalık kritik değerlerinden küçük olduğunu gösterir. Bundan dolayı prop değerinin anlamlı olmasına rağmen durağan değildirlir.

Yukarıdaki hipotezlere göre eğer ADF ve PP birim kök analizleri sonucu temel hipotezin kabul edildiğini gösteriyorsa serinin birim kök içerdiğini ve durağan olmadığını, eğer temel hipotez reddediliyor ise serinin durağan olduğunu söyleyebiliriz. Alternatif hipotez sıfır hipotezin ters durumunu ifade etmektedir (Uğurlu, 2009).

Tablo-2'de çalışmada yer alan değişkenler için yapılan ADF ve PP birim kök testleri sonuçları aktarılmıştır. Düzye sabitli olarak yapılan durağanlık analizleri sonucunda insani gelişme endeksini gösteren LHDI ve ithalat (LIM) değişkenlerinin her iki ADF ve PP testlerine göre de %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu, ihracat değişkenini simgeleyen LEX serisinin ise düzye sabitli ve trendli olarak her iki ADF ve PP testlerine göre %1 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu görülmektedir. Çalışmadaki diğer iki değişken ise birinci farkı alındıktan sonra sabitli olarak durağan hale gelmektedir. ADF ve PP birim kök testleri sonucundan yola çıkarak çalışmadaki beş değişkenin üçünü düzye [LEX, LIM ve LHDI=I (0)] durağan olduğunu ve diğer iki değişkenin ise birinci dereceden [LREER, LRGDPG=I (1)] durağan olduklarına karar verilmiştir.

Çalışma için seçilen değişkenlerin farklı dereceden [I (0) ve I (1)] durağan olması nedeniyle değişkenler arasında olası ilişkiyi incelemek için ARDL modeli kullanılacaktır.

4.2. ARDL Modeli İçin Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Serilerin durağanlık düzeyi belirlendikten sonra analiz için ARDL modeli seçilmiştir. ARDL modelinin ilk aşaması sınır testi için optimum gecikme uzunluğu seçilmesidir. Literatürde optimum gecikme uzunluğu farklı yöntemlerle seçilmektedir. Bu çalışmada minimum kritik değeri içeren gecikme sayısını optimum gecikme olarak değerlendiren Akaike (AIC) ve Schwarz (SC) yöntemleri yardımı ile gecikme uzunluğu seçilmiştir. Aşağıdaki Tablo 'da UECM (1) nolu modeli için gecikme uzunlukları gösterilmektedir.

AIC ve SC bilgi kriterleri UECM (1) nolu modeli için sistem tarafından otomatik olarak seçilen maksimum 4 gecikme arasından optimum gecikme uzunluğunu en küçük kritik değere sahip olan 2. Gecikme uzunluğu olarak seçilmektedir. Her bir gecikme uzunluğu için LM testi yardımı ile yapılan otokorelasyon sınaması testi sonucu modelde ardışık bağımlılık sorununun olmadığını gösterir. Yani bu modelde tüm gecikme uzunlukları için LM testinde otokorelasyonun olduğunu gösteren sıfır hipotezi reddedilmiştir. Bundan ötürü bu model için optimum gecikme uzunluğu en küçük kritik değerine sahip olan 2. gecikme uzunluğu olarak seçilmiştir.

Tablo 3: ARDL Modeli Gecikme Uzunlukları

Gecikmeler	AIC	SC	LM testi
1	-3.430	-3.177	[2.45] (0.11)
2	-3.807	-3.511	[2.62] (0.26)
3	-3.779	-3.442	[2.76] (0.42)
4	-3.730	-3.350	[3.25] (0.51)

Not: ( ) parantez içindeki değerler otokorelasyon sınaması için kullanılan (Breusch-Godfrey Serial Correlation LM) testinin olasılık değerlerini ve [ ] parantez içindeki değerler ise kritik değerini gösterirken koyu renkli gecikme sayısı ise optimum gecikme uzunluğunu göstermektedir.

4.3. Sınır Testi Sonuçları

Bu çalışmada değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisini incelemek için ARDL sınır testi yöntemi ile serilerin F- istatistik değerine bakılmaktadır.

Tablo 4: Sınır Testi Yorumlama Şekli

Eşbütünleşme yok	Alt sınır I (0)	Kararsızlık bölgesi	Üst sınır I (1)	Eşbütünleşme var
------------------	-----------------	---------------------	-----------------	------------------

Yukarıdaki tablo sınır testi F-istatistiğinin kritik değeri hangi bölgede yer aldığına göre daha kolay bir şekilde yorumlama yöntemini göstermektedir.

Tablo 5: Sınır Testi Eşbütünleşme Sonucu

K	F- istatistiği	Alt Sınır	Üst Sınır
4	5.98	2.86	4.01

K harfi modeldeki bağımsız değişken sayısını gösterir. Alt ve Üst sınırları ise %5 anlamlılık düzeyine göre seçilmiştir.

Tablo-5'te sunulduğu gibi DLREER hata düzeltme modeli için sınır testi yardımı ile yapılan eşbütünleşme analizi sonucu F-istatistik değerinin üst sınır değerinden büyük olduğuna göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu söyleyebiliriz.

Sınır testi analizi sonucunda modeldeki değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğuna göre bir sonraki yapılacak analiz uzun dönem katsayıları tahminidir.

4.4. ARDL Modeli Uzun Dönem Katsayılar Tahmini

Model için seçilen uygun gecikme uzunluğu 2. gecikme sayısıdır. 2. gecikme ile tahmin edilen ARDL yöntemi bu çalışma için ARDL (2,0,1,2,1) modelini ardışık bağımlılık içermeyen optimum model olarak göstermiştir. ARDL (2,0,1,2,1) modeli yardımı ile tahmin edilen uzun dönem katsayılar sonucu aşağıdaki Tablo 6'da aktarılmıştır.

Tablo 6: *LREER Bağımlı Değişken Olan ARDL (2,0,1,2,1) Modeli Uzun Dönem Katsayılar Tahmini Sonuçları*

Değişkenler	Katsayılar	T-istatistik	Olasılık
LIM	0.016	0.540	0.592
LEX	-0.064	-1.777	0.085*
LHDI	1.393	2.975	0.005***
LRGDPG	0.071	3.071	0.004***
Sabit	6.848	6.260	0.000***

Not: Tablo'da *, **, *** simgeleri sırası ile %10, %5, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo-6'da izlendiği gibi ARDL (2,0,1,2,1) modeli için tahmin edilen uzun dönem katsayıları LIM değişkeni hariç diğer üç değişken için istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla bu uzun dönem ARDL (2,0,1,2,1) modeli tahmini sonucunda istatistiksel olarak anlamlı gözükten değişkenler arasındaki ilişkiyi şu şekilde yorumlayabiliriz.

LREER değişkeni bağımlı değişken olan ARDL (2,0,1,2,1) uzun dönem modelinde ihracat (LEX) ve döviz kuru (LREER) arasında negatif bir ilişki saptanmıştır. Uzun dönemde ihracattaki %10'lık bir değişim döviz kurunu %-0.06 oranında düşürür. Bu modelde İnsani gelişme endeksi (LHDI) ve gayri safi yurtiçi hasıladaki büyüme (LRGDPG) ile döviz kuru arasında ise pozitif bir ilişki görülmektedir. LHDI'deki %1 değişim döviz kurunu %1,39 oranında etkilerken, LRGDPG'deki %1'lik değişim ise döviz kurunu %0,07 oranında etkilemektedir.

Bu çalışmada Afganistan için seçilen değişkenlere ait 2006Q1-2016Q4 dönemi veri setinin uzun dönem ARDL (2,0,1,2,1) modeli tahminlerine göre ithalat ve döviz kuru arasında hiçbir ilişkinin olmadığı, ihracat ve döviz kuru arasında negatif bir ilişkinin olduğu, yoksulluğu simgeleyen insani gelişme endeksi ve ekonomik büyüme ile döviz kuru arasında pozitif bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

4.5. ARDL Modeli Kısa Dönem Katsayılar Tahmini

DLREER bağımlı olan hata düzeltme modeline dayanan ARDL (2,0,1,2,1) modeli yardımı ile hesaplanan kısa dönem katsayıları sonucu aşağıdaki Tablo-6'da yer almaktadır.

Tablo 7: DLREER Bağımlı Değişken Olan ARDL (2,0,1,2,1) Modeli Kısa Dönem Katsayılar Tahmini Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	T-istatistik	Olasılık
D (LREER (-1))	0.341	2.603	0.014**
D(LEX)	0.006	0.556	0.582
D(LIM)	-0.006	-0.727	0.472
D(LHDI)	-1.125	-0.343	0.733
D (LHDI (-1))	-6.727	-1.964	0.058*
D(LGDPG)	-0.003	-0.155	0.877
ECT (-1)	-0.381	-4.399	0.000***
F-istatistiği	45.282		0.000***
R ² değeri	0.935		
Düzeltilmiş R ² değeri	0.915		

Not: Tabloda *, **, *** simgeleri sırası ile %10, %5, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo-7'de ARDL (2,0,1,2,1) modeli için tahmin edilen kısa dönem katsayılarının sonucu yansıtılmaktadır. Görüldüğü gibi DLREER bağımlı değişken olan ARDL (2,0,1,2,1) modelinde insani gelişme endeksi değişkeninin birinci gecikmesi hariç diğer tüm açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişken olan döviz kuru ile kısa dönemde ilişkili olmadığı saptanmıştır. Bu modele göre kısa dönemde LHDI değişkeninin bir dönem gecikmeli katsayısında meydana gelen %10'luk değişim döviz kurunu %-6.727 oranında olumsuz etkilemektedir.

Bu modelde hata düzeltme terimini gösteren ECT değişkeninin bir gecikmeli katsayı değeri beklenildiği gibi negatif ve anlamlı olduğu görülmektedir. ECT (-1) değişkeni uzun dönem modelinden elde edilmektedir. ECT (-1) değişkeninin katsayısı kısa dönemdeki dengesizliğin ne kadarını uzun dönemde düzeltileceğini gösterir (Mangır ve Ertuğrul, 2012). ARDL (2,0,1,2,1) kısa dönem modelinde hesaplanan ECT (-1)'in katsayısı -0.381 olarak bulunmuştur. Bu değere kısa dönemde uzun dönem dengeden bir sapma olması halinde sistemin 4.3 dönem (bir yıl) sonra tekrar dengeye ulaşacağını gösterir.

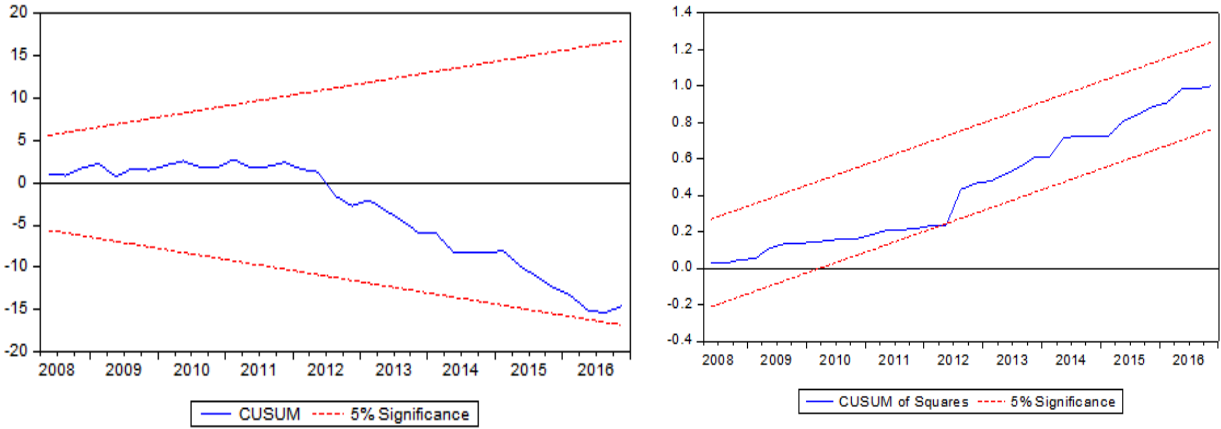
4.6. ARDL Modeli İstikrar Testi

Çalışmanın önceki sayfalarında ARDL (2,0,1,2,1) modelinin otokorelasyon sorunu içerip içermediğine dair yaptığımız LM testi tahmini sonucu, iki gecikmeli olarak tahmin edilen ARDL (2,0,1,2,1) modeli için kritik değeri [2.64] ve olasılık değeri ise (0.26) olarak elde edilmiştir. Görüldüğü gibi LM testi sonucuna göre bu model ardışık bağımlılık yani otokorelasyon sorunu içermemektedir.

Literatürde seçilen ARDL modelinin uygun ve güçlü olduğunu kanıtlamak amacı ile otokorelasyon testi ve ilgili modelin istikrarlı olup olmadığını test etmek için yaygın bir şekilde Brown vd. (1975) tarafından geliştirilen CUSUM ve CUSUM of Squares testleri kullanılmaktadır. Hata terimlerine ilişkin gerçekleştirilen CUSUM ve CUSUM of Squares testleri sonuçlarına göre elde edilen eğri %5 anlamlılık düzeyindeki kritik sınırları aşmayıp içinde kalıyorsa ilgili modelin istikrarlı olduğunu göstermektedir. Eğer CUSUM ve CUSUM of Squares testleri sonucu elde edilen eğri kritik sınırlarının dışında kalıyor ise ilgili ARDL modelinin istikrarlı olmadığını söyleyebiliriz (Altıntaş, 2008).

ARDL (2,0,1,2,1) modeli için hesaplanan CUSUM ve CUSUM of Squares testleri sonucu aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

Şekil 1: ARDL (2,0,1,2,1 Modeli CUSUM of CUSUM of Squares Testleri

(2,0,1,2,1) modeli CUSUM ve CUSUM of Squares testleri sonucunda elde edilen eğrilerin her iki yöntemle göre kritik sınırlar içinde olduğu bu çalışmadaki ARDL (2,0,1,2,1) modelinin istikrarlı bir model olmasını kanıtlamaktadır.

5. Sonuç

Literatür incelemesi sonucunda genellikle değişkenler arasında ikili ilişkilerin (döviz kuru- dış ticaret, dış ticaret- yoksulluk, döviz kuru- yoksulluk) incelendiği görülmüştür. Değişkenler arasında üçlü ilişkiye dair yani geçiş etkilerine bağlı olarak ortaya çıkabilecek döviz kuru- dış ticaret- yoksulluk ilişkisine pek çok değinilmediği saptanmıştır. Hâlbuki döviz kurundan dış ticarete, dış ticaretten de istihdam, gelir düzeyi ve yoksulluğa doğru bir geçiş ilişkisi söz konusu olduğu gibi dış ticaretten ve yoksulluk düzeyinden de döviz kuruna doğru bir etkileşim söz konusudur. Yani kurdaki değişim dış ticaret yoluyla dolaylı bir şekilde istihdam, gelir düzeyi ve yoksulluğu etkileyebilirken, dış ticaret, gelir düzeyi ve yoksulluk düzeyindeki değişim de döviz kurunu dolaylı olarak etkileyebilmektedir.

Bu çalışmada Afganistan ekonomisinde üçlü ilişki (döviz kur- dış ticaret- yoksulluk ilişkisi) araştırılarak literatüre katkıda sağlanmıştır.

Afganistan'da 2002 yılında parasal reform ile beraber yönetilmiş dalgalı kur sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Dış yardımlara dayanan Afganistan ekonomisinde 2002- 2013 yılları arasında döviz kuru ortalama 1\$=50AF civarında dalgalanmıştır. 2014 yılından sonraki dönemlerde dış yardımların azalışı ve ülkedeki politik ve ekonomik istikrarsızlığın çoğalmasi ile beraber döviz kuru sürekli bir şekilde artmıştır. 2013 yılında ortalama 1\$=50AF civarında olan döviz kuru 2018 yılında 1\$=76AF sınırlarına ulaşmıştır. Afganistan sürekli dış müdahalelere ve iç çatışmalara

maruz kaldığı için bu ülke dünyadaki en fakir ülkeler arasında yer almaktadır. Ülke ekonomisinde tarım, sanayi ve diğer iş imkânları yaratabilen faaliyetlerin gelişmemesi sonucu ülkede yaşayan 32 milyon nüfusun yaklaşık yarısı yoksuldur. Bu yoksulluğun temel nedeni ülkede uzun süre devam eden çatışmalar, terör sorunu, merkezi yönetimin zayıflığı, eğitim düzeyi düşüklüğü, dış yatırımların eksikliği, işsizlik ve düşük gelir düzeyidir.

Çalışmada yapılan uzun dönem analizi sonucu ihracat ve döviz kuru arasında negatif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu, insani gelişme endeksi ve büyüme göstergesinin döviz kuru ile pozitif ve anlamlı bir ilişki sergilediği ve ithalat değişkeni ile döviz kuru arasında uzun dönemde herhangi bir ilişkinin olmadığı görülmüştür. Özetle belirtmiş olur isek çalışmadaki uzun dönem analizi sonucu Afganistan'da 2006 ve 2016 yılları arasında ihracat ve döviz kuru arasında negatif bir ilişkinin olduğu, yoksulluk ve döviz kuru arasında pozitif bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmadaki kısa dönem analizi sonucu sadece insani gelişme endeksi ile döviz kuru arasında olumsuz bir ilişkinin olduğu ve diğer üç açıklayıcı değişken ile döviz kuru arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. Yani kısa dönem analizi sonucuna göre kısa dönemde çalışmadaki değişkenler arasında sadece yoksulluktan döviz kuruna doğru bir negatif ilişkinin olduğu görülmüştür.

Afganistan'da ekonomik büyüme ve gelişmeyi, dış ticaretin gelişimini, gelir düzeyinin artmasını, işsizlik ve yoksulluğun azalmasını sağlayabilmek için öncelikle tüm problemlerin temel nedenini oluşturan terör ve siyasi istikrarsızlık sorunları çözümlenmelidir. Ülkede istikrarlı ve güçlü bir yönetimin desteği ve denetimi altında tarım, sanayi, madencilik ve diğer iş imkânı yaratabilen sektörlerin geliştirilmesi bir taraftan işsizlik ve yoksulluğu azaltırken diğer taraftan ise ihracatın artması yoluyla ülkeye bol miktarda döviz girişini sağlayacaktır. Ayrıca ülkenin sahip olduğu yer altı kaynaklarının da etkin bir şekilde kullanılarak ekonomiye kazandırılması sorunların çözümüne katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abinaya, K., & Jerinabi, U. (2017). Causal relationship between exchange rate and exports of SAARC nations. *International Journal of Business and Management Invention*, 6(7), 87-94.
- Afganistan Merkez Bankası (DAB). *Afganistan 2016 yıllık raporu*. <http://dab.gov.af/> adresinden erişildi.
- Afganistan Merkez Bankası (DAB). *Döviz kuru politikaları*. <http://dab.gov.af/fa/page/monetary-policy/exchange-rate-policy> adresinden erişildi.
- Afganistan Merkez Bankası (DAB). *Hiçri dönem döviz kuru*. <http://dab.gov.af/fa/page/monetary-policy/rates-statistics/currency-hijri-average> adresinden erişildi.
- Afganistan Merkezi İstatistik Kurumu (CSO). *Ekonomik istatistikler*. <http://cso.gov.af/fa/page/economy-statistics/6323/annual-trade> adresinden erişildi.
- Afganistan Merkezi İstatistik Kurumu. *Ekonomik istatistikler*. <http://cso.gov.af/fa/page/economy-statistics/6323/quarterly-trade> adresinden erişildi.
- Aftab, M., Abbas, Z., & Kayani, F.N. (2012). Impact of exchange rate volatility on sectoral exports of Pakistan: an ARDL Investigation. *Journal of Chinese Economic and Foreign Trade Studies*, 5(3), 215-231.
- Ahsan, M. (2011). *The tale of Afghan currency*. http://outlookafghanistan.net/topics.php?post_id=2300#ixzz5DDdQjacn adresinden erişildi.

- Ak, M. (2016). Toplumsal bir olgu olarak yoksulluk. *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 54, 296-302.
- Altıntaş, H. (2008). Türkiye’de para talebinin istikrarı ve sınır testi yaklaşımıyla öngörülmesi: 1985-2006. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30,15-46.
- Aristotelous, K. (2001). Exchange-rate volatility, exchange-rate regime and trade volume: Evidence from the uk-us export function (1889-1999). *Economic Letters*, 72(1), 87-94.
- Barışık, S., & Demircioğlu, E. (2006). Türkiye’de döviz kuru rejimi, konvertibilite, ihracat-ithalat ilişkisi (1980-2001). *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3),71-84.
- Bari, B., & Dweh Togba, E. (2017). The effect of foreign exchange and real exchange rate on foreign trade in liberia: An application of autoregressive distributed lag (ARDL) approach. *EconWorld2017@Paris proceedings*, Paris, 1-23.
- Bilawal, M., İbrahim, M., Abbas, A., Shuaib, M., Ahmed, M., Husna, İ., vd. (2014). Impact of exchange rate on foreign direct investment in Pakistan. *Advances in Economics and Business*, 2(6), 223-231.
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP). <http://hdr.undp.org/en/data#>, adresinden erişildi.
- Central Statistics Organization (CSO). (2012-2013). *Afghanistan statistical yearbook*. <http://cso.gov.af/en>, adresinden erişildi.
- Central Statistics Organization (CSO). (2014). *National risk and vulnerability assessment 2011-12*. Afghanistan living conditions survey, <http://cso.gov.af/en>, adresinden erişildi.
- Godoy, C. D., & Dewbre, J. (2010). Economic importance of agriculture for poverty reduction. *OECD Food, Agriculture and Fisheries Working Papers*, 23,1-26, OECD Publishing.
- Chaudhary, G., Hashmi, S., & Khan, M. (2016). Exchange rate and foreign trade: a comparative study of major south asian and south-east asian countries. *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 230, 85 -93.
- Dünya Bankası Veri Tabanı. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=AF>, adresinden erişildi.
- Dünya Bankası Veri Tabanı. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD?locations=AF>, adresinden erişildi.
- Dünya Bankası Veri Tabanı. <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.NAHC>, adresinden erişildi.
- Grier, K., & Smallwood, A. (2013). Exchange rate shocks and trade: a multivariate GARCH-M. Approach, *Journal of International Money and Finance*, 37, 282-305.
- Habibyar, N. (2014). *Afganistan'ın ihracatı, ticari sistemin geliştirilmesi için iyi bir ekonomik model*. http://www.bbc.com/persian/afghanistan/2014/09/140930_k03_economic_challenges_of_new_govt, adresinden erişildi.
- Hasan, J., Muktadir-Al-Mukit, D., & İslam, F. (2015). Impact of exchange rate volatility on the export performance of developing country: Evidence from bilateral trade between Bangladesh and the US. *Journal of International Business and Economy*, 16(2), 21-39.
- Hazım, Ş. (2016). *Afganistan'da yoksulluk neden azalmıyor?*, <http://www.bbc.com/persian/blogs-37704946>, adresinden erişildi.

- Hepaktan, E., & Çınar, S. (2011). Türkiye’de uygulanan döviz kuru sistemlerinin dış ticaret ile ilişkisi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(5), 62-82.
- Huang, J., Yang, J., Zhigang, X. U., Rozelle, S., & Ninghui, L. I. (2007). Agricultural trade liberalization and poverty in China. *China Economic Review*, 18(3), 244-265.
- ITC Trademap.
https://www.trademap.org/Product_SelProduct_TS.aspx?nvpm=1||||TOTAL|||2|1|1|2|2|1|1|1|1 adresinden erişildi.
- Kang, J. W., & Dagli, S. (2018). International trade and exchange rates. *Journal of Applied Economics*, 21(1), 84-105.
- Karagöl, E., Erbaykal, E., & Ertuğrul, H. M. (2007). Türkiye’de ekonomik büyüme ile elektrik tüketimi ilişkisi: Sınır testi yaklaşımı. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8(1), 72-80.
- Karagöz, M., & Çetin, D. (2005). Döviz kuru dış ticaret ilişkisi: Türkiye örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 219-228.
- Kasman, A. (2003). Türkiye’de reel döviz kuru oynaklığı ve bunun ihracat üzerine etkisi: Sektörel bir analiz. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 169-186.
- Kemal, M. A., & Qadir, U. (2005). Real exchange rate, exports, and imports movements: A trivariate analysis. *The Pakistan Development Review*, 44(2), 177-195.
- Khan, A. J., Azim, P., & Haider Syed, S. (2014). The impact of exchange rate volatility on trade: A panel study on Pakistan’s trading partners. *The Lahore Journal of Economics*, 19(1), 31-66.
- Majid, M. S. A. (2008). Does financial development matter for economic growth in Malaysia: An ARDL bound testing approach. *Journal of Economic Cooperation*, 29(1), 61-82.
- Malik, S., & Chaudhary, A.R. (2012). The structure and behavior of Pakistan’s imports from selected Asian countries: An application of gravity model. *Pak. J. Commer. Soc. Sci*, 6(1), 53-66.
- Mangır, F., & Ertuğrul, M. (2012). Sermaye hareketliliği, tasarruf ve yatırım ilişkisi: Türkiye örneği. *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 27 (317), 61-87.
- Maşal, M. (2014). Afganistan’da küçük ve orta boyutlu işletmelerin ve bölgesel ticaretin gelişimi. *Afganistan Araştırma ve İnceleme Enstitüsü*, 1401D.
- Narayan, P. K. (2004). Reformulating critical values for the bounds f- statistics approach to cointegration: an application to the tourism demand model for Fiji. *Discussion Paper, 02-04, Department of Economics, Monash University, Australia*.
- Ncube, M., Anyanwu, J. C., & Hausken, K. (2014). Inequality, economic growth and poverty in the Middle East and North Africa (MENA). *African Development Review*, 26(3), 435-453.
- Onakoya, A., Johnson, B., & Ogundajo, G. (2019). Poverty and trade liberalization: Empirical evidence from 21 African countries. *Economic Research-Ekonomiska İstraživanja*, 32(1), 635-656.
- Paudel, R., & Burke, P. (2015). Exchange rate policy and export performance in a landlocked developing country: The case of Nepal. *Journal of Asian Economics*, 38, 55-63.
- Pesaran, M.H., Shin, Y., & Smith, R.J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.

- Petrovic, P., & Gligoric, M. (2010). Exchange rate and trade balance: J-curve effect. *Panoeconomicus*, 1, 23-41.
- Saqib, N., & Sena, I. (2012). Exchange rate volatility and its effect on Pakistan's export volume. *Advances in Management and Applied Economics*, 2(4), 109-124.
- Senanayake A. K., & Abdulhusain A. A. (2010). Exchange rate movements' effect on Sri Lanka-China trade. *Journal of Chinese Economic and Foreign Trade Studies*, 3(3), 254-267.
- Shahid, M., Shah, M., Parveen, F., & Kiyani, A. (2017). Econometric impact of governance and trade liberalization on poverty: A case study. *Pakistan Business Review*, 19(3), 545-559.
- Šimáková, J. (2014). The impact of exchange rate development on Czech trade flows. *Procedia Economics and Finance*, 15, 129-136.
- Soleyman, A., & Chua, S. (2012). Effect of exchange rate volatility on industry trade flows between Malaysia and China. *The Journal of International Trade and Economic Development*, 23(5), 626-655.
- Thuy, V., & Thuy, D. (2019). The impact of exchange rate volatility on exports in Vietnam: A bounds testing approach. *Journal of Risk and Financial Management*, 12(1), 6.
- Ticari Ekonomik, Afganistan Enflasyon Verileri. <https://tradingeconomics.com/afghanistan/inflation-cpi?continent=africa> adresinden erişildi.
- Trade Mape, Uluslararası İş Geliştirme İçin Ticaret İstatistikleri. https://www.trademap.org/Product_SelProduct_TS.aspx?nvpm=1||||TOTAL||2|1|1|2|2|1|1|1|1 adresinden erişildi.
- Ucal, M. Ş. (2006). Ekonometrik model seçim kriterleri üzerine kısa bir inceleme. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(2),41-57.
- Uğurlu, E. (2009). *Durağanlık ve birim kök sınamaları*. Ders Notları, 1-11.
- Uluslararası Para Fonu (IMF). <http://data.imf.org/regular.aspx?key=61545850>, adresinden erişildi.
- Wong, K. N., & Tang, T. C. (2008). The effects of exchange rate variability on Malaysia's disaggregated electrical exports. *Journal of Economic Studies*, 35(2), 154-169.
- World Bank (WB). (2015). *Afghanistan poverty statue updates. (NRVA) National Risk and Vulnerability Assessment. (2007 /08 and 2011/2012)*, <http://hdl.handle.net/10986/22917>, adresinden erişildi.
- World Bank (WB). (2018). *Poverty overview* <http://www.worldbank.org/en/topic/poverty/overview>, adresinden erişildi.
- World Bank. (1987). Afghanistan. The Journal Of Economic Development, v. 1, *World Development Report*, The main report, 777'a-AF March.
- Yamak, R., & Korkmaz, A. (2005). Reel döviz kuru ve dış ticaret dengesi ilişkisi. *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*, 2, 16-38.

BİR ELEKTROMEKANİK İŞLETMESİNDE FAALİYET TABANLI MALİYET YÖNTEMİ UYGULAMASI

Önder BELGİN¹

Öz

Üretim sistemlerinde meydana gelen değişimlerle birlikte ürün maliyetlerinin hesaplanmasında kullanılan yöntemlerde de değişiklikler meydana gelmektedir. Faaliyet Tabanlı Maliyet (FTM) Yöntemi endirekt maliyetlerin dağıtımı ile ilgili sorunlara çözüm bulmak üzere ortaya çıkan ve maliyetlerin daha doğru bir şekilde hesaplanabilmesini sağlayan bir maliyet sistemidir. Bu çalışmada elektromekanik sektöründe faaliyet gösteren bir üretim firmasında genel üretim giderlerinin üretilen ürünlere dağıtılmasında FTM Yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca, kullanılan yöntemin sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için firma tarafından yapılması gerekenler konusunda da önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Maliyet yönetimi, Faaliyet tabanlı maliyet yöntemi, Elektromekanik sektörü

JEL Kodu: D24

IMPLEMENTATION OF ACTIVITY BASED COSTING IN AN ELECTROMECHANICS FIRM

Abstract

As a consequence of the changes in production systems methods used in calculating the unit product costs are have changed. Activity Based Costing (ABC) has been developed to solve the problems in allocating the indirect costs to products and it provides more accurate information for the costs. In this study, ABC is utilized to calculate the overhead costs to allocate the products in an electromechanics firm. Furthermore, some recommendations are made to provide the sustainability of the ABC system in the firm.

Keywords: Cost management, Activity based costing, Electromechanics industry

JEL Code: D24

---

¹ Dr., T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, ORCID 0000-0001-6702-2608, onder.belgin@sanayi.gov.tr

Başuru Tarihi (Received): 17.05.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 11.10.2019

Giriş

Günümüz rekabet şartlarında avantajlı durumda olabilmenin yollarından biri de, üretim maliyetlerini sektör içindeki rakiplere göre düşük tutabilmek ve dolayısıyla ürünleri daha düşük fiyatla müşteriye sunabilmektir. Bu durum, üretime ilişkin maliyetlerin doğru şekilde tespit edilerek ürüne yansıtılmasıyla gerçekleştirilebilir. Bu amaçla maliyet sistemleri geliştirilmiş ve bugün artık büyükten küçüğe mal ve hizmet üreten tüm işletmelerde kullanılır hale gelmiştir. Maliyet sistemi, bir maliyet döneminde, maliyetle ilgili belgelere dayanarak maliyet türlerini belirleme, maliyetleri maliyet yerlerine yükleme, üretilen mal veya hizmetin gerçek maliyetini hesaplama, kaydetme, raporlama ve analiz etme işlemlerinden oluşmaktadır. Kısaca maliyet sistemi, üretim ile ilgili yapılan tüm işlemleri kapsamaktadır. Ayrıca maliyet sistemi işletme içinde oluşan iş ve işlemleri miktar ve değer olarak izlemeye yöneliktir.

Maliyet sistemi finansal iç bilgi sisteminin temelini oluşturur. Bu nedenle maliyet sistemi yönetim açısından çok önemlidir. Yönetim, hangi mamulün üretileceğine karar vermek, ürettiği mamulün birim maliyetini hesaplayabilmek, işletmenin başarı değerini ölçmek için bir maliyet sistemine ihtiyaç duyar. Yönetim, fiyatların kararlaştırılması, üretim planlaması ve maliyet kontrolünde, organizasyon planı ve maliyet kontrolünde, işçilik maliyeti kontrolünde ve kar planlamasında maliyet sisteminden faydalanılır.

Üretmiş oldukları mal veya hizmetlerin ne kadara mal olduğunu sağlıklı olarak belirler ise işletmelerin başarısı artar. Çünkü maliyetlerin doğru olarak hesaplanması savurganlığı ortadan kaldırır ve kârı en yüksek düzeye çıkarmak için hangi ürünlerin, hangi pazarlarda, hangi fiyatlarla satılması gerektiğini belirler ve kar planlaması ve kontrolünü sağlar.

Bunun yanı sıra artık stratejik yönetimin önem kazanmasıyla birlikte kalite, verimlilik, müşteri memnuniyeti gibi performans kriterleri öne çıkmıştır. Bu nedenle işletme içerisinde bu kriterlerin değerlendirilmesinde kullanılacak maliyet bilgilerinin elde edilmesi geleneksel maliyet sistemleriyle mümkün olamamaktadır. Ayrıca süreç iyileştirme ve değişim mühendisliği çalışmalarının da önem kazanmasıyla birlikte bu çalışmalarda kullanılabilecek daha doğru maliyet bilgilerine duyulan ihtiyaç artmıştır.

Faaliyet tabanlı maliyet (FTM) yöntemi ile elde edilen bilgiler ışığında faaliyet tabanlı yönetim karşımıza çıkmaktadır. Faaliyet tabanlı yönetimin temelini faaliyet tabanlı maliyet sisteminin finansal ve finansal olmayan göstergelerinin sağladığı bilgi oluşturur. Faaliyet tabanlı yönetim, maliyet bilgileri ve operasyonel bilgileri karar süreçleri ve iyileştirme çalışmalarında kaynak olarak kullanır.

Bu çalışmada, elektromekanik sanayinde faaliyet gösteren bir işletmede FTM yöntemi ile üretilen ürünlerin birim maliyetlerinin hesaplanmasına ilişkin uygulamaya yer verilmektedir. Çalışmanın geri kalan kısmı şu şekilde organize edilmiştir: Çalışmanın birinci bölümünde FTM yöntemi ile ülkemizde gerçekleştirilen çalışmalara ilişkin literatür taramasına yer verilmiştir. İkinci bölümde FTM yöntemi hakkında genel bilgiler sunulmuştur. Üçüncü bölümde çalışmada ele alınan işletmenin verileri ile gerçekleştirilen uygulama sonuçlarına yer verilmiştir. Dördüncü bölümde FTM yönteminin işletmede etkin ve sürdürülebilir bir şekilde uygulanabilmesi için önerilerde bulunulmuştur. Son bölümde ise sonuç ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

1. Literatür Araştırması

Geleneksel maliyet sistemleri, genel üretim giderlerinin dağıtılmasında direkt işçilik veya çıktı miktarı gibi tek bir maliyet sürücüsü kullanırlar. Yanlış üretim maliyet bilgisi hatalı kararların alınmasına neden olabilir (Wang vd., 2010). FTM faaliyetlerin kaynakları tüketme miktarlarına bağlı olarak genel üretim giderlerini öncelikle faaliyetlere daha sonra ürünlere, siparişlere ya da müşterilere dağıtır (Gupta ve Kline, 2008; Kaplan ve Cooper, 1998).

FTM sistemi, ülkemizde de son yıllarda yaygınlaşmaya başlamış ve bu alandaki çalışmalar artış göstermiştir. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde eğitim, sağlık, imalat, konaklama sektörlerinde gerçekleştirilmiş çalışmalar olduğu görülmektedir.

Bozkurt vd. (2011), çok programlı bir lisede öğrenci maliyetlerinin belirlenmesinde FTM sistemini kullanmışlardır. Yılmaz ve Aktaş (2015), özel bir öğretim kurumunda FTM sisteminin uygulanabilirliği ve geleneksel maliyet yöntemi ile karşılaştırma yapan bir çalışma gerçekleştirmişlerdir.

Yolcu ve Tanyıldızı (2018) özel bir hastanede radyoloji birim maliyetlerinin hesaplanmasında FTM yönteminden yararlanmışlardır. Türk ve Ertaş (2018), bir ağız ve diş sağlığı hastanesinin diş protezi birim hizmet maliyetlerini hesaplamak amacıyla bulanık zamana dayalı FTM sistemini kullanmışlardır. Çankaya ve Aygün (2006), bir kamu hastanesinin radyoloji bölümünde FTM sistemi uygulaması gerçekleştirmiştir. Kırloğlu ve Atalay (2014), bir hastanenin genel cerrahi ve anestezi biriminde sürece dayalı FTM sisteminin uygulamasını gerçekleştirmişlerdir.

Titiz ve Altunay (2012), bir tekstil işletmesinde FTM sistemini uygulamışlardır. Doğan ve Çakıcı (2016), literatürdeki çalışmalardan yararlanarak bir işletmede FTM sistemine ilişkin bir uygulama gerçekleştirmişlerdir. Dumanoglu (2005) bir dijital baskı işletmesinde FTM sistemi ile maliyetlerin belirlenmesine ilişkin bir çalışma gerçekleştirmiştir. Demir ve Tanyıldızı (2014), bir imalat firmasında geleneksel ve FTM sisteminin sonuçlarının karşılaştırmışlardır. Acar ve Papatya (1997), tam zamanında üretim sistemi için FTM sisteminin yararlı hale getirilmesine ilişkin bir çalışma gerçekleştirmiştir. Alkan (2005) cam çitası üretimi gerçekleştiren bir firmada FTM yöntemi genel üretim giderlerini hesaplamış ve elde ettiği sonuçları geleneksel maliyet yöntemi ile kıyaslamıştır.

Koşan (2008), bir konaklama işletmesi için FTM sistemini kullanarak müşteri karlılık analizi gerçekleştirmiştir. Altuntaş (2014) İstanbul'da faaliyet gösteren beş yıldızlı 37 konaklama işletmesi ile FTM sisteminin uygulanabilirliği üzerine bir araştırma yapmış ve bu yaklaşımının uygulanmasının zorluklar taşıdığı sonucuna ulaşmıştır.

Yukarıda bahsedilen çalışmaların yanında literatürde yer alan çalışmalardaki verilerden yararlanılarak gerçekleştirilmiş çalışmalar da yer almaktadır. Çelik (2016), bulanık üçgen sayılar kullanarak sürece dayalı FTM sistemi üzerine bir çalışma gerçekleştirmiştir. Kaygusuz (2004), FTM sistemi ve kısıtlar teorisini birlikte kullanarak mamul karmasının belirlenmesinde kullanımını göstermiştir. Kaygusuz (2006), standart genel üretim giderlerinin, FTM sistemine göre mamullere yüklenmesi, ayrıntılı genel üretim giderleri farklarının hesaplanması ve ayrıntılı farkların analiz edilmesini örneklerle incelemiştir. Kaygusuz (2007), geliştirilen teorik örnekler üzerinde FTM sistemi ve klasik yöntem arasında maliyet-hacim-kâr analizi karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Özyürek ve Dinç (2014), zamana dayalı FTM sisteminin sonuçlarını olay çalışması yöntemi ile değerlendirmiştir. Çam (2006), katma değer ve FTM sisteminin birlikte kullanımının başarılı sonuçlar vereceğini öne sürmüştür.

2. Faaliyet Tabanlı Maliyet Sistemi

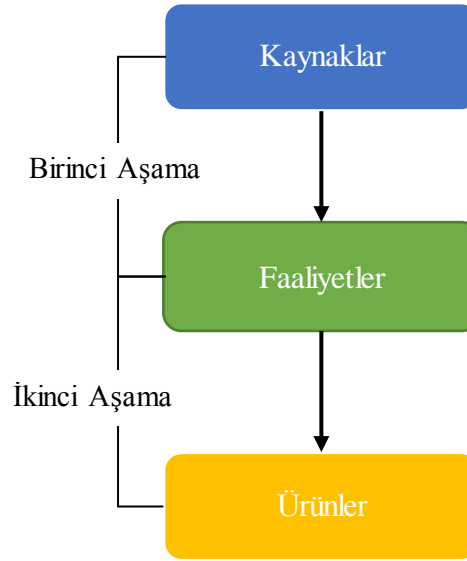
İşletmeler, belirli maliyet dönemi içinde ürettikleri mal veya hizmetin toplam ve birim maliyetlerini hesaplayarak bu maliyetleri diğer dönemler ile karşılaştırmak ve analiz etmek zorundadırlar. Bu işlemleri kurmuş oldukları maliyet sistemleri aracılığıyla gerçekleştirirler. Genel olarak bir maliyet sisteminin işleyişi, giderlerin saptanması, bu giderlerin gider yerlerine dağıtılması ve gider yerlerinde biriken maliyetlerin bu gider yerlerinde üretilen ürün ya da hizmetlere dağıtılması şeklinde olmaktadır.

Geleneksel maliyet sistemlerinde üretim giderlerinin üretilen ürünler için yapıldığı kabul edilerek, bu giderler ile mamuller arasında bağlantı kurulur. Özellikle genel üretim giderlerinde giderler ürünlere bir iş ölçüsü yardımıyla dolaylı yoldan dağıtılır (Dumanoglu, 2005). FTM sisteminde ise,

kaynak giderleri, maliyet merkezleri yerine işletmede ortaya çıkan faaliyetlere, farklı maliyet taşıyıcıları yardımıyla dağıtmakta ve buralarda toplanan maliyetler, faaliyetlerle ilgili çeşitli maliyet taşıyıcıları vasıtasıyla ürünlere, hizmetlere ve müşterilere aktarılmaktadır (Özyürek ve Dinç, 2014).

FTM sistemi, faaliyet ile maliyet nesnelерinin performans ve maliyetlerini ölçmekte kullanılan bir yaklaşımdır ve üç temel prensibe dayanmaktadır: ürünler için faaliyetler gerekir, faaliyetler kaynakları tüketir ve kaynakların maliyeti vardır (Almeda, Cunha, 2016). FTM sistemi, indirekt maliyetlerin dağıtımını ile ilgili sorunlara çözüm bulmak üzere ortaya çıkan ve maliyetlerin daha doğru bir şekilde hesaplanabilmesini sağlayan bir maliyet sistemidir. Şekil 1'de FTM yöntemine ait iki aşamalı maliyet dağıtım süreci gösterilmektedir.

Şekil 1: FTM Yöntemine İlişkin İki Aşamalı Maliyet Dağıtım Süreci

Kaynak: (Cooper vd., 1993)

FTM sisteminin sahip olduğu temel kavramlar *kaynaklar*, *faaliyet*, *maliyet havuzu* ve *maliyet sürücüsüdür*. *Kaynaklar*, FTM sistemini ilk finansal girdilerini sağlayan insanlar, tesisler, ekipmanlar, ilk madde ve malzeme, amortisman, elektrik, su, kira, yakıt kullanımı, teknoloji vb. kalemlerden oluşmaktadır. (Doğan ve Çakıcı, 2016; Yükçü, 2011). *Faaliyetler*, FTM sistemin özüdür ve FTM sisteminin uygulanabilmesi için ilk iş olarak bütün işletme faaliyetlerinin faaliyet gruplarına ayrılması gereklidir. Bir faaliyetin temel işlevi, girdileri (kaynaklar), çıktıya dönüştürmektir. *Maliyet havuzu*, faaliyetler tarafından tüketilen kaynakların toplam tutarının faaliyetler bazında belirlenmesiyle oluşturulur. Faaliyetlerin belirlenmesinin ardından bu faaliyetler maliyetlerle ilişkilendirilir (Arzova, 2002:26). *Maliyet sürücüsü*, kaynaklar maliyetlerinin faaliyetlere aktarılmasında ve faaliyet merkezlerinde biriken maliyetlerin buralarda üretilen ürün ya da hizmetlere aktarılmasında kullanılır.

FTM sisteminin bir işletmede uygulanmasında izlenecek adımlar şu şekilde sıralanabilir:

1. *Faaliyetlerin Belirlenmesi*: Faaliyetler geniş anlamda, bir sanayi işletmesinde üretim emrinin verilmesiyle veya bir siparişin alınmasıyla başlayan ve müşteriye teslim edilinceye kadar devam eden bir süreci temsil etmektedir. Faaliyetlerin belirlenmesinde, işletmenin organizasyon yapısı, faaliyetlerin birbiri ile ilişkisini açıklayan, işletme sürecini analiz etmek için kullanılan ve bir grafik tekniği olan iş akış şeması veya yerleşim planından yararlanılmaktadır (Eker, 2002).
2. *Faaliyet Merkezlerinin (Havuzlarının) Belirlenmesi*: Fazla sayıda faaliyetin ayrı ayrı incelenmesinin zorluğu ve ekonomik olmaması bu yöntemin kullanımı zorlaştıracığından,

3. fazla sayıda olan bu faaliyetleri belli gruplar altında toplayarak makul sayıda faaliyet merkezinin oluşturulması gerekmektedir. Bu yaklaşım, FTM yöntemi için daha anlamlı ve sağlıklı maliyet bilgilerine ulaşılabilmelerini sağlayacaktır (Köroğlu, 2012).
4. *Maliyetlerin Faaliyet Merkezlerine (Havuzlarına) Toplanması*: Kaynaklar faaliyet merkezlerine ya direkt olarak ya da maliyet sürücüleri (etkenleri) yardımıyla dağıtılırlar.
5. *Faaliyetler İçin Maliyet Sürücülerinin Belirlenmesi*: Maliyet sürücüsü, bir faaliyetin tükettiği kaynakların miktarı ve dolayısıyla onun maliyeti için bir doğrulama sağlayarak kaynakların tüketimi ve faaliyetlerin yapılması arasındaki neden sonuç ilişkisini belirlemek için kullanılır (Erdoğan, 2007). Maliyet sürücülerinin belirlenmesinde ürün çeşitliliği, faaliyetlerin göreceli maliyetleri veya parti büyüklüğü çeşitliliği gibi faktörler göz önüne alınabilir (Öker, 2003).
6. *Faaliyet Maliyetlerinin Mamullere Yüklenmesi*: Faaliyet maliyetlerini mamullere yüklemek için her maliyet havuzu ayrı yükleme oranları hesaplanır ve daha sonra her mamulle ilgili maliyet sürücü miktarları ile yükleme oranının çarpılması sonucu, mamullere yüklenecek faaliyet maliyetleri elde edilir. Ürün veya hizmetlere yüklenen maliyetlere hammadde ve direkt işçilik maliyetlerinin de eklenmesi ile ürün veya hizmetin toplam maliyeti elde edilir.

3. Uygulama

Bu çalışmada FTM sistemi uygulaması yapılacak olan ve elektromekanik sektöründe faaliyet gösteren firma hava yalıtımlı, gaz yalıtımlı ve metal clad hücreleri (gerilim trafoları, yük ayırıcıları, giriş-çıkış anahtar hücreleri vb.), havai hat ürünleri (otomatik yük ayırıcısı, kesicisi), beton ve sac trafo ve dağıtım merkezleri ve kablo aksesuarları üretmektedir.

3.1 Giderlerin Belirlenmesi

Firmanın ele alınan maliyet dönemine ilişkin muhasebe kayıtlarından elde edilmiş ve bir aylık dönemi kapsayan giderleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Firmaya ait bir aylık giderlerin dağılımı

Gider Türü	Tutar (TL)	Pay (%)
Direkt İşçilik Giderleri	340.872,5	%6,2
Direkt İlk Madde ve Malzeme Giderleri	4.276.000,00	%78,4
Genel Üretim Giderleri	308.571,70	%5,7
Araştırma ve Geliştirme Giderleri	63.490,00	%1,2
Genel Yönetim Giderleri	218.272,10	%4,0
Pazarlama ve Satış Giderleri	111.157,80	%2,0
Finansman Giderleri	137.129,50	%2,5
Toplam	5.455.494,00	%100

Tablo 1'de firmaya ait giderlerin dağılımı incelendiğinde en yüksek payın %78,4 ile ilk madde ve malzeme giderlerine ait olduğu görülmektedir. Daha sonra bunu %6,2 ile direkt işçilik giderleri, %5,7 ile genel üretim giderleri, %4,0 ile genel yönetim giderleri, %2,5 ile finansman giderleri, %2 ile pazarlama ve satış giderleri ve %1,2 ile araştırma ve geliştirme giderleri takip etmektedir. Firmanın maliyetlerini kontrol edebilmesi açısından üretimde kullanılan ilk madde ve malzemeleri en verimli şekilde kullanarak kayıpları minimize etmesi büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, ilk madde ve malzemelerin depolanması, taşınması ve üretimde kullanılmasında çalışanlara gerekli eğitimlerin verilmesi, kayıpları önlemeye yönelik kalite çalışmalarının sürekli şekilde yapılması faydalı olacaktır.

Tablo 2’de 308.517,70 TL tutarında olan ürün maliyetlerinin hesaplanmasında kullanılacak olan genel üretim giderlerinin dağılımı sunulmaktadır. Genel üretim giderleri endirekt malzeme giderleri, endirekt işçilik giderleri, elektrik giderleri, amortismanlar, bakım-onarım giderleri, sigorta giderleri ve diğer çeşitli giderler başlıkları altında toplanmıştır.

Tablo 2: Genel üretim giderlerinin dağılımı

Gider Türü	Tutar (TL)	Pay (%)
Endirekt Malzeme Giderleri	35.541,24	%11,52
Endirekt İşçilik Giderleri	43.871,22	%14,22
Elektrik Giderleri	53.219,3	%17,25
Amortisman Giderleri	67.657,93	%21,93
Bakım-Onarım Giderleri	27.951,7	%9,06
Sigorta Giderleri	33.103,95	%10,73
Diğer Çeşitli Giderler	47.172,36	%15,28
Toplam	308.517,70	%100

Tablo 2 incelendiğinde genel üretim giderleri içinde en yüksek payın amortisman giderleri olduğu görülmektedir. Amortisman giderlerinin ardından ikinci sırayı diğer çeşitli giderler almaktadır.

3.2. Faaliyetlerin ve Faaliyet Havuzlarının Belirlenmesi

Bu aşamada genel giderlerin dağıtılacağı faaliyetler belirlenecektir. Tablo 3’te firmanın faaliyetleri verilmektedir. Faaliyet havuzlarının oluşturulmasına gerek görülmemiştir ve firma için 11 adet faaliyet tanımlanmıştır.

Tablo 3: Giderlerin dağıtılacağı işletme faaliyetleri

Faaliyet	Faaliyetler
1	Üretim planlama
2	Ambar/Sevkiyat
3	Boyahane/Kaplama
4	Montaj
5	Reçine
6	Talaşlı İmalat
7	Beton Döküm
8	Beton Montaj
9	Sac İşleme
10	Kablo-Aksesuar Silikon Enjeksiyon
11	Kalite Kontrol

Firma tarafından üretilmekte olan ürün gruplarının ilgili oldukları faaliyetler ise Tablo 4’te verilmektedir. Ürün grupları; *Hücreler*, *Kablo Aksesuar*, *Beton Döküm* ve *Beton Montaj* olmak üzere 4 ana başlık altında toplanmıştır. *Hücreler* ürün grubu 8 adet faaliyetten, *Kablo Aksesuar* ürün grubu 9 adet faaliyetten, *Beton Döküm* ürün grubu 7 adet faaliyetten ve *Beton Montaj* ürün grubu 7 adet faaliyetten oluşmaktadır.

Tablo 4: *Ürün grupları ve ilişkili oldukları faaliyetler*

Hücreler	Kablo Aksesuar	Beton Döküm	Beton Montaj
1.Üretim Planlama	1.Üretim Planlama	1.Üretim Planlama	1.Üretim Planlama
2.Ambar/Sevkiyat	2.Ambar/Sevkiyat	2.Ambar/Sevkiyat	2.Ambar/Sevkiyat
3.Boyahane/Kaplama	3.Boyahane/Kaplama	3.Boyahane/Kaplama	3.Boyahane/Kaplama
4.Montaj	4.Montaj	4.Talaşlı İmalat	4.Talaşlı İmalat
5.Reçine	5.Reçine	5.Beton Döküm	5.Beton Montaj
6.Talaşlı İmalat	6.Talaşlı İmalat	6.Sac İşleme	6.Sac İşleme
7.Sac İşleme	7.Sac İşleme	7.Kalite Kontrol	7.Kalite Kontrol
8.Kalite Kontrol	8.Kablo-Aksesuar Silikon Enjeksiyon		
	9.Kalite Kontrol		

3.3. Maliyet Sürücüleri Yoluyla Maliyetlerin Faaliyetlere Dağıtılması

İkinci bölümde de belirtildiği gibi faaliyetler belirlendikten sonra işletmede ortaya çıkan maliyetlerin faaliyetlere maliyet sürücüleri ile dağıtılması gerekmektedir. Aşağıda maliyetlerin söz konusu faaliyetlere ne şekilde dağıtıldığına ilişkin ayrıntılara yer verilmiştir.

Endirekt malzeme giderleri, faaliyetlere gerçekleşen kullanım düzeylerine bağlı olarak dağıtılmıştır. Her bir malzemenin faaliyetler tarafından ne kadar kullanıldığına bilgisi firmanın ERP sistemi aracılığıyla elde edilmiştir. Endirekt işçilik giderleri kapsamında üretim planlama ve ambar/sevkiyat birimlerinde çalışan kişilerin ücretleri ve kıdem tazminatı payları bu faaliyetlere direkt olarak, diğer yerlerdeki ücretler ise harcanan sürelerle bağlı olarak aktarılmıştır. Elektrik giderleri her faaliyette yer alan makinelerin motor güçleri ve tahmini çalışma sürelerine bağlı olarak belirlenen paylara göre dağıtılmıştır. Amortisman giderleri, bakım-onarım giderleri her bir faaliyette yer alan makine ve teçhizatlar için ayrılan amortisman tutarlarının ve buradaki makine ve teçhizat için yapılan bakım-onarım harcamalarının direkt olarak aktarılmasıyla yoluyla dağıtılmıştır. Sigorta giderleri faaliyet birimlerinin kaplamış oldukları alanların büyüklüğü esas alınarak dağıtılmıştır. Diğer çeşitli giderler ise faaliyetlere bu faaliyetlerde çalışan işçi sayılarına bağlı olarak dağıtılmıştır. Tablo 5'te genel üretim giderlerinin faaliyetlere dağıtımında kullanılan maliyet etkenleri özetlenmiştir. Genel üretim giderlerinin dağıtım şekli direkt ve endirekt olarak sınıflandırılmıştır. Faaliyetlerin giderlerden aldıkları paylar firma kayıtlarında var ise direkt olarak dağıtılmış, diğer durumda endirekt olarak dağıtılmıştır. İlerleyen bölümlerde giderlerin faaliyetlere dağıtımlarına ilişkin ayrıntılara yer verilmiştir.

Tablo 5: Genel üretim giderlerinin faaliyetlere dağıtımında kullanılan maliyet etkenleri

Genel Üretim Gideri	Maliyet Etkeni	Maliyet Dağıtım Türü	Toplam Gider
Endirekt Malzeme Giderleri	Malzemelerin kullanım miktarı	Direkt	35.541,24
Endirekt İşçilik Giderleri	Çalışanların ücret ve tazminatları	Direkt	43.871,22
Elektrik Giderleri	Makinelerin motor güçleri ve çalışma süreleri	Endirekt	53.219,30
Amortisman Giderleri	Makinelerin amortisman miktarları	Direkt	67.657,93
Bakım-Onarım Giderleri	Makinelere yapılan bakım-onarım giderleri	Direkt	27.951,70
Sigorta Giderleri	Faaliyet birimlerinin kapladığı alan	Endirekt	33.103,95
Diğer Çeşitli Giderler	Çalışan işçi sayısı	Endirekt	47.172,36

3.3.1. Faaliyetlere Direkt Olarak Yüklenen Giderler

Endirekt malzeme giderleri, endirekt işçilik giderleri, amortisman giderleri ve bakım-onarım giderleri faaliyetlere yüklenirken işletmede tutulan kayıtlardan yararlanılmıştır. Endirekt malzeme giderlerinin yüklenmesinde her bir faaliyete ait ambar kayıtlarından yararlanılmıştır. Endirekt işçilik giderleri dağıtılırken her bir faaliyette çalışmakta olan işçilerin ücretleri ve kıdem tazminat payları hesaplanmıştır. Amortisman ve bakım-onarım giderlerinin yüklenmesinde ise her bir faaliyette kullanılan makinelerin ve demirbaşların amortismanları ile buralardaki makineler için yapılan bakım-onarım harcamaları dikkate alınmıştır. Firmanın muhasebe kayıtlarının bu düzeyde ayrıntılar içermesi giderlerin faaliyetlere yüklenmesinde avantaj sağlamıştır. Tablo 6'da direkt olarak dağıtılan giderlerin faaliyetlere yükledikleri miktarlar verilmiştir.

Tablo 6: Faaliyetlere direkt olarak yüklenen giderlerin dağılımı

Faaliyetler	Endirekt Malzeme Giderleri	Endirekt İşçilik Giderleri	Amortisman Giderleri	Bakım-Onarım Giderleri
Üretim planlama	-	3.124,84	-	-
Ambar/Sevkiyat	2.013,09	3.602,95	2.503,60	2.773,43
Boyahane/Kaplama	2.568,04	2.253,26	10.883,03	2.717,95
Montaj	2.508,40	7.080,74	2.415,19	3.635,59
Reçine	1.201,75	1.754,46	565,85	2.758,65
Talaşlı İmalat	6.436,09	784,45	9.455,95	1.156,49
Beton Döküm	7.347,38	6.399,00	10.961,07	4.095,11
Beton Montaj	1.522,71	6.803,45	5.870,77	2.557,62
Sac İşleme	3.290,81	571,99	7.212,88	3.670,90
Kablo-Aksesuar Silikon Enjeksiyon	5.362,70	6.631,05	13.730,33	4.144,30
Kalite Kontrol	3.290,27	4.865,03	4.059,26	441,65
Toplam	35.541,24	43.871,22	67.657,93	27.951,70

Tabloya göre; endirekt malzeme giderlerinden en yüksek payı beton döküm faaliyeti, endirekt işçilik giderlerinden en yüksek payı montaj faaliyeti, amortisman giderlerinden en yüksek payı beton döküm faaliyeti ve bakım-onarım giderlerinden en yüksek payı kablo-aksesuar silikon enjeksiyon faaliyeti almaktadır.

3.3.2. Faaliyetlere Endirekt Olarak Yüklenen Giderler

Elektrik giderleri, sigorta giderleri ve diğer çeşitli giderler faaliyetlere çeşitli maliyet sürücülerini aracılığıyla dağıtılmıştır. Elektrik giderlerinin yüklenmesinde her bir faaliyette yer alan makinelerin güçleri ve çalışma süreleri çarpılarak elde edilen ve kilowatt saat cinsinden enerji miktarına göre bir dağıtım gerçekleştirilmiştir. Sigorta giderlerinin dağıtımında faaliyet birimlerinin kapladığı alanlar ve diğer çeşitli giderlerin dağıtımında faaliyet birimlerinde çalışan işçi sayıları dikkate alınmıştır. Tablo 7’de endirekt olarak dağıtılan giderlerin faaliyetlere yüklenmelerinde kullanılan maliyet sürücülerine ilişkin değerler verilmiştir.

Tablo 7: Faaliyetlere endirekt olarak yüklenen giderlerin dağılımı

Faaliyetler	Harcanan enerji (kw-	Elektrik Giderleri	Alan (m ²)	Sigorta Giderleri	İşçi sayısı	Diğer Çeşitli Giderler
Üretim planlama	-	-	320.52	3.124,84	-	-
Ambar/Sevkiyat	68,82	2.013,09	369.57	3.602,95	4	2.503,60
Boyahane/Kaplama	87,79	2.568,04	231.12	2.253,26	18	10.883,03
Montaj	85,75	2.508,40	726.29	7.080,74	4	2.415,19
Reçine	41,08	1.201,75	179.96	1.754,46	1	565,85
Talaşlı İmalat	220,02	6.436,09	80.46	784,45	16	9.455,95
Beton Döküm	251,18	7.347,38	656.36	6.399,00	18	10.961,07
Beton Montaj	52,05	1.522,71	697.85	6.803,45	10	5.870,77
Sac İşleme	112,50	3.290,81	58.67	571,99	12	7.212,88
Kablo-Aksesuar Silikon Enjeksiyon	183,32	5.362,70	680.17	6.631,05	23	13.730,33
Kalite Kontrol	112,48	3.290,27	499.02	4.865,03	7	4.059,26
Toplam	1215,00	35.541,24	4.500,00	43.871,22	113	67.657,93

Örneğin montaj faaliyetinde biriken elektrik giderinin dağıtımında kullanılan oran, bu faaliyet için harcanan enerji miktarının toplam miktar içindeki payına göre hesaplanmıştır.

Montaj faaliyeti elektrik gideri için dağıtım oranı: $85,75/1215,00 = \%7,06$

Montaj faaliyeti elektrik gideri: $\%7,06 \times 35.541,24 = 2.508,40$ TL

Sigorta ve diğer çeşitli giderlerin faaliyetlere yüklenmesinde de aynı yaklaşım kullanılmıştır.

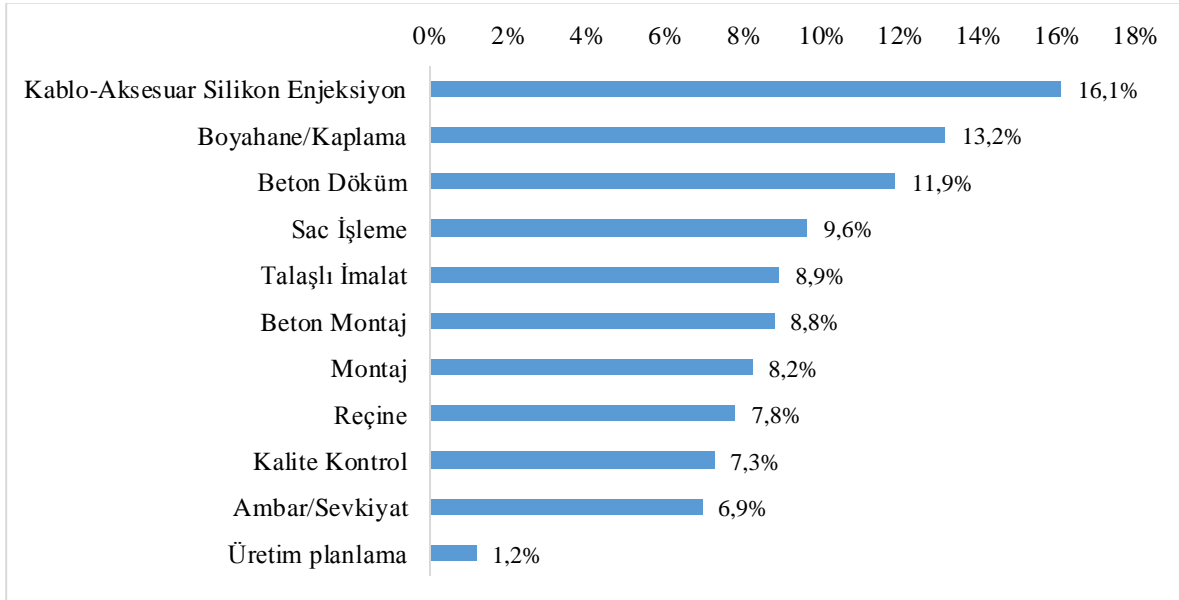
Tablo 8’de tüm giderlerin faaliyetler bazında dağılımı toplu olarak sunulmuştur.

Tablo 8: Genel üretim giderlerinin faaliyetlere göre dağılımları

Faaliyetler	Endirekt Malzeme Giderleri	Endirekt İşçilik Giderleri	Elektrik Giderleri	Amortisman Giderleri	Bakım-Onarım Giderleri	Sigorta Giderleri	Diğer Çeşitli Giderler	Toplam
Üretim planlama	-	3.124,84	230,24	-	-	186,23	135,48	3.676,79
Ambar/Sevkiyat	2.013,09	3.602,95	2.681,54	2.503,60	2.773,43	3.211,86	4.655,32	21.441,79
Boyahane/Kaplama	2.568,04	2.253,26	9.804,86	10.883,03	2.717,95	3.976,80	8.420,08	40.624,02
Montaj	2.508,40	7.080,74	4.049,32	2.415,19	3.635,59	1.904,48	3.812,49	25.406,21
Reçine	1.201,75	1.754,46	5.950,77	565,85	2.758,65	3.830,15	8.042,37	24.104
Talaşlı İmalat	6.436,09	784,45	3.723,13	9.455,95	1.156,49	4.004,74	1.975,32	27.536,17
Beton Döküm	7.347,38	6.399,00	2.514,13	10.961,07	4.095,11	2.921,93	2.448,68	36.687,30
Beton Montaj	1.522,71	6.803,45	5.412,74	5.870,77	2.557,62	4.171,55	765,31	27.104,15
Sac İşleme	3.290,81	571,99	4.298,36	7.212,88	3.670,90	4.057,44	6.658,78	29.761,16
Kablo-Aksesuar Silikon Enjeksiyon	5.362,70	6.631,05	9.705,65	13.730,33	4.144,30	3.194,68	6.976,54	49.745,25
Kalite Kontrol	3.290,27	4.865,03	4.848,55	4.059,26	441,65	1.644,09	3.281,98	22.430,83
Toplam	35.541,24	43.871,22	53.219,30	67.657,93	27.951,70	33.103,95	47.172,36	308.517,70

Şekil 2’de genel üretim giderlerinin faaliyetlerde biriken miktarlarına göre yüzdesel dağılımları verilmektedir. Buna göre, genel üretim giderlerinden en yüksek pay alan faaliyet Kablo-Aksesuar Silikon Enjeksiyon faaliyetidir. Bu faaliyeti Boyahane/Kaplama ve Beton Döküm faaliyetleri izlemektedir. Söz konusu faaliyetlerin etkin ve verimli yönetilmeleri maliyetlerin kontrol altında tutulabilmesi açısından önem taşımaktadır. En az paya sahip olan faaliyet ise üretim planlamadır.

Şekil 2: Genel üretim giderlerinin faaliyetlerde biriken miktarlarının dağılımı

3.4. Faaliyet Maliyetlerinin Ürünlere Dağıtılması ve Birim Maliyetlerin Hesaplanması

Faaliyetlerde toplanan maliyetlerin ürünlere dağıtılmasında üretim planlama ve ambar/sevkiyat faaliyetlerinde üretim adetleri, diğer faaliyetlerde ise harcanan toplam işçilik sürelerinden ürünlerin aldıkları paylar dikkate alınmıştır. İşçilik süresi elde edilmesinde firmanın üretim takip çizelgelerinden yararlanılmıştır. Ürünlerin genel üretim gideri toplamaları, her bir ürünün

üretmesinde kullanılan faaliyetlere ilişkin maliyetlerin toplamına eşit olacaktır. Tablo 10-13'te ürün grupları altında yer alan ürünler ve bu ürünlere ait toplam genel üretim giderleri, direkt işçilik giderleri ve direkt ilk madde ve malzeme giderleri ile toplam birim maliyetler yer almaktadır. Ürünlerin birim maliyetleri, toplam üretim maliyetlerinin gerçekleşen üretim miktarlarına bölünmesiyle elde edilmiştir. Tablo 9'da faaliyet maliyetlerinin ürünlere dağıtılmasında kullanılan maliyet sürücülerini sunulmuştur.

Tablo 9: Faaliyet maliyetlerinin ürünlere dağıtılmasında kullanılan maliyet sürücülerini

Faaliyet	Maliyet Sürücüsü
Üretim planlama	Üretim adedi
Ambar/Sevkiyat	Üretim adedi
Boyahane/Kaplama	İşçilik süresi
Montaj	İşçilik süresi
Reçine	İşçilik süresi
Talaşlı İmalat	İşçilik süresi
Beton Döküm	İşçilik süresi
Beton Montaj	İşçilik süresi
Sac İşleme	İşçilik süresi
Kablo-Aksesuar Silikon Enjeksiyon	İşçilik süresi
Kalite Kontrol	İşçilik süresi

Tablo 10: Hücreler ürün grubu altında yer alan ürünlerin toplam ve birim genel üretim maliyetleri

	Hücre 01	Hücre 02	Hücre 03	Hücre 04	Hücre 07	Hücre 08	Hücre 09	Hücre 12	Hücre 19
Üretim Adedi	214	107	2	122	17	46	2	2	4
Üretim planlama	279,32	139,66	2,61	159,24	22,19	60,04	2,61	2,61	5,22
Ambar/Sevkiyat	1.628,88	814,44	15,22	928,61	129,40	350,13	15,22	15,22	30,45
Boyahane/Kaplama	8.830,73	4.523,60	82,53	5.527,95	684,31	2.084,31	78,48	84,55	181,24
Montaj	8.782,70	4.498,99	82,08	5.497,88	680,59	2.072,97	78,06	84,09	180,26
Reçine	8.332,54	4.268,39	77,87	5.216,09	645,71	1.966,72	74,06	79,78	171,02
Talaşlı İmalat	5.985,73	3.066,23	55,94	3.747,01	463,85	1.412,81	53,20	57,31	122,85
Kalite Kontrol	4.875,95	2.497,73	45,57	3.052,30	377,85	1.150,87	43,34	46,69	100,08
Toplam GÜG	38.715,85	19.809,04	361,83	24.129,08	3.003,89	9.097,85	344,97	370,26	791,12
Toplam Direkt İşçilik Gideri	113.678,20	29.116,18	9,93	40.568,67	699,79	5.767,49	9,44	10,17	43,61
Toplam Direkt İlk Madde ve Malzeme Gideri	139.765,00	143.190,90	139.764,40	153.468,70	136.339,10	153.468,70	132.914,10	143.191,70	153.468,30
Birim Maliyet	1.365,23	1.795,48	70.068,08	1.788,25	8.237,81	3.659,44	6.6634,26	71786,07	38.575,76

Tablo11: *Kablo Aksesuar ürün grubu altında yer alan ürünlerin toplam ve birim genel üretim maliyetleri*

	IBEM	SKB10-15	SKB-36	SKB-T
Üretim Adedi	500	160	1.210,00	125
Üretim planlama	652,61	208,83	1.579,31	163,15
Ambar/Sevkiyat	3.805,78	1.217,85	9210	951,45
Boyahane/Kaplama	466,99	221,03	1.401,73	406,26
Montaj	464,45	219,82	1394,1	404,05
Reçine	440,64	208,56	1.322,65	383,34
Talaşlı İmalat	316,54	149,82	950,13	275,38
Sac İşleme	749,37	354,68	2.249,35	651,93
Kablo-Aksesuar Silikon Enjeksiyon	9.307,04	4.405,03	2.7936,4	8.096,78
Kalite Kontrol	257,85	122,04	773,97	224,32
Toplam GÜG	16.461,27	7.107,66	46.817,65	11.556,66
Toplam Direkt İşçilik Gideri	14.045,66	2.127,30	102.027,24	3.054,80
Toplam Direkt İlk Madde ve Malzeme Gideri	3.163,37	4.678,83	3.923,68	11.008,07
Birim Maliyet	67,34	86,96	126,26	204,96

Tablo12: *Beton Döküm ürün grubu altında yer alan ürünlerin toplam ve birim genel üretim maliyetleri*

	B25-D	B36-D	B43-D	B53-D	B64-D	B72-D
Üretim Adedi	9	6	30	36	49	22
Üretim planlama	11,75	7,83	39,16	46,99	63,96	28,71
Ambar/Sevkiyat	68,50	45,67	228,35	274,02	372,97	167,45
Boyahane/Kaplama	830,75	998,19	1.438,64	2.435,66	1.953,86	2.004,98
Talaşlı İmalat	563,11	676,60	975,15	1.650,96	1.324,38	1.359,04
Beton Montaj	3.154,39	3.790,17	5.462,56	9.248,29	7.418,88	7.613,01
Sac İşleme	1333,10	1.601,79	2.308,57	3.908,48	3.135,34	3.217,39
Kalite Kontrol	458,70	551,16	794,35	1.344,86	1.078,84	1.107,07
Toplam GÜG	6.420,30	7.671,41	11.246,78	18.909,25	15.348,22	15.497,65
Toplam Direkt İşçilik Gideri	449,76	360,27	2.596,20	5.274,55	5.759,11	2.653,39
Toplam Direkt İlk Madde ve Malzeme Gideri	312.638,97	563.478,59	162.422,07	229.154,69	135.055,46	308.676,53
Birim Maliyet	35.501,00	95.251,71	5.875,50	7.037,18	3.187,00	14.855,80

Tablo 13: Beton Montaj ürün grubu altında yer alan ürünlerin toplam ve birim genel üretim maliyetleri

	B25-M	B36-M	B43-M	B53-M	B64-M	B72-M
Üretim Adedi	9	4	33	31	60	17
Üretim planlama	11,75	5,22	43,07	40,46	78,31	22,19
Ambar/Sevkiyat	68,50	30,45	251,18	235,96	456,69	129,40
Boyahane/Kaplama	574,04	552,17	1.118,61	1.424,73	1.747,25	971,43
Talaşlı İmalat	389,10	374,28	758,23	965,72	1.184,34	658,47
Beton Montaj	2.435,55	2.342,76	4.746,07	6.044,87	7.413,29	4.121,62
Sac İşleme	921,16	886,06	1.795,03	2.286,25	2.803,81	1.558,85
Kalite Kontrol	316,96	304,88	617,65	786,67	964,76	536,38
Toplam GÜG	4.717,06	4.495,82	9.329,83	11.784,66	14.648,45	7.998,34
Toplam Direkt İşçilik Gideri	310,7784	132,8615	2.220,54	2.656,81	6.306,288	993,41
Toplam Direkt İlk Madde ve Malzeme Gideri	216.030,20	467.549,50	114.810,10	155.663,00	98.632,46	193.543,70
Birim Maliyet	24.562,00	118.044,55	3.829,10	5.487,24	1.993,12	11.913,850

4. Tartışma

Elektromekanik sektöründe faaliyet gösteren bir firmada gerçekleştirilen bu çalışmada FTM sistemi kullanılarak firmanın karar destek aracı olarak kullanacağı bir maliyet sisteminin geliştirilmesine çalışılmıştır. Bu sayede, ileride gerek üretim süreçlerinde gerek maliyet kalemlerinde meydana gelecek değişikliklerde ürün maliyetleri üzerindeki etki daha kolay görülebilecek ve daha sağlıklı kararlar alınmasına yardımcı olacaktır. Bu tür sistemlerin kalıcı hale gelmesi için günümüz teknolojileri sayesinde geliştirilen bilgi sistemlerinin etkin kullanımı maliyet konusunda daha doğru ve hızlı bilgi alınmasını sağlamaktadır. Ayrıca maliyet sistemleri tek bir birimin değil, firma içindeki diğer birimlerin de bilgi sağlamakla sorumlu olduğu sistemlerdir.

Firmada gerçekleştirilen çalışma esnasında maliyetlerin belirlenmesi esnasında bazı sorunlarla karşılaşmış ve bu sorunların çözümü için aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

1. Birim maliyetlerin sürekli takibi amacıyla;
  - a. Maliyet sistemine ilişkin verilerin sağlandığı üretim, muhasebe ve insan kaynakları birimleri arasında eşgüdümlü olarak çalışarak, verilerin temini ve güncellenmesi üretim, personel ve mali konulardaki değişikliklerin takibi,
  - b. Sistemdeki değişikliklerin (ilk madde ve malzeme, direkt/endirekt işçilik, faaliyetler/süreçler, enerji, bakım-onarım vb. harcamaların) izlenmesi ve kurulan maliyet sistemine yansıtılması çalışmalarını düzenli olarak gerçekleştirecek, sistemin işlerliğini yürütecek bir sorumlunun görevlendirilmesi ya da istihdam edilmesi uygun olacaktır.
2. Maliyet sisteminin ihtiyacı olan verilerin temini sağlamak amacıyla;
  - a. Maliyet Muhasebesi için temel veri kaynağı olan muhasebe kayıtlarında gerekli gider kalemlerinin oluşturulması veya eklenmesi gerekmektedir.
  - b. Maliyetlerin hesaplanabilmesi amacıyla mizanda daha ayrıntılı ve harcamaların ürünlerle ve faaliyetlerle bağlantı kurulabilecek şekilde kayıt altına alınması daha doğru olacaktır.
  - c. Firmada kullanılmakta olan ERP yazılımının maliyet muhasebesi modülünün diğer modüllerle entegre olarak çalışması sağlanmalıdır.
  - d. Muhasebe kayıtları (harcamalar-faturalar) maliyet hesaplamada kullanılan ayrıntıda tutulmalıdır.

3. Her faaliyette harcanan işçilik zamanlarının kayıtları tutulmalıdır. Bu amaçla, iş etüdü çalışmaları gerçekleştirilerek işlemlere ilişkin standart zamanlar belirlenmeli ve üretim takip formlarıyla ürünlerin işletme içinde geçirdiği sürelerle ilişkin kayıtlar ayrıntılı şekilde tutulmalıdır.

İleriki dönemlerde kurgulanan FTM sisteminin sürekliliğinin sağlanabilmesi için aşağıdaki öneriler dikkate alınmalıdır:

1. Mizandaki gider kalemlerinin faaliyetlere dağıtılmasına ilişkin sürücülerin ve bu sürücülere ilişkin güncellenme periyotlarının belirlenmesi kullanılacak maliyet sisteminin güncelliğini sağlayacaktır.
2. Ürün çeşitliliğinde meydana gelebilecek değişikliklerin yeni ürüne yönelik maliyetlerin takip edilmesi, kullanılan maliyet sürücüleri sayesinde maliyet sistemine dâhil edilmesi gerekmektedir. Ürün portföyünden çıkartılan ürünlerin de aynı şekilde sistem den çıkartılması gerekmektedir.
3. Mevcut üretim yapısının değiştirilmesinin söz konusu olması durumunda, yeni faaliyetlerin maliyetlerinin tekrar ele alınması, maliyet sisteminin işletmedeki değişime adapte edilmesi gerekmektedir.
4. Bundan sonraki süreçte her ay maliyetlerin incelenerek gereken önlemler alınmalıdır ve üretimde yapılacak sürekli iyileştirme çalışmaları bu sistemden elde edilecek bilgiler ışığında gerçekleştirilmelidir.

FTM Yöntemi'nin ihtiyaç duyduğu verilerin elde edilmesinin zaman alıcı olması ve ayrıca üretim akışında meydana gelen değişimlerin güncellenmesinin kolay olmaması bu yöntemin dezavantajları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dezavantajları bertaraf etmek amacıyla geliştirilen farklı maliyetleme yöntemlerinin (zamana dayalı faaliyet tabanlı maliyetleme) kullanılması tercih edilebilir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, elektromekanik sektöründe faaliyet gösteren bir üretim firmasında FTM yöntemi kullanılarak genel üretim giderlerinin üretilen ürünlere yansıtılmıştır. FTM yöntemi, geleneksel yöntemden farklı olarak üretim sistemini faaliyetler bazında değerlendirmekte ve giderlerin faaliyetlere ve ürünlere dağıtılmasına sürücülerden faydalanmaktadır.

Çalışmada, ilk olarak genel üretim giderleri belirlenmiş ve daha sonra giderlerin dağıtılacağı faaliyetler belirlenmiştir. Firmada üretim faaliyetleriyle ilgili olarak 11 adet faaliyet tanımlanmıştır. Daha sonra giderlerin bu faaliyetlere maliyet sürücüleri aracılığıyla dağıtımı gerçekleştirilmiştir. Üretilen ürünlerin ilişkili olduğu faaliyetlere bağlı olarak söz konusu faaliyetlerde biriken giderler maliyet sürücüleri aracılığıyla ürünlere dağıtılmış ve ürün başına düşen genel üretim giderleri hesaplanmıştır.

Ayrıca çalışmanın 4. bölümünde işletmede uygulanan FTM yönteminin kalıcı ve doğru bir şekilde işleyebilmesi için atılması gereken adımlara ilişkin önerilerde bulunulmuştur. Doğru şekilde yönetilen bir maliyet sisteminin firmaların rekabet gücü ve piyasa koşullarında meydana gelen değişimlere zamanında tepki verebilmesi açısından önem taşımaktadır.

Kaynaklar

- Acar, D., & Papatya, N. (1997). Tam zamanında üretim uygulamalarında faaliyet tabanlı maliyet sisteminin yararlı hale getirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 161-170.
- Alkan, A. T. (2005). Faaliyet tabanlı maliyet sistemi ve bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 39-56.

- Almeda, A., & Cunha, J. (2017). The implementation of an activity-based costing (ABC) system in a manufacturing company. *Procedia Manufacturing*, 13, 932–939.
- Altuntaş, C. (2014). Konaklama işletmelerinde faaliyet tabanlı maliyet sisteminin uygulanabilirliğine yönelik bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(1), 1-16.
- Arzova, S. B. (2002). *Faaliyet tabanlı maliyet yönetimi*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Bozkurt İ., Karakuş, R., & Öksüz, S. (2011). Öğrenci maliyetlerinin belirlenmesinde faaliyet tabanlı maliyet sistemi: Yapraklı çok programlı lisesi örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 411-428.
- Cooper, R., Kaplan, R. S., Maisel, S. L., Eileen, M., & Oehm, R. M. (1993). *Implementing activity-based cost management: Moving from analysis to action*. New Jersey: Institute of Management Accountants.
- Çam, M. (2006). Stratejik bir yönetim aracı olarak ekonomik katma değer (EVA) ve faaliyet tabanlı maliyet yönteminin (FTMY) birlikte kullanımı. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 95-118.
- Çankaya, F., & Aygün, D. (2006). Faaliyet tabanlı maliyetleme: Kamu hastanesi uygulaması. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 93-119.
- Çelik, M. (2016). Bulanık sürece dayalı faaliyet tabanlı maliyetleme sistemi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Nisan, 91-110.
- Demir, Ö., & Tanyıldızı, İ. (2014). Faaliyet tabanlı maliyetleme sistemi açısından genel üretim giderlerine bakış. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 43-64.
- Doğan, S., & Çakıcı, C. (2016). Faaliyet tabanlı maliyet yöntemi ve bir uygulama. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 5(10), 38-51.
- Dumanoğlu, S. (2005). Faaliyet tabanlı maliyet sistemi: bir dijital baskı işletmesinde uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 27, 105-116.
- Eker, M. Ç. (2002). Genel üretim giderlerinin faaliyete dayalı maliyet yöntemine göre dağıtımı ve muhasebeleştirilmesinde 8 no.lu ana hesap grubunun kullanımı. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 237-256.
- Erdoğan N. (2007). *Lojistik maliyetlemesi ve lojistikte faaliyete dayalı maliyetleme*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Gupta, M., & Kline, J. (2008). Managing a community mental health agency: A theory of constraints based framework. *Total Quality Management & Business Excellence*, 19(3), 281 –294.
- Kaplan, R. S., & Anderson, S. R. (2004). Time-driven activity-based costing. *Harvard Business Review*, 82(11), 131 –138.
- Kaygusuz, S. (2004). Faaliyet tabanlı maliyet yöntemi & kısıtlar teorisi ile mamul karmasına ilişkin karar verme. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2, 104-134.
- Kaygusuz, S. Y. (2006). Faaliyet tabanlı maliyet yöntemine göre genel üretim giderleri fark analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 30, 152-162.
- Kaygusuz, S. Y. (2007). Faaliyet tabanlı maliyet-hacim-kâr analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 33, 139-150.

- Kırloğlu, H., & Atalay, B. (2014). Hastane işletmelerinde sürece dayalı faaliyet tabanlı maliyetleme modellemesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 41, 141-162.
- Koşan, L. (2008). Faaliyet tabanlı müşteri karlılık analizi: Bir konaklama işletmesinde uygulama. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 285-302.
- Köroğlu, Ç. (2012). *Stratejik maliyet yönetimi kapsamında sürece dayalı faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminin analizi ve bir otel işletmesinde uygulama*. Yayımlanmamış doktora tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Öker, F. (2003). *Faaliyet tabanlı maliyetleme: Üretim ve hizmet işletmelerinde uygulamalar*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Özyürek, H., & Dinç, Y. (2014). Son yıllarda maliyet dağıtımında kullanılan yöntemler ve zamana dayalı faaliyet tabanlı maliyetleme olay çalışması. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), 345-364.
- Titiz, İ., & Altunay, M. A. (2012). Çağdaş maliyetleme sistemlerinden faaliyet tabanlı maliyetleme sistemi ve bir tekstil işletmesi uygulanması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 55, 91-112.
- Türk, T., & Ertaş, F. C. (2018). Bulanık zamana dayalı faaliyet tabanlı maliyet sistemi: Bir hastane uygulaması [Özel sayı]. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, Nisan 2018, 272-297.
- Wang, P., Du, F., Lei, D., & Lin, T. W. (2010). The choice of cost drivers in activity-based costing: Application at a Chinese oil well cementing company. *International Journal of Management*, 27(2), 367 –373.
- Yılmaz, Ş., & Aktaş, R. (2015). Özel öğretim kurumlarında faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminin kullanılması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 44, 155-167.
- Yolcu, M., & Tanyıldızı, H. (2018). Sağlık işletmelerinde faaliyet tabanlı maliyet analizi: Özel bir hastanede radyoloji birim maliyetlerinin hesaplanması. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2288-2303.

GEDİZ'DEKİ (KÜTAHYA) KIRSAL MİMARİDEN ÖRNEKLER: ÇAMAŞIRHANELER

Türkan ACAR¹

Öz

Kırsal mimari toplu yaşamın gerekleri ile ortak kullanım alanları yaratmış, ortak mülkiyet ile de sürdürülebilir mimariler oluşturmuştur. Kırsal mimarinin tipik örneklerinden biri olan çamaşırhaneler, geleneksel kırsal mimarlık ürünlerinin en iyi temsilcilerinden biridir. Son yıllardaki alt yapı çalışmaları ve teknolojik gelişmeler, köylerin mütevazı yaşam şartlarını da değiştirmeye başlamıştır. Çamaşırhaneler, değişen ve yenilenen toplumsal hayatın getirileri ile birlikte terk edilmeye başlanmıştır.

Bu çalışmada, Gediz ilçesindeki geleneksel toplu kullanım yapılarından çamaşırhaneler seçilerek bölgede sürdürülebilir mimarlığın izleri araştırılmıştır. Alan çalışması Gediz ilçe merkezi ve ilçeye bağlı köylerdeki yapıları kapsamaktadır. Gediz ilçesi ve köylerinde tespit ettiğimiz yirmi çamaşırhanenin plan kurgusu, genellikle dört duvardan meydana gelen, tek mekan şeklindedir. Üç çamaşırhanede ise birer tuvalet vardır. Yirmi çamaşırhaneden on yedisi dikdörtgen planlıdır. İki çamaşırhane eyvan şeklinde üç duvara sahiptir, biri ise “L” planlıdır. Bugün çoğu metruk durumda olan çamaşırhanelerde kullanılan yapıım teknikleri, malzemeleri ve plan şemaları ile mekan dağılımları incelenerek binalardaki sürdürülebilir tasarım yaklaşımları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kütahya, Gediz, Gediz Çamaşırhaneleri, çamaşırhane, ocak.

EXAMPLES OF RURAL ARCHITECTURE IN GEDİZ (KÜTAHYA): LAUNDRIES

Abstract

Rural architecture has created common areas with the necessities of collective life and has created sustainable architectures with common ownership. A typical example of rural architecture, laundries are one of the best representatives of traditional rural architectural products. In recent years, infrastructure and technological developments have begun to change the modest living conditions of the villages. Laundries began to be abandoned along with the returns of the changing and renewed social life.

In this study, the laundries of traditional collective use in Gediz district were selected and traces of sustainable architecture in the region were investigated. The field study covers the structures in Gediz district center and villages in the district. The plan design of the twenty laundry facilities we have identified in the Gediz district and villages is usually the only one consisting of four walls. There are also three toilets in each. Seventeen out of twenty laundry rooms have a rectangular plan. The two laundries have three walls in the form of an iwan, and one is “L” shaped. Sustainable design approaches in buildings have been evaluated by examining the production techniques, materials and plan schemes and spatial distributions used in many derelict laundry facilities today.

Keywords: Kütahya, Gediz, Laundry of Gediz, laundry, fireplace.

¹ Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, ORCID 0000-0003-4357-8411
turkan.acar@usak.edu.tr

Başvuru Tarihi (Received): 21.05.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 11.10.2019

Giriş

Çamaşırhane, çamaşırılık; çamaşır yıkamaya ayrılmış, içinde yıkama düzeni kurulmuş yer; çamaşır yıkama mekanı ya da yapısı olarak tanımlanmaktadır (Arseven, 1983; Hasol, 2008; Sözen & Tanyeli, 2011). Halk arasında ve kaynaklarda çamaşırhaneler için yunak, yunaklık ya da yunmalık gibi terimler de kullanılmaktadır² (Arseven, 1983; Bölükbaşı Ertürk, 2004; Kılıcı, 2007; Hasol, 2008). Dere ya da su kaynaklarına yakın, yöresel olarak “geysi taşı” denilen düz taşların üzerinde çamaşır yıkanan açık alanlara da çamaşırılık/yunak denilmektedir (Bölükbaşı Ertürk, 2004). Çamaşırhaneler genellikle, ocak, ışık, temiz ve atık su gideri gibi bölümlerden meydana gelmektedir³.

Çamaşırhaneler, halkın çamaşır yıkama gereksinimlerini karşılayan, duvarlarında ocak nişleri, içlerinde ışıkları ve temiz su ile atık su kanalları bulunan yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kütahya ili, Gediz ilçesindeki çamaşırhaneler, inşa tekniği, malzemesi ve örtü sistemleri bakımından birbirleriyle benzerdir. Kâgir veya karkas olarak taş ve tuğla gibi malzemelerle yapılan çamaşırhaneler üstü kapalı mekanlar şeklindedir. Gediz'deki çamaşırhanelerin önemli bir sanat özelliği yoktur. Ancak fonksiyon olarak önemli yapılardır. Çamaşırhaneler, geleneksel kırsal mimarlık ürünlerinin kırsal doku morfolojisi içinde en iyi temsilcilerinden biridir.

2018-2019 yıllarını kapsayan saha çalışmamızda, Gediz ilçe merkezi ve ilçeye bağlı köylerde arazi çalışmaları yapılmıştır⁴. Gediz'de çeşme, köprü, su kemeri, hamam, çamaşırhane gibi farklı mimari kurguya ve işleve sahip pek çok su yapısına sahiptir. Kent ve kırsal doku içerisinde önemli ve özel yere sahip bu yapılar, tarihsel mimari mirasın bütünlüğüne öncülük etmektedir.

Çalışmamız, Gediz ilçe merkezi ve bağlı köylerde ayakta olan yapıları kapsamaktadır. Tespit edilen yirmi çamaşırhaneden hiçbiri bugün işlevini sürdürmemektedir. 1990'lı yılların sonları ile 2000'li yılların başlarında Gediz köylerinin kanalizasyon ve şebeke sistemleri yapılmış, bu bağlamda çamaşır makinelerinin evlerde kullanım olanaklarını sağlayacak düzen kurulmuştur. Kullanımı kolay ev tipi bu makineler ve gelişmeler, çamaşırhanelerin terk edilmesine sebep olmuştur. Saha çalışmamız sırasında köy muhtarları ve yöre halkından bölgede daha fazla sayıda çamaşırhane olduğu bilgileri alınmıştır. Ancak işlevsiz kalan yapılar, ya yöre halkı tarafından depo, samanlık, fırın gibi farklı amaçlarla kullanılmaya devam etmiş ya da tamamen ortadan kaldırılmıştır.

Çalışmamızın ana hedefi, eserlerin kent ve ilçe merkezleri ile köylerindeki çeşitli örneklerini saptamak, coğrafi yayılım alanlarını belirlemek, kırsal mimarinin taşıdıkları özelliklerin kent örnekleri ile karşılaştırmalarını yapmak ve tüm eserlerin tespiti sonrasında öncelikle Batı Anadolu'da daha sonra da Anadolu mimarisindeki yerlerinin belirlenmesidir. Bu amaçla, Gediz merkez ve köylerinde arazi çalışmaları yapılmış tespit ettiğimiz eserler değerlendirilmeye başlanmıştır. Kütahya'nın diğer ilçe ve köylerinde yapmayı planladığımız ön çalışmalar tamamlandığında, Kütahya'daki su mimarisinin Anadolu Türk su mimarisi içerisindeki yerinin, plan, mimari ve süsleme programı açısından, belirleneceği düşüncesindeyiz.

Gediz'deki su mimarisi içerisinde çamaşırhaneleri ele aldığımız bu çalışmamızda öncelikle Gediz'e bağlı köylerde yer alan çamaşırhaneler, plan ve mimari özellikleri ile değerlendirilmiş,

² Bazı kaynaklarda çamaşırhanelerin, kazan ocağı denilen büyük ocaklarında yemek yapmak gibi günlük, salça-pekmez gibi mevsimlik hazırlıklar için de kullandığı belirtilmektedir (Bölükbaşı Ertürk, 2004: 50-51, 394). Köy muhtarlarından ve yöre halkından alınan bilgilere göre Gediz çamaşırhanelerinde çamaşır yıkamak dışında bulgur da kaynatılmaktaydı.

³ Kaynaklarda vakıf yapıları içerisinde çamaşırhanelerin adı da geçmektedir (Kunter, 1938: 111, 124; Selçuk, 1965: 22).

⁴ Bu çalışma, Uşak Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Birimi Koordinatörlüğü tarafından desteklenmektedir (Proje No:2018/SOSB006 2018-2021 Dönemi). Müellif, arazi çalışmalarına katılan Sayın Doç. Dr. Elif Gürsoy'a ve misafirperver Gediz halkına müteşekkirdir.

yapıların korunma durumları ve gelecek nesillere taşınabilmesi konusunda nelerin yapılabileceği tartışılmıştır⁵.

1. Analiz

Kırsal mimari toplu yaşamın gerekleri ile ortak kullanım alanları yaratmış, ortak mülkiyet ile de sürdürülebilir mimariler oluşturmuştur. Kırsal mimarinin tipik örneklerinden biri olan çamaşırhaneler, geleneksel kırsal mimarlik ürünlerinin en iyi temsilcilerinden biridir. Kır yaşamında, günlük ihtiyaçtan kaynaklı gereklerle, yöre halkı tarafından su kaynağı çevresinde genel kullanım alanları yaratılmaya çalışılmıştır. Buna karşın son yıllardaki alt yapı çalışmaları ve teknolojik gelişmeler, köylerin mütevazı yaşam şartlarını da değiştirmeye başlamıştır. Çamaşırhaneler, kırsal yerleşim alanlarında toplu kullanım için tasarlanmış birer su yapısı olmakla birlikte, değişen ve yenilenen toplumsal hayatın getirileri ile birlikte terk edilmeye başlanmıştır.

Teknik alt yapı sorunlarının şehirlere kıyasla köylerde daha geç tarihlerde çözüm bulması, köy sakinleri tarafından ortak kullanım alanları yaratılmasına sebep olmuştur. Ortak kullanım için tasarlanan öncül yapılar genellikle temel gereksinim olan su ile ilgili yapılardır. Su, kırsal yörelerde yaşayan insanlar için hayati öneme sahiptir. Su yapıları içerisinde en özel yapılardan biri olan, genellikle doğal kaynaklarla beslenen çeşmelerle, insanlar hem temel gereksinimleri olan su ihtiyaçlarını karşılamışlar, hem de çeşmenin çevresine yapılan yalaklarla hayvanlarının da sulama ihtiyaçlarını gidermişlerdir. Çeşmeye gelen su sadece sulama ihtiyacını gidermemiş, yapıya bitişik inşa edilen bir başka su yapısı ile köy halkının temizlik ihtiyaçları da karşılanmıştır. Su kaynakları ile bağlantılı çeşmelerle birlikte tasarlanan bu yapılar çamaşırhanelerdir. Köyün ortak malı olan bu yapılar, yapı malzemesinden iş gücüne kadar tamamıyla yerel kaynaklarla oluşturulmuş birer özgün yapıdır.

1.1. Plan ve Mekan Anlayışı

Gediz ilçesi ve köylerinde tespit ettiğimiz yirmi çamaşırhanenin plan kurgusu, genellikle dört duvardan meydana gelen, tek mekan şeklindedir (Tablo 1). Üç çamaşırhanede ise birer tuvalet vardır (Tablo 1). Yirmi çamaşırhaneden yedisi doğu-batı yönlü enine dikdörtgen planlı, ikisi doğu-batı yönlü dikine dikdörtgen planlı, biri kuzey-güney yönlü enine dikdörtgen planlı ve yedisi de kuzey-güney yönlü dikine dikdörtgen planlıdır (Tablo 1). "L" şeklinde plana sahip tek yapı, Salur Çamaşırhanesi'dir. Aşıkpaşa Köyü'ndeki birinci çamaşırhane ile Yeşenler Köyü'ndeki Aşağı Çamaşırhane ise eyvan şeklinde üç duvara sahiptir (Şekil 1-2, Tablo 1).

Anadolu'da inşa edilen çamaşırhanelerde plan ve mekan dağılımı Gediz çamaşırhanelerinden pek farklı değildir. Anadolu'daki çamaşırhaneler de genellikle tek mekandan meydana gelmektedir. Savur Hacı Abdullah Bey Çamaşırhanesi (XIX. yüzyılın ikinci yarısı) ve Kızıltepe Tuzla Köy Çamaşırhanesi'nde de (XVIII-XIX. yüzyıl) olduğu gibi bazı Anadolu örneklerinde ise, yapıda çamaşır yıkamaya gelenlerin yıkanması için tasarlanmış, banyo olarak kullanılan veya içinde havuz bulunan bir ikinci mekan daha vardır (Yıldız, 2003; Yıldız, 2008). Uşak şehrinin merkez köylerinden Çevre Köy'de yer alan Kumluk ve Sülüklü Çeşme çamaşırhanelerinde de çamaşır yıkanan mekan dışında birer tuvalet yer almaktadır (Acar, 2017).

Gerek Anadolu gerekse de Gediz çamaşırhanelerinde yolun konumu ve parsel durumu çamaşırhanelerin konumlanmasını etkilemektedir. Genellikle dikdörtgen plan şeması uygulanmıştır⁶. Anadolu'da Savur'daki Ömer Bey Çamaşırhanesi (1930) ve Balıkesir'deki Havran

⁵ Çamaşırhaneler, tablo, plan ve fotoğraflarda köy isimlerine göre alfabetik düzende verilmiştir.

⁶ Gecek Köyü Yunağı, Hortu (Nasreddin Hoca) Köyü Yunağı (tarih belirtilmemiş) (İlter, 1975: 42, 44-45, Plan IV-V, Şek.7), Savur Başkavak Köyü Çamaşırhanesi (XIX. yüzyılın ikinci yarısı) (Yıldız, 2003: 68-69, Ç. 20, Res. 142-146; Yıldız, 2008: 30-32, Ç. 2, Res. 1-5; Yıldız, 2011: 114-115, Ç. 23, F: 89-90), Savur Meydan Çamaşırhanesi (XIX. yüzyılın ikinci yarısı) (Yıldız, 2003: 73-74, Ç. 22, Res. 153-157; Yıldız, 2008: 40-41, Ç. 6, Res. 21-25; Yıldız, 2011: 121-22, Ç. 25, F: 94-95), Savur Necmettin Kaya Çamaşırhanesi (XIX. yüzyıl sonları-XX. yüzyıl başları) (Yıldız,

Temaşalık Köyü'ndeki Emine Kadın Çamaşırhanesi'nde (H.1220/M.1805) de olduğu gibi kare plan şemasında çamaşırhaneler de bulunmaktadır (Yıldız, 2003; Yıldız, 2011). Kızıltepe Tuzla Köyü Çamaşırhanesi (XVIII- XIX. yüzyıl) (Yıldız, 2008) oval plan şemasına sahip ünik örneklerden biridir. Soma Tırhala'daki (Darkale) çamaşırhanede yolun konumundan dolayı asimetriktir (Arel, 1991; Arel, 1992; *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Manisa*, 2013). Savur Hacı Abdullah Bey Yunağı/Çamaşırhanesi'nde ise (XIX. yüzyılın ikinci yarısı) (Yıldız, 2003; Yıldız & Koç, 2005; Yıldız, 2011) Salur Çamaşırhanesi'nde de olduğu şekilde "L" plan şemasının uygulandığı görülmektedir.

Tablo 1: Gediz Çamaşırhanelerinin Analizi.

No	Yapının Adı	Balımdağı Yer	Plan Şeması				Çatı Konstrüksiyon				Çamaşırhaneye Bitişik Yapı/Çamaşırhane ile Bağlantılı Yapı				İnşa Malzemesi				Çatı Kaplaması							
			Doğu-Batı Yönlü Enine Dikdörtgen	Doğu-Batı Yönlü Dikine Dikdörtgen	Kuzey-Güney Yönlü Dikine Dikdörtgen	Kuzey-Güney Yönlü "L" Şeklinde	Eyvan	Beşik Çatı	Kırma Çatı	Sundurma Çatı	Çeçme Havuz	Su Yolu	Su Deposu	Fırın	Kabayonlu Taş	Moloz Taş	Tuğla	Briket	Sıvalı	Devşirm e Malzeme	Marsilya Alaturka Kiremit					
1	Aliağa Köyü Çamaşırhanesi	Gediz/Aliaga Köyü	•																							
2	Aşıkpaşa Köyü Çamaşırhane 1	Gediz/Aşıkpaşa Köyü																								
3	Aşıkpaşa Köyü Çamaşırhane 2	Gediz/Aşıkpaşa Köyü																								
4	Cebrail Köyü Çamaşırhanesi 1	Gediz/Cebrail Köyü		•																						
5	Cebrail Köyü Çamaşırhanesi 2	Gediz/Cebrail Köyü		•																						
6	Cebrail Köyü Çamaşırhanesi 3	Gediz/Cebrail Köyü			•																					
7	Cebrail Köyü Çamaşırhanesi 4	Gediz/Cebrail Köyü			•																					
8	8A İsvanlar Nolu Çamaşırhane	Gediz/İskigediz Kasabası		•																						
9	29A İsvanlar Nolu Çamaşırhane/Salur Kasabası/Salur Çamaşırhanesi Beldesi	Gediz/İskigediz Kasabası/Salur Çamaşırhanesi Beldesi																								
10	İşıklar Köyü Çamaşırhanesi	Gediz/İşıklar Köyü				•																				
11	Polat Köyü Çamaşırhanesi	Gediz/Polat Köyü				•																				
12	Yağınlar Köyü Çamaşırhanesi	Gediz/Yağınlar Köyü				•																				
13	Orta Mahalle Çamaşırhanesi	Gediz/Yağınlar Köyü				•																				
14	Yayla Köyü Çamaşırhanesi 1	Gediz/Yayla Köyü		•																						
15	Yayla Köyü Çamaşırhanesi 2	Gediz/Yayla Köyü		•																						
16	Aşağı Çamaşırhane	Gediz/Yeşilner Köyü																								
17	Yukarı Çamaşırhane	Gediz/Yeşilner Köyü		•																						
18	Yeşilova Köyü Çamaşırhanesi 1	Gediz/Yeşilova Köyü		•																						
19	Yeşilova Köyü Çamaşırhanesi 2	Gediz/Yeşilova Köyü		•																						
20	Yukarı Köy Çamaşırhanesi	Gediz/Yeşilova Köyü				•																				
Toplam			7	2	7	1	1	2	3	10	6	4	12	2	2	3	2	2	2	11	2	2	11	1	16	4

Gediz çamaşırhanelerinde giriş düzenlemesi, ya bir kapı açıklığı ile sağlanmakta ya da yapının bir cephesi tamamen dışa açık şekildedir. İncelediğimiz çamaşırhanelerinden on sekizinin giriş cephesinde bir kapı açıklığı vardır. Aşıkpaşa Köyü'ndeki birinci çamaşırhane ile Yeşenler Köyü'ndeki Aşağı Çamaşırhane'de ise giriş cephesinde bir duvar bulunmayıp, çamaşırhanelerin cepheleri dışa tamamen açıktır (Şekil 2). Eyvan şeklinde üç duvara sahip bu çamaşırhanelerin benzerleri Uşak/Çevre Köyü'deki Sütlüklü Çeşme ve Kumluk çamaşırhaneleri, Karahallı ilçesi

2003: 75-76, Ç. 23, Res. 158-161; Yıldız, 2008: 42-43, Ç. 7, Res. 26-29; Yıldız, 2011: 123-124, Ç. 26, F: 96-97), Beypazarı Karaşar Bucağı Simitpınarı Çamaşırhanesi'nde (XIX. yüzyıl ortaları) (Bozkurt, 2002: 200-201, Ç. 71, Res. 387-388), Niğde İli Bor İlçesi Görbez Köyü Çamaşırhanesi (H.1262/M.1846), Hatay'ın Yayladağ ilçesine bağlı Kışlak Beldesi, Kurtuluş Mahallesi, Karanfil Sokak'ta yer alan yunak (tarih belirtilmemiş) (Temiz, 2015: 473, 475, 488, 491, Ç: 1, Res. 2), Hatunsaray'daki Keten Gölü Çamaşırhanesi (tarih belirtilmemiş), Yeni Pınar Çamaşırhanesi (1946), Söğütlü Çamaşırhanesi (tarih belirtilmemiş) (Boran-vd., 2015: 379-380), Kışlak Köyü Yunağı'nda (tarih belirtilmemiş) (Pamir, 2015: 355-356, 369, Res. 4) ve Uşak'taki on beş çamaşırhanene de (Acar, 2017: 98, Tablo 1) olduğu gibi genellikle kuzey-güney ya da doğu-batı yönlü enine dikdörtgen plan şemasının uygulandığı görülmektedir.

Kırkyaren Köyü Çamaşırhanesi ve Banaz İlçesi, Banazköy Çamaşırhanesi'nde de (Acar, 2017) uygulanmıştır.

Şekil 1. Gediz Çamaşırhanelerinin Analizi.

PLAN ŞEMASI	Enine Dikdörtgen	Dikine Dikdörtgen	*L* Şeklinde	Eyvan Şeklinde/Üç duvarlı- Giriş cephesi açık
ÇAMAŞIRHANEYE BİTİŞİK YAPI/ÇAMAŞIRHANE İLE BAĞLANTILI YAPI	Çeşme	Havuz	Su Yolu	Su Deposu
İNŞA MALZEMESİ	Kabayonu Taş	Moloz Taş	Tuğla	Sıvalı
ÇATI KONSTRÜKSİYONU	Besik Çatı	Kırma Çatı	Sundurma Çatı	
ÇATI KAPLAMASI	Marsilya Kiremit	Alaturka Kiremit		

Çamaşırhaneler işlevlerini gerçekleştirebilmek için çeşme, su deposu, havuz ya da suyolu gibi bir başka su yapısı ile bağlantılı şekilde inşa edilmektedir. Gediz'deki çamaşırhanelerden on ikisi bir çeşme ile ikisi havuz, ikisi su deposu ve üçü de bir suyolu ile ilişkilendirilmiştir. Çamaşırhanede ihtiyaç duyulan su bu yapı ya da kanallarla yapının içindeki teknelere gelmekte ve kullanılan su zeminde yer alan atık su kanalları ile dışarı çıkmaktadır. Çeşmeler ve diğer su yapıları doğal kaynaklarla bağlantılıdır.

Yukarıda da belirtildiği üzere Gediz çamaşırhaneleri genellikle bir çeşme ile birlikte tasarlanmıştır (Tablo 1). Benzer durumun Anadolu'daki çamaşırhanelerde de uygulandığı görülmektedir⁷. Gediz'deki çamaşırhanelerde de olduğu gibi Anadolu çamaşırhanelerinin bazıları çeşmeler dışında bazen de bir havuz ile bağlantılıdır⁸.

Anadolu'daki çamaşırhane örneklerinde, Gediz örneklerinden farklı olarak ahşap çatının yanı sıra, tonozun da örtü unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir⁹. Gediz çamaşırhaneleri, ahşap

---

⁷ Çankırı il merkezi, Cumhuriyet Mahallesi Çamaşırhane Sokak'ta yer alan çamaşırhane (Geç Osmanlı) (Kültür portalı), Nevşehir'in Nar Beldesi'nde yer alan çamaşırhane (tarih belirtilmemiş), Nevşehir Hacı Osmanağa Çeşmesi ve Çamaşırhanesi (tarih belirtilmemiş) (Nevşehir Kültür: 100, 130), Bayındır Hacı İbrahim Mahallesi Çamaşırhanesi (XIX. yüzyıl) (İzmir Kültür Envanteri Bayındır, 2001: 25, 28; Sevin, 2005: 104-105, 110-111, Şek. 42, 45-46, Res. 269-275, 281-282), Urla Özbek Mahallesi Çamaşırhanesi (XVIII-XIX. yüzyıl) (Bayrakal, 2009: 171-172; Şek. 32, F: 152-157), Ankara Gütü'deki çamaşırhane (1920'li yıllar) (Oğuz, Metin & Mormenekşe, 2007: 163), Safranbolu Cevapoğlu Evi Çamaşırhanesi (inşa tarihi bilinmiyor) (Bölükbaşı Ertürk, 2004: 186, Ç. 29), Afyon Taşpınar Çeşmesi Çamaşırhanesi (tarih belirtilmemiş) (Kültür portalı), Bor İlçesi Görbez Köyü Çamaşırhanesi (H.1262/M.1846) (Türk Kültür Envanteri Niğde, 2014: 1252-1257, Ç. 1, Res. 1-6), Gecek Köyü Yunağı (çeşme H.1175/M.1761-62 tarihidir) (İlter, 1975: 42, 44, Plan IV, Şek. 7; İlter, 1995: 300), Denizli İli, Çivril İlçesi İğdir Mahallesi'ndeki Kumluk Çamaşırhanesi (Geç Osmanlı) (Denizli Kültür Envanteri, 2014: 38), Amasya Merkez, Ziyaret Kasabası Köyiçi Mevkii'ndeki yunak (XVII. yüzyıl) (Amasya Kültür Envanteri, 2007: 139), Karacaşehir Köyü Çamaşırhanesi (Parman, 2003: 72), Kütahya ilinin Emet ilçesinde yer alan çamaşırhane (tarih belirtilmemiş) de bir çeşme ile birlikte tasarlanmıştır (çeşme H.1224/M.1809-1810 tarihidir) (Uysal, 1992: 300-301, 308, 310, Res. 20-21).

⁸ Gecek Köyü Yunağı (tarih belirtilmemiş) (İlter, 1975: 42, 44, Plan IV, Şek. 7) (kare planlı havuz), Safranbolu Erdoğan Caymaz Evi Çamaşırhanesi (H.1335/M.1916) (kare planlı havuz), Safranbolu Biberoglu Evi Çamaşırhanesi (öndeki çeşme H.1340/M.1924) (ongen planlı havuz) ve Safranbolu Miskutular Evi Çamaşırhanesi'nin (inşa tarihi bilinmiyor) (kare planlı havuz) (Bölükbaşı Ertürk, 2004: 174, 177, 182, Ç. 26-28, F: 100-109) önünde yapı ile bağlantılı birer havuz vardır.

⁹ Gecek Köyü Yunağı (İlter, 1975: 42, 44, Plan IV, Şek. 7), Çankırı/Eldivan-Gölbahçe'deki çamaşırhanede (26 yıldır kullanılmakta) (Oğuz, Metin & Mormenekşe, 2007: 164, F: 171), Urla Denizli Köyü Çamaşırhanesi (XVIII. yüzyıl ortaları-XX. yüzyıl başları), Urla Kocadere Mahallesi Çamaşırhanesi'nde (XIX. yüzyılın sonları- XX. yüzyılın ortaları) (Bayrakal, 2009: 177-178, 183, Şek. 33-34, F: 158-165), Safranbolu Cevapoğlu Evi Çamaşırhanesi'nde (inşa tarihi bilinmiyor) (Bölükbaşı Ertürk, 2004: 186, Ç. 29, F: 110-111), Çankırı Haydar Camii Çamaşırhanesi (tarih belirtilmemiş), Çankırı Belören Köyü Çamaşırhanesi (tarih belirtilmemiş), Osmaneli/Bilecik İstasyon Çamaşırhanesi (tarih belirtilmemiş) (Kültür portalı) örtü ahşap iken; Urla Özbek Mahallesi Çamaşırhanesi'nde (XVIII-XIX. yüzyıl) (Bayrakal, 2009: 171-172; Şek. 32, F: 152-157); Soma Tırhala'daki (Darkale) çamaşırhanede (beşik tonoz) (Arel, 1991: 8, 22-23, Şek. 2, Res. 23; Arel, 1992: 122; Türk Kültür Varlıkları Envanteri Manisa, 2013: 459-463, Ç.1, F:1-4), Savur Başkavak Köyü Çamaşırhanesi (XIX. yüzyılın ikinci yarısı) (beşik tonoz) (Yıldız, 2003: 68-69, Res. 142-146, Ç. 20; Yıldız, 2008: 30-32, Ç. 2, Res. 1-5; Yıldız, 2011: 114-115, Ç.23, F: 89-90; Yıldız & Koç, 2005: 474), Savur Hacı Abdullah Bey Çamaşırhanesi'nde (XIX. yüzyılın ikinci yarısı) (beşik tonoz) (Yıldız, 2003: 70-72, Res. 147-152, Ç. 21; Yıldız, 2008: 33-35, Ç. 3, Res. 6-11; Yıldız, 2011: 116-120, Ç. 24, F: 91-93), Savur Meydan Çamaşırhanesi (XIX. yüzyılın ikinci yarısı) (beşik tonoz) (Yıldız, 2003: 73-74, Ç. 22, Res. 153-57; Yıldız, 2008: 40-41, Ç. 6, Res. 21-25; Yıldız, 2011: 121-22, Ç. 25, F: 94-95; Yıldız-Koç, 2005: 475), Savur Sürgücü Şerife Hanım Çamaşırhanesi (M.1312/M. 1913) (beşik tonoz) (Yıldız, 2008: 46-47, Ç. 9, Res. 35-38; Yıldız, 2011: 132-33, Ç. 30, F: 105-106; Yıldız-Koç, 2005: 476), Kızıltepe Tuzla Köyü Çamaşırhanesi (XVIII- XIX. yüzyıl) (beşik tonoz) (Yıldız, 2008: 50-51, Ç. 11, Res. 43-46), Niğde Fesleğen Çamaşırhanesi (Osmanlı Dönemi) (beşik tonoz) (Niğde Envanteri, 2009: 241; Türk Kültür Envanteri Niğde, 2014: 426-430, Ç. 1, Res. 1-4), Savur Ömer Bey Çamaşırhanesi (1930) (aynalı tonoz) (Yıldız, 2003: 77-78, Ç. 24, Res. 162-166; Yıldız, 2008: 44-45, Ç. 8, Res. 30-34), Niğde Bor İlçesi Görbez Köyü Çamaşırhanesi (H.1262/M.1846) (sivri beşik tonoz, günümüzde çamaşırhanenin örtüsü ahşap kirişlemeli toprak damdır), Niğde İli Çiftlik İlçesi Ovalıbağ Köyü Çamaşırhanesi (H.1201/M.1786) (sivri beşik tonoz) (Türk Kültür Envanteri Niğde, 2014: 1252-1257, Ç. 1, Res. 1-6; s. 1348-1352, Ç. 1, Res. 1-4) gibi yapılarda beşik tonoz başta olmak üzere tonoz türleri ile örtülüdür. Siirt Baykan Köyü Çamaşırhanesi (Boran, 2009: 44-46, 184-185) ile Kızıltepe Ulu

konstrüksiyonlu birer çatı ile örtülü, tek mekandan meydana gelen, duvarlarında ocakları, içlerinde çamaşır yıkamak için tasarlanmış işlikleri, zemininde atık su kanalları¹⁰ bulunan yapılar şeklinde tasarlanmıştır. Gediz çamaşırhanelerinin plan şemasına ve mekan dağılımı genellikle aynıdır. Arazi çalışmaları sırasında tespit edebildiğimiz, mimari bütünlüğü bozulmamış yirmi yapıdan on yedisi dikdörtgen plan şemasına, ikisi eyvan şeklinde, biri de “L” şeklinde plan şemasına sahiptir.

1.2.Yapı ve Strüktürel Elemanları

1.2.1.Duvarlar ve İnşa Malzemesi: Gediz'deki çamaşırhanelerin çoğu moloz ve kabayonu taş ile yığma duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Az sayıda da olsa tuğla ve briketin de inşa malzemesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Taş malzeme ile inşa edilen yapılarda duvarlar genelde sıvasızdır, bazı yapılarda ise yapının iç ve dış duvarlarına sıva yapılmıştır (Tablo 1). Gediz çamaşırhanelerinin cephelerinde genellikle sade bir düzenleme göze çarpmaktadır. Bu yapıların duvarlarının büyük bir bölümü sağırdır. Yapıların duvar kalınlıkları 0.25-0.65 cm arasında değişmektedir. Çamaşırhanelerin, duvarlarında göz seviyesinin üstünde kareye yakın dikdörtgen formlu pencereler açılmıştır.

1.2.2.Kapılar: Yapıların kapıları dikdörtgen formda dışa taşıntı yapmayan basit açıklıklar şeklindedir. Çamaşırhanelerin kapıları genellikle ahşap doğramalıdır. Doğraması olan kapıların çoğu kötü durumdadır, bazıları ise yenilenmiştir.

1.2.3.Pencereler: Gediz'deki çamaşırhanelerin pencere açıklıkları kareye yakın dikdörtgen şekillidir. Pencereler genellikle duvarların üst kotuna yerleştirilmiştir. Doğramasız şekilde tasarlanan açıklıklar, yapının içinde yakılan ateşin dumanının daha rahat dışarı çıkmasını sağlamak için bu şekilde tasarlanmış olmalıdır.

1.2.4.Çatı Sistemi: Yapıların hepsi ahşap konstrüksiyonlu kırma, beşik ya da sundurma çatı ile örtülmüştür. Çatılar Marsilya ya da alaturka tipi kiremitlerle kaplıdır (Tablo 1).

1.2.5.İşlikler: Gediz çamaşırhanelerinde işlikler genellikle betonarme, tek, iki, üç ya da dört bölümden meydana gelmektedir. İşlikler yerden yaklaşık 0.40-0.70 cm yükseltilmiştir. İşliklerin üst kısmında çamaşır yıkamak için genellikle kareye yakın çökertmeler yapılmıştır. Kirli suyun işliklerden tahliyesi için işliklerin yan ya da alt kısmına hazneler yapılmıştır.

Anadolu örneklerinde ise devşirme taşlar ya da yüzeyi tırtıklı şekilde taşların da çamaşırını yıkamak için kullanıldığı görülmektedir. Yöresel dilde “Geysi taşı” şeklinde isimlendirilen bu taşlar bazen Hortu (Nasreddin Hoca) Köyü Yunağı'nda da olduğu gibi devşirme mimari plastiklerin işlik olarak kullanılması olarak da görülebilmektedir (İlter, 1975). Benzer durum Yeğinler Köyü Aşağı çamaşırhanede de görülmektedir. Köy muhtarından alınan bilgilere göre, çamaşırhanenin giriş cephesinde, su yolu üzerine yerleştirilmiş mermer devşirme blok taş üzerinde yöre halkı çamaşır yıkanmaktaydı. Aşıkpaşa Köyü'nde yer alan ikinci çamaşırhanenin içerisinde yer alan iki tırtıklı taş da bu amaçla kullanılmaktaydı.

1.2.6.Atık Su Kanalları: Çamaşırhanelerin içerisine çamaşır yıkamada kullanılan suyun tahliyesi için 0.15-0.25 cm genişliklerinde kanallar yapılmıştır. Çamaşırhanelerde bu kanallar yalaklardan ya da işliklerden başlamakta, tuvaleti olanlarda tuvalette, olmayanlarda ise yapının dışında son bulmaktadır.

1.2.7.Helâlar: Gediz çamaşırhaneleri yukarıda da belirtildiği üzere tek mekandan meydana gelen yapılardır. Yirmi çamaşırhaneden sadece üç çamaşırhanede birer helâ/tuvalet vardır (Tablo 1).

Köy Çamaşırhanesi'nde (XVIII-XIX. yüzyıl) ise örtü içten ve dıştan düz damdır (Yıldız, 2008: 48-49, Ç. 10, Res. 39-42). İskilip'teki Kayakoparan Yunağı'nın ise üstü açıktır (Kılıcı, 2007: 63-64).

¹⁰ Bazı kaynaklarda bu kanallar ark olarak tanımlanmıştır. (Yıldız, 2003, 2008: 176; Bölükbaşı Ertürk, 2004: 174). Ark: Suların akması için toprak kazılarak veya taşlar oyularak yapılan küçük su yolları (Arseven, 1983: 98; Hasol, 2008: 46). Ark: Bahçe mimarlığında kullanılan ince sulama kanalı (Sözen&Tanyeli, 2011: 32).

1.2.8.Çeşme/Havuz/Suyolu/Su Deposu: Çalışmamıza konu olan Gediz'deki yirmi çamaşırhaneden on ikisi yapının ihtiyacı olan suyu bir çeşmeden almaktadır (Tablo 1). Çeşmeler genellikle yapıların giriş cephesindedir. Bu çeşmeler doğrudan yapının bir duvarına bitişik şekilde inşa edilmiş ya da istinat duvarındadır. Yapı ile organik bağı olmayan çeşmeler çamaşırhanelerle doğrudan bağlantılı olmasa da çeşmelerle birlikte tasarlanan yalaklar çamaşırhanelerle bağlantılıdır. Çamaşırhane çeşmelerinin tekneleri, yine ya yapının dış duvarına ya da iç duvarında yer alan yalaklarla ilişkilendirilmiştir. Gediz'deki çamaşırhanelerin çeşmeleri genellikle bezemesiz sade düzenlemededir. Hiçbirinde kitabe yoktur.

Gediz'deki çamaşırhanelerden Aliğa Köyü (güney cephesine) ve Işıklar Köyü'nde yer alan çamaşırhanelerin (kuzey cephe) arka cephelerine birer havuz yerleştirilmiş, bu havuzla çamaşırhanenin içerisindeki tekne ile bağlantı bir kanalla sağlanmıştır. Benzer durum Eskigediz'deki Salur Çamaşırhanesi ve Yeşilova Köyü'ndeki iki çamaşırhanede su deposu ile Eskigediz'deki 8A Envanter numaralı çamaşırhane ve Yeğinler Köyündeki Aşağı Çamaşırhane'de ise su yolları ile sağlanmaktadır.

2.Tarihlendirme: Gediz'deki çamaşırhanelerin hiçbirinde kitabe yoktur. Yöre halkından ve köy muhtarlarından aldığımız bilgilere göre yapılar, genellikle XX. yüzyılın ilk çeyreği ile son çeyreği arasında inşa edilmiştir.

3.Tescil Durumları: Kütahya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün envanter listesinde, Gediz ilçesine bağlı Eskigediz Kasabası'nda üç çamaşırhanenin tescilli olduğu belirtilmektedir. Ancak çamaşırhanelerden 30A envanter numaralı, Hisar Mahallesi, Kıran Sokak'ta yer alan çamaşırhane bugün ayakta değildir. Ayrıca kaynaklarda 1950'li yıllarda Uluoymak, Salur, Kızıltepe mahalleleri ile dibek önü çamaşırılığı olmak üzere dört çamaşırılıktan bahsedilmektedir. Eskigediz'de bugün ayakta olan iki çamaşırhane 02.07.1992/2581 tarih ve karar ile tescillenmiştir. Eski Salur Yolu, Hisarardı Mevkii'nde yer alan çamaşırhane ve köylerde tespit ettiğimiz diğer çamaşırhaneler ise tescilsizdir.

4.Korunma Durumları ve Öneriler: Kırsal kesimde ortak kullanım yapılarından biri olan çamaşırhaneler, kültürel mirasın bir temsilcisidir. Yapılar dönemin teknolojisini ve ekonomik düzenini aktarması, toplumun yaşamını yansıtmaları açısından büyük bir öneme sahiptir. Terk sonrası zamanla fonksiyonunu yitiren yapılar, bakımsız ve işlevsiz kalarak tahrip olmaya başlamıştır. Gediz'deki yirmi çamaşırhaneden hiçbirisi çamaşırhane olarak kullanılmamaktadır. Çoğu metruk durumdadır. İşlevsiz kalan yapılar, zamanla kullanıcı talepleriyle depo, samanlık gibi farklı işlevler almıştır. Bununla birlikte Yağmurlar Köyü'ndeki Köy Çamaşırhanesi ile Orta Mahalle Çamaşırhanesi ise köy kadınlarının ekmeklerini pişirdikleri birer fırın olarak kullanılarak yeni bir işlevle hayatlarını sürdürmektedir.

Yapının işlev değiştirmesi ile çatı, duvar gibi bölümlerde onarımlara gidilmiştir. Ahşap konstrüksiyonda bazı elemanlar ya kısmen ya da tamamen yenilenmiştir. Farklı işlevle birlikte yapıların içinde yer alan ve artık ihtiyaç duyulmayan ışık ya da yalaklar ortadan kaldırılmıştır. Bazı yapılarda ise ocak nişleri örülerek kapatılmıştır. Farklı amaçlarla işlevlendirilen yapılarda görülen bu değişimlerle birlikte, tamamen terk edilen yapılarda tahribatın boyutları da değişmiştir. Çatı ya da duvarlar yıkılmış, yapıların içleri moloz ve bitkilerle dolmuştur (Fotoğraflar).

Bu tür yapıların yaşayabilmeleri için restore edilmeleri, ne şekilde değerlendirilmeleri gerektiği düşünülmeli, yapısal onarım ve sağlamlaştırılmaların yanı sıra, uygun bir işlev ile sürekliliklerinin sağlanması da gerekmektedir. Yapılacak restorasyon çalışmalarında, yapılara müdahale en az şekilde olmalı, yapılar hakkında bilgi toplanmalı, belgeler bulunmalı ve bu belgeler çok iyi değerlendirildikten sonra belgeye dayalı restitüsyonuna sadık kalınarak restorasyon yöntemleri uygulanmalıdır. Gediz'deki çamaşırhanelerin mevcut doku içindeki yeri, sosyal ve çevresel verileri ele alındığında, kırsal kültür ögesi olarak işlevini sürdürmesi uygun olacaktır. Bu durum yukarıda da değinildiği üzere asıl işlevini yerine getirirken daha başka işlevlere de sahip olmasıyla

mümkün olabilir. Turizm, bu bağlamda bir alternatif gibi gözükmektedir. Çamaşırhanelerde, pekmez, salça gibi mevsimlik işler belli bir program dahilinde geleneksel yöntemlerle yapılabilir ya da yukarıda da belirtildiği gibi fırın olarak kullanılabilir. Bu şekilde işlevini kısmen devam ettirecek olan çamaşırhaneler, doğal ürünlerin sergilendiği ya da satıldığı bir mekan haline de getirilebilir. Bu durum, yöreye gelecek turistlerle hem yörenin tanıtılmasına ve hem de yerel halkın turizmden pay almasına olanak sağlayacaktır.

Somut kültürel miras, geçmiş hakkında bilgi verdiği için, turizm ve tanıtım değeri olduğu için, gelecek nesillere aktarmak için ve kanıt-belge niteliği olduğu için korunması gerekmektedir (Bektaş, 1992; AUSTRALIA ICOMOS, 2015; Madran&Özgönül, 2005). Bu düşünceler doğrultusunda, Gediz'de miras niteliği taşıyan kaynakların korunmasına yönelik ciddi girişimler yapılmalıdır. Koruma fikri ile yapıları kullanma olgusunun birlikte sürdürülmesi gerekmektedir. Geçmişin günümüze taşınması yerli ve yabancı turistlerin yaşayan kent dokusu ile sayısının artması üzerinde çalışmalar yapılmalıdır. Bu nedenle aslına uygun restorasyon çalışmaları büyük önem taşımaktadır. Yapılacak restorasyon çalışmaları işlev kazandırmakla birlikte Gediz'in kültürel kimliğine uymalıdır.

Günümüzde tek tek yapıların korunması anlayışı yerine tarihsel yerleşmelerin, kentlerin bütünü önem kazanmıştır (Özgüç, 1988-1992). Gediz'de da tek yapı ölçeğinde değil, yerleşmenin tümüyle korunması konusu üzerinde durulmalı ve bu yönde çalışmalar yapılmalıdır.

Gediz ilçe ve köylerinde yer alan kültürel miras çekiciliklerinin turizme kazandırılarak korunmasının sağlanması konusunda bir yol haritası hazırlanmalı ve bu konuda bir farkındalık yaratılmalıdır. Bu doğrultuda yerel halkın ve yerel yönetimlerin Gediz'deki kültürel mirasın korunması ve turizme kazandırılması konusunda yapacakları girişimler oldukça önemlidir.

Yukarıda tanıtmaya çalıştığımız Gediz'deki çamaşırhanelerin büyük bir kısmı, özgün mimari özelliklerini korumaktadır. Çalışmamıza dahil olan çamaşırhanelerden sadece Eskigediz Kasabası'ndaki iki çamaşırhane tescillidir. Bu yapıların korunmalarına yönelik yapılacak ilk çalışma, tescilsiz eserlerin tescillerinin yapılmasıdır. Tescil çalışmaları gerçekleştirildikten sonra, yıkılmaya yüz tutan bu yapıların röleve-restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanması ve fotoğraflarla belgelenmesi gerekmektedir. Yukarıda belirttiğimiz bozulmalar ve yanlış müdahalelerin giderilmesi için yapılacak çalışmalarda da; mimari ve yapısal analiz çalışmaları yapılmalı, bu çalışmalar sonucu belirlenen izler ve literatürdeki diğer benzer yapılarla yapılan karşılaştırmalı çalışmalar sonucu elde edilen verilerle koruma önlemleri alınmalıdır. Korumaya yönelik yapılacak mikro müdahalelerden sonra yapıların özgün işlevini sürdürerek kullanılmaya devam etmesi gerekmektedir. Yapılarla ilgili onarım kararı alındığında, gerekli müdahale kararlarının ana yaklaşımı, özgün yapısal ve biçimsel niteliklerin kaybedilmeden, hasarlı bölümlerin iyileştirilmesi olmalıdır.

5.Sonuç

Çamaşırhaneler, günlük ihtiyaçtan doğan, çamaşır yıkamak gibi temizlik ihtiyaçlarının giderildiği yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. 2018-2019 yılları arasında Gediz ilçe merkezi ve ilçeye bağlı köylerde gerçekleştirilen arazi çalışmaları sırasında yirmi çamaşırhane tespit edilmiştir. Gediz çamaşırhaneleri tek mekandan meydana gelen ve su ihtiyacını karşılamak için genellikle bir çeşme ile bağlantılı yapılardır. İnşa malzemesinden iş gücüne kadar tamamen yerel kaynaklarla oluşturulan Gediz'deki çamaşırhaneler, sanatsal ve mimari anlamda vasıflı yapılar değildir. Onları özel kılan, kırsal mimarinin tipik yapılarından biri olmalarıdır. Çalışma kapsamında ele aldığımız çamaşırhanelerin çoğu günümüzde metruktur. Çalışmamızın amacı, değişen ve gelişen yaşam şartları ile birlikte terk edilen ve yok olmaya başlayan yapıların fotoğraf ve çizimlerle belgelenip, tanıtılması, Gediz'in kırsal kesimindeki bu taşınmaz kültür varlıklarının gelecek kuşaklara aktarımını sağlama düşüncesidir.

Çeşme, çamaşırhane gibi geleneksel kırsal mimarinin ortak kullanım yapıları; yerleşik kırsal dokularını oluşturan özgün birimler olarak, yaşam tarzının toplumsal etkinlikleri yönünden oldukça farklı bir yer edinmiştir. Sanatsal anlamda çok veri içermeyen, kullanılan malzeme ve uygulanan yapı teknikleri açısından sivil mimarinin anıtsal örnekleri diyemeyeceğimiz çamaşırhaneler, köy halkının ortak bir üretim kültürünün ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda çamaşırhaneler, doğal çevre özellikleri, sosyal ve kültürel yapı, yöresel malzeme ve yerel yapı tekniklerini kullanarak, geleneklere dayalı olarak üretilen kırsal mimari ürünleridir. Yapıların hepsinin günümüzde metruk olması sürdürülebilirlik kavramının çok sık olarak tartışıldığı günümüzde bu konuda hassasiyet ve titizlik gösterilmesi büyük önem taşımaktadır. Sürdürülebilir korumada, statik olarak korumadan çok, gelişerek kendisini yeniden üretme söz konusudur. Gediz köylerinde yer alan bu yapılar birer özgün kırsal mimari dokusu olarak korunmaya devam etmelidir. Yapıların sürdürülebilirliği bütüncül planlama kavramına dayanan çevre düzeni planı veya kırsal yerleşme planlarının ivedilikle yürürlüğe konulmasıyla oluşturulabilecektir

Kaynakça

- Acar, T. (2017). *Uşak çamaşırhaneleri*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Arel, A. (1991). Ege bölgesi ayanlık dönemi mimarisi: 1989 dönemi yüzey araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı VIII, Ankara 28 Mayıs-1 Haziran 1990*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1-23.
- Arel, A. (1992). Soma yakınlarında eski bir dağ yerleşmesi Trhala köyü. *Araştırma Sonuçları Toplantısı IX, Çanakkale 27-31 Mayıs 1991*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 119-130.
- Arseven, C. E. (1983). *Sanat ansiklopedisi, 1*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bayrakal, S. (2009). *Urla ve köylerindeki Türk dönemi sosyal anıtları*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Bektaş, C. (1992). *Koruma onarım*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Boran, A. (2009). *Baykan'daki Osmanlı dönemi eserleri*. Ankara: Siirt Valiliği.
- Boran, A., Bozkurt, T., Mutlu, M., & Yaşar, H. (2015). Ortaçağ'dan günümüze Konya ili ve güneybatı ilçeleri yüzey araştırması 2013 yılı çalışmaları. 32. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, 02-06 Haziran 2014 Gaziantep*, 2. Cilt, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 373-392.
- Bozkurt, T. (2002). *Beypazarı'ndaki Türk devri yapıları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Bölükbaşı Ertürk, A. E. (2004). *Osmanlı döneminde Safranbolu su mimarisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Denizli Büyükşehir Belediyesi Denizli kültür envanteri*. (2014). Denizli.
- Hasol, D. (2008). *Ansiklopedik mimarlık sözlüğü*. İstanbul: YEM Yayınları.
- İlter, F. (1975). Sivrihisar yöresi araştırmaları. *Anadolu (Anatolia)*, 19, 3-49.
- İlter, F. (1995). Sivrihisar yöresi araştırmaları Sivrihisar'dan tarihsel bir yapı. 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, 2, Ankara, 299-311.
- Kılıcı, A. (2007). *İskilip'te suyun hikayesi tarihi sular, çeşmeler ve diğer tesisler*. Ankara: İskilip Belediyesi.

- Konya Büyükşehir Belediyesi Konya il merkezi taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları envanteri.* E. Aygör, K. Tokay,-Ş. Baykal, A. Türkmen, Y. Yörelı, R. İpek, Ruhsar& N. Doğan (Haz.lar), (2010). Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi.
- Kunter, H. B. (1938). Türk vakıfları ve vakfiyeleri üzerine mücmel bir etüd. *Vakıflar Dergisi*, 1, 103-130.
- Madran, E., & Özgönül. N. (2005). *Kültürel ve doğal değerlerin korunması*. Ankara: Tmmob Mimarlar Odası.
- Oğuz, M. Ö., Metin, E., & Mormenekşe, F. (2007). *Türkiye’de 2003 yılında yaşıyan geleneksel mimari*. Ankara: Gazi Üniversitesi THBMER Yayınları.
- Özgüç, N. (1988-1992). Şehirsel koruma ve coğrafya. *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, 3, 61-122.
- Pamir, H. (2015). Antakya, Kuseyr yaylası kırsal alan yüzey araştırması, (2015), ortaçağ’dan günümüze Konya ili ve güneybatı ilçeleri yüzey araştırması 2013 yılı çalışmaları. 32. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 02-06 Haziran 2014 Gaziantep, 2. cilt, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 353-372.
- Parman, E. (2003). Eskişehir-Karacahisar kalesi 2001 yılı kazı çalışmaları. 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 27-31 Mayıs 2002 Ankara, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 69-80.
- Selçuk, F. (1965). Vakıflar (başlangıçtan 18. yüzyılına kadar). *Vakıflar Dergisi*, 65, 21-29.
- Sevin, E. İ. (2005). *Bayındır’da Türk dönemi yapıları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İslam Sanatı Anabilim Dalı, İzmir.
- Sözen, M., & Tanyeli, U. (2011). *Sanat kavram ve terimleri sözlüğü*. İstanbul: Remzi Yayınevi.
- T.C. İzmir Valiliği İl Kültür Müdürlüğü İzmir kültür envanteri Bayındır*. M. Baysal& B. Tuluk (Haz.lar), (2001). İzmir.
- T.C. Nevşehir Valiliği Nevşehir kültür envanteri*. G. Murat Ertuğrul, F. Güzeldađ, M. Şen, M. Öncü, G. Çıkışır, N. Dursun & C. Üstündađ (Haz.lar). (tarih belirtilmemiş).
- T.C. Amasya Valiliği Amasya kültür envanteri*. (2007). Amasya.
- T.C. Niğde Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Niğde kültür envanteri*. F. Açıkgöz, F. Demir, M. Eryaman & M. Tektaş (Haz.lar), (2009). Niğde.
- Temiz, F. M. (2015). Hatay ili’ndeki Türk ve İslam dönemi yüzey araştırmaları-2013. 32. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 02-06 Haziran 2014 Gaziantep, 1. cilt, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 473-494.
- Türk kültür varlıkları envanteri Manisa ilçeleri 45*. H. Acun (Ed.), (2013). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uysal, A. O. (1992). Emet’in Eğrigöz köyü’ndeki eserler. *IX. Vakıf Haftası Kitabı*, 297-310, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Yıldız, İ. (2003). *Savur’daki mimari eserler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Yıldız, İ. (2008). *Mardin’deki su mimarisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Van.
- Yıldız, İ. (2011). *Savur’daki tarihi eserler*. İstanbul: Mardin Valiliği Kültür ve Sanat Yayınlar.

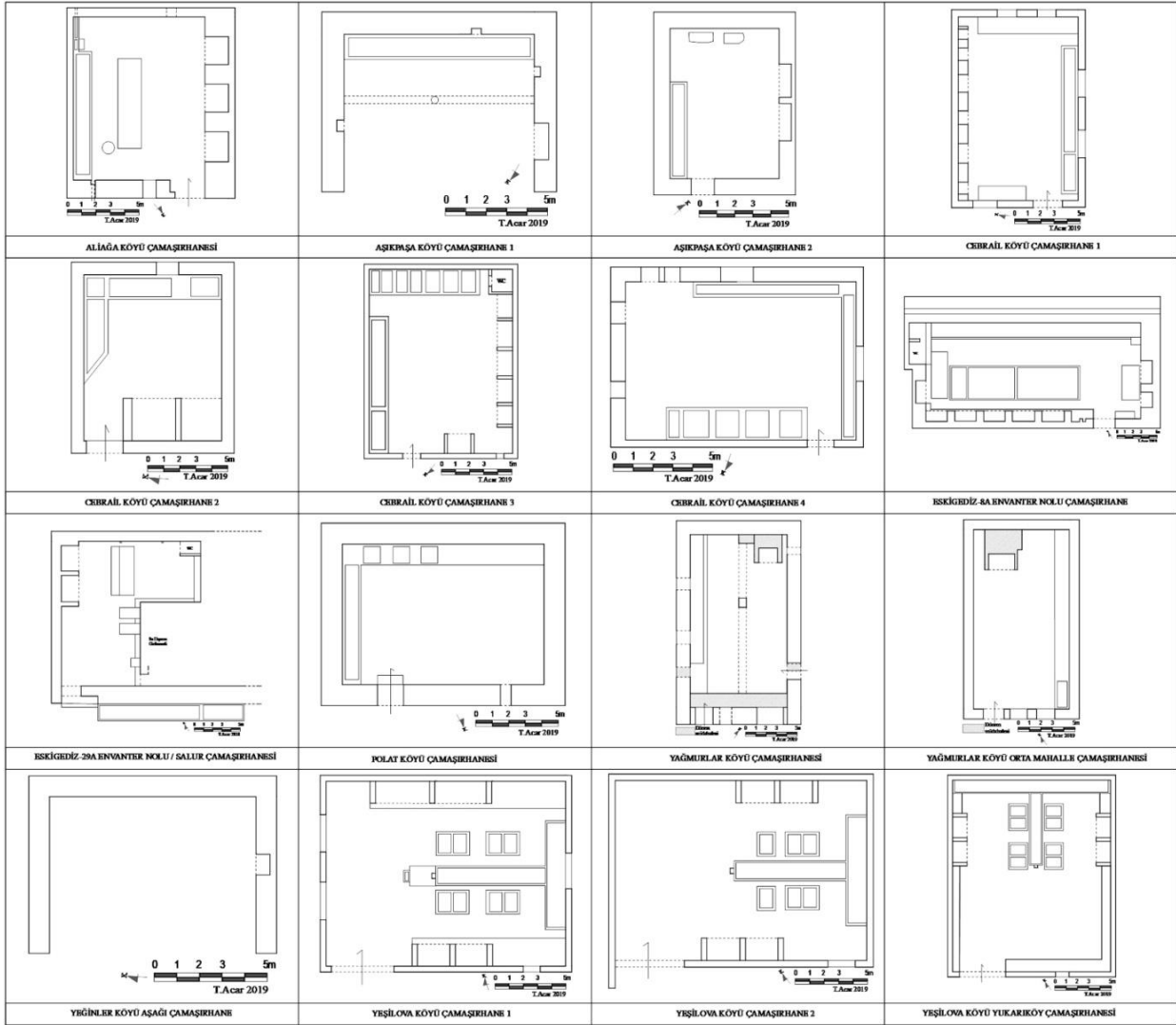
Yıldız, İ., & Koç, E. (2005). Savur'daki (çamaşırhane) yunaklar. *IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Erzurum, 473-82.

AUSTRALIA ICOMOS. (2015) The burra charter: Australia ICOMOS charter for places of cultural significance 1999. < <http://australia.icomos.org/>>, (Erişim tarihi: 27.07.2015).

<http://www.kulturportali.gov.tr/> (Erişim tarihi: 27.01.2017).

EK 1:

Şekil 2. Gediz Çamaşırhanelerinin Planları¹¹ (Çizimler yazara aittir).

¹¹ Işıklar Köyü Çamaşırhanesi, Yayla Köyü'ndeki iki çamaşırhane ve Yeğinler Köyü Yukarı Çamaşırhane, örtüleri ve duvarlarının büyük kısımları yıkık olduğu, mimari bütünlükleri bozuldukları için rölöveleri alınmamıştır.

EK 2:

Fotoğraflar 1-12. Gediz Çamaşırhaneleri (Fotoğraflar yazara aittir).

Ali Ağa Köyü Çamaşırhanesi

Aşıkpaşa Köyü Çamaşırhanesi 1

2

Cebrail Köyü Çamaşırhanesi 1-3

Cebrail Köyü Çamaşırhanesi 4

Eskigediz Kasabası 8A Envanter Numaralı Çamaşırhane

EK 3:

Fotoğraflar 13-26. *Gediz Çamaşırhaneleri (Fotoğraflar yazara aittir).*

Eski Gediz Kasabası Salur Çamaşırhanesi

Işıklar Köyü Çamaşırhanesi

Polat Köyü Çamaşırhanesi

Yağmurlar Köyü Çamaşırhanesi ve Orta Mahalle Çamaşırhanesi

Yayla Köyü Çamaşırhanesi 1-2

Yeğınler Köyü Aşağı Çamaşırhane

Yeğınler Köyü Yukarı Çamaşırhane

Yeşilova Köyü Çamaşırhane 1-2

Yeşilova Köyü Yukarı Köy Çamaşırhanesi

TİCARİ DİŞA AÇIKLIĞIN İNSANİ GELİŞİMİŞLİK ÜZERİNE ETKİSİ: V4 ÜLKELERİ İÇİN PANEL VERİ ANALİZİ

Mustafa Necati ÇOBAN¹

Öz

Ticari dışa açıklık, küreselleşmenin de etkisiyle beraber önem kazanan ve uluslararası ekonomiye entegre olmayı ifade eden, toplumsal refahın gerçekleştirilmesine katkıda bulunan önemli bir kavram olarak nitelendirilmektedir. Bu çalışmada ticari dışa açıklığın refah göstergelerinden insani gelişmişlik üzerine olan etkisinin V4 Ülkeleri kapsamında araştırılması amaçlanmaktadır. Çalışmada 1995- 2014 dönemine ait veriler kullanılarak dengeli panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Analizde bağımlı değişken olarak UNDP tarafından yayınlanan İnsani Gelişim Endeksi ve bağımsız değişkenlerden ticari açıklık göstergesi olarak ticari dışa açıklık oranı (ihracat+ithalat/GSYİH) kullanılmıştır. Ayrıca kamu sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payı, kamu eğitim harcamalarının GSYİH içindeki payı, enflasyon oranı, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ekonomik büyüme oranı ve nüfus artışı gibi açıklayıcı değişkenler de analize dahil edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda V4 ülkeleri olarak nitelendirilen Çekya, Polonya, Slovakya ve Macaristan'da ticari dışa açıklığın insani gelişmişliği pozitif yönde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ticari Dışa Açıklık, İnsani Gelişmişlik, V4 Ülkeleri, Panel Veri Analizi.

JEL Kodları: F15, O15, O52, C23.

THE EFFECT OF TRADE OPENNESS ON HUMAN DEVELOPMENT: PANEL DATA ANALYSIS FOR V4 COUNTRIES

Abstract

Trade openness is considered as an important concept that contributes to the realization of social welfare, which gains importance with the impact of globalization and expresses integration with the international economy. In this study, it is aimed to investigate the effect of trade openness on welfare indicators on human development within V4 Countries. In this study, balanced panel data analysis was performed by using the data of 1995-2014 period. In the analysis, the Human Development Index published by UNDP was used as the dependent variable and the trade openness ratio (export + import / GDP) was used as an indicator of trade openness from independent variables. In addition, explanatory variables such as the share of public health expenditures in GDP, the share of public education expenditures in GDP, inflation rate, foreign direct investment, economic growth rate and population growth were also included in the analysis. As a result of the analysis, it was found that trade openness affects human development positively in Czech, Poland, Slovakia and Hungary, which are defined as V4 countries.

Keywords: Trade Openness, Human Development, V4 Countries, Panel Data Analysis.

JEL Codes: F15, O15, O52, C23.

¹ Dr. Arş. Gör. Tokat Gaziosmapaşa Üniversitesi, ORCID 0000-0003-2839-4403, necati.coban@gop.edu.tr

Başvuru Tarihi (Received): 29.05.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 11.10.2019

Giriş

Ticaretin serbestlik göstergelerinden olan ticari dışa açıklık kavramı, ülkelerin ihracat ve ithalat rakamları toplamının GSYİH içerisindeki payını ifade etmektedir. Ticari olarak dışa açık olan ülkelerde serbest piyasa ekonomi anlayışı hâkim olmakla beraber bu ülkelerde ticareti zorlaştıran kısıtlamalar minimum düzeylerde gerçekleşir. Kapalı ekonomi anlayışına sahip ekonomilerde ise ticari faaliyetlerde kota, gümrük vergisi, tarife ve tarife dışı engellerle karşılaşabilmektedir.

İhracat ve ithalat rakamları ülkelerin aynı zamanda ticaret becerilerini ortaya koymaktadır. Bu rakamlar aynı zamanda ekonomilerin dış ticaret hacimlerini de ifade etmektedir. Gerçekleştirilen araştırmalar neticesinde ticari olarak dışa açıklık oranı yüksek olan ülkelerin daha hızlı büyüme gösterdikleri ifade edilmektedir. Özellikle küreselleşmenin de etkisiyle ekonomilerin büyük çoğunluğunun dünya ekonomisine entegre oldukları ve ticari faaliyetleri kısıtlayan uygulamalardan vazgeçtikleri görülmektedir.

Ticaret, gelir ve büyümenin önemli bir belirleyicisi olarak kabul edilmektedir. Ticari kapsamda entegrasyonun gerçekleştirilmesi rekabetin artmasına ve böylelikle kaynakların daha etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Tüm bunlarla beraber ticaret teknolojik gelişimi teşvik etmekte ve aynı zamanda bilgi ve teknoloji transferini kolaylaştırmaktadır (Silajdzic & Mehic, 2018).

Ticari liberalizasyon kaynak dağılımı kapsamında küresel etkinliğin artırılmasına olanak sağlayabilmektedir. Dünya genelinde farklı coğrafya ve ülkelerde konumlanan kaynaklar ancak ticaretin serbestleştirilebilmesi ile beraber tüm ülkelerin bu kaynakları kullanabilmesini mümkün kılacaktır. Bunun dışında ticarete serbestlik ve entegrasyonun sağlanmasıyla beraber üreticiler karşılaştırmalı üstünlükler teorisi kapsamında uzmanlaşarak önemli kazançlar elde edebilmektedirler. Ticari açıklık daha verimli üretim metodlarına yönelimin gerçekleştirilmesini sağlayarak tüketicilerin daha ucuza mal veya hizmet edinebilme yoluyla avantaj sağlayabilmesine katkı sağlamaktadır (Tupy, 2005).

Uluslararası ticarete entegre olunması halinde elde edilecek kazanımlar hakkında kapsamlı bir literatür bulunmasına rağmen bazı ülkeler birtakım argümanlar öne sürerek bu entegrasyonu reddedebilmektedir. Bu argümanlardan en dikkat çekici olanı bebek endüstriler tezidir. Bu kapsamda hükümetler yeni oluşturulan bebek endüstrilerin gelişimini sağlayabilmek adına söz konusu yerli firmaları yabancı firmalara karşı koruma yoluna gidebilmektedirler. Burada amacın bebek endüstrilerin üretim süreçlerinin daha uygun ve daha az maliyetli hale getirilene kadar yabancı firmalar karşısında rekabetten korumak olduğu ifade edilmektedir (Dao, 2014).

Özellikle yerli firmaları koruma adına ticari dışa açıklığa olumlu yaklaşmayan ülke politikaları mevcut olsa da ticari dışa açıklığın ekonomik büyüme ve refah üzerine olumlu etkide bulunduğu yönünde baskın bir görüş birliğinin olduğu ifade edilebilir. Literatürde ticari dışa açıklık ve ekonomik gelişme arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalarda ticari dışa açıklığın ekonomik gelişmeyi olumlu yönde etkilediği yönündeki bulguların azami yer teşkil ettiği gözlemlenmektedir.

Ticari dışa açıklık ekonomik kalkınmayı olumlu yönde etkileyerek toplumsal refahın gerçekleştirilebilmesine olanak sağlamaktadır. Refah göstergelerinden insani gelişmişlik seviyesinin artırılabilmesi için ülkelerin ticari liberalizasyonu sağlaması ve ticari faaliyeti zorlaştırıcı kısıtlamalara başvurmaması önem arz etmektedir. Eğitim ve sağlık gibi temel beşeri sermaye unsurlarının insani gelişmişliği artırdığı ve toplumların refaha ulaşmasına yardımcı olduğu ifade edilmektedir. Ticari dışa açıklık, eğitim ve sağlık sektörlerinde rekabetin artırılmasına katkı sağlayarak bireylerin daha iyi eğitim ve sağlık hizmetleri alabilmesi

kapsamında fırsat tanımaktadır. Nitekim beşeri sermayesi yetkin olan ülkelerin bu kapsamda yetersiz olan ülkelere göre daha yüksek refah seviyelerine sahip oldukları görülmektedir.

Ticari dışa açıklık ile kalkınma arasındaki ilişki incelenirken kalkınmanın sadece ekonomik boyutu dikkate alınmamalıdır. Kalkınma insani gelişmişliği de içerisinde barındıran geniş kapsamlı bir kavramdır. Bu kapsamda sadece ekonomik verilerden oluşan bilgiler ticaretin kalkınmaya olan etkisini ölçme kapsamında yetersiz kalabilmektedirler (Mbabazi, 2017).

Çalışmada V4 ülkeleri olarak nitelendirilen Çekya, Macaristan, Polonya ve Slovakya ülkelerinde ticari dışa açıklığın bir kalkınma ve refah göstergesi olarak insani gelişmişlik düzeyi üzerine olan etkisinin araştırılması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda 1995-2014 dönemine ait veriler kullanılarak panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Bağımlı değişken olarak UNDP tarafından yayınlanan İnsani Gelişmişlik Endeksi yer almaktadır. Bununla beraber ticari dışa açıklık göstergesi olarak ticari açıklık oranı kullanılmıştır. Ayrıca kontrol değişkenleri olarak kamu sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payı, kamu eğitim harcamalarının GSYİH içindeki payı, ekonomik büyüme oranı, enflasyon oranı gibi değişkenler eklenmiştir. Ortaya konulan çalışmada genellikle ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki ilişkinin incelendiği görülmektedir. Bu çalışmayla beraber ticari dışa açıklık değişkeni ile bir sosyal refah göstergesi olarak insani gelişmişlik değişkeni arasındaki ilişki incelenecektir. Bu kapsamda hazırlanan çalışmanın ilk bölümünde literatür araştırmasına değinildikten sonra veri seti ve ekonometrik yöntem tanıtılmış, ardından analizden elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Nihai olarak ise sonuç bölümünde araştırmanın bulgularına bağlı olarak çeşitli tespit, yorum ve önerilere yer verilmiştir.

1. Literatür Araştırması

Ele alınan araştırma konusu kapsamında ilgili literatür araştırıldığında özellikle ticari dışa açıklık ve ekonomik gelişme arasındaki ilişkilerin yoğun olarak araştırıldığı gözlemlenmektedir. Bununla beraber ticari dışa açıklık ve insani gelişmişlik arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmaların da mevcut olduğu görülmektedir.

Davies ve Quinlivan (2006), yapmış oldukları çalışmada ticaretin insani gelişmişlik üzerine olan etkisini araştırmışlardır. Çalışmada 1975-2002 dönemine ait veriler kullanılmış olup 154 ülke incelenmiştir. İnsani gelişmişlik göstergesi olarak UNDP tarafından yayınlanan İnsani Gelişme Endeksi kullanılmıştır. Bu kapsamda genelleştirilmiş momentler yönteminin uygulandığı çalışmada ticari faaliyetlerdeki artışın sosyal refahta artışa yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır.

Türedi ve Berber (2010), Türkiye ekonomisi için finansal kalkınma ve ticari açıklık değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerine olan etkilerini incelemişlerdir. 1970-2007 dönemine ait veriler kullanılmış ve Johansen-Juselius Koentegrasyon ile VAR nedensellik analizlerinden yararlanılmıştır. Analiz sonucunda Türkiye ekonomisi kapsamında ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Sakyi, Villaverde, Maza ve Chittedi (2012), ticari dışa açıklığın ekonomik büyüme ve kalkınma üzerine olan etkilerini incelemişlerdir. Çalışmada 1970-2009 dönemine ait veriler kullanılarak 85 orta gelirli ülke üzerinde panel eşbütünleşme analizi gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda ticari dışa açıklık ve kalkınma arasında uzun dönemli ve iki yönlü ilişkiye rastlanmıştır. Kalkınmışlık seviyesi yükseldikçe ticari dışa açıklık artmaktadır. Yine bunun dışında incelenen 85 ülkede ticari dışa açıklık arttıkça kalkınmışlık düzeyi artmaktadır.

Asongu (2013), ticari ve finansal dışa açıklığın insani gelişme üzerine olan etkisini ele almıştır. 1996-2010 dönemini kapsayan veriler kullanılmış, 52 Afrika ülkesi incelenmiş ve panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ticari olarak küreselleşmenin insani gelişmeyi olumlu yönde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Finansal küreselleşme ile insani gelişmişlik arasında ise ters yönlü ilişki saptanmış, finansal dışa açıklık arttıkça insani gelişmişliğin azaldığı tespit edilmiştir.

Hamid ve Amin (2013), ticari faaliyetlerin insani gelişme üzerine olan etkilerini incelemişlerdir. 1980-2005 dönemine ait veriler kullanılmış olup farklı gelir gruplarına sahip 24 ülke araştırılmıştır. Genelleştirilmiş momentler yönteminin uygulandığı çalışmada ele alınan tüm farklı gelir gruplarına sahip ülkelerde ticaret ile insani gelişmişlik arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Elteto ve Szunomar (2014), yapmış oldukları çalışmada V4 ülkeleri ile Doğu Asya ülkeleri arasındaki ticaret ve yatırım ilişkisini ele almışlardır. Çalışma kapsamında ele alınan ülkelere dair ticari ve yatırımsal veriler yorumlanarak genel bir değerlendirme gerçekleştirilmiştir. V4 ülkeleri ile Doğu Asya ülkeleri arasındaki ticari faaliyetlerin küresel değer zincirlerindeki çok uluslu şirketlerden büyük ölçüde etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Mercan ve Göçer (2014), Orta Asya ülkeleri için ticari dışa açıklığın ekonomik etkilerini araştırmışlardır. 1990 ile 2010 dönemine ait veriler kullanılarak Kazakistan, Türkmenistan, Tacikistan, Azerbaycan, Kırgızistan ve Özbekistan ülkeleri üzerinde panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Ele alınan ülkeler kapsamında ticari dışa açıklığın ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Kaya ve Şahin (2015), BRICS ülkelerinde dış ticaret hacmi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada 1995-2013 dönemine ait veriler kullanılarak Pedroni ve Kao eşbütünleşme testleri ve Panel Dynamic Least Squares testi gerçekleştirilmiştir. Çalışmada BRICS ülkelerinde ekonomik büyüme ve dış ticaret hacmi arasında pozitif yönlü ve güçlü bir ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir.

Thennakoon ve Dissanayake (2015), ticari dışa açıklık ve kurumların gelir üzerine olan etkilerini araştırmışlardır. Bu amaç doğrultusunda 97 ülkeye ait 1980-2012 dönemini kapsayan veriler kullanılarak panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Ticari dışa açıklık ile kişi başına düşen gelir arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca güçlü kurumların da var olmasıyla beraber ticari dışa açıklığın kişi başına düşen gelir üzerinde pozitif yönde daha güçlü bir etki gerçekleştireceği ifade edilmiştir.

Topallı (2016), Türkiye ve BRICS ülkelerinde ticari dışa açıklık, doğrudan sermaye yatırımları ve ekonomik gelişme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu amaç doğrultusunda BRICS ülkeleri ve Türkiye'ye ait 1982-2013 dönemine ait veriler kullanılarak Emirmahmutoğlu ve Köse nedensellik testi gerçekleştirilmiştir. Ticari dışa açıklık ve ekonomik gelişme değişkenleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Mbabazi (2017), yapmış olduğu çalışmada Sahraaltı Afrika Ülkeleri kapsamında ticaret ve insani gelişmişlik arasındaki ilişkiyi ele almıştır. 2004 ile 2014 dönemine ait veriler kullanılmış olup dengesiz panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Sahraaltı Afrika ülkelerinde ticaretin kişi başına düşen GSYİH ve beklenen yaşam süresi üzerinde olumlu etkiler gerçekleştirdiği bulgularına ulaşılmıştır.

Nursini (2017), 1990-2015 yılları arasında Endonezya'da maliye politikası ve ticari dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerine olan etkilerini araştırmıştır. Belirtilen amaç doğrultusunda Johansen Eşbütünleşme testi gerçekleştirilmiştir. Endonezya'da ele alınan yıllar dahilinde ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Tsaurai (2017), dış ticaret açıklığı, beşeri sermaye gelişimi ve büyüme kavramları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Yükselen piyasa ekonomileri incelenmiş, 1994-2014 dönemine ait veriler kullanılmış ve panel eşbütünleşme analizi gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonrasında üç farklı sonuç elde edilmiştir. Uzun dönemde ekonomik büyüme ve ticaret açıklığının beşeri sermaye gelişimine olumlu yönde etkisi olduğu bulgusu tespit edilmiş, dış ticaret açıklığı ve beşeri sermaye gelişiminden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik saptanamamış ve kişi başına GSYİH ile

beşeri sermaye gelişiminden ticari dışa açıklığa doğru önemsiz bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Özcan, Özmen ve Özcan (2018), yapmış oldukları çalışmada ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini yükselen piyasa ekonomileri kapsamında araştırmışlardır. Çalışmada 18 yükselen ülke ekonomisine ait 1992-2015 dönemine ait veriler kullanılarak Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi, Emirmahmutoğlu-Köse ve Konya panel nedensellik testleri gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda kişi başına gayri safi hasıladan ticari açıklığa doğru nedensellik gözlemlendiği tespit edilmiştir. Emirmahmutoğlu-Köse ve Konya nedensellik testleri bulgularına bakıldığında ise Romanya ve Çin’de ticari dışa açıklıktan kişi başına gayri hasılaya doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu; Filipinler’de ise kişi başına gayri safi hasıladan ticari dışa açıklığa doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Öztürk ve Özel (2018), E-7 ülkelerinde dış ticaretin ekonomik büyüme üzerine olan etkilerini araştırmışlardır. Çin, Rusya, Türkiye, Hindistan, Meksika, Brezilya ve Endonezya’ya ait 1990-2016 dönemini kapsayan verilerle beraber Panel Dinamik En Küçük Kareler Modeli doğrultusunda tahmin gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda E-7 ülkelerinin ithalat destekli büyüme modeli için daha uygun oldukları tespit edilmiştir.

Atgür (2019), Türkiye’deki finansal gelişme ve ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 2004-2017 dönemine ait veriler kullanılarak eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda ticari açıklıktan ekonomik büyüme değişkenine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisine rastlanmıştır.

Eren ve Ünal (2019), ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. 1960-2016 dönemine ait verilerle Türkiye incelenmiş, eşbütünleşme testleri gerçekleştirilmiştir. Analiz neticesinde değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığına rastlanmamış, çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Uslu (2019), Türkiye’de ticari dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini 1960-2017 dönemine ait verileri kullanarak çoklu yapısal kırılmalı zaman serisi yöntemiyle incelemiştir. Analiz sonucunda serilerin eşbütünleşik oldukları tespit edilmiş, kısa dönemde ticari dışa açıklıktan kişi başına düşen reel milli gelire doğru nedensellik ilişkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

2. Veri Seti ve Yöntem

V4 Ülkeleri olarak nitelendirilen Çekya, Macaristan, Slovakya ve Polonya’ya ait 1995-2014 yılları arasında ait veriler kullanılmış olup dengeli panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Kullanılacak verilerin tespit edilmesinde özellikle verilerin bulunabilir nitelikte olmasına özen gösterilmiştir. Bağımlı değişken olarak Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yıllık olarak yayınlanan İnsani Gelişme Endeksi, bağımsız değişken olarak ise ticari dışa açıklık oranı (ithalat+ihracat/GSYİH) kullanılmıştır. Çalışmaya ayrıca kontrol değişkenleri olarak kamu sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payı, kamu eğitim harcamalarının GSYİH içindeki payı, enflasyon oranı, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, nüfus artışı ve ekonomik büyüme oranı (kişi başına GSYİH’daki artış oranı) eklenmiştir.

Çalışmada bağımlı değişken olarak yer alan İnsani Gelişme Endeksi, UNDP tarafından yıllık olarak yayınlanmakta olup ülkelerin refahını beklenen yaşam süresi, eğitim düzeyi ve gelir seviyesi yönünden ortaya koymaktadır. Özellikle kişi başına GSYİH’nın refahın sosyal boyutunu ihmal ettiği yönündeki görüşlerden sonra önem kazanan İnsani Gelişme Endeksi 1990 yılından bu yana yayınlanmaktadır. İnsani Gelişme Endeksi kapsamında ülkeler 0 ila 1 arası puanlandırılmaktadır. 1 en yüksek insani gelişmişlik düzeyini, 0 ise en düşük insani gelişmişlik düzeyini nitelemektedir. 0-0.549 arası endeks puanları düşük insani gelişmişliği, 0.550-0.699 arası endeks puanları orta insani gelişmişliği, 0.700-0.799 arası endeks puanları yüksek insani

gelişmişliği ve 0.800-1 arası endeksi puanları da çok yüksek insani gelişmişliği temsil etmektedir (UNDP, 2016, s. 172). Analizde kullanılan kamu sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payı, kamu eğitim harcamalarının GSYİH içindeki payı, ekonomik büyüme oranı, nüfus artışı, enflasyon oranı ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları gibi açıklayıcı değişkenlere ait veriler Dünya Bankası'nın veri tabanından elde edilmiştir.

Çalışmada ortaya konulan hipotez aşağıdaki gibidir:

$H_0 =$ Ticari dışa açıklığın insani gelişmişlik üzerine etkisi bulunmamaktadır. (1)

$H_1 =$

Ticari dışa açıklığın insani gelişmişlik üzerine etkisi (pozitif veya negatif) bulunmaktadır.

(2)

Çalışmada tahmin edilen model aşağıdaki gibidir:

$$\dot{IGE}_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 T. Açıklık_{it} + \alpha_2 K. Sağlık_{it} + \alpha_3 K. Eğitim_{it} + \alpha_4 E. Büyüme_{it} + \alpha_5 Nüfus_{it} + \alpha_6 Enflasyon_{it} + \alpha_7 Yatırım_{it} + \alpha_i + \lambda_t + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

$\dot{IGE}_{it}$ İnsani Gelişme Endeksini, $T. Açıklık_{it}$ ticari dışa açıklık oranını, $K. Sağlık_{it}$ kamu sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payını, $K. Eğitim_{it}$ kamu eğitim harcamalarının GSYİH içindeki payını, $E. Büyüme_{it}$ ekonomik büyüme oranını, $Nüfus_{it}$ nüfus artışı, $Enflasyon_{it}$ enflasyon oranını, $Yatırım_{it}$ doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını, α_0 sabit parametreyi, α_i birim etkiyi, λ_t zaman etkisini ve ε_{it} ise hata terimini işaret etmektedir.

Çalışmada yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenler, bu değişkenlere ait kısaltmalar, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerine beklenen etkisi ve katsayıların beklenen işaretleri Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1: *Değişkenlerin Kısaltması ve Katsayıların Beklenen İşaretleri*

Değişkenin Adı	Değişkenin Kısaltması	İnsani Gelişme Endeksi Üzerindeki Beklenen Etkiler
Ticari Dış Açıklık	T.Açıklık	+
Kamu Sağlık Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı	K.Sağlık	+
Kamu Eğitim Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı	K.Eğitim	+
Ekonomik Büyüme	E.Büyüme	+
Nüfus Artışı	Nüfus	+
Enflasyon Oranı	Enflasyon	-
Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	Yatırım	+
İnsani Gelişme Endeksi	İGE	

3. Uygulama

Çalışmada ilk olarak değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Daha sonra birimler arası korelasyon Pesaran testiyle sınanmıştır. Değişkenlerin durağanlığı Fisher Phillips Perron birim kök testiyle test edilmiş, akabinde birim veya zaman etkilerinin var olup olmadığı F testiyle araştırılmış, sonrasında ise sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modelleri tahmin edilmiştir. Hangi modelin etkin olduğu Hausman testiyle belirlendikten sonra değişen varyans ve otokorelasyon sınamaları gerçekleştirilmiştir. Nihai olarak ise uygun dirençli tahminciyle ekonometrik analiz gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada ilk olarak değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum	Jarque Bera
İGE	80	.8043875	.0361167	.74	.879	3.427
T.Açıklık	80	114.4299	36.9008	43.678	183.4	3.28
K.Sağlık	80	11.82839	2.02232	8.18	15.566	5.727
K.Eğitim	80	4.5011	.6165984	3.527	6.267	5.885
E.Büyüme	80	3.255747	2.900442	-6.599974	10.79958	20.63
Nüfus	80	-.0365	.2423376	-1.044	.829	69.24
Enflasyon	80	5.981443	5.796394	-.2275663	28.30547	123.1
Yatırım	80	7.618962	12.28701	-20.934	75.013	1262

Hata terimlerinin birimlere göre bağımsız olmasının panel veri modellerinde genel varsayımlardan birisi olduğu ifade edilmektedir. Fakat yatay kesit birimlerde hataların eşzamanlı olarak korelasyona sahip olduğu durumlarla da karşılaşılabilir. Bu da değişen varyans ve otokorelasyonda olduğu gibi korelasyon matrisinin birim matris olmasının önüne geçmektedir. Bundan dolayı birimler arası korelasyonun olup olmadığı ekonometrik analiz gerçekleştirilmeden önce test edilmelidir (Tatoğlu, 2016).

Çalışmada birimler arası korelasyonun varlığını test etmek amacıyla sabit etkiler modellerinde uygulanabilen Pesaran (2004) testinden yararlanılmıştır. Gerçekleştirilen Pesaran testine ait bulgular Tablo 3 aracılığıyla görülmektedir. Tablo 3’de ifade edilen bulgulara göre H_0 hipotezinin red edildiği görülmektedir. Bu da tahmin edilen modelde birimler arası korelasyon probleminin olmadığını ortaya koymaktadır.

Tablo 3: Pesaran Testi

İstatistik Değeri	-0.861
Olasılık Değeri	0.3892

Özellikle zaman serisi analizlerinde serilerin durağan olmaması sıklıkla karşılan istatistiksel bir problem olarak ifade edilmektedir. Durağan olmayan serilerle gerçekleştirilen ekonometrik analizlerde yanıltıcı sonuçlarla karşılaşılabilir ve bu da sahte regresyon problemine yol açabilmektedir. Yatay kesit veri ve zaman serisi verilerinin bileşimi olan panel veri analizlerinde de ekonometrik analiz gerçekleştirilmeden önce serilerin durağanlığı test edilmelidir (Baltagi, 2003). Bu kapsamda yapılan durağanlık analizi sonuçları Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4: Fisher Phillips Perron Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	İstatistik Değerleri	Olasılık Değerleri	Durağanlık
İGE	3.7906	0.0001*	Düzye
T.Açıklık	4.3169	0.0000*	1. Fark
K.Sağlık	2.5228	0.0058*	Düzye
K.Eğitim	3.8666	0.0001*	Düzye
E.Büyüme	3.5408	0.0002*	Düzye
Nüfus	4.7026	0.0000*	Düzye
Enflasyon	16.4971	0.0000*	Düzye
Yatırım	2.7819	0.0027*	Düzye

*Bulgular 0,05 anlam düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4'te belirtilen bulgulara göre değişkenler içerisinde T.Açıklık değişkeni birinci farkı alındığında durağan hale gelmekte iken diğer tüm değişkenlerin düzeyde durağan oldukları gözlemlenmektedir.

Hem sabit terimin hem de eğitim parametrelerinin birimlere veya zamana göre değişmediği ve sabit kaldığı modellere klasik model adı verilmektedir. Ekonometrik analizler gerçekleştirilmeden önce model kapsamında birim veya zaman etkilerinin olup olmadığını ve diğer bir deyişle klasik modelin etkin olup olmadığını saptamak adına F testi gerçekleştirilmelidir (Tatoğlu, 2016).

Tablo 5: F Testi

F İstatistiği	56.24
Olasılık Değeri	0.0000

Gerçekleştirilen F testi neticesinde ulaşılan sonuçlar Tablo 5'te görülmektedir. Bulgulara bakıldığında klasik modelin reddedildiği ve modelde birim veya zaman etkilerinin önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Panel veri çalışmalarında özellikle sabit etkiler modelinin daha anlamlı sonuçlar verdiği ve bundan dolayı modellerin daha çok sabit etkiler modeliyle tahmin edildiği ifade edilmektedir. Fakat bazen tesadüfi etkiler modelinin de sabit etkiler modeline göre daha anlamlı sonuçlar verebildiği gözlemlenmektedir. Hausman testi, sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modelleri arasında karar vermeye yardımcı olan ve hangi modelin etkin olduğunu saptamaya yarayan bir etkinlik testi olarak nitelendirilmektedir (Baltagi, 2001).

Tablo 6: Hausman Testi

Ki kare İstatistiği	294.04
Olasılık Değeri	0.0000

Tablo 6’da belirtilen sonuçlara göre Hausman (1978) testi neticesinde tesadüfi etkiler modeli reddedilmekte ve sabit etkiler modelinin geçerli olduğu gözlemlenmektedir.

Hata terimlerinin varyanslarının birbirinden farklı olması durumu ifade eden değişen varyans problemine özellikle yatay kesit verilerin kullanıldığı çalışmalarda rastlanmakla beraber bu durumun panel verilerde de istatistiksel analiz için önemli bir problem teşkil ettiği ifade edilmektedir. Değişen varyans problemi göz ardı edilerek gerçekleştirilen analizler yanıltıcı bulgularla karşılaşılmasına yol açabilmektedir. Dolayısıyla analiz gerçekleştirilmeden önce tahmin edilen modelde değişen varyans sınaması gerçekleştirilmelidir.

Çalışmada gerçekleştirilen Hausman testi sonucu sabit etkiler modeli geçerli olduğu için tahmin edilen modelde değişen varyans problemini sınamak için sabit etkiler modellerinde uygulanabilen Değiştirilmiş Wald testi (Greene, 2000) uygulanmıştır. Değiştirilmiş Wald Testine dair bulgular Tablo 7’de görülmektedir.

Tablo 7: Değiştirilmiş Wald Testi

H_0 =Varyans birimlere göre değişiklik göstermektedir.	
Ki kare İstatistiği	11.24
Olasılık Değeri	0.0240

Bulgulara göre Değiştirilmiş Wald testi neticesinde H_0 hipotezinin kabul edildiği görülmektedir. Varyans birimlere göre değişiklik göstermektedir. Başka bir ifadeyle tahmin edilen model kapsamında değişen varyans problemine rastlanmıştır.

Hata terimlerinin varyanslarının birbirinden farklı olması gibi hata terimlerinin birbirleri ile ilişkili olması durumu da istatistiksel analizlerden sağlıklı sonuçlar alınmasının önünde problem teşkil eden unsurlardan birisidir. Hata terimlerinin birbirini etkilemesi veya ilişki içerisinde olması ardışık bağımlılık veya otokorelasyon olarak nitelendirilmekte olup panel veri analizlerde sıklıkla karşılaşılan istatistiksel bir problem olarak ifade edilmektedir. Ekonometrik analizler gerçekleştirilmeden önce otokorelasyonun varlığı ilgili testler kapsamında sınanmalıdır.

Çalışma kapsamında sabit etkiler modeli tahmin edildiği için sabit etkiler modellerine de uygulanabilen Bhargava, Franzini ve Narendranathan’ın Durbin Watson Testi ve Baltagi-Wu’nun Yerel En İyi Değişmez Testi otokorelasyonun varlığını test etme amacı doğrultusunda uygulanmıştır.

Tablo 8: Bhargava, Franzini ve Narendranathan’ın Durbin Watson Test İstatistiği ve Baltagi-Wu Test İstatistiği

Bhargava, Franzini ve Narendranathan’ın	1.0754601
Durbin-Watson Test İstatistiği Değeri	
Baltagi-Wu Test İstatistiği Değeri	1.2903936

Tablo 8’de gerçekleştirilen Bhargava, Franzini ve Narendranathan’ın (1982) Durbin Watson Test İstatistiği ve Baltagi-Wu Test İstatistiği değerleri yer almaktadır. Elde edilen bulguların 2’den küçük olduğu görülmektedir. Bu değerlerin 2’den küçük olması model kapsamında otokorelasyonun önemli olduğunu ifade etmektedir. Tahmin edilen model kapsamında otokorelasyonun varlığına rastlanmıştır.

Çalışmada panel veri analizi için gereken ön testler yapıldıktan sonra elde edilen sonuçlara göre değişen varyans ve otokorelasyon problemlerine rastlanması sabit etkiler modelinde bu problemlerin varlığı halinde uygulanabilen Arellano, Froot ve Rogers dirençli tahmincisinin tercih edilmesinin sebebinin oluşturmuştur.

Tablo 9: Tahmin Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Robust Standart Hata	Olasılık değeri
T.Açıklık	0.0004602	0.0001353	0.042**
K.Sağlık	0.0078518	0.0011844	0.007***
K.Eğitim	-0.0024686	0.0067957	0.741
E.Büyüme	-0.0016959	0.0007108	0.097*
Nüfus	0.0167045	0.0161075	0.376
Enflasyon	-0.0029582	0.0002317	0.001***
Yatırım	0.0001932	0.0001003	0.150
$R^2 = 0.5323$			
***: %1 Anlamlılık Düzeyi			
**: %5 Anlamlılık Düzeyi			
*: %10 Anlamlılık Düzeyi			

Tablo 9’da yer alan sonuçlara göre bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama derecesini ifade eden R^2 değeri 0.5323 olarak tespit edilmiştir. Tablo 9’a bakıldığında T. Açıklık değişkeni ile İGE arasındaki ilişkinin yönünün beklenildiği gibi pozitif yönlü olduğu görülmektedir. V4 Ülkelerinde ticari dışa açıklık arttıkça insani gelişmişlik de artmaktadır. Olasılık değeri aynı zamanda elde edilen sonucun istatistiksel olarak %5 önem düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Kamu sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payı ve İnsani Gelişme Endeksi arasındaki ilişkiyi bakıldığında V4 Ülkelerinde kamu sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payı arttıkça insani gelişmişlik düzeyinin arttığı görülmektedir. Elde edilen sonuç aynı zamanda %1 önem düzeyinde anlamlılığı işaret etmektedir.

K.Eğitim değişkeni ile İGE değişkeni arasındaki ilişki incelendiğinde katsayının yönünün beklenenin aksine negatif yönde olduğu gözlemlenmektedir. Fakat olasılık değeri ulaşılan bulgunun istatistiksel olarak anlamsız olduğunu ifade etmektedir.

Kişi başına düşen GSYİH'daki artış ve insani gelişmişlik seviyesi arasındaki ilişki ele alındığında katsayının yönünün negatif olduğu görülmektedir. Fakat elde edilen sonuç istatistiksel olarak anlamlılığı işaret eden %5 önem düzeyinde anlamlı değildir. Elde edilen bulgu yalnızca %10 anlam düzeyinde anlamlılığı işaret etmektedir.

Nüfus artışları ve İnsani Gelişme Endeksi arasındaki ilişki analiz edildiğinde katsayının yönünün beklendiği gibi pozitif yönde olduğu gözlemlenmektedir. Fakat olasılık değeri bu iki değişken arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamsız olduğunu nitelemektedir.

Enflasyon değişkeni ve İGE değişkeni arasındaki ilişkiye bakıldığında katsayının yönünün beklendiği gibi pozitif yönde olduğu görülmektedir. Elde edilen sonuç aynı zamanda %1 önem düzeyinde anlamlıdır. Buradan yola çıkarak V4 Ülkelerinde enflasyon oranlarının artmasının insani gelişmişlik seviyesini azalttığı söylenebilir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile insani gelişmişlik düzeyi arasındaki ilişki ele alındığında aradaki ilişkinin pozitif yönlü olduğu görülmektedir. V4 Ülkeleri olarak nitelendirilen Çekya, Macaristan, Slovakya ve Polonya'ya yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımları arttıkça bu ülkelerde insani gelişmişlik seviyesi artmaktadır. Fakat elde edilen sonuç istatistiksel olarak anlamsızdır.

4. Sonuç

Ticari dışa açıklık, ekonomik ve sosyal refah üzerinde etkili olan ve ülkelerin kalkınmalarına katkıda bulunan önemli bir unsur olarak nitelendirilmektedir. Ticari kapsamda liberalizasyonu sağlamış ülkeler serbest ticaretin avantajlarından faydalanabilmekte ve böylelikle toplumsal refahı gerçekleştirebilmektedirler.

Ticari olarak dışa açık olan ekonomilerde serbest ticareti kısıtlayıcı unsurlar görülmemekle beraber bu ülkelerde insani gelişmişlik seviyesinin yüksek olduğu görülmektedir. Ticari dışa açıklığın özellikle rekabeti geliştirdiği ve böylelikle hanehalklarının daha az maliyete katlanarak iktisadi faaliyetlerde buldukları ifade edilmektedir. Bunun dışında açık ekonomiler daha fazla doğrudan sermaye yatırımı alabilmekte ve daha hızlı kalkınabilmektedirler.

Ticari dışa açıklığın insani gelişmişlik üzerine olan etkisini V4 Ülkeleri kapsamında tespit etmeyi amaçlayan bu çalışma kapsamında 1995-2014 dönemine ait veriler kullanılarak dengeli panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Sabit etkiler modeli tahmin edilerek gerçekleştirilen çalışmada bağımlı değişken olarak UNDP tarafından yayınlanan İnsani Gelişme Endeksi, ticari açıklık göstergesi olarak ticari dışa açıklık oranı (ithalat ve ihracat toplamı/GSYİH) kullanılmıştır. Bunun yanı sıra çalışmada kamu sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payı, kamu eğitim harcamalarının GSYİH içindeki payı, ekonomik büyüme oranı, nüfus artışı, enflasyon oranı ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları gibi açıklayıcı değişkenlere de yer verilmiştir.

Analizden elde edilen bulgular V4 Ülkeleri olarak nitelendirilen Çekya, Slovakya, Polonya ve Macaristan'daki ticari dışa açıklık oranının artması durumunda insani gelişmişlik seviyesinin arttığını göstermektedir. Elde edilen sonuç aynı zamanda istatistiksel olarak anlamlıdır.

Açıklayıcı değişkenler ile insani gelişmişlik seviyesi arasındaki ilişkilere bakıldığında kamu sağlık harcamalarının GSYİH içindeki payının arttıkça insani gelişmişlik seviyesinin V4 ülkelerinde arttığı, enflasyon oranlarının arttıkça bu ülkelerde insani gelişmişlik seviyesinin azaldığı görülmektedir. Bu iki değişken kapsamında elde edilen sonuçlar aynı zamanda istatistiksel olarak anlamlıdır.

Ulaşılan sonuçlar literatürde yer alan diğer çalışmalarda elde edilen sonuçlarla uyumludur. Genellikle ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme ilişkisini ele alan çalışmaların dışında ticari dışa açıklık ve insani gelişmişlik ilişkisini inceleyen Eusufzai (1996), Nourzad ve Powell (2003)

ve Karadayı (2013), ticari dışa açıklığın insani gelişmişlik düzeyini pozitif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir.

Yapılan çalışma, literatürdeki çalışmalardan farklı olarak ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme ilişkisini değil, ticari dışa açıklık ve insani gelişmişlik arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Özellikle ticari dışa açıklığın, bir refah göstergesi olarak insani gelişmişlik düzeyi üzerine olan etkisi literatürde henüz çok fazla araştırma konusu olmamıştır. Bu çalışma ile bu eksikliğin giderilmesine yönelik katkı yapılmasına çalışılmıştır. Yine bu konu üzerine yapılacak olan çalışmalarda İnsani Gelişmişlik Endeksi dışında Refah Endeksi gibi farklı refah göstergeleri kullanılarak literatüre katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Çalışmada elde edilen sonuçlardan yola çıkarak özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin insani gelişmişlik düzeylerini artırabilmeleri için ticari faaliyetlerin önündeki kısıtlamaları kaldırmaları ve serbest ticari faaliyetleri teşvik etmeleri gerektiği ifade edilebilir. Böylelikle bu ülkelerde rekabet artırılmalı, küreselleşen dünyaya entegre olunmalıdır. Serbest ticaret teşvik edilerek bilgi ve teknoloji transferi daha kolay hale getirilmelidir. Ticaretin liberalizasyonu üretim metodlarının gelişmesine aracı olacak ve bu ülkelerde kaynakların daha etkin kullanımını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Arellano, M. (1987). Computing robust standard errors for within-groups estimators. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 49 (4), 431-434.
- Asongu, S. A. (2013). Globalization and Africa: Implications for human development. *International Journal of Development Issues*, 12(3): 213-238.
- Atgür, M. (2019). Finansal gelişme, ticari açıklık ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(2), 553-572.
- Baltagi, B. H. (2001). *Econometric analysis of panel data*. (2nd Ed.). UK: John Wiley & Sons Ltd.
- Baltagi, B. H. (2003). *A companion to theoretical econometrics*. Blackwell Publishing. UK.
- Bhargava, A., Franzini, L., & Narendranathan, W. (1982). Serial correlation and fixed effect models. *The Review of Economic Studies*, 49, 533-549.
- Dao, A. T. (2014). Trade openness and economic growth. *Mark A. Israel '91 Endowed Summer Research Fund in Economics*, 2, 1-29.
- Davies, A., & Quinlivan, G. (2006). A panel data analysis of the impact of trade on human development. *The Journal of Socio-Economics*, 35, 868-876.
- Elteto, A., & Szunomar, A. (2014). *Trade and investment between the Visegrad and East Asian Countries with a special emphasis on China and Hungary*. Small States- Big Challenges The Experience of the EU and Visegrad Region, (Edited by Jarolim Antal), *Oeconomica*, pp. 79-95.
- Eren, M., & Ergin Ünal, A. (2019). Ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analizi: Türkiye örneği. *Sosyoekonomi*, 27(39), 81-93.
- Eusufzai, Z. (1996). Openness, economic growth and development: some further results. *Economic Development and Cultural Change*, 44, 333-338.
- Fisher, F. M. (1970). Tests of equality between sets of coefficients in two linear regressions: An expository note. *Econometrica*, 38, 361-366.

- Froot, K. A. (1989). Consistent covariance matrix estimation with cross-sectional dependence and heteroskedasticity in financial data. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 24, 333-355.
- Greene, W. (2000). *Econometric analysis*. Upper Saddle River. Nj: Prentice-Hall.
- Hamid, Z., & Amin, R. M. (2013). Trade and human development in OIC Countries: A panel data analysis. *Islamic Economic Studies*, 21(2), 55-70. doi:DOI No. 10.12816/0001558.
- Hausman, J. A. (1978). Specification test in econometrics. *Econometrica*, 46 (6), 1251-1271.
- Kabadayi, B. (2013). Human development and trade openness: A case study on developing countries. *Advances in Management and Applied Economics*, 3(3), 193.
- Kaya, Z., & Şahin, L. (2015). Dış ticaret hacmi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin panel eşbütünlük analiziyle değerlendirilmesi: BRIC Ülkeleri (1995-2013). *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (13), 434-446.
- Mbabazi, G. (2017). *The impact of trade on human development in Sub-Saharan Africa (SSA)*. Jönköping University International Business School, Master Thesis in Economics, August 2017.
- Mercan, M., & Göçer, İ. (2014). Ticari dışa açıklığın ekonomik etkileri: Orta Asya Ülkeleri için ampirik bir analiz. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(22), 27-44.
- Nourzad, F., & Powell, J. J. (2003). Openness, growth and development: Evidence from a panel of developing countries. *Scientific Journal of Administrative Development*, 1, 72-94.
- Nursini, N. (2017). Effect of fiscal policy and trade openness on economic growth in Indonesia: 1990-2015. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(1), 358-364.
- Özcan, C. C., Özmen, İ., & Özcan, G. (2018). Ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: Yükselen piyasa ekonomileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 40, 60-73.
- Öztürk, E., & Özel, H. A. (2018). E-7 Ülkelerinde dış ticaretin ekonomik büyümeye etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(31), 358-369.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. University of Cambridge, Faculty of Economics, *Cambridge Working Papers in Economics*, No.0435.
- Phillips, P. C. B., & Perron, P. (1988). Testing for unit roots in time series regression. *Biometrika*, 75, 335-346.
- Rogers, W. H. (1993). *Regression standard errors in clustered samples*. Stata Technical Bulletin 13: 19-23. in Stata Technical Bulletin Reprints, 3, 88-94, College Station, Tx: Stata Press.
- Sakyi, D., Villaverde, J., Maza, A., & Chittedi, K. R. (2012). Trade openness, growth and development: Evidence from heterogeneous panel cointegration analysis for Middle-Income Countries. *Cuadernos de Economía*, 31(57), 21-40.
- Silajdzic, S., & Mehic, E. (2018). *Trade openness and economic growth: Empirical evidence from Transition Economies*. Trade and Global Market, Publisher: Intechopen, (Ed. Vito Bobek), Chapter 2. Rijeka.
- Tatoğlu, F. Y. (2016). *Panel veri ekonometrisi Stata uygulamalı* (Genişletilmiş 3. Baskı). İstanbul: Beta Yayınevi.
- Thennakoon, J., & Dissanayake, J. (2015). Trade openness, income and role of institutions: A revisit using heterogeneous panel data models. *Cogent Economics & Finance*, 3(1), 1-9.

- Topallı, N. (2016). Doğrudan sermaye yatırımları, ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye ve BRICS Ülkeleri örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(1) 2016, 83-95.
- Tsaurai, K. (2017). Examining the inter-linkages between trade openness, human capital development and growth in selected emerging markets. *Academy of Accounting and Financial Studies Journal*, 21(3), 1-14.
- Tupy, M. L. (2005). *Trade liberalization and poverty reduction in Sub-Sahara Africa, Policy Analysis*. No:557, <http://www.cato.org/pubs/pas/pa557.pdf>, E. t. 18.03.2019.
- Türedi, S., & Berber, M. (2010). Finansal kalkınma, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye üzerine bir analiz. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35, 301-316.
- UNDP. (2016). *Human development report 2016*. Retrieved from http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf (Accessed March 4, 2019).
- Uslu, H. (2019). Ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye için çoklu yapısal kırılmalı bir analiz. *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(1), 39-64.

SİGORTA ŞİRKETLERİNDE KURUMSAL YÖNETİM VE FİNANSAL PERFORMANS ARASINDAKİ İLİŞKİ*

Şerife ÖNDER^{1*}
Nezire Nesrin KAVAK²

Öz

Kurumsal yönetim, şirketlerin sorumlu ve hesap verebilir bir yönetim ile daha şeffaf ve adil bir şekilde yönetilmesini amaçlamaktadır. Yapısı ve işleyişi açısından güven unsurunun ön planda yer aldığı sigorta şirketleri için kurumsal yönetim uygulamaları büyük önem arz etmektedir. İyi bir kurumsal yönetim sonucunda oluşturulan etkili bir yönetim mekanizmasının şirketlerin başarısını artırması beklenmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de sigorta sektöründe yer alan şirketlerin kurumsal yönetim yapıları ile şirketlerin finansal başarısı arasında bir ilişkinin bulunup bulunmadığının belirlenmesidir. Çalışmada 2008-2017 yıllarında Borsa İstanbul’da (BİST) Sigorta sektöründeki 7 şirketin 10 dönemlik verileri ile oluşturulan 70 şirket/yıl verisi kullanılmıştır. Şirketlerin finansal performanslarında kurumsal yönetim yapılarının etkisi Panel Veri Tekniği ile analiz edilmiştir. Çalışmada, bağımlı değişken olan finansal performans, literatürde sıklıkla kullanılan öz sermaye karlılık oranı (Return on Equity – ROE) ile ölçülmüştür. Bağımsız değişken olan şirketlerin kurumsal yönetim uygulamaları ise yönetim kurulu ve denetim komitesi yapısı ile ölçülmüştür. Ayrıca finansal performans etkilemesi muhtemel değişken olması sebebiyle şirket büyüklüğü değişkeni de modele kontrol değişkeni olarak dahil edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda Türkiye’de sigorta şirketlerinin finansal başarıları ile kurumsal yönetim yapıları arasında istatistiksel açıdan anlamlı ilişki bulunduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Yönetim, Finansal Performans, Sigorta şirketleri

JEL Kodları:M41, M48, L25

RELATIONSHIP BETWEEN CORPORATE GOVERNANCE AND FINANCIAL PERFORMANCE IN INSURANCE COMPANIES

Abstract

Corporate governance aims to manage companies in a more transparent and fair manner with a responsible and accountable management. In terms of structure and operation, corporate governance practices are of great importance for insurance companies in which the element of trust is at the forefront. It is expected that a cultivated management mechanism created as a result of good corporate governance will contribute positively to company's performance. The aim of this study of companies operating in the insurance sector in Turkey is to determine whether there is a relationship between corporate performance and corporate governance structures. In this study, 10 year financial data and 70 company/year data of 7 companies traded in Borsa İstanbul (BIST) between the years 2008-2017 were used. The impact of corporate governance structures on financial performance of companies was analyzed by Panel Data Technique. In the study, the dependent variable financial performance was measured with the Return on Equality (ROE), which is frequently used in the literature. Corporate governance practices of companies with independent variables were measured by the board of directors and audit committee. In addition, the company size variable is also included in the model as a control variable since it is likely to affect the financial performance.

Keywords: Corporate Governance, Financial Performance, Insurance companies

JEL Codes:M41, M48, L25

* Bu çalışma Doç. Dr. Şerife ÖNDER’in danışmanlığında, Nezire Nesrin Kavak Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde kabul edilen yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, ORCID 0000-0001-9251-0283

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): serife.onder@dpu.edu.tr

² ORCID 0000-0002-6280-9425

Başvuru Tarihi (Received): 30.05.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 11.10.2019

Giriş

Sigorta, bugün ve gelecekte karşılaşılmaması muhtemel olan risklere karşı kişilerin kendilerini ve ailelerini risk gerçekleşmeden güvence altına almalarıdır. Kişiler hayat standartlarını her dönemde korumak istemektedirler, sigorta bunun için bir araçtır. Birikim planları ile bütçelerinden tasarruf yaparak, gelecekteki toplu para gereksinimini karşılayabilirler. Bir hastalık veya kaza sonucu çalışamayacak durumda olduklarında hayat sigortasının maluliyet teminatı ile çalışıyor gibi gelire sahip olabilirler. Tehlikeli bir hastalık ile karşılaşılmaması durumunda, yüksek tedavi masrafları yine sigorta aracılığıyla karşılanmaktadır. Vefat durumu ile karşılaşılmaması durumunda vefat tazminatı ile ailelerinin hayat standardı değişmediği gibi, çocukları eğitimlerine devam edebilirler. Emeklilik planları, çalışamayacak kadar yaş aldıklarında ikinci bir gelir sağlamaktadır. Kasko planları ile evlerini, araçlarını, işyerlerini risklere karşı koruma altına almaktadırlar.

İyi ve kötü günlerde aileleri bir arada tutan sigorta sisteminin, şirketler, yasalar, devlet ve sigorta poliçesi sahipleri açısından sorumlulukları bulunmaktadır. Bu nedenle şirketlerin iyi yönetilmesi, suiistimal ve yolsuzluklara karşı denetimlerinin yapılması tüm taraflar için önem taşımaktadır. Güven esasına dayalı olan sigorta sektöründe kurumsal yönetim, şirketlerin iyi yönetilmesi ve sektöre duyulan güvenin artması bakımından önemlidir.

Etkili bir kurumsal yönetim mekanizması ile sigorta şirketlerinin sorumlu, hesap verebilir, şeffaf ve adil bir şekilde yönetilmesi mümkün olacaktır. İyi bir kurumsal yönetim sonucunda oluşturulan etkili bir yönetim mekanizmasının da tüm şirketlerde olduğu gibi sigorta şirketlerinin de performansını, dolayısıyla karlılığını arttırması beklenmektedir.

Bu çalışmanın amacı, (BIST) Borsa İstanbul Sigorta Sektöründe yer alan şirketlerin kurumsal yönetim yapıları ile finansal performansları arasında bir ilişki olup olmadığının araştırılmasıdır

1.Kurumsal Yönetim ve İlkeleri

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD)'nin, 2004 yılında yayınladığı Kurumsal Yönetim İlkelerinde kurumsal yönetim; yönetim kurulu, hissedarlar ve paydaşlar arasındaki ilişkiler setinden oluşmaktadır. Kurumsal yönetim, şirketlerin belirlediği hedeflere ulaşmada izlenecek yolun ve performansın incelendiği bir yapı ortaya koyar (Önder, 2012). OECD'nin tanımının yanında kurumsal yönetim ile ilgili olarak yapılmış farklı bakış açılarına sahip kurum, kuruluş, akademisyen ve yazarlar tarafından farklı tanımlar bulunmaktadır. Kurumsal yönetim uygulanacak şirketlerin yapısı, içinde buldukları ülke, sektör, ekonomik koşullar, toplum yapısı gibi nedenlerden dolayı farklı tanımların olması normaldir. Monks ve Minow (1996) kurumsal yönetimi, “şirketlerin performanslarını geliştirmede ve yol haritalarını belirlemede çeşitli katılımcılarla olan ilişkilerin bütünü” olarak tanımlamaktadır. Özsoy (2011) tarafından yapılan tanımda ise kurumsal yönetim; “paydaşlar” olarak ifade edilen çalışanlar, firma sahipleri, yöneticiler, müşteriler, kredi kuruluşları, yönetim kurulu, müşteriler ve tedarikçiler arasındaki ilişkileri düzenleyen kural ve uygulamalar olarak ifade edilmiştir.

Kurumsal yönetimin amacı; doğru, tarafsız ve güvenilir olarak şirketlerin yönetilmesini sağlamaktır. Ayrıca, kurumsal yönetim ilkeleri ve unsurları arasındaki ilişkileri düzenlemektir. Yönetimlerin, şeffaf, adil, sorumluluk sahibi ve hesap verebilir olması kurumsal yönetimin unsurlarını oluşturur. Kurumsal yönetim ilkeleri ise; pay sahipleri, menfaat sahipleri, yönetim kurulu, kamunun aydınlatılması ve şeffaflık olarak belirtilmektedir.

Kurumsal yönetim ile ilgili ilk düzenleme olan “Kurumsal Yönetim İlkeleri”, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) tarafından 1999 yılında yayımlanmıştır. Bu ilkeler şirketlere bir bağlayıcılık getirmemekle birlikte, bir rehber olarak kabul görmüştür. Kurumsal Yönetim İlkeleri 2004 yılında güncellenmiş ve 2015 yılındaki güncelleme ile son halini almıştır (Başkan & Vardar, 2018). Dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye’de de kurumsal yönetim anlayışının tanınmasına, gelişmesine ve benimsenmesine katkıda bulunmak amacıyla ilk olarak 2003 yılında

Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından yayımlanan ve daha sonra 2005 yılında revize edilen Kurumsal Yönetim İlkeleri yayımlanmıştır. Tablo 1’de yer alan ilkeler, 1999 yılında yayımlanan “OECD Kurumsal Yönetim İlkeleri” başta olmak üzere, dünyada benimsenmiş ve önerilen genel esaslar ile Türkiye’ye özgü koşullar dikkate alınarak oluşturulmuştur. SPK ilkeleri öncelikle halka açık anonim şirketler için hazırlanmıştır. İlkelerde yer alan düzenlemelerin uygulanıp uygulanmaması isteğe bağlıdır. Ancak, 2004 yılında yine SPK tarafından gerçekleştirilen “Uyum Beyanı” düzenlemesi ile halka açık şirketler için, bu düzenlemelerin uygulanıp uygulanmadığına ve uygulanmadıysa buna ilişkin gerekçeli açıklamaya yıllık faaliyet raporunda yer verilmesi ve ayrıca kamuya açıklanması gerekmektedir (Yazıcı & Yanık, 2011).

Tablo 1: Kurumsal Yönetim İlkeleri

Kurumsal Yönetim İlkeleri	İlkelere İlişkin Uygulamalar
Pay Sahipleri	Pay Sahipliği Haklarının Kullanımının Kolaylaştırılması
	Bilgi Alma ve İnceleme Hakkı
	Genel Kurul Toplantıları
	Oy Hakkı
	Azlık Hakkı
	Kar Payı Hakkı
Kamuyu Aydınlatma ve Şeffaflık	Payların Devri
	Kurumsal İnternet Sitesi
Menfaat Sahipleri	Faaliyet Raporu
	Menfaat Sahiplerine İlişkin Şirket Politikası
	Menfaat Sahiplerine İlişkin Şirket Yönetimine Katılımı Desteklenmesi
	Şirketin İnsan Kaynakları Politikası
Yönetim Kurulu	Müşteriler ve Tedarikçiler İle İlişkiler
	Etik Kurallar ve Sosyal Sorumluluk
	Yönetim Kurulunun İşlevi
	Yönetim Kurulunun Faaliyet Esasları
	Yönetim Kurulunun Yapısı
	Yönetim Kurulu Toplantı Şekli
	Yönetim Kurulu Bünyesinde Oluşturulan Komiteler
Yönetim Kurulu Üyelerine ve İdari Sorumluluğu Bulunan Yöneticilere Sağlanan Mali Haklar	

Kaynak: (SPK, 2014)

Kurumsal yönetim ilkeleri anonim şirketler tarafından uygulanmaktadır. Anonim şirketler, çok ortaklı ve paylara bölünmüş sermaye yapısındadır. Payların veya pay senetlerinin ait olduğu kişi ya da kurumlara pay sahibi denmektedir. Pay sahipleri gerçek kişi ya da tüzel kişi olabilmektedir (Manop, 2008). Kurumsal yönetim ilkelerininin pay sahipleri bölümünde, pay sahiplerinin hakları ve bu hakların kullanımından bahsedilmektedir. Bu hakların kullanımı bilgi alma ve inceleme hakkı, genel kurul toplantıları, oy hakkı, azlık hakkı, kar payı hakkı ve payların devri olmak üzere altı başlık altında toplanmıştır.

Kurumsal yönetim ilkelerinden ikincisi kamuyu aydınlatma ve şeffaflık ilkesidir. Bu ilke, şirket bilgilerinin, şirketin haklarını koruyacak şekilde, tarafsız, doğru, eksiksiz, açık ve anlaşılabilir, analiz edilebilir, düşük maliyetle ulaşılabilir olarak ilgili herkesin kullanımına açık şekilde

sunulmasını amaçlar (Pamukçu, 2011). Kamuyu aydınlatma ve şeffaflık ilkesine göre şirketler, kurumsal internet sitelerinde ve faaliyet raporlarında şirket bilgilerini açıklamalıdır.

Menfaat sahipleri ilkesi ise kurumsal yönetim ilkelerinden üçüncüsüdür. Şirketlerin faaliyetlerinde veya hedeflerine ulaşmada ilgili olan müşteriler, çalışanlar, tedarikçiler, alacaklılar, sendikalar, tedarikçiler, sivil toplum kuruluşları gibi kurum, kişi ve çıkar grupları menfaat sahipleridir (Güçlü, 2010). Bu bölümde şirketin menfaat sahipleri ile ilişkilerini düzenlenmesine yönelik prensipler yer almaktadır.

Kurumsal yönetim ilkelerinin sonuncusu ise yönetim kuruldur. Kurumsal yönetim açısından, OECD ve SPK kurumsal yönetim ilkelerinde, şirket yönetim kurulları en önemli işleve sahiptir. Yönetim kurulu üst seviyede karar alma, şirketi temsil etme, yönlendirme ve hissedarların kazanç elde etmelerini sağlamaktadır. Yönetim kurulu, şirketin menfaat sahiplerine ve toplumdaki çıkar sahiplerine karşı sorumludur (Karayel, 2011). Bu bölümde yönetim kurulunun işlevi, faaliyetleri, yapısı, yönetim kurulu bünyesinde oluşturulan komiteler ve yönetim kuruluna sağlanan mali haklara ilişkin ilkeler yer almaktadır.

2. Sigorta Şirketlerinde Kurumsal Yönetim ve İlkeleri

Sigorta kelimesinin kökeni sicurta kelimesidir. Venedik’çe de sicurta, kaza ve kayıp ihtimaline karşı ayrılan emniyet akçesi anlamına gelirken, Latince ’de güvenlik, emniyet anlamına gelmektedir. Sigorta kavramının pek çok tanımı olsa da, ana fikir belirsizlikler ve risklere karşı güvence sağlayarak mevcut durumun korunmasıdır. (Sarioğuz, 2007). Sigorta şirketi (sigortacı) ise sigortacılık faaliyetini yerine getirmek amacıyla, kurulmuş olan, çalışma şartları, kuralları ve denetimleri özel kurallara tabi şirketlerdir. Sigorta şirketleri, sigortacılık dışında başka bir işle uğraşamazlar. Anonim şirket ya da kooperatif şeklinde kurulmuş olmaları gerekir (Terzi, 2015).

Prim esaslı sigorta yaklaşık M.S. 1250 yıllarında Venedik, Floransa ve Cenova şehirlerinde görülmekle birlikte Türkiye’de sigorta, 1870’li yıllarda İngiliz ve Fransız sigorta şirketlerinin Türkiye’de açtıkları temsilciliklerle başladı. Sonrasında Alman, İtalyan, İsviçre gibi yabancı ülkelerinde Türkiye’ye girmesiyle sigortacılık yaygınlaşmaya başladı. Bu şirketler, sigorta şirketlerinin kuruluşunu ve sigorta faaliyetlerini düzenleyen, devlet denetimini öngören kanunların olmaması nedeniyle tamamen denetimsiz bir biçimde çalışıyorlardı. Poliçelerini İngilizce veya Fransızca düzenliyorlar, anlaşmazlık durumunda dava mercii olarak Londra mahkemelerini ya da ilgili şirketin merkezinin bulunduğu yerel mahkemeleri gösteriyorlardı. İlk yıllarda sigorta şirketleri adlarını duyurmak, sigorta düşüncesinin yayılmasını sağlayarak portföylerini genişletmek amacıyla vaatlerini yerine getirip, hasar ödemede dürüst davrandılar. Ancak zaman geçtikçe, bu durum kısa zamanda çok fazla sigorta şirketinin çalışmasına, sigorta ahlakının bozulmasına, haksız rekabet ve suiistimallere neden oldu (Sarioğuz, 2007). İlk yerli sigorta şirketi, 1893 yılında Osmanlı Umum Sigorta Şirketidir. 1908 ve 1914 yıllarında yabancı sigorta şirketleri yapılan kanun değişiklikleriyle vergi ve teminat vermeye zorunlu tutulunca yabancı ve Türk ortaklı şirketler kurulmaya başladı. Sigorta şirketleri 1939 yılında Ticaret Bakanlığı’na bağlandı. Sigorta Murakabe Kanunu 1959’da kabul edilerek sigorta sektörü ciddiyle ele alındı. Sigorta sektörünü finansal açıdan geliştiren ve sigorta aracılarının durumunu yeniden düzenleyen, kanuni boşlukları gidermek amacıyla 1987 yılında düzenlemeler yapılarak, sigorta şirketleri Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı’na bağlandı (Öniz, 2017).

Sigorta şirketleri bakımından kurumsal yönetimin tanımı “*şirket yönetiminin, belirlenmiş hedefler, yasal düzenlemeler ve şirket içi düzenlemeler ile sigortacılık etiği doğrultusunda; tüm menfaat ve pay sahipleri ile tasarruf sahiplerinin hak ve menfaatlerini koruyacak biçimde yönetimi*” olarak yapılabilir (Terzi, 2015). Kurumsal yönetimin temelini, güçlü bir yönetim yapısı oluşturur. Sigorta şirketleri yönetim ile ilgili süreç ve yapıları kurumsal yönetim ilkelerini esas alarak oluşturmalıdır. Kurumsal yönetimde, yönetim kurulunun yapısı, görevleri, denetim mekanizmaları, yetki ve sorumluluklar açık olarak belirtilmektedir. Pay sahiplerinin haklarının ve poliçe sahiplerinin

çıklarlarının korunması için yönetim ve denetim sorumluluklarına uygun bir şekilde davranılması ve belirlenen kurallara uyulması gerekmektedir. Bu sayede, etkin bir kurumsal yönetim sağlanmış olur. Sigorta şirketinin yönetim kurulu, şirketin, sigortalıların, diğer menfaat sahiplerinin çıkarlarını en iyi şekilde, gerekli dikkat ve özeni göstererek koruyan kuruldur. Yönetim kurulu üyeleri, sigorta şirketinin faaliyetlerinde bağımsız ve tarafsız hareket ederek, karar verebilme yeteneğinde olmalıdırlar (Koç, 2015).

Sigorta sektörü ile ilgili ilk kurumsal yönetim düzenlemeleri OECD Sigortacılık Komitesi (OECD Insurance and Private Pensions Committee) tarafından 2005 yılında gerçekleştirilmiştir. Daha sonra da Uluslararası Sigorta Denetçileri Birliği (International Association of Insurance Supervisors- IAIS) tarafından sigorta şirketleri için kurumsal yönetim konusunda ek tavsiye dokümanları yayımlanmıştır (Koç, 2015). OECD Sigortacılık Komitesi tarafından 2005 yılında yayımlanan “Sigorta Şirketlerinin Kurumsal Yönetim İlkeleri” temel olarak üç başlık içermektedir. Bunlardan ilki, Kurumsal Yönetim Yapısı; ikincisi, İç Kurumsal Yönetim Düzenlemeleri; üçüncüsü ise, Paydaşların Korunması başlıklarıdır. İlkeler; reasürans, hayat ve hayat dışında faaliyet gösteren tüm sigorta şirketleri için geçerli olmaktadır. Bu ilkeler de Kurumsal Yönetim İlkeleri gibi bağlayıcı özelliğe sahip olmamakla birlikte, tavsiye niteliğine sahiptir. Sigorta sektörüyle ilgili olarak, Uluslararası Sigorta Denetçileri Birliği de yaptığı yayımlarda, sigorta şirketleri açısından kurumsal yönetim ilkelerinin gerekliliğini ortaya koymuştur (Yazıcı & Yanık, 2011). Sigorta sektöründe kurumsal yönetimin özü risk yönetimidir. Sigorta sektöründe risk yönetimi ise, sigorta hasarlarını karşılamak için sigorta şirketlerinin yeterli sermayeye sahip olmasını, finansal kurumların ve tüm çıkar sahiplerinin haklarını ve çıkarlarını koruyacak yönetsel yapının oluşturulması ve kurulması olarak ifade edilmektedir (Koç, 2015). Avrupa Birliği’nde sermaye yeterliliğine ilişkin, 2004 yılında Solvency I düzenlemeleri yürürlüğe girmiştir. Ancak zamanla Solvency I düzenlemelerinin yetersiz kalması nedeniyle Solvency II düzenlemeleri 2009 yılında Avrupa Birliği’nde kabul edilmiştir (Kaya, Tokay ve Kaya, 2014: 110). Solvency II’yi, diğer sermaye yeterliliği sistemlerinden ayıran en önemli özellik, kurumsal yönetim ve risk yönetimine verilen önemdir (Acar, 2010).

Türkiye’de Hazine Müsteşarlığı tarafından 2011 yılında yayımlanan “Sigorta Şirketi ve Reasürans Şirketi ile Emeklilik Şirketlerinde Kurumsal Yönetim İlkelerine İlişkin Genelge” sigorta şirketlerinde kurumsal yönetimi ile ilgili ilk düzenlemedir. Genelge 6 maddeden oluşmaktadır (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2011/8);

1. Şirketler kurumsal yönetim ilkelerini şeffaflık, eşitlik, sorumluluk ve hesap verebilirlik ilkelerine göre oluşturur.
2. Şirket, pay sahiplerinin haklarının kullanılmasında mevzuat, esas sözleşme ve şirket içi düzenlemelerden doğan haklarını kullanılmasını sağlar.
3. Şirketler gerçekleştirdikleri faaliyetlerinin şeffaf biçimde yürütür.
4. Menfaat sahiplerinin hakları birbirlerinden bağımsız şekilde korunur.
5. Yönetim kurulu ve yöneticiler faaliyetlerini hesap verebilir, sorumlu ve adil olarak yürütür.
6. Ücret politikasının belirlenmesinde şirketin iç unsurları, etik değerleri ve şirket hedefleri göz önünde bulundurulur.

3.Sigorta Şirketlerinde Kurumsal Yönetim ve Finansal Performans Arasındaki İlişkiyi İnceleyen Çalışmalar

Kurumsal yönetim ve şirket performansını inceleyen çalışmalar finans sektörü ve reel sektörler olmak üzere iki ana başlık altında yer almaktadır. Finans sektöründe bu konu ile ilgili yapılmış çalışmalar daha çok bankacılık sektörü üzerinde yoğunlaşmıştır. Sigorta sektöründe kurumsal yönetim ve finansal performans ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde hala yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir (Fekadu, 2015). Hem ulusal hem de uluslararası literatürde

kurumsal yönetim ve finansal performans arasındaki ilişkiyi sigorta şirketleri özelinde inceleyen çalışmalar 2010'lu yıllardan sonra gerçekleştirildiği görülmektedir.

Türkiye'de sigorta şirketlerinde kurumsal yönetim ve finansal performans arasındaki ilişkiyi inceleyen ilk çalışma Yazıcı ve Yanık (2011) tarafından yapılmıştır. Çalışmada sigorta sektöründe kurumsal yönetimin önemini ortaya koymak amacıyla BİST sigorta sektöründe yer alan 7 sigorta şirketinin 2008 yılı web sayfaları ve faaliyet raporlarını incelenmiştir. Sigorta şirketlerinin kurumsal yönetim uygulamaları ve kurumsal yönetim komitesi konusundaki çalışmaları değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda 7 sigorta şirketinin; bir tanesinde kurumsal yönetim komitesinin bulunduğu, bir tanesinde kurumsal yönetim komitesinin oluşturulma aşamasında olduğu, 4 tanesinde kurumsal yönetim komitesinin bulunmadığı ve bir tanesinde de kurumsal yönetim anlayışı çerçevesinde 7 farklı komitenin kurulduğu tespit edilmiştir.

Kaya vd (2014) çalışmada, Türk sigorta sektörünün Solvency II'ye uyum konusundaki hazırlık seviyesi ve Türk sigorta sektörü üzerinde Solvency II'nin beklenen etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmada veriler anket yöntemi ile elde edilmiştir. Türkiye'de 2011 yılı sonu itibarıyla sigorta sektöründe faaliyet gösteren 57 şirkete anket formu gönderilmiştir. 49 şirket geri dönüş sağlamıştır. Araştırmanın sonucunda, Türkiye'de faaliyet gösteren şirketler ağırlıklı olarak yabancı ortaklı şirketler olması nedeniyle, Solvency II konusunda bilgi ve deneyime sahip oldukları görülmüştür.

Koç (2015) çalışmada halka açık sigorta şirketlerinin uygulamakla zorunlu ilkeler dışında kalan kurumsal yönetim ilkelerinin hangilerinin şirket performansına katkıda bulunduğu incelenmiştir. Çalışmada kullanılan veriler 2013 yılı sonu itibarıyla BİST'te işlem gören 6 şirketin internet sitelerinde yer alan bilgilerden ve BİST internet sitesinden elde edilmiştir. Çalışmanın model seçiminde, en iyi alt küme yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, halka açık ve borsada işlem gören sigorta şirketlerini etkileyen, zorunlu olmayan kurumsal yönetim ilkeleri tespit edilmiştir. Zorunlu olmayan kurumsal yönetim ilkeleri, menfaat sahipleri ile ilişkiler, yatırımcı ilişkileri bölümünün kime bağlı olduğu, rapor sunma sıklığı, genel kurullar, bağış ve yardımların onay süreci, yönetim kurulu üyelerinin ücretleri, finansal tabloların KAP'ta İngilizce yer alması, denetimden sorumlu komite üyelerinin muhasebe finans konusunda tecrübeli ve uzman olmaları olarak belirtilmiştir.

Terzi (2015) çalışmada, Türk sigortacılık sektöründe yer alan şirketlerin kurumsal yönetim uygulamalarını içeren bir araştırma yapmıştır. Araştırmada BİST'te işlem gören sigorta şirketlerinin, işlem görmeyenlerle arasındaki kurumsal yönetim uyum sürecinin analizi yapılmıştır. 7'si BİST'te işlem gören, 18'i BİST'te işlem görmeyen toplamda 25 adet sigorta şirketinin incelendiği çalışmada, kurumsal yönetim açısından literatürde kabul edilen 49 kriter ile kurumsal yönetim endeksi oluşturulmuştur. Araştırma sonucunda, BİST'te işlem gören sigorta şirketlerinin kurumsal yönetim uyum düzeylerinin diğer sigorta şirketlerine göre yüksek olduğu görülmüştür.

Başkan ve Vardar (2018) tarafından yapılan çalışmada kurumsal yönetim anlayışının, firma performansına etkileri Borsa İstanbul'da (BİST) işlem gören 7 sigorta şirketi ele alınarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Sigorta şirketlerinin 2008-2016 arası verileri kullanılarak, literatür taraması sonrası belirlenen kurumsal yönetim uygulamasına ilişkin göstergelerin (En Büyük Hissedar, Yönetim kurulu üye sayısı artışı, Yönetim kurulundaki bağımsız üye sayısı, şirket büyüklüğü, kukla değişken olarak firmaların varlık süresi) sigorta firmalarının karlılık göstergeleri (aktif karlılık- ROA, öz sermaye karlılık - ROE ve kar marjı-PM) üzerindeki etkileri ölçülmeye çalışılmıştır. Havuzlandırılmış Regresyon Modeli ile yapılan analiz sonucunda, yönetim kurulundaki üye sayısının artışı hem aktif karlılığı (ROA) hem de kar marjının (PM) olumlu etkilendiği tespit edilmiştir. Ayrıca şirket büyüklüğü arttıkça ROA'nın da arttığı ve firma varlık

süresi uzadıkça PM' nin arttığı tespit edilmiştir. Ancak kurumsal yönetime ilişkin hiçbir değişken ile öz sermaye karlılığı (ROE) arasında anlamlı ilişki tespit edilememiştir.

Almajali vd (2012) Ürdün'de faaliyet gösteren 25 sigorta şirketinin 2002-2007 yılları arasındaki finansal performanslarını etkileyen faktörler incelenmiştir. T testi ve çoklu regresyon yöntemleri kullanılarak yapılan analiz sonucunda, kaldıraç oranı, likidite oranı, şirketin büyüklüğü ve yönetim başarı endeksi ile şirketlerin finansal performansı arasında pozitif etkinin varlığı tespit edilmiştir. Ayrıca, şirketin varlıklarının artışı ile finansal performansın artacağı tespit edilmiştir.

Najjar ve Salman (2013) tarafından yapılan çalışma ile kurumsal yönetimin Bahreyn sigorta şirketlerinin performansına etkisi incelenmiştir. Bahreyn sigorta endüstrisinde bulunan 5 şirketin 2005-2010 yılları arasındaki sayısal verileri web sitelerinden ve yıllık raporlarından alınmıştır. Regresyon analizi sonucunda, yönetim kurulu büyüklüğü ile performans (ROE) arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Kurumsal yönetim uygulamalarının firma performansına olumlu etkisinin olduğu ve karlılığı arttırdığı sonucuna varılmıştır.

Getahun (2014) çalışmasında Etiyopya Sigorta sektöründe yer alan şirketlerin sermaye yapıları ve firma büyüklüklerinin şirket performanslarına etkisi incelenmiştir. Çalışmanın verileri 2004-2013 yılları arasındaki 9 sigorta şirketinin yıllık faaliyet raporlarından elde edilmiştir. Araştırma amaçlarına ulaşmak için panel veri analizi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, sermaye yapısı ve firma büyüklüğü ile finansal performans arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Sermaye maliyeti ve firma büyüklüğü borçlanma kapasitesine bağlı olduğunda, yüksek borçlanma maliyetlerinin firma performanslarını olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır.

Fekadu (2015) çalışmada kurumsal yönetimin Etiyopya sigorta şirketlerinin performansına etkisi incelenmiştir. Etiyopya'da 10 sigorta şirketinin sekiz yıllık panel verileri sabit etkiler modeli ile analiz edilmiştir. 2007-2014 dönemini kapsayan çalışmada, yönetim kurulu büyüklüğü, yönetim kurulu bağımsızlığı ve yönetim kurulu çeşitliliğinin sigorta şirketlerinin performansı üzerinde olumsuz ve önemsiz etkisi belirlenmiştir. Ayrıca denetim komitesinin bağımsızlığı ve yönetim kurulu toplantılarının sıklığı olumlu fakat önemsiz olduğu tespit edilmiştir.

Deev ve Khzalia (2017) çalışmada, Avrupa sigorta şirketlerinde, kurumsal sosyal sorumluluk, yönetim kurulu bağımsızlığı ve büyüklüğü, yönetim kurulu toplantı sıklığı değişkenlerinin finansal performans üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Analiz yapılırken 3 tahmin yöntemi, Sabit Etki, Rassel Etki ve Havuzlanmış En Küçük Kareler Yöntemi birlikte kullanılmıştır. Avrupa sigorta şirketleri, kurumsal yönetim ilkeleri ile birlikte sosyal sorumluluk projelerini de uyguladıklarında finansal olarak da başarılı olacakları belirtilmiştir. Çalışmada yönetim kurulu toplantı sıklığı ile karlılık üzerinde olumlu etkisi olduğu, yönetim kurulu bağımsızlığı yüzdesinin, şirket performansında belirleyici olduğu tespit edilmiştir. Yönetim kurulu büyüklüğü ve üye sayısındaki artışın şirket performansını pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Sigorta şirketlerinde aynı anda sosyal olarak sorumlu ve finansal olarak başarılı olabileceği görüldü.

Lawal vd. (2018) çalışmada, Nijerya Borsası'nda yer alan 28 sigorta şirketinin 2011-2016 yılları arasındaki sahiplik yapısının finansal performansa etkisini incelemiştir. Çalışmada kullanılacak olan model tahmini için panel veri metodolojisi kullanıldı. Veriler çalışmanın hipotezini test etmek için havuzlanmış en küçük kareler, sabit etki ve random etki modellerine göre test edilmiştir. Çalışmada sahiplik yapısının finansal performans üzerinde olumlu etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Mweta ve Mungai (2018) çalışmada kurumsal yönetimin Nairobi Menkul Kıymetler Borsası'nda (NSE) yer alan sigorta sektör şirketlerinin piyasa değeri üzerindeki etkisini incelemektedir. NSE'de işlem gören 6 sigorta sektörü şirketinin web sitelerinde yayımlanan yıllık mali tabloları üzerinden 31 Aralık 2016 tarihli verileri elde edilmiştir. Korelasyon analizinde tanımlayıcı istatistikler ve çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda piyasa değeri ile

kurumsal yönetim arasındaki ilişkinin olumlu ve anlamlı olduğu ve sigorta sektörü şirketlerinin piyasa değerini arttırdığı tespit edilmiştir.

4. Araştırmanın Metodolojisi

Bu çalışmanın amacı, Borsa İstanbul (BIST) Sigorta Sektöründe yer alan sigorta şirketlerinin kurumsal yönetim yapıları ile finansal performansları arasında bir ilişki olup olmadığının araştırılmasıdır. Çalışmada Borsa İstanbul (BIST) Sigorta Sektöründe yer alan 7 şirketin 2008-2017 yıllarına ait 10 dönemlik verileri incelenmiştir. BIST Sigorta Sektöründe işlem gören sigorta şirketleri aşağıda belirtilmiştir;

- Ak Sigorta A.Ş.
- Ray Sigorta A.Ş.
- Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi
- Halk Sigorta A.Ş.
- Anadolu Hayat Emeklilik A.Ş.
- Avivasa Emeklilik ve Hayat A.Ş.
- Güneş Sigorta A.Ş.

Şirketlerin finansal performanslarında kurumsal yönetim yapılarının etkisi Panel Veri Tekniği ile analiz edilmiştir. Sigorta şirketlerinin kurumsal yönetim yapılarının finansal performansa etkisinin incelendiği çalışmada, bağımlı değişken olan finansal performans değişkeni, literatürde sıklıkla kullanılan öz sermaye karlılık oranı (Return on Equity – ROE) olarak belirlenmiştir. Şirketlerde kurumsal yönetim yapısının kalitesini belirleyen çok farklı değişkenler yer almakla birlikte literatürde en sık kullanılan ve en temel değişkenler yönetim kurulu ve denetim komitesinin yapısını belirleyen değişkenlerdir. Bu çalışmada da sigorta şirketlerinin kurumsal yönetim kalitesi, yönetim kurulu ve denetim komitesi bağımsızlıkları, büyüklükleri ve yıllık toplantı sayıları açısından incelenmektedir. Sigorta şirketlerinde finansal performans ile kurumsal yönetim kalitesini belirleyen yönetim kurulu yapısı ve denetim komitesi arasındaki ilişki, Eşitlik 1. de yer alan model yardımı ile analiz edilecektir. Kullanılan model literatürde yapılan diğer çalışmalar ile Habbash (2010)'ın çalışmasında kullandığı model ve değişkenler temel alınarak yeniden formüle edilmiştir. Bu model ilgili alanda yapılan çalışmalarda kullanılan genel kabul görmüş değişkenleri içeren bir modeldir.

$$ROE_{it} = \beta_0 + \beta_1 YKtop_{it} + \beta_2 YKtopl_{it} + \beta_3 YKbag_{it} + \beta_4 DKtop_{it} + \beta_5 DKtopl_{it} + \beta_6 LNakt_{it} \quad (1)$$

ROE: Finansal performans göstergesi olarak öz sermaye karlılık oranını göstermektedir. Öz sermayenin net kara bölünmesiyle hesaplanmıştır. Sigorta şirketlerinin öz sermayeleri ve net karları yılsonunda düzenlemiş oldukları ve web sitelerinde de yayınlamış oldukları faaliyet raporları içerisinde yer alan finansal tablolardan elde edilmiştir.

YKtop: Yönetim kurulunda yer alan toplam üyelerin sayısı ile yönetim kurulunun büyüklüğünü göstermektedir. Yönetim kurulunun büyüklüğü ile ilgili veri, kurumsal yönetim ilkeleri uyum raporunun Yönetim Kurulu başlığı altında yer alan Yönetim Kurulunun Yapısı ve Oluşumu başlığından elde edilmiştir.

YKtopl: Yönetim kurulunun yıllık toplantı sayısını göstermektedir. yönetim kurulu toplantı sayısı ile ilgili veri, kurumsal yönetim ilkeleri uyum raporunun Yönetim Kurulu ana başlığı altında, Yönetim Kurulu Toplantılarının Şekli başlığından elde edilmiştir.

YKbag: Yönetim kurulundaki bağımsız üyelerin toplam üyelere oranı ile yönetim kurulunun bağımsızlığını göstermektedir. Yönetim kurulunun bağımsızlığı ile ilgili veri, kurumsal yönetim ilkeleri uyum raporunun Yönetim Kurulu başlığı altında yer alan Yönetim Kurulunun Yapısı ve Oluşumu başlığı altındaki bilgilerden elde edilmiştir.

DKtop: Denetim komitesindeki yer alan toplam üyelerin sayısı ile denetim komitesinin büyüklüğünü göstermektedir. Denetim komitesinin büyüklüğü, kurumsal yönetim ilkeleri uyum raporunun Yönetim Kurulu ana başlığı altında, Yönetim Kurulunda Oluşturulan Komitelerin Sayı, Yapı ve Bağımsızlığı başlığı altındaki bilgilerden elde edilmiştir.

DKtopl: Denetim komitesinin yıllık toplantı sayısını göstermektedir. Denetim komitesinin toplantı sayısı ile ilgili veri, kurumsal yönetim ilkeleri uyum raporunun Yönetim Kurulu ana başlığı altında, Yönetim Kurulunda Oluşturulan Komitelerin Sayı, Yapı ve Bağımsızlığı başlığı altındaki bilgilerden elde edilmiştir.

LNakt: Aktif toplamının doğal logaritması alınarak şirket büyüklüğünü göstermek üzere kontrol değişkeni olarak yer almaktadır. Bu değişken modelde finansal performansı etkilemesi muhtemel bir değişken olması nedeniyle dahil edilmiştir. Aktif toplamı ile ilgili veri sigorta şirketlerinin bilançosundan elde edilmiştir.

5.Bulgular

Tablo 2' de çalışmanın araştırma modelinde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler gösterilmektedir. Araştırma modelinin bağımlı değişkeni olan ROE değişkeninin örnekleme yer alan şirketler için ortalaması 0,074'tür. Bu değer en fazla 0,389'a kadar çıkarken en düşük aldığı değer ise -1,068'dir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

	ROE	YKtop	YKtopl	YKbag	DKtop	DKtopl	LNakt
Ortalama	0.074	8.471	22.81	1.014	2.057	5.657	21.24
Medyan	0.103	8.000	15.00	0.000	2.000	4.000	21.25
En Yüksek	0.389	12.00	97.00	4.000	4.000	12.00	23.60
En Düşük	-1.068	5.000	4.000	0.000	1.000	4.000	18.58
Standart Sapma	0.215	1.683	20.44	1.197	0.478	2.658	1.243

Modelin bağımsız değişkenlerinden ve yönetim kurulu ile ilgili olan YKtop değişkeni ortalama olarak 8,47 değerini almaktadır. Bu değişkenin ulaştığı en yüksek değer 12 olurken, en düşük değeri ise 5'tir. YKtopl değişkeninin ise ortalama değeri 22,81'dir. Bu değişkenin en yüksek ve en düşük değerleri sırası ile 97 ve 4'tür. YKbag değişkeninde ortalama, en yüksek ve en düşük değerlerini sırası ile belirtmek gerekirse 1, 4 ve 0 değerlerine sahip olduğu Tablo 2' de görülebilir.

Modelin yönetim kurulu ile ilgili olan bağımsız değişkenlerinden sonra denetim komitesi ile ilgili olan DKtop ve DKtopl değişkenlerinin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 2' de gösterilmektedir. DKtop ve DKtopl değişkenlerinin ortalama değerleri sırası ile 2,057 ve 5,657'dir. Bu iki değişkenin en yüksek değerleri ise DKtop değişkeni için 4, DKtopl değişkeni için 12'dir. En düşük değerleri ise yine sırası ile 1 ve 4'tür. Modelin kontrol değişkeni niteliğinde olan LNakt değişkeni ortalama, en yüksek ve en düşük değerleri sırası ile 21,24, 23,6 ve 18,58'dir.

Modelde yer alan değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri verildikten sonra, söz konusu modelde yer alan değişkenlerin, analiz için gerekli istikrar koşullarını sağlayıp sağlamadığı kontrol edilmelidir. Eşitlikte yer alan panel veri modelinin uygun ve tutarlı tahminler üretebilmesi için otokorelasyon, değişen varyans ve kesit bağımlılık problemlerinin bulunmaması gerekmektedir. Eşitlikte yer alan modelin söz konusu problemleri içerip içermediği Wooldridge otokorelasyon,

Greene değişen varyans, Pesaran kesit bağımlılık testleri ile incelenecektir. Eşitlikte yer alan model için bu testlerin sonuçları Tablo 3’de gösterilmektedir.

Tablo 3: *Panel Veri Modelinin İstikrar Koşullarının Araştırılması*

Hipotez	Test Adı	Test İstatistiği	Prob Değeri
H₀: Otokorelasyon yoktur	Wooldridge		
H₁: Otokorelasyon vardır	Otokor. Testi	4,261	0,0846
H₀: Eş varyanslılık yoktur	Greene Değişen		
H₁: Eş varyanslılık vardır	Varyans Testi	44,586	0,0001
H₀: Kesit bağımlılık yoktur	Pesaran Kesit		
H₁: Kesit bağımlılık vardır	Bağımlılık Testi	0,471	0,6380

Tablo 3’ de yer alan sonuçlardan Wooldridge otokorelasyon testi %10 ve Greene değişen varyans testlerinin sonuçları ise %1 istatistiki önem düzeyinde anlamlı çıkmışlardır. Bu sonuç temel hipotezlerin reddedilmesi ve alternatif hipotezlerin kabul edilmesi anlamına gelmektedir. Dolayısı ile Eşitlikte yer alan modelde otokorelasyon ve değişen varyans problemi söz konusudur. Pesaran kesit bağımlılık testi sonuçları ise %10 istatistiki önem düzeyinde bile anlamlı bulunmamıştır. Bu sonuç temel hipotezin kabul edilmesi gerektiğini göstermektedir. Diğer bir anlatımla Eşitlikte yer alan modelde kesit bağımlılık problemi söz konusu değildir. Otokorelasyon ve değişen varyans problemlerine sahip olan Eşitlik 1’deki modelin klasik panel veri analiz metotları ile ölçülmesi hatalı ve tutarsız tahminler üretebilecektir. Bu sorunları aşacak, otokorelasyon ve değişen varyans problemlerine dayanıklı analiz yöntemi olarak Arellano – Froot – Rogers yöntemi kullanılacaktır. Bu yöntem söz konusu sorunlara dayanıklı ve tutarlı tahminler üretebilmektedir.

Panel veri analizinde üç farklı yöntem kullanılmaktadır. Bunlar havuzlanmış veri seti yaklaşımı, rassal etkiler yaklaşımı ve sabit etkiler yaklaşımıdır. Bu üç yöntemden hangisinin seçileceğine karar verebilmek için F testi, Honda testi ve Hausman testi kullanılmaktadır. F testi ve Honda testi havuzlanmış veri seti yaklaşımının rassal etkiler ve sabit etkiler yöntemi karşısındaki tutarlılığını ve etkinliğini incelemektedir. Tablo 4’te F testi ve Honda testinin sonuçları gösterilmektedir. Elde edilen sonuçlar Havuzlanmış veri seti yaklaşımının rassal ve sabit etkiler yöntemi karşısında etkin ve tutarlı olmadığı yönündedir. Rassal ve sabit etkiler yöntemlerinden hangisinin geçerli olacağına karar verebilmek için ise Hausman testi yapılmıştır. Hausman testinin sonucu %1 istatistiki önem düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Bu sonuç sabit etkiler yönteminin rassal etkiler yöntemi karşısında etkin ve tutarlı tahminler üretebileceğini göstermektedir. Dolayısı ile Eşitlikte yer alan modelin analizinde sabit etkiler yöntemi kullanılacaktır.

Tablo 4: Panel Veri Analiz Yönteminin Seçimi

Hipotez	Test Adı	Test İstatistiği	Prob Değeri
$H_0: \beta_i = \beta$			
$H_1: \beta_i \neq \beta$	F Testi	5,3994	0,0002
$H_0: \sigma_u^2 = 0$		Kesit	2,9611
$H_1: \sigma_u^2 \neq 0$	Honda Testi	Zaman	-0,254
		Kesit ve Zaman	1,913
$H_0: E(\varepsilon_{i,t}/x_{it}) = 0$			
$H_0: E(\varepsilon_{i,t}/x_{it}) <> 0$	Hausman Testi	32,396	0.0001

Tablo 3 ve Tablo 4'ten elde edilen sonuçlar Eşitlikte yer alan panel veri modelinin analizinde Arellano – Froot – Rogers yöntemi ile sabit etkiler modelinin kullanılması gerektiğini ortaya koydu. Söz konusu yöntemler ile analiz edilen modelin sonuçları Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5: Analiz Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	Prob Değeri ($P > t $)	95% Güven Aralığı	
				Alt Sınır	Üst Sınır
YKbag	-0,0079	0,0188	0,689	-0,0541	0,0383
YKtop	0,0101	0,0113	0,407	-0,0177	0,0379
YKtopl	-0,0013	0,0005	0,053*	-0,0027	0,0000
DKtop	-0,1385	0,0513	0,036*	-0,2641	-0,0129
DKtopl	-0,1010	0,0620	0,155	-0,2528	0,0508
LNakt	0,0428	0,0331	0,244	-0,0382	0,1238
C	-0,0253	0,6877	0,972	-1,7081	1,6575
Göz. Say. 70	$R^2: 0,26$		F-istati. 9,97	FRob:0,0066	

Tablo 5'te yer alan sonuçlara göre modelin genel olarak anlamlılığını gösteren F istatistiğinin olasılık değeri modelin genel olarak %1 istatistikî önem düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Modelin R^2 değeri ise modelde yer alan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin düşüğe olsa açıklama gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Modelde yer alan bağımsız değişkenlerden YKtopl ve DKtop değişkenleri dışında hiçbir değişken istatistikî

açıdan anlamlı çıkmamıştır. YKtopl ve DKtop değişkenleri ise %5 istatistiki önem düzeyinde anlamlı çıkmışlardır. Bu iki değişkenin katsayılarının işareti negatiftir. Dolayısı ile bu değişkenlerde meydana gelebilecek bir değişim ROE değişkenini ters yönde etkileyecektir. YKtopl değişkeninde meydana gelebilecek bir değişim ROE değişkenini ters yönde 0,0013 birim etkileyecekken, DKtop değişkeninde meydana gelebilecek bir değişim ROE değişkenini yine ters yönde 0,1385 birim etkileyecektir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Uluslararası literatür incelendiğinde kurumsal yönetimin şirket performansı üzerindeki etkisine yönelik çok fazla sayıda çalışmanın yer aldığı görülmektedir. Yapılan çalışmalar şirketlerde kurumsal yönetim uygulamalarının artırılmasının şirket performansına olumlu yönde katkı sağladığını göstermiştir. Dolayısıyla her ülkede farklı ilkeler ve düzenlemelerle uygulanmaya çalışılan kurumsal yönetim ilkelerinin şirketlerin finansal performansını arttıran bir unsur olduğu tespit edilmiştir. Türkiye’de kurumsal yönetim ve şirket performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen çok fazla çalışma bulunmakla birlikte sigorta sektörü özelinde yapılan akademik çalışmaların çok az olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada BİST Sigorta Sektöründe yer alan 7 şirketin 2008-2017 yıllarına ait 10 dönemlik finansal verileri incelenerek, 7 kesit gözlem x 10 zaman gözlemi ile 70 işletme/yıl verisi elde edilmiştir. Sigorta şirketlerinin kurumsal yönetim yapılarının finansal performansına etkisinin incelendiği çalışmada, bağımlı değişken olan finansal performans değişkeni, literatürde sıklıkla kullanılan öz sermaye karlılık oranı (Return on Equity – ROE) olarak belirlenmiştir. Şirketlerde kurumsal yönetim yapısının kalitesini belirleyen çok farklı değişkenler yer almakla birlikte, literatürde en sık kullanılan ve en temel değişkenler yönetim kurulu ve denetim komitesinin yapısını belirleyen değişkenlerdir. Bu çalışmada yönetim kurulu yapısı, yönetim kurulunun büyüklüğü, yıllık toplantı sayısı ve kurulda yer alan bağımsız üyelerin toplam üyelere oranı ile ölçülmüştür. Denetim komitesi yapısı ise denetim komitesinin büyüklüğü ve yıllık toplantı sayıları ile ölçülmüştür. Ayrıca finansal performansı etkilemesi muhtemel değişken olması sebebiyle şirket büyüklüğü değişkeni de modele kontrol değişkeni olarak dahil edilmiştir. Sigorta şirketlerinde finansal performans ile kurumsal yönetim kalitesini belirleyen yönetim kurulu yapısı ve denetim komitesi arasındaki ilişkiyi gösteren model literatürde yapılan diğer çalışmalar ile Habbash (2010)’ın çalışmasında kullandığı model ve değişkenler temel alınarak yeniden formüle edilmiştir.

Çalışmanın sonucunda Türkiye’de sigorta şirketlerinin finansal performanslarını etkileyen kurumsal yönetim faktörlerinin yönetim kurulu yıllık toplantı sayısı ve denetim komitesinin büyüklüğü olarak tespit edilmiştir. Her iki değişkende bağımlı değişken olan öz sermaye karlılık oranını istatistiki açıdan negatif yönde etkilemektedir. Dolayısıyla sigorta şirketlerinde yönetim kurullarının yıllık toplantı sayıları arttıkça sigorta şirketlerinin finansal performansı azalmaktadır. Bunun nedeni toplantı sayıları arttıkça toplantıların etkinliğinin ve verimliliğinin azalması olabilir. Tanımlayıcı istatistiklerden de görüleceği üzere sigorta şirketlerinde yıllık ortalama 23 yönetim kurulu toplantısı gerçekleştirilmektedir. Bu sayının en düşük olarak gerçekleştiği şirkette yıllık 4 toplantı gerçekleştirilirken, en yüksek gerçekleşen şirkette ise yılda 97 toplantının yapıldığı yer almaktadır. Yönetim kurulu yıllık toplantı sayılarının artması doğru ve etkin kararlar alındığını göstermez. Nicelik olarak değil nitelik olarak doğru ve etkin kararların alındığı yönetim kurulu toplantıları şirket performansına olumlu yönde katkı sağlaması beklenmektedir. Aksi durumda ise gereğinden fazla yapılan yönetim kurulu toplantıları, şirket performansının olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Yine sigorta şirketlerinde finansal performansı etkileyen bir diğer kurumsal yönetim faktörü ise denetim komitesi büyüklüğü olarak belirlenmiştir. Denetim komitesi büyüklüğü şirketlerin finansal performansını negatif yönde etkilemektedir. Bu sonuç bir çelişki olarak görülse de aslında yönetim kurulu bağımsız üyeleri değişkeni ile birlikte incelendiğinde birbirini tamamlayıcı

sonuçlar olduğu görülecektir. Öncelikle denetim komitesi üyeleri yönetim kurulu üyelerinden seçilmektedir. Denetim komitesinin etkin bir şekilde çalışması üyelerinin tecrübeli ve bağımsız üyelere oluşması ile söz konusu olacaktır. Ancak yönetim kurulu üyelerinin bağımsız üyelere oranını gösteren ykbag değişkeninin tanımlayıcı istatistikleri incelendiğinde, Türkiye’de sigorta şirketlerinde ortalama 1 bağımsız üyenin bulunduğu görülmektedir. Yönetim kurulunda yer alan bağımsız üyelerin en çok 4 kişi olduğu en az ise 0 yani hiç olmadığı tanımlayıcı istatistiklerden görülmektedir. Bu durum sigorta şirketlerinde hem yönetim kurulu dolayısıyla hem de denetim komitelerinde çok az bağımsız üyelerin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bağımsız üyeler şirket ile ilgili tarafsız ve doğru kararların alınmasında kilit öneme sahiptir. Ayrıca yöneticilerin hissedarların çıkarlarını gözeterek şekilde davranıp davranmadığının tespitinde de önemli rol oynamaktadır. Ayrıca Türkiye’deki şirketlerin çoğunluğunun aile şirketi olduğu da bilinmektedir. Tüm bu veriler ışığında bu sonuç değerlendirildiğinde denetim komitelerinin büyüklüğü aile üyeleri ile değil de bağımsız ve tecrübeli üyeler ile artırılırsa şirket performansına olumlu bir katkı sağlaması beklenebilir.

Bu çalışmanın hem sigorta sektörü hem de diğer sektörler için yapılacak gelecekteki kurumsal yönetim ve şirket performansı ile ilgili çalışmalara kaynak oluşturması ve farklı değişkenler ile yapılacak araştırmaların değerlendirilmesine yardımcı olması beklenmektedir.

Kaynakça

- Acar, İ. (2010). *AB Solvency II projesi kapsamında sigorta sektöründe yükümlülük karşılama yeterliliği ve Türk sigorta sektörü*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Almajali, A. Y., Alamro, S. M., & Al-Soub, Y. Z. (2014). Factors affecting the financial performance of Jordanian insurance companies listed at Amman Stock Exchange. *Journal of Management Research*, 4(2), 266-289.
- Başkan, D., & Çopur, V. G. (2018). Sigorta sektöründe kurumsal yönetim uygulanmasının firma performansına etkisi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, Özel Sayı, 582-607.
- Deev, O., & Khazalia, N. (2017). Corporate governance, social responsibility and financial performance of European insurers. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 65(6), 1873-1888.
- Fekadu, G. W. (2015). Corporate governance on financial performance of insurance industry. *Corporate Ownership Control*, 13(1), 1201-1209.
- Getahun, M. (2014). *Determinants of capital structure and its impact on the performance of Ethiopian insurance industry*. Unpublished master thesis, Department of Accounting and Finance College, Jimma University.
- Güçlü, H. (2010). *Kurumsal yönetim uyum derecelendirmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Karayel, M. (2011). *Türkiye’de kurumsal yönetimin dünü, bugünü ve yarını: İMKB 100 şirketlerinde kurumsal yönetim derecelendirme çalışması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Kaya, E. Ö., Tokay, S. H., & Kaya, B. (2014). Sigorta sektöründe sermaye yeterliliği ve Türk sigorta sektörünün Solvency II kapsamında değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Temmuz, 109-137.
- Koç, İ. Ö. (2015). *Kurumsal yönetim ve sigortacılık sektörü*. İstanbul: Nobel Yayınları.

- Lawala, O. D., Agbib, E. S., & Mustaphac L. O. (2018). Effect of ownership structure on financial performance of listed insurance firms in Nigeria. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 4(3), 123-148.
- Manop, B. (2008). *Anonim ortaklıklardaki azınlık haklarının Türk Ticaret Kanunu İle Türk Ticaret Kanunu tasarısının getirdiği yenilikler ışığında değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Minow, N., & Robert, A. G. (1996). *Corporate governance* (2nd. Ed). USA: Blackwell Publishing.
- Mweta, T. M., & Mungai, E. N. (2018). Corporate governance and firms market value: A case study of insurance sector companies listed at nairobi securities exchange. *Journal on Banking Financial Services Insurance Research*, 8(6), 18-27.
- Najjar, N., & Salman, R. A. (2013). The impact of corporate governance on the insurance firm's performance in Bahrain. *International Journal of Learning & Development*, 3(2), 56-69.
- Önder, Ş. (2012). *İşletmelerin kar yönetimi uygulamalarında kurumsal yönetim yapılarının etkisi; İMKB üzerine bir uygulama*. Yayınlanmamış doktora tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Öniz, C. (2017). *Türkiye 'de yaşanan finansal krizlerin sigorta sektörü üzerine etkileri; BİST'te bir uygulama*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Özsoy, Z. (2011). *Kurumsal yönetim ve yönetim kurulları*. Ankara: İmge Kitabevi,
- Pamukçu, F. (2011). Finansal raporlama ile kamuyu aydınlatma ve şeffaflıkta kurumsal yönetimin önemi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Nisan, 133-148.
- Sarioğuz, S. (2007). *Sigorta sektöründe risk yönetimi, alternatif risk transfer yöntemleri, şirketler için bir öneri: Hava durumu opsiyonları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Sigorta şirketi ve reasürans şirketi ile emeklilik şirketlerinde kurumsal yönetim ilkelerine ilişkin genelge. (2011/8). *Hazine ve Maliye Bakanlığı*, Erişim Adresi: <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2018/11/Sigorta-%C5%9Eirketi-ve-Reas%C3%BCrans-%C5%9Eirketi-ile-Emeklilik-%C5%9Eirketlerinde-Kurumsal-Y%C3%B6netim-%C4%B0lkelerine-%C4%B0li%C5%9Fkin-Genelge.doc>
- SPK. (2014). *Kurumsal yönetim ilkeleri*. *Sermaye piyasası kurulu*. Erişim Adresi: <http://www.spk.gov.tr/Sayfa/Index/10/0, 10/04/2019>.
- Terzi, E. (2015). *Türk sigortacılık sektöründe kurumsal yönetim*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Yazıcı, S., & Yanık, S. (2011). Sigorta sektöründe kurumsal yönetim ve kurumsal yönetim komitesinin rolü. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 60(2), 1-22.

KONUT SAHİBİ OLMA KARARLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER: LOJİSTİK REGRESYON VE DESTEK VEKTÖR MAKİNELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Mustafa BİLİK^{1*}
Üzeyir AYDIN²

Öz

Bu çalışmanın temel amacı; hane halkının konut sahibi olma kararlarını etkileyen faktörler çerçevesinde, iki farklı ekonometrik metodolojiyi karşılaştırmaktır. Çalışmada kullanılan veri seti, TÜİK tarafından oluşturulan ve yaklaşık 10 bin gözlem değerine sahip “Hane Halkı Bütçe Anketi”nden elde edilmiştir. Ele alınan veri seti çerçevesinde çalışmada ilk olarak hane halkının ev sahibi olma kararını etkileyen faktörlerin etkileme gücü ve yönü belirlenmektedir. Bununla birlikte, geleneksel lojistik regresyon yaklaşımı ile makine öğrenmesi temelli Destek Vektör Makineleri (DVM) yöntemi tahmin gücü açısından karşılaştırılmaktadır. Buna göre, DVM’nin konut sahibi olma ve olmama yönünde ihtimaliyetleri daha iyi tahmin ettiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Konut Talebi, Nitel Tercih Modelleri, Destek Vektör Makineleri, Hane Halkı Bütçe Anketi, Sınıflandırma.

JEL Kodları: D12, G13, J10, R20

FACTORS AFFECTING THE HOUSING DEMAND: A COMPARISON OF LOGISTICS REGRESSION AND SUPPORT VECTOR MACHINES

Abstract

The main purpose of this study is; to compare two different econometric methodologies within the framework of the factors affecting households' decision to become a homeowner. The data set used in the study obtained from the “Household Budget Survey” which is created by TurkStat and has an observation value of about ten thousand. Using this data set, the study primarily investigates the importance of the factors that are likely to affect the decision to host. Additionally, with the traditional Logistic Regression, Support Vector Machines (SVM) algorithm is compared in terms of the accuracy of classification. Accordingly, it is seen that SVM is better predicting the possibility of ownership and non-ownership decisions.

Keywords: Housing Demand, Discrete Choice Models, Support Vector Machines, Household Budget. Classification.

JEL Codes: D12, G13, J10, R20

¹ Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
ORCID 0000-0003-4425-9316

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): mustafa.bilik@deu.edu.tr

² Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
ORCID 0000-0003-2777-6450

Başvuru Tarihi (Received): 05.08.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 11.10.2019

Giriş

Konut, barınma ihtiyacını karşılayan fiziksel bir yapıdır. Ancak konut fiziksel bir yapıdan çok daha fazlasıdır (Lebe & Akbaş, 2014). Konutun bir barınak olma; üretim, tüketim ve yatırım malı olma; ekonomik/hukuksal güvence sağlama; toplumsal ilişkilerde bir araç ve kültürel bir yapı olma işlevleri vardır.

Konut ve bağlı sektörler, birçok ülkede altyapı yatırımları kapsamında ele alındığında ekonomik büyümeye katkı veren sektörlerin en başında gelmektedir. Konut sektörünün ekonomik büyümeyle olan ilişkisi, 1970'lerde Turin (1969) ve Strassmann (1970) tarafından ilk olarak ele alınmıştır. Bu çalışmalarda hasıla arttıkça, konut sektörünün kişi başına düşen katma değerinin de artış gösterdiği bulunmuştur ve sektörün ekonomik büyümede sürükleyici olduğuna dikkat çekilmiştir. (Lewis, 2009; Giang & Pheng, 2011). Konut sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, R. Bon tarafından geliştirilen Bon eğrisi ile açıklanmaktadır. Bon (1992), ekonomilerin ekonomik büyümenin farklı evrelerinde konut sektörünün rolünü araştırmıştır. Buna göre, ekonomik büyümenin ilk aşamalarında, konut sektörünün ekonomideki payı artmakta, fakat ekonomi belirli bir gelişme düzeyine geldiğinde pay azalmaktadır. Bu durum ters U eğrisi olarak da tanımlanmaktadır (Tan, 2002).

Konut ve bağlı sektörlerin toplam yatırımlar içindeki payı da önemli sayılabilecek bir diğer konudur. Sektör, herhangi bir ülkenin gayrisafı sabit sermaye oluşumunda geçmişte yaklaşık yüzde 50'lik paya sahipken günümüzde bu pay ortalama olarak yüzde 25'dir (Lewis, 2009).

Ayrıca konut araştırmalarında disiplinler arasında farklılıklar bulunmaktadır. McDonald (1979), Miron (1995), Mayer & Somerville (2000), Green & Hendershott, (2001) gibi iktisatçılar konut tüketimi, üretimi, yatırımları ve piyasalararası ilişkileri öne çıkarırken; Settles (2001), Goodchild (2001), Kendig (1984), Clark, Deurloo & Dieleman (2003) gibi sosyologlar konut tüketimleri ve hane halklarına araştırmakta; Melvin (2005), Verschaffel (2002), Rapoport (2000) gibi Mimarlar tasarım, kültür ve insanlar arasındaki bağlantıyı analiz etmektedirler. Ancak özellikle son zamanlarda geliştirilen analizler disiplinlerarası farklılık şeklinde değil bir sentez olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte, bu sentezleme mevcut yaklaşımların adaptasyonunda bazı zorluklara neden olmakta ve yeni yaklaşımlara gereksinim yaratmaktadır.

Diğer yandan konut harcamaları toplam harcamalar içerisinde önemli bir ağırlığa sahiptir. Bu sebeple konut; GSYH, fiyat endeksi, faiz oranı, yatırım gibi birçok makroekonomik değişkenle ilişki içerisinde. Konut piyasasında ortaya çıkan değişim ve gelişmeler yayılma ve geri besleme etkileri nedeniyle diğer piyasaları da etkisi altına alarak toplam talep ve uzun dönemde gelir üzerinde yönlendirici politikaların oluşmasına yol açabilmektedir. Konut üretiminin yüksek oranda yerli üretime dayanması işsizliğin azalmasına da önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Bu çerçevede, konut sektörünün önemini artmaktadır. Aynı zamanda konut harcamalarının çarpan etkisi işlevi ile ileri ve geri bağlantı katsayılarının yüksek olması nedeniyle konutta meydana gelen bir talep artışı konutla ilgili diğer ürünlere de talebi arttırabilmektedir (Öztürk & Fitöz, 2012). Kredi sağlama açısından da konut, bankacılık sektörüyle ve para politikasıyla yakın ilişki içindedir. Konut kredisi üzerinden uygulanan para politikalarından oldukça etkilenmektedir. Konut piyasası, birçok krizin de nedeni veya tetikleyicisi olmuştur. 2008 finansal krizinin başlama nedenidir (Uysal & Yiğit, 2016). Diğer yandan konut güvenli ve düzenli getiri sağlamakta; birçok ülkede döviz ve altın ile birlikte konut, güvenli ve sağlam yatırım araçları arasında ver almaktadır (Aydın & Ağan, 2016). Bu nedenle çoğu zaman konut dışı diğer birikimler ve yatırımlar konut alımı için bir araç niteliğindedir. Aile veya birey konut alımı için altın ve döviz almaktadır. Konut alımında bu yatırım araçlarını satarak konut talebinde bulunmaktadır.

Konut talebi, ekonomik birimlerin konut satın alabilmesi ve/veya konutun kirasını ödeyebilmesi için yeterli gelir düzeyine sahip olmasıdır. Mikroekonomik çerçeveden ele alındığında konut talebi

ekonomik birimlerin mali gücünden, fiyat/gelir beklentilerden, ilişkili malların fiyatlarından, zevk/tercihlerden etkilenmektedir. Makro ekonomik çerçeveden ele alındığında ise konut yatırımı/üretimi, örgütlü/örgütsüz konut pazarı, finansman/para politikaları, konut/çevre politikaları, teknoloji/inovasyon gibi birçok unsur konut talebini etkilemektedir (Öztürk & Fitöz, 2012).

Analiz edildiği üzere konut sektörüne ilişkin araştırmalar birçok disiplinden yararlanmakta ve birçok kaynaktan etkilenmekte olduğundan konut sektörü üzerine araştırmalar disiplinler arası sentezlemelerle devam etmektedir. Söz konusu bu çalışmada makine öğrenmesine dayalı bir yöntem olan Destek Vektör Makineleri (DVM) ile geleneksel nitel tercih modellerinden lojistik regresyonun, hane halkının ev sahipliği üzerinden karşılaştırılması yapılmıştır. Bu çerçevede öncelikle, konut sektörünün Türkiye’de gelişimi ve kurumsal çerçevesi betimsel olarak ele alınmaktadır. Daha sonra, veri seti ve yöntemler açıklanarak; hane halkının konut sahibi olma kararını belirleyen faktörler üzerinden iki ayrı ekonometrik yöntem karşılaştırılmaktadır.

1. Türkiye’de Konut Sektörü:2000-2018

Türkiye’de konut sektörü özellikle 2000 sonrası dönemde öne çıkan sektörler arasındadır. Bu dönemde sektörün ortalama büyüme hızı GSYH büyüme hızının üzerindedir ve aralarında çift yönlü bir ilişki vardır. Birikimli deneyim fonksiyonu, GSYH’deki büyüme konut sektörünün büyümesine, aynı şekilde konut sektörünün büyümesi de GSYH büyümesine katkıda bulunduğunu göstermektedir (Gül & Çakaloğlu, 2017). 2000-2018 döneminde GSYH içerisinde %15’lik pay ile ikinci sırada yer aldığı ve gayrisafi sabit sermaye oluşumunda yaklaşık % 55 pay aldığı görülmektedir.

Türkiye’de ortalama bir milyon adet/yıl konut el değiştirmektedir. Bununla birlikte her yıl altıyüz elli bin adet yeni konut talebi ortaya çıkmaktadır (GYODER, 2016). TÜİK verilerine göre konut sahipliği oranı 2017 yılında % 61,0 seviyesindedir (TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2017, Sayı. 27587, 1 Şubat 2018).

Türkiye’nin genç nüfus yapısına sahip olması, iç göç kaynaklı kentleşmenin devam etmesi, içgöçün yanısıra Türkiye’ye komşu ülkeler başta olmak üzere farklı ülkelere de dışgöçün sürmesi, yabancıların konut alımlarının artması, Türk aile yapısının küçülmesi Türkiye’de uzun dönemli konut talebinin artacağına işaret etmektedir.

Diğer yandan Türkiye’de ortalama konut fiyatları Ocak 2013-Ocak 2018’de reel olarak %45.4 artmıştır (GYODER, 2018). TCMB Hedonik Konut Fiyat Endeksi’ne göre bu konut fiyatlarındaki nominal artışın yaklaşık dörtte biri, reel artışların ise yaklaşık yarısı konut talep artışlarından geriye kalan kısmı ise maliyet ve kalite artışlarından kaynaklanmaktadır. Özellikle 2017 yılı içinde yaşanan kur ve fiyat yükselişlerinin yol açtığı maliyet artışları ve konut kredisi faiz oranlarındaki yükselme Konut Satın Alma Gücü Endeksini 2017’nin ortalarından itibaren azalma trendine sokmuştur. Söz konusu bu trend 2018 yılı 1. çeyreğinden itibaren konut satışlarının azalmasına yol açmıştır.

2. Uygulamalı Literatür

Konuyla ilgili uygulamalı literatürde çalışmalar iki konu üzerine yoğunlaşmıştır. Bir grup çalışma konut talebi ile gelir ve fiyat esnekliği arasındaki ilişkiyi araştırırken diğer grup çalışmalar bu çalışmada da yapıldığı gibi konut talebinin belirleyicilerini araştırmıştır.

Carliner (1973), konut talebinin gelir elastikiyetinin konut sahipleri için 0.6- 0.7 aralığında, kiracılar için 0.4-0.5 aralığında olduğunu, fiyat esnekliğinin ise yaklaşık 0.8 olduğunu bulmuştur. Rosen (1979), Amerika Birleşik Devletleri’nde yerleşik 2150 hane verisini kullanarak yaptığı analizlerinde fiyat elastikiyetini -1, gelir elastikiyetini ise 0,76 bulmuştur. Ermisch, Findlay &

Gibb (1996), İngiltere hane halkı anketlerini kullanarak yaptıkları araştırmalarında fiyat esnekliğini (-0,5) - (-0,8) arasında ve gelir esnekliğini 0,8 ile 1,0 arasında bulmuşlardır.

Fair & Mccaffè (1972), Painter & Redfearn (2002), Jin & Zeng (2007) gibi araştırmacılar konut talebinin belirleyicilerini araştırmışlardır. Fair & Mccaffè (1972) faiz oranının konut talebi üzerine etkisini incelemiştir. Painter & Redfearn (2002), ABD’de konut talebine etki eden unsurları araştırırken faizin kısa dönemde konut talebi üzerindeki etkisinin zayıf olduğu, uzun dönemde ise etkisiz olduğu sonucuna ulaşmıştır. Jin & Zeng (2007), faiz oranı ile yatırım amaçlı konut teşviği arasında pozitif yönlü ilişki bulmuşlardır.

Halicioğlu (2007)’nin Türkiye’nin 1964-2004 dönemini kapsayan verilerin kullanıldığı çalışmasında, konut talebinin gelir elastikiyeti 1, fiyat elastikiyeti ise (-0,2) bulunmuştur. Öztürk & Fitöz (2012), Türkiye’de konut arz/talebini etkileyen faktörleri araştırmışlardır. Lebe & Yiğit (2009) tarafından yapılan araştırmada Türkiye’de uzun dönemde; evlenen çiftsayısı, kişi başı milligelir, sanayileşme ve nüfus artışının konut talebini arttırdığı bulunmuştur. Diğer yandan aynı araştırmada reel faiz oranı, enflasyon, tarımdaki istihdam ve konut maliyetlerindeki artışın konut talebini azalttığı bulunmuştur.

Güriş, Çağlayan & Ün (2011), konut talebini etkileyen unsurları belirlemek amacıyla nitel tercih modellerinden yararlanmışlardır. Elde ettikleri sonuçlarda, Logit modelin daha doğru sonuçlar verdiğini bulmuşlardır. Lebe ve Akbaş (2014), medeni durumun, kişi başı gelirin ve sanayileşmenin konut talebini pozitif; faizin, konut fiyatlarının ve tarım istihdamının negatif yönde etkilediğini bulmuşlardır. Uysal ve Yiğit (2016), Türkiye’nin konut talebini belirleyen makroekonomik faktörleri analiz etmişlerdir.

Uygulamalı literatürde, destek vektör makinelerini (DVM) ve Lojistik regresyon tekniklerini karşılaştırmalı olarak ele alan çalışmalar mevcuttur (Verplancke, Looy, Benoit, Vansteelandt, Depuydt, Turck, & Decruyenaere, 2008; Westreich, Lessler & Funk, 2010; Özdemir, Tolun & Demirci, 2011). Uygulama alanları farklı olmak üzere, genel olarak DVM’nin sınıflandırma gücünün geleneksel Lojistik regresyondan daha yüksek olduğu ifade edilebilir.

3. Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada kullanılan veriler, TÜİK tarafından yürütülen ulusal düzeyde temsil edilen bir hanehalkı araştırması olan hanehalkı bütçe anketi’nden (HHBA) elde edilmiştir. Ankette, nihai örnekleme birimi olarak, hanehalkı ele alınmaktadır. TÜİK’e göre hanehalkı; “aralarında akrabalık bulunsun ya da bulunmasın, aynı konutta veya aynı konutun bir bölümünde yaşayan, temel ihtiyaçlarını birlikte karşılayan hanehalkı hizmet ve yönetimine iştirak eden bir veya birden fazla kişiden oluşan topluluk” olarak tanımlar.

Ankette, Türkiye sınırları içindeki tüm yerleşim alanları dâhil edilmiş ve bunlar kırsal ve kentsel yerleşimler olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır. Kentsel yerleşimler, nüfusu 20.000’den büyük veya eşit olan yerlerken, kırsal yerleşimler 20.000’den daha az nüfusa sahip alanlar olarak tanımlanmaktadır. Yalnızca emeklilik evlerinde, bakım evlerinde, hapisanelerde, askeri kışlalarda, özel nitelikli hastanelerde ve otellerde (kurumsal nüfus olarak tanımlanır) yaşayan bireyler, anket çalışmasının kapsamı dışında tutulmaktadır.

HHBA verileri, ilgili yılın 1 Ocak ve 31 Aralık tarihleri arasında aylık olarak değişen sayıda örnek haneden elde edilen anket bilgilerinden oluşur. HHBA, tüketim harcamaları, gelir, istihdam durumu ve demografik özelliklerle ilgili ayrıntılı sorular içermektedir. Uluslararası standartlara göre toplanan tüketim verileri, sosyo-ekonomik gruplar ve tüketim harcamalarının kalıpları üzerine önemli bir bilgi kaynağıdır ve ayrıca tüketici fiyat endeksinin inşasında rol oynamaktadır. Tüketim harcamaları, mal alımlarını, hane halkının kendi üretimini, kuruluşlardan veya diğer hanehalklarından alınan nakit ve gayri nakit hediyeleri ve sigortaya katkıları (örn. sağlık, hayat,

motorlu araç ve diğer sigorta çeşitleri) kapsar. Kuruluşlara veya diğer hanelere yapılan transferleri (örn. Nakit katkılar ve hediyeler), tasarruf amaçlı harcamaları ve borç geri ödemeleri tüketim harcamaları kapsamı dışında tutulmaktadır. Referans dönemi, dayanıksız tüketim malları için araştırma ayı ve dayanıklı tüketim malları için bir önceki yıl olmaktadır. Anket yılda bir kez yapıldığından, tüketim değeri, yıl boyunca fiyat değişiklikleri için bir aylık fiyat endeksi kullanılarak ayarlanır.

Bu çalışmada konut sahipliği kararı üzerinde etkisi olduğu tasarlanan; gelir, yaş, medeni durum, meslek, çalışma şekli, hanehalkı büyüklüğü, kır-kent yerleşim şekli, çalışma süresi ve bireyin üniversite mezunu olup olmaması değişkenleri kullanılmıştır. Burada, konut mülkiyeti kukla bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Buna göre eğer ilgili hane halkı konut sahibi ise 1, değilse 0 şeklinde bir kukla değişken oluşturulmuştur. Yine, ilgili hane halkının reisinin mesleği ve çalışma şekli de kukla değişken olarak modelde kullanılmıştır. Söz konusu değişken, hane reisinin mesleği, nitelik gerektiren bir meslek ise 1, değilse 0 değerini almaktadır. Benzer şekilde hane reisi tam zamanlı çalışmakta ise çalışma şekli değişkeni 1, diğer durumlarda 0 değerini almaktadır. Çalışmada kullanılan “Hanehalkı Büyüklüğü” değişkeni, hane halkı bünyesinde yaşayan kişi sayısını ifade etmektedir. Hane reisinin çalıştığı yıl sayısı, geliri ve yaşı da modelde sürekli değişken olarak ele alınmaktadır. Son olarak, hane reisi üniversite mezunu ise 1, değilse 0 değerlerini alan eğitim değişkeni de modelde yer almaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Ek Tablo 1’de sunulmaktadır.

Doğrusal regresyon analizi, sürekli olmayan bir şekilde ölçülen birçok davranış veya kararların analizi için uygunsuzdur (Liao 1994). Pek çok toplumsal olgunun doğası, sürekli olmaktan ziyade kesikli bir yapıdadır (Pampel,2000). Örneğin, bu çalışmada da araştırıldığı gibi tüketiciler konut sahibi olup olmamaya karar vermektedir. Bu gibi durumlarda, literatür kısmında da değinildiği üzere nitel tercih modelleri kullanılmaktadır. Doğrusal modeller ile doğrusal olmayan logit modeli arasındaki fark bir örnek kullanılarak açıklanabilir. Bağımlı kukla değişkeninin, gözlemlenmeyen bir “fayda endeksi” değişkenine bağlı olduğunu varsayalım. Örneğin y bağımlı değişkeni; 0 ile 1 arasında değer alıyorsa (Ekonomik karar birimi, konut satın alıyorsa 1, satın almıyorsa 0 gibi) tüketicinin satın alma arzusunu yansıtan y^* gibi sürekli bir değişken tasavvur edilebilir. Bu değişkenin, gelir gibi bazı açıklayıcı değişkenlerle sürekli olarak değişeceğini varsayabiliriz. Bu açıklamaları matematiksel olarak aşağıdaki gibi ifade edebiliriz;

$$y^* = \beta_1 + \beta_2 x_i + \varepsilon_i \quad (1)$$

$$y_i = 1 \quad \text{if} \quad y^* \geq 0 \quad (\text{Söz konusu mal yeterli faydayı sağlamaktadır})$$

$$y_i = 0 \quad \text{if} \quad y^* < 0 \quad (\text{Söz konusu mal yeterli faydayı sağlamamaktadır})$$

Logit modelde parametre tahmini için “En Yüksek Olabilirlik (MLE)” tekniği kullanılır. Modeli aşağıdaki gibi tanımlayabiliriz;

$$p(y_i = 1) = F(\beta_1 + \beta_2 x_i) = \frac{1}{1 + e^{-(\beta_1 + \beta_2 x_i)}} \quad (2)$$

Doğrusal modellerden farklı olarak logit modelinde olasılık değerleri 0 ile 1 arasındadır. Burada tahmin edilen katsayıların yorumlanması da farklılıklar içermektedir. Doğrusal modelden elde edilen tahminler, diğer değişkenler sabit iken bağımsız değişkende meydana gelen değişimin bağımlı değişken üzerindeki etkisini ifade etmektedir. Logit modelde ise, bahis oranı ve log-bahis

³ Burada karşımıza çıkabilecek iki farklı olasılık söz konusu olmaktadır. Bunlar; $p(y_i = 1) \rightarrow 0$ as $\beta_1 + \beta_2 x_i \rightarrow -\infty$ ve $p(y_i = 1) \rightarrow 1$ as $\beta_1 + \beta_2 x_i \rightarrow \infty$

oranı kavramları karşımıza çıkmaktadır. 2 numaralı denkleme aşağıdaki dönüşümü uygulayabiliriz;

$$p_i = \frac{1}{1+e^{-z}} = \frac{e^z}{1+e^z}, \quad z = \beta_1 + \beta_2 x_i \quad (3)$$

Burada bahis oranı;

$$\frac{p_i}{1-p_i} \quad (4)$$

Bu oran, başarılı bir sonuç elde etme olasılığıdır (bir ailenin bir konut alma olasılığının, satın almama olasılığına oranı). Bahis oranının logaritması alınırsa;

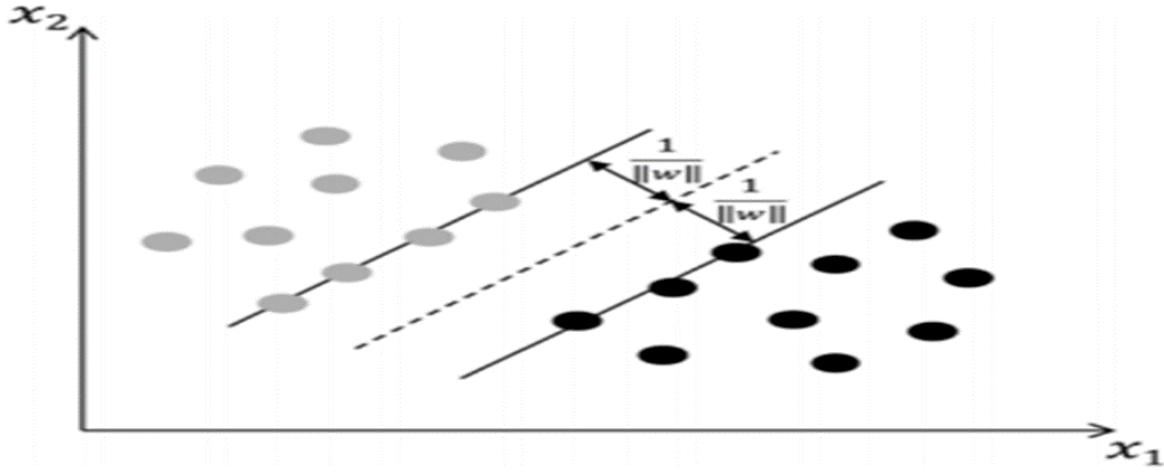
$$L = \ln\left(\frac{p_i}{1-p_i}\right) = z_i = \beta_1 + \beta_2 x_i \quad (5)$$

Burada L, bahis oranının logaritmasıdır. Bu değer parametrelerde ve bağımsız değişkende doğrusaldır. Logit model, ismini bu değerden almaktadır. Maksimum Olabilirlik Tahmini, gözlenen örnekleme elde etmenin en olası ihtimalini veya olasılığını veren parametre tahminlerini seçmeye odaklanır. MLE'nin ana prensibi, β 'nın belirli bir y gözlem olasılığını, en üst düzeye çıkaracak K sayısının bir kestirimini seçmektir (Aldrich & Nelson, 1984).

Çalışmada, hane halkının konut sahibi olma kararını etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla logit modelden elde edilen bulgular Destek Vektör Makinesi (DVM) algoritmasından elde edilen bulgularla karşılaştırılmıştır. İstatistiksel öğrenme teorisine dayalı bir sınıflandırma yöntemi olan DVM kullanılarak küçük örnekleme doğru sınıflandırma sonuçları elde etmek mümkündür (Foody & Mathur, 2004). Bu problemde amaç, iki sınıfı mevcut örneklerden uyarılan bir fonksiyonla ayırmaktır. Bu doğrusal sınıflandırıcıya (fonksiyona) optimum ayırma hiper düzlemi denir. Başlangıçta iki sınıflı doğrusal verilerin sınıflandırılması için tasarlanmış olan yöntem daha sonra çok sınıflı ve doğrusal olmayan verilerin sınıflandırılması için geliştirilmiştir (Üstüner, Şanlı & Dixon, 2013). Destek Vektör Makineleri, birçok sınıflandırma probleminin çözümünde başarıyla uygulanmış ve genelleme performansı yüksek ve etkin makine öğrenimi algoritmalarından biri olarak literatürdeki yerini almıştır (Ayhan & Erdoğan, 2014).

Şekil 1'de, verileri ayırabilen birçok olası sınıflandırıcı mevcuttur. Ancak kendisi ile her bir sınıfın en yakın veri noktası arasındaki uzaklığı maksimize eden tek bir fonksiyon vardır. Bu fonksiyona "optimal ayırma hiper-düzlemi" adı verilmektedir (Gunn, 1998). DVM 'de temel amaç bu fonksiyonu tahmin etmektir.

Şekil 1: Optimal Ayırma Hiper Düzlemi

Destek Vektör Makineleri, temel olarak iki sınıfa ait verileri birbirinden en uygun şekilde ayırmak için kullanılır. Şekil 2'yi referans alırsak, iki farklı sınıf gri ve siyah renkte gösterilmektedir. Çalışmamızda, bu iki sınıftan biri konut sahibi olan haneleri; diğeri ise konut sahibi olmayan haneleri temsil etmektedir. DVM, temelde bu iki sınıfa ayırma amacına yönelik olarak doğrusal bir hiper düzlem tahmin etmektedir. Destek vektörlerinin üzerinde bulunduğu kesiksiz çizgilerle gösterilmiş düzlemlere sınır düzlemleri denir. Sınır düzlemlerinin tam ortasından geçen ve her iki düzleme de eşit uzaklıkta bulunan kesikli düzlem ise hiper düzlem olarak ifade edilir. Bu hiper düzlem iki sınıf arasındaki uzaklığı optimize etmektedir. Karar doğrusunun yeni katılacak olan verini doğru sınıflandırılabilmesi için sınır çizgisinin, iki sınıfın sınır çizgisilerine en yakın uzaklıkta olması gerekmektedir. Bu sınır çizgisine en yakın noktalar, destek noktaları olarak adlandırılmaktadır.

Şekilde, w_1 ve w_2 gibi doğrusal olarak iki sınıfa ayrılabilen veri setini ele alalım. Burada, herhangi bir örneğin optimum ayırma hiper düzlemine olan uzaklığı $\frac{|g(x)|}{\|w\|}$ ile ölçülür. DVM'nin amacı ise $g(x)$ değerini w_1 sınıfına en yakın verinin uzaklığını 1'e ($w^T x + \beta = 1, x \in w_1$), w_2 sınıfına en yakın veri uzaklığını ise -1'e ($w^T x + \beta = -1, x \in w_2$) eşitlemektir. Bu açıklamalar, matematiksel olarak aşağıdaki gibi ifade edilebilir;

$$\frac{1}{\|w\|} + \frac{1}{\|w\|} = \frac{2}{\|w\|} \quad (6)$$

Bu işlemler amaç ve kısıt fonksiyonları altında, bir optimizasyon problemi karşımıza çıkmaktadır. Burada, minimize edilmesi gereken amaç fonksiyonu aşağıdaki gibi ifade edilir;

$$J(w) = \frac{1}{2} \|w\|^2 \quad (7)$$

Kısıt fonksiyonu ise;

$$y_i(w_i^T + \beta) \geq 1, i = 1, 2, \dots, N \quad (8)$$

Şeklinde ifade edilir. Amaç ve kısıt fonksiyonunu bir araya getirip Langrange çarpanı yaklaşımıyla ele aldığımızda aşağıdaki eşitlik elde edilmektedir;

$$L(w, \beta, \lambda) = \frac{1}{2} \|w\|^2 - \sum_{i=1}^N \lambda [y_i(w_i^T + \beta) - 1] \quad (9)$$

Burada w ağırlık vektörünü, β sapmayı, λ ise Langrange çarpanını ifade etmektedir (Awad & Khanna, 2015). Özetle DVM'de denklem 9, w ve β 'ya göre minimize edilir ve λ 'ya göre

maksimize edilir. Buradan elde edilen λ ve $y_i(w_i^T + \beta) = 1$ değerleri destek vektörünü ifade eder (Bhavsar & Ganatra, 2012).

Yukarıda yer alan denklemlerden anlaşılacağı gibi, DVM, sınıflandırma problemini ikinci dereceden optimizasyon problemine dönüştürmektedir. Optimizasyon temelli bu yaklaşımın sınıflandırma performansı, hesaplama karmaşıklığı ve kullanılabilirlik açısından diğer tekniklere göre daha başarılıdır (Nitze, Schulthess & Asche, 2012).

5. Uygulama Bulguları

Bu çalışmada, hanehalklarının konut sahipliğini belirlemede etkili olan sosyo-ekonomik ve demografik değişkenler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, öncelikle çalışmada ekonometrik analizde yer verilen değişkenler ile ilgili tanımlayıcı istatistikler sunulmuştur. Bu kısımda, çalışmada kurulan modele ve uygulama bulgularına yer verilmektedir. Konut sahipliğine etki eden faktörleri araştırmak amacıyla kurulan modelden elde edilen tahminler Ek Tablo 2’de sunulmaktadır. Buna göre modelde yer alan tüm katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olduğu ifade edilebilir. Elde edilen olabilirlik oranı (LR) değeri de istatistiksel olarak anlamlıdır. ⁴

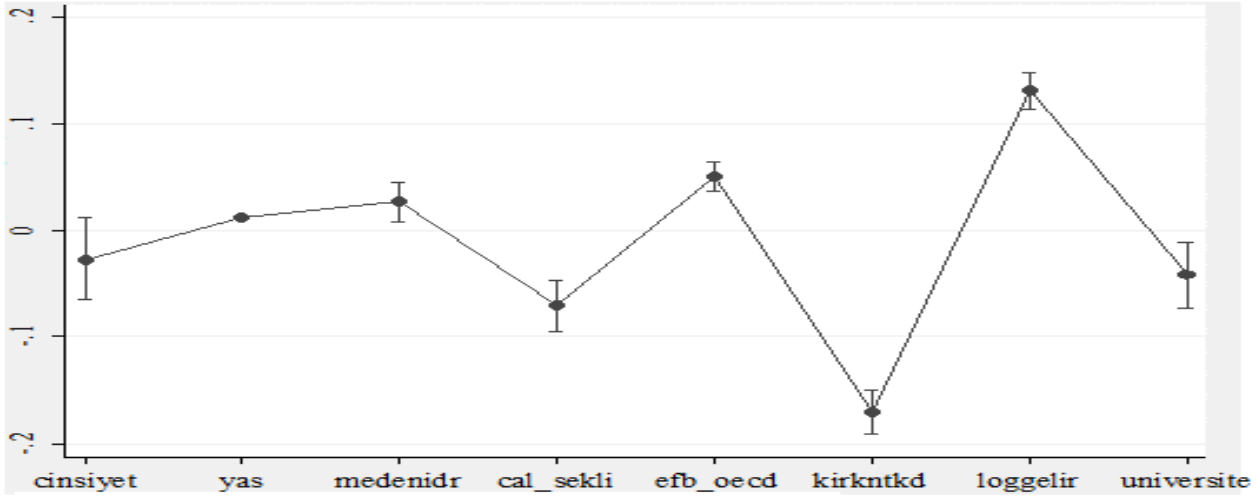
Logit modelinde elde edilen katsayıların doğrudan yorumlanmadığı marjinal etkiler hesaplanmıştır. Elde edilen marjinal etkiler diğer değişkenler sabitken, bir bağımsız değişkende meydana gelen %1 oranında değişimin, bağımlı değişkende meydana getireceği değişimi ifade etmektedir. Modelin bağımlı değişkeni “konut sahibi olma (1)” ve “konut sahibi olmama (0)” şeklinde iki alternatif durumu gösteren bir kukla değişkendir. Bununla birlikte, bağımsız değişkenler arasında da kukla değişkenler mevcuttur.

Konut sahibi olma üzerinde etkili olan faktörler Şekil 2’de gösterilmektedir. Bu şekil, logit modelden elde edilen marjinal etkilere göre oluşturulmuştur. Buna göre, bazı faktörler konut sahipliği üzerinde pozitif etkiye sahipken bazıları negatif etkiye sahiptir. Hane reisinin geliri, hane halkı büyüklüğü, hane reisinin medeni durumu ve yaşı pozitif etkiye sahipken; hane reisinin çalışma şekli, cinsiyeti, üniversite mezunu olup olmaması, kır-kent yerleşim biçimi negatif etkiye sahiptir. Yukarıda ifade edildiği gibi bu değişkenlerden bazıları iki farklı kategori içeren kukla değişkenlerdir. Örneğin kırkent değişkeni; hane kırsal kesimde yerleşirse 1 kentsel kesimde ise 2 değerini almaktadır. Bunun yanında, üniversite değişkeni hane reisi üniversite mezunu ise 1 değilse 0 değerini, cinsiyet değişkeni ise hane reisi kadımsa 0 erkekse 1 değerini alır. Ayrıca medenidir değişkeni hane reisi evli ise 1, bekar ise 0 değerini almaktadır. Marjinal etkilerden elde edilen grafiğe bakıldığında, konut sahipliği üzerinde en büyük etkiye sahip olan faktör hane reisinin geliridir.

---

⁴ Serbestlik derecesi 8 dir.

Şekil 2: Ortalama Marjinal Etkiler (%95 Güven Aralığında)

Tablo 3’de marjinal etkiler sayısal olarak verilmektedir. Buna göre, ele alınan ekonomik karar biriminin konut sahibi olma olasılığı üzerinde en büyük etkiye sahip olan faktör gelirdir. Diğer değişkenler sabitken, gelir değişkeninde meydana gelen %1’lik artış, konut sahibi olma olasılığını %0,13 oranında arttırmaktadır. Konut sahibi olma olasılığı üzerinde pozitif etkiye sahip diğer faktörler ise sırasıyla; hane reisinin medeni durumu, hane halkı büyüklüğü ve hane reisinin yaşıdır. Diğer değişkenler sabitken, hane reisinin yaşında meydana gelen 1 birimlik artış, konut sahibi olma olasılığını %0.012 birim, hane halkı büyüklüğünde meydana gelen 1 birimlik değişim ise konut sahibi olma olasılığını %0.05birim arttırmaktadır.

Diğer değişkenler sabitken hanenin kentte yaşayan hanelerin konut sahibi olma olasılığı kırsal kesimde yaşan hanelerin konut sahibi olma olasılığından %0,17 oranında daha düşüktür. Bununla birlikte, hane reisinin üniversite mezunu olması konut sahibi olma olasılığını yaklaşık olarak %0.04 oranında azaltmaktadır. Son olarak, hane reisinin evli olması konut sahibi olma olasılığını %0.06, nitelik gerektiren bir meslekte çalışıyor olması ise %0.044 oranında arttırmaktadır.

Tablo 1: Marjinal Etkiler

Değişkenler	Marjinal Etkiler
cinsiyet	-0.026 (0.020)
Yas	0.0123*** (0.000361)
medenidr	0.027*** (0.00957)
cal_sekli	-0.071*** (0.0121)
efb_oecd	0.050*** (0.00714)
kirkntkd	-0.170*** (0.0103)
loggelir	0.131*** (0.00856)
universite	-0.041*** (0.0161)

Not: Parantez içindeki değerler standart hataları ifade etmektedir. *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

Modelin uyum iyiliğini sınamak amacıyla “sınıflandırma tablosu” oluşturulmuştur. Bu tablo, gözlenen sınıflar ile lojistik regresyon tarafından tahmin edilen sınıfları karşılaştırmaktadır. Söz konusu tahminler Tablo 4’te sunulmaktadır.

Tablo 2: *Lojistik Model Sınıflandırma Tablosu*

<i>Gözlenen Konut Sahipliği</i>	<i>Beklenen Konut Sahipliği</i>		<i>Doğruluk Yüzdesi</i>
	4508	1569	74.18%
<i>Var</i>	1113	2276	67.16%
<i>Yok</i>	5621	3845	9466
<i>Toplam</i>	4508	1569	74.18%

Kaynak: (Taraflımızca Hazırlanmıştır.)

Tabloya göre, toplam örneklem (hane) sayısı 9466’dır. Gözlemlenen verilere göre bu hanelerden 5621’i konut sahibidir. Başka bir ifade ile ele alınan hanelerin %59’u (5621/9466) konut sahibiyken; %40,66’sı (3845/9466) konut sahibi değildir. Lojistik modelde 6077 hanenin konut sahibi olduğu, 3389 hanenin ise konut sahibi olmadığı tahmin edilmektedir. Sınıflandırma tablosunun temel amacı bu tahminlerin ne derece doğru olduğunu, gerçek sonuçlarla tutarlı olup olmadığını belirlemektir. Dolayısıyla burada gerçek verilerle tahmin edilen veriler karşılaştırılarak modelin tahmin gücü hakkında bilgi edinilmektedir. Konut sahibi olarak tahmin edilen 6077 haneden, gerçekte 4508’inin konut sahibi olduğu gözlemlenmektedir. Dolayısıyla lojistik model, konut sahibi olma durumunu %74,18 oranında doğru sınıflandırmaktadır;

$$\text{Doğru Sınıflandırma Oranı(Konut Sahibi Olan Haneler)} = \frac{4508}{(4508 + 1569)} * 100 = 74,18$$

Bununla birlikte lojistik model, 3389 hanenin konut sahibi olmadığını tahmin etmektedir. Konut sahibi olmadığı tahmin edilen bu hanelerden, gerçekte 2276’sı (%67,16’sı) konut sahibi değildir. Dolayısıyla lojistik model, konut sahibi olmama durumunu %67,16 oranında doğru sınıflandırmaktadır;

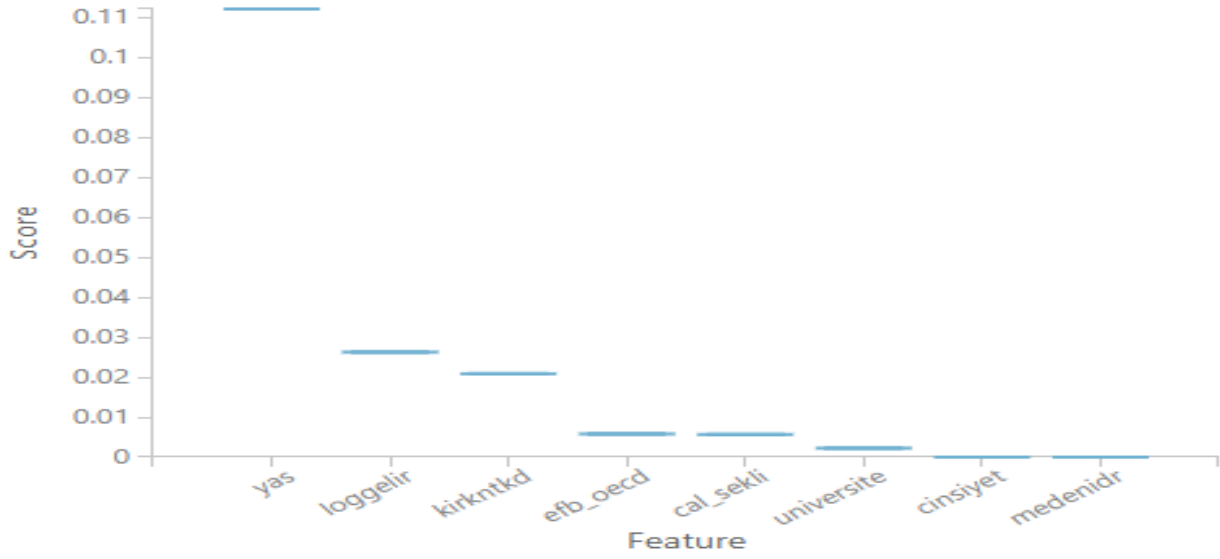
$$\text{Doğru Sınıflandırma(Konut Sahibi Olmayan Haneler)} = \frac{2276}{(2276 + 1113)} * 100 = 67,16$$

Bütünsel olarak değerlendirildiğinde ise lojistik model, konut sahibi olma ve olmama durumunu %71,16 oranında doğru sınıflandırmaktadır;

$$\text{Doğru Sınıflandırma Oranı(Toplam)} = \frac{(4508 + 2276)}{9466} * 100 = 71,16$$

Devam eden bölümde ise konut sahipliği üzerinde etkili olan faktörler DVM algoritmasıyla analiz edilmiştir. Söz konusu algoritmadan elde edilen sonuçlar aşağıda sunulmuştur. Şekil 3’den yola çıkarak, konut sahipliği üzerinde en yüksek etkiye sahip olan faktörün hane reisinin yaşı olduğu ifade edilebilir. Bunu takiben gelir, kır-kent yerleşim biçimi, hane büyüklüğü, hane reisinin çalışma şekli, üniversite mezuniyeti, cinsiyeti ve medeni durumu konut sahipliğini etkileyen diğer faktörlerdir. Ek Tablo 3’de DVM algoritmasından elde edilen katsayılar yer almaktadır.

Şekil 3: Konut Sahipliğini Etkileyen Faktörler (Karar Ağacı Algoritması)

DVM'nin uyum iyiliğini sınamak ve logit modelle karşılaştırmak amacıyla oluşturulan sınıflandırma tablosu aşağıda verilmektedir.

Tablo 3: Konut Sahipliği Modeline İlişkin Sınıflandırma Tablosu (DVM)

Gözlenen Konut Sahipliği	Beklenen Konut Sahipliği		Doğruluk Yüzdesi
	Var	Yok	
Var	905	309	74,5%
Yok	199	480	70,6%
Toplam	1104	789	

Tabloya göre, DVM algoritması kullanılarak yapılan sınıflandırmanın konut sahibi olma durumunu doğru tahmin etme oranı yaklaşık %74,5, olmama durumu ise %70,6 oranında doğru sınıflandırılmıştır;

$$\text{Doğru Sınıflandırma Oranı(Konut Sahibi Olan Haneler)} = \frac{905}{(905 + 309)} * 100 = 74,5$$

$$\text{Doğru Sınıflandırma Oranı(Konut Sahibi Olmayan Haneler)} = \frac{480}{(480 + 109)} * 100 = 70,5$$

Son olarak, bütünsel bir değerlendirme yapıldığında DVM'nin doğru sınıflandırma oranı yaklaşık olarak %73,2'dir;

$$\text{Doğru Sınıflandırma Oranı(Toplam)} = \frac{(905 + 480)}{1893} * 100 = 73,2$$

Her iki yaklaşımı karşılaştırmalı olarak değerlendirecek olursak, DVM'nin doğru sınıflandırma oranı Lojistik modele göre daha yüksektir. DVM, konut sahibi olma durumunu %74,5 oranında, konut sahibi olmama durumunu ise %70,6 oranında doğru tahmin etmektedir. Toplamda ise

DVM'nin doğru sınıflandırma oranı Lojistik modele göre yaklaşık olarak %2 oranında daha yüksektir (%73,2- %71,16=%2,04).

6. Sonuç

Çalışmada, "Nitel tercih modelleri" çerçevesinde hane halkının konut sahibi olma durumu; hane geliri, kır-kent yerleşim biçimi, hane büyüklüğü, hane reisinin çalışma şekli, üniversite mezuniyeti, cinsiyeti ve medeni durumuna ilişkin değişkenler yardımıyla açıklanmaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde, ilk olarak geleneksel logit regresyon kullanılmış sonrasında elde edilen sonuçlar DVM algoritmasından elde edilen sonuçlarla karşılaştırılmıştır. Logit model'e göre hane halkının konut sahibi olma olasılığı üzerinde en yüksek etkiye sahip olan değişken hane halkı gelidir. Konut sahibi olma olasılığı üzerinde pozitif etkiye sahip diğer faktörler ise sırasıyla; hane reisinin medeni durumu, hane halkı büyüklüğü ve hane reisinin yaşıdır. DVM'ye göre ise, konut sahibi olma olasılığı üzerinde en yüksek etkiye sahip olan değişken hane reisinin yaşıdır. Bunu sırasıyla gelir, kır-kent yerleşim biçimi, hane büyüklüğü, hane reisinin çalışma şekli, üniversite mezunu olup olmaması, cinsiyeti ve medeni durumu takip etmektedir. Her iki yaklaşımdan elde edilen sonuçlar, uyum iyiliği/tahmin gücü açısından karşılaştırıldığında DVM yönteminin konut sahibi olma ve olmama olasılıklarının her ikisinde de daha iyi sonuçlar ürettiği görülmektedir.

Kaynakça

- Aldrich, J. H., Nelson, F. D., & Adler, E. S. (1984). *Linear probability, logit, and probit models* (No. 45). Sage.
- Aydın, Ü., & Ağan, B. (2016). Rasyonel olmayan kararların finansal yatırım tercihleri üzerindeki etkisi: Davranışsal finans çerçevesinde bir uygulama. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 95-112.
- Aydın, S. (2003). *Türkiye'de konut sorununun ekonomik boyutları*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ayhan, S., & Erdoğan, Ş. (2014). Destek vektör makineleriyle sınıflandırma problemlerinin çözümü için çekirdek fonksiyonu seçimi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(1), 175-201
- Bon, R. (1992). The future of international construction: Secular patterns of growth and decline. *Habitat International*, 16(3), 119-128.
- Carlner, G. (1973). Income elasticity of housing demand. *The Review of Economics and Statistics*, 55(4), 528-532.
- Clark, W. A. V., Deurloo, M. C., & Dieleman, F. M. (2003). Housing careers in the United States, 1968-93: Modelling the sequencing of housing states. *Urban Studies*, 40(1), 143-160.
- Ermisch, J. F., Findlay, J., & Gibb, K. (1996). The price elasticity of housing demand in Britain: Issues of sample selection. *Journal of Housing Economics*, 5(1), 64-86.
- Fair, R. C., & Jaffee, D. M. (1972). The implications of the proposals of the Hunt Commission for the mortgage and housing markets: An empirical study. In *Conference Series* (No. 8).
- Foody, G. M., & Mathur, A. (2004). A relative evaluation of multiclass image classification by support vector machines. *IEEE Transactions on geoscience and remote sensing*, 42(6), 1335-1343.
- Giang, D. T. H., & Sui Pheng, L. (2011). Role of construction in economic development: Review of key concepts in the past 40 years. *Habitat International*, 35(2), 118-125.

- Goodchild, B. (2001). Applying theories of social communication to housing law: Towards a workable framework. *Housing Studies*, 16(1), 75-95.
- Green, R. K., & Hendershott, P. H. (2001). Home-ownership and unemployment in the U.S. *Urban Studies*, 38(9), 75-98.
- Gunn, S. R. (1998). Support vector machines for classification and regression. *ISIS technical report*, 14(1), 5-16.
- Gül, Z. B., & Çakaloğlu, M. (2017). İnşaat sektörünün dinamikleri: Türkiye için 2000-2014 girdi-çıktı analizi. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(36), 130-155.
- Güriş, S., Çağlayan, E., & Ün, T. (2011). Estimating of probability of homeownership in rural and urban areas: Logit, probit and gompit model. *European Journal of Social Sciences*, 21(3), 405-411.
- GYODER Gösterge, Türkiye Gayrimenkul Sektörü 2018 1. Çeyrek Raporu, Sayı 12, 21 Mayıs 2018 <http://www.gyoder.org.tr/yayinlar/gyoder-gosterge> , Erişim Tarihi: 27.06.2018.
- GYODER Gösterge, Türkiye Gayrimenkul Sektörü 4. Çeyrek 2016 Raporu, Sayı 7, 20 Şubat 2017, <http://www.gyoder.org.tr/yayinlar/ceyrek-donemle> , Erişim Tarihi: 16.08.2017
- Halicioğlu, F. (2007). The demand for new housing in Turkey: An application of ARDL model. *Global Business and Economics Review*, 9(1), 62-74.
- Hosmer Jr, D. W., Lemeshow, S., & Sturdivant, R. X. (2013). *Applied logistic regression* (Vol. 398). John Wiley & Sons.
- Jin, Y., & Zeng, Z. (2007). Real estate and optimal public policy in a credit-constrained economy. *Journal of Housing Economics*, 16(2), 143-166.
- Kendig, H. L. (1984). Housing careers, life cycle and residential mobility: Implications for the housing market. *Urban Studies*, 21(3), 271-283.
- Lebe, F., & Akbaş, Y. E. (2014). Türkiye'nin konut talebinin analizi: 1970-2011. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(1), 57-83.
- Lebe, F., & Yiğit, B. (2009). Analysis of the short and long run housing demand in Turkey. In *The 7th International Symposium of The Romanian Regional Science Association* (pp. 12-13).
- Lewis, T. M. (2008). Quantifying the GDP–construction relationship. In *Economics for the modern built environment* (pp. 54-79). Routledge.
- Liao, T. F. (1994). *Interpreting probability models: Logit, probit, and other generalized linear models* (No. 101). Sage.
- Mayer, C. J., & Somerville, C. T. (2000). Residential construction: Using the urban growth model to estimate housing supply. *Journal of Urban Economics*, 48(1), 85-109.
- McDonald, J. F. (1979). An empirical test of a theory of the urban housing market. *Urban Studies*, 16(3), 291-297.
- Melvin, J. (2005). Value: Culture and commerce. *The Architectural Review*, 218(1302), 87-94.
- Miron, J. R. (1995). Private rental housing: The Canadian experience. *Urban Studies*, 32(3), 579-604.
- Nitze, I., Schulthess, U., & Asche, H. (2012). Comparison of machine learning algorithms random forest, artificial neural network and support vector machine to maximum likelihood for

- supervised crop type classification. *Proceedings of the 4th GEOBIA, Rio de Janeiro, Brazil*, 79, 3540.
- Özdemir, A. K., Tolun, S. & Demirci, E. (2011). Endeks getirisi yönünün ikili sınıflandırma yöntemiyle tahmin edilmesi: IMKB-100 endeksi örneği. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(2), 45-59.
- Öztürk, N., & Fitöz, E. (2012). Türkiye’de konut piyasasının belirleyicileri: Ampirik bir uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(10), 21-46.
- Painter, G., & Redfean, C. L. (2002). The role of interest rates in influencing long-run homeownership rates. *The Journal of Real Estate Finance and Economics*, 25(2-3), 243-267.
- Pampel, F. C. (2000). *Logistic regression: A primer*. Sage.
- Rapoport, A. (2000). Theory, culture and housing. *Housing, Theory and Society*, 17(4), 145-165.
- Rosen, H. S. (1979). Housing decisions and the US income tax: An econometric analysis. *Journal of Public Economics*, 11(1), 1-23.
- Settles, B. H. (2001). Being at home in a global society: A model for families' mobility and immigration decisions. *Journal of Comparative Family Studies*, 627-645.
- Strassmann, W. P. (1970). The construction sector in economic development. *Scottish Journal of Political Economy*, 17(3), 391-409.
- Tan, W. (2002). Construction and economic development in selected LDCs: Past, present and future. *Construction Management & Economics*, 20(7), 593-599.
- TÜİK, Hanehalkı Tüketim Harcaması 2016, Sayı: 24576, 28 Temmuz 2017, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24576>, Erişim Tarihi: 16.08.2017.
- Uysal, D., & Yiğit, M. (2016). Türkiye’de konut talebinin belirleyicileri (1970-2015): Ampirik bir çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 19(1), 185-209.
- Ustuner, M., Sanli, F. B., & Dixon, B. (2015). Application of support vector machines for landuse classification using high-resolution RapidEye images: A sensitivity analysis. *European Journal of Remote Sensing*, 48(1), 403-422.
- Verplancke, T., Van Looy, S., Benoît, D., Vansteelandt, S., Depuydt, P., De Turck, F., & Decruyenaere, J. (2008). Support vector machine versus logistic regression modeling for prediction of hospital mortality in critically ill patients with haematological malignancies. *BMC Medical Informatics and Decision Making*, 8(1), 56.
- Verschaffel, B. (2002). The meanings of domesticity. *The Journal of Architecture*, 7(3), 287-296.
- Westreich, D., Lessler, J., & Funk, M. J. (2010). Propensity score estimation: Neural networks, support vector machines, decision trees (CART), and meta-classifiers as alternatives to logistic regression. *Journal of Clinical Epidemiology*, 63(8), 826-833.

EKLER

Ek Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler (N=9134)

Değişken	Ortalama	Std. E	Min	Max
Mülkiyet	0.539	0.498	0	1
Yas	43.84	11.27	21	86
Medeni Durum	0.924	0.264	0	1
Meslek	0.901	0.297	0	1
Çalışma şekli	0.943	0.231	0	1
Hanehalkı büyüklüğü	3.89	1.83	1	20
Kır-Kent	0.692	0.454	0	1
Üniversite	0.144	0.351	0	1
Log-Gelir	10.26	0.588	9.21	13.58
Log-Süre	2.17	1.066	0	4.24

Not: Tarafımızca hazırlanmıştır.

Ek Tablo 2: Konut Sahipliğine İlişkin Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları

	mülkiyet
cinsiyet	-0.142 (-1.33)
yas	0.0653*** (28.45)
medenidr	0.145** (2.84)
cal_sekli	-0.379*** (-5.83)
efb_oecd	0.271*** (7.06)
kirkntkd	-0.906*** (-15.73)
loggelir	0.697*** (14.67)
universite	-0.222** (-2.58)
_cons	-9.556*** (-18.41)
N	9466

Not: Parantez içindeki değerler t istatistiklerini ifade etmektedir.

Ek Tablo 3: *Konut Sahipliğine İlişkin Katsayı Tahminleri (DVM)*

Değişkenler	Marjinal Etkiler
cinsiyet	-0.000
yas	4.989***
medenidr	-0.000***
cal_sekli	-0.69***
efb_oecd	1.898***
kirkntkd	-0.81***
loggelir	2.724***
universite	-0.34***
N	9466

Not: * $p < 0.1$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$

KIRSAL ALANLARDA GÜVENLİĞİN YASAL VE YAPISAL SORUNLARI: KÖY KOLLUĞU ÖRNEĞİ

Feyzullah ÜNAL¹

Öz

Toplumların en temel ihtiyaçlarının başında ve belki de en önemlisi olarak güvenlik ve bu güvenliğin sürdürülebilirliği gelmektedir. Toplumsal yaşamın var olabilmesi ve kamu düzeninin sağlanabilmesi için kolluk faaliyetlerine ihtiyaç vardır. Kolluk faaliyetleri kamunun güvenliğini, sağlığını, esenliğini sağlamak ve genel ahlakını korumak için giriştiği tüm faaliyetleri kapsamaktadır. Kolluk kavramı, hem kamu düzenini sağlayan yönetsel etkinlik hem de bu etkinlikleri yürüten görevliler anlamında kullanılmaktadır. Bu yönetsel etkinlikler devletin sorumluluğunda olmakla birlikte, sağladıkları faaliyetler farklı birimler tarafından yerine getirilmektedir. Bu birimler arasında idari kolluk bünyesinde yer alan köy kolluğu da bulunmaktadır.

Köy kolluğu, köy sınırı içinde herkesin canını, malını ve ırzını korumakla görevlendirilmektedir. Ancak, birçok alanda olduğu gibi köy kolluğunda da bazı sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunların bir kısmı yasal düzenlemelerden, bir kısmı ise örgütlenme ve uygulamadan kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada, köy halkının güvenliğini sağlamak açısından önemli rol üstlenen köy kolluğunun analizi yapılarak, gerek yasal düzenlemesi gerekse yapısal ve uygulamadan kaynaklanan mevcut sorunları ele alınmakta, ortaya çıkan bu sorunların nasıl aşılacağı ile ilgili olarak günümüz koşulları içerisinde çözüm önerileri getirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik, Kolluk, Genel Kolluk, Özel Kolluk, Köy Kolluğu

LEGAL AND STRUCTURAL PROBLEMS OF SECURITY IN RURAL AREAS: THE CASE OF VILLAGE GUARD

Abstract

Safety and sustainability are the most important and perhaps most important of the basic needs of societies. For the existence of social life and public order, law enforcement activities are also needed. Law enforcement activities include all activities undertaken by the public in order to ensure the safety, health, well-being and public morality. The concept of law enforcement is used both in terms of administrative activity that provides public order and officials who carry out these activities. While these administrative activities are the responsibility of the state, the activities they provide are carried out by different units. These units include the village branch of the administrative police.

The village branch is assigned to protect the lives, property and reputation of everyone within the village border. However, as in many areas, there are some problems in the village police. Some of these problems arise from legal regulations and some of them arise from organization and implementation. In this study, by analyzing the village branch which plays an important role in ensuring the safety of the village people, the existing problems arising from both the legal regulation and the structural and application are discussed and solutions are proposed in terms of how these problems can be overcome.

Keywords: Security, Law Enforcement, General Law Enforcement, Special Law Enforcement, Village Guard

¹ Doç.Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID 0000-0002-6109-6582, feyzullah.unal@dpu.edu.tr

Başvuru Tarihi (Received): 04.09.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 11.10.2019

Giriş

Dünyadaki her canlı varlığın genellikle ve öncelikli amacı varlığını korumak ve sürdürmektir. Bir canlı olarak insan için de geçerli olan varlığını koruma ve sürdürme olgusu insanların ürünü olan ve onların arzusu ile ortaya çıkan devletler içinde geçerlidir. Devletlerin kendi varlığını koruma ve sürdürme arzu ve gayretleri güvenlik kavramının özünü oluşturmaktadır. Günlük hayatta ifadelerimizde sıklıkla yer alan ve uluslararası ilişkilerde de yaygın bir kullanım alanı olan güvenlik kavramı (Sancak, 2013), genel olarak, insanların güven içinde olma, tehlike ve korkudan uzak olma durumlarını ifade etmede kullanılmaktadır.

Devletler güvenliği sağlamak ve ortak bir yaşam sürdürebilmek için kamu düzenine ihtiyaç duymaktadırlar. Kamu düzeni toplumların maddi düzenidir. Bu düzeni sağlama ve koruma görevi de kolluk faaliyetlerine verilmektedir. Kolluk faaliyetlerinin temel amacı, vatandaşların güvenlik, dirlik ve esenlik içerisinde hareket etmesine imkân sağlamaktır. Kolluk faaliyetleri de kendi içerisinde adli kolluk ve idari kolluk olarak ayrılmaktadır.

İdari kolluğun bünyesinde yer alan köy kolluğu, 1924 yılında 442 sayılı Köy Kanunu ile başlamış ve günümüze değin çok fazla değişikliğe uğramadan gelmiştir. Özellikle 1950'lere kadar Türkiye'nin yerel yönetiminde önemli bir yer alan köyler ve köylerin güvenliğinde önemli rol oynayan köy kolluğu, kentleşme ile birlikte geri plana atılmıştır. 1984 yılında ise Türkiye'de terör örgütlerinin silahlı eylemler yapmaları ile birlikte köy kolluğu tekrar gündeme gelmiş ve köy kolluğu yasal ve yapısal değişim geçirmiştir. 1985 yılında köy korucuları dışında "geçici köy koruculuğu" yani bugün ki adıyla "güvenlik korucuları" da köy kolluğu sistemine dahil edilmiştir. Bu güvenlik korucuları, Cumhurbaşkanlığınca tespit edilen yerlerde ve olağanüstü hal gerektiren yerlerde görev almaktadır.

Köy korucuları ile güvenlik korucuları oldukça farklı statüde bulunmaktadır. Güvenlik korucularının maaşları, İçişleri Bakanlığı tarafından ödenirken, köy korucularının maaşları köy bütçesinden ödenmektedir. Güvenlik korucuları polis, jandarma gibi kamu görevlisi konumunda iken köy korucuları adeta zabıta görevini görmektedir. Güvenlik korucuları, Cumhurbaşkanı tarafından belirlenen illerde, Vali'nin teklifi ve İçişleri Bakanı'nın onayıyla görev alırken, köy korucuları, ihtiyar meclisi tarafından belirlenmekte ve Kaymakam tarafından uygun görünmesi halinde işe alınmaktadırlar.

Köy koruculuğu gün geçtikçe geri plana atılmakta ve bu nedenle de bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Koruculuğun kaldırılmasını savunan görüşlerin yanında, sistemin iyileştirilmesini savunan görüşler de bulunmaktadır. 2012 tarihinde 6360 Sayılı Kanun ile büyükşehir statüsüne giren illerde köylerin tüzel kişiliğinin kaldırılıp mahalleye dönüştürülmesi, güvenlik için ayrı bir sorunu ortaya çıkarmıştır. Mahalle statüsüne geçirilen köylerde köy koruculuğunun kaldırılmış olması, merkezden uzakta kalan mahallelerin güvenliğinin nasıl sağlanacağı ve çözümü için yapılması gerekenler ayrı bir tartışma konusu olmuştur.

Bu çalışmada öncelikle güvenlik ve kolluk kavramları üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmakta, kolluğun türleri arasında yer alan idari kolluğun genel ve özel türleri hakkında bilgi verilmektedir. Özel idari kolluk arasında yer alan köy kolluğu üzerinde detaylıca durulmakta ve köy kolluğu sisteminde yer alan köy korucularının sorunları ve bu sorunların nasıl aşılabileceği ile ilgili olarak günümüz koşulları içerisinde yapılması gereken yasal ve yapısal dönüşüm ile ilgili çözüm önerileri getirilmektedir.

1. Güvenlik ve Kolluğun Kavramsal Çerçevesi

Güvenlik olgusu her ne kadar uzun bir geçmişe sahip olsa da bu alan ile ilgili yapılan akademik çalışmalar, ikinci dünya savaşından sonra ABD'de başlamış ve başlangıç noktasında dar kapsamda ele alınarak, daha çok uluslararası gerilimin askeri yönlerine ve dengeler üzerine odaklanılmıştır. Güvenlik ile ilgili çalışmaların Rönesans'ı 1970'li yılların ortasında Ford Vakfı'nın güvenlik

alanlarında çeşitli akademik merkezlerini destekleme kararını alması ve bu alan ile ilgili temel bilimsel forum haline gelen “International Security” dergisinin kurulmasıyla birlikte başladığı kabul edilmektedir (Yılmaz, 2007).

Güvenlik kavramını tanımlamaya çalışan birçok çalışma yapılmıştır. Ancak, geçmiş yazarların belirttiği gibi, güvenlik doğada çok boyutlu ve pratikte çeşitlilik gösterir. Bu çeşitlilik, güvenlik alanı ile ilgili her şeyi kapsayan bir tanım yapmada zorluklara yol açmıştır (Brooks, 2010). Dolayısıyla güvenlik kavramı üzerinde herkesin ortak noktada birleştiği tek bir tanımdan söz etmek mümkün görünmemektedir.

Güvenlik kavramı, değişen şartlara göre farklı şekillerde türetildiği için ortak bir tanım çıkarmamaktadır. Abraham H. Maslow’un ünlü ihtiyaçlar hiyerarşi piramidinde “ait olma ve sevgi ihtiyacı” ndan sonra gelen güvenlik, sözlükte, “güven içinde bulunma, tehlikeden korunmuş olma, asayiş, emniyet” (Doğan, 2001), olarak tanımlanırken, farklı yerlerde “ bir bireyin veya grubun, kesintileri veya zararları olmadan ve rahatsızlık veya yararlanma korkusu olmadan yaşamlarını sürdürebilecekleri istikrarlı, nispeten öngörülebilir bir ortam” olarak ifade edilmektedir (FischerandGreen 2004). Türkiye’nin eski mevzuatında ise güvenlik, “emniyet “ veya ” emniyet ve asayiş” terimi ile ifade edilmekte ve kişilerin umumi veya umuma açık alanlarda saldırıya, itilip kakılmaya, zorlamaya, engellemeye ve kazaya uğramadan rahat bir şekilde hareket etmeleri, hem can hem de malları için hiçbir zaman endişe duymamaları ile birlikte bu yönde inanç ve kanaat sahibi olmaları (Duran, 1982) şeklinde tanımlanabilmektedir.

Bu tanımlardan yola çıkarak, güvenlik olgusunun 2 farklı boyutta ele alındığını görmek mümkündür. Bunlardan birincisi, tehlike ve korkudan uzak durumunu ifade eden, fiziksel boyutu, ikincisi ise tehlike ve korkudan uzak olma hissini ifade eden psikolojik boyutudur. Ancak, tarih boyunca devletler, güvenliğin psikolojik boyutundan çok fiziksel boyutuna daha çok önem vermişler ve stratejilerini daha çok somut tehlike ve tehditlere göre biçimlendirmişlerdir (Özcan, 2011). Bu devletler, toplumları hem somut hem de soyut tehlike ve tehditlere karşı korumak için de kolluk faaliyetlerine ihtiyaç duymuşlardır.

Kolluk kavramı da güvenlik kavramı gibi geniş kapsamlıdır. Kolluk, bir taraftan kamu düzenini sağlayan, koruyan veya bozulduğunda eski haline getiren yönetsel faaliyetler, diğer taraftan da bu etkinlikleri yürüten görevliler anlamında kullanılır. Kolluğa “polis” veya “zabıta” da denilir (Gözübüyük, 1994).

Kolluk faaliyetleri kendi içerisinde idari kolluk ve adli kolluk olarak ayrılmaktadır. İdari kolluk kamu düzenini sağlamaya çalışmakta, adli kolluk ise kamu düzenini bozmaya çalışanlara gerekli cezaları vermektedir. Bizim üzerinde duracağımız kolluk türü de idari kolluk olacaktır.

İdari kolluk, kamu düzeninin sağlanması, korunması ve bozulduğunda düzeltilmesi amacı ile kişilerin toplum içindeki tutum ve davranışlarını düzenlemesi, gözetilip izlenmesi ve aykırı durum ve eylemlerin gerektiğinde de güç kullanılarak bunun önüne geçilmesi, engellenmesi ve kaldırılmasıdır (Duran, 1982). İdari kolluk, kamu düzenini, toplumun güvenliğini, esenliğini ve sağlığını koruma amacı taşır. Yani başka bir ifadeyle, kamu düzeni, toplumun güven ve barış içinde olmasını ve yaşamını da bu yönde sürdürmesini sağlayacak bir ortamdır. İdari kolluk, kamu düzenini sağlarken hem bireysel hak ve özgürlükler hem de kamu yararı arasında bir denge gözetir (Gözübüyük, 1994).

İdari kolluğun başlıca özellikleri şunlardır (Gözler, 2007); 1. Eylem ve işlemleri her zaman tek taraflıdır. Yani kolluk yetkilileri iki yanlı işlemleri (sözleşmeler) yapamazlar. 2 Kolluk yetkisi devredilemez. Başka bir ifade ile idare kolluk faaliyetlerinin yürütülmesi amacıyla işi özel kişilere veremez. 3. Kolluk yetkisi zorunludur. 4. İdare kamu gücü ayrıcalıklarına sahip olduğu için, eylem ve işlemleri yapabilmektedir. 5. Kolluğun işlem ve eylemler hak yaratıcı işlem ve eylem olmadıkları için, kolluk işlemleri istenildiği zaman geri alınabilir. 6. Kolluğun işlem ve

eylemlerinden dolayı ortaya çıkan zararlardan, idare sadece “ağır kusur” olması halinde sorumlu olur.

İdari kolluk, kamunun güvenliğini, kamunun sağlığını ve kamunun esenliğini sağlamak amacıyla, görev ve hizmetlerini yerine getirirken, hukukun üstünlüğüne, toplum yararına, tarafsızlığa ve şeffaflığa göre hareket etmektedir.

2. İdari Kolluk Türleri

İdari kolluk, genel ve özel idari kolluk olarak iki kümede toplanmaktadır. Genel idari kolluk, toplum düzenini sağlamak için, yetkili olduğu alanlarda herkes hakkında ve her tür faaliyette kolluk işlem ve tedbir sağlamaya yetkili ve görevlidir. Özel kolluk ise genel kolluk gibi, bütün faaliyetlerde değil, sadece belirli bir faaliyet alanı veya belirli bir grup ile ilgili yetkili olan kolluklardır (Gözler, 2007). Dolayısıyla genel idari kolluk ve özel idari kolluk arasındaki temel ayrım, hem görevleri hem de yetkili oldukları alanlarının sınırlarıyla ilgilidir. Genel idari kolluk, daha geniş alanda yetkili iken, özel idari kolluğun daha dar alanda yetkili olduğu görülmektedir.

2.1. Genel İdari Kolluk

Genel idari kolluk, emniyet ve asayiş ile kamu düzenini sağlamaya çalışan, kanun ve nizamların verdiği görevleri yerine getiren polis ve jandarmadan oluşmaktadır.

Polis, 3201 Sayılı Emniyet Teşkilatı Kanununun 4. maddesine göre, silahlı icra ve inzibat kuvveti olmak üzere, üniformalı ve sivil olarak ikiye ayrılmaktadır. Polis teşkilatının en üst birimi Emniyet Genel Müdürlüğüdür. Emniyet Genel müdürlüğü de İçişler Bakanlığına bağlıdır. Polis bünyesinde Trafik polisi, özel harekât birimleri, polis çevik kuvvetleri ve mahalle bekçileri de bulunmaktadır.

Jandarma, 2803 Sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanununun 3. maddesine göre, emniyet ve asayiş ile kamu düzenini sağlayan ve Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ve diğer kanunların verdiği görevleri yerine getiren silahlı genel kolluk kuvveti olarak tanımlanmaktadır. Aynı Kanunun 4. ve 6. maddesinde belirttiği gibi, Jandarma’da İçişleri Bakanlığına bağlı ve Jandarma Genel Komutanı tüm Jandarma Teşkilatının komutanı olmakla birlikte, teşkilatın sevk ve yönetiminden, kanun ve nizam hükümlerinin icrasını yerine getirmekten ve bunlara dayalı olarak verilen emir ve kararların uygulanmasına kadar hepsinden sorumludur.

2.2. Özel İdari Kolluk

Özel idari kolluk, genel kolluk dışında kalan ve belirli görevler için özel kanunlarla kurulup belirli görev ve yetkilere sahip kolluktur. Birçok özel kolluk bulunmakta, ancak, bizim üzerinde kısaca duracağımız özel kolluklar, belediye kolluğu, ordu kolluğu, orman kolluğu, kır bekçileri kolluğu, çiftçi malları koruma kolluğu ve köy kolluğu olacaktır.

Belediye Kolluğu, 1580 Sayılı Belediye Kanununa göre, belediye sınırları içerisinde düzen, sağlık ve sınırının temin ve muhafazası ile yükümlü olup bu sıfatla Belediye Kanununun nizam ve yasaklarının, bunlar uyarınca verilen emirleri ve cezaları uygulamak ve belediye suçlarını takip eden kolluk faaliyetidir. Belediye kolluğuna karşı koyanlar, devlet zabıtasına karşı gelmiş gibi cezalandırılır. Belediye kolluğu teşkilatı doğrudan belediye başkanının ve belediye şubelerine ayrılan yerlerde, belediye müdürlerinin emir altında bulunmaktadır.

Ordu Kolluğu (İnzibat), 211 Sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri Kanununa göre, Askerî inzibat er ve erbaşları, görev sırasında diğere er ve erbaşlara karşı karakol sıfatını ve Karakolların kanuni yetki ve sorumluluklarına sahiptir. Sivil elbiseli veya üniformalı astsubay ve subay askerî memurların ağır cezalı suçlar haricindeki suçları işlemeleri halinde jandarma veya polis kuvvetleri tarafından en yakın inzibat karakoluna veya askerî makama davet edilirler. Asker kişi bu daveti kabul etmek durumundadır. Her hangi bir olayda askerî inzibatların gücü yetmediği durumlarda en yakın askerî yerlerden yardım alabilirler.

Orman Kolluğu, bu kollukta yer alan görevliler, orman memurları olarak ifade edilmektedirler. 6831 Sayılı Orman Kanununun 77. Maddesine göre, orman kolluğunda yer alan memurlar, bu kanunda belirtilen suçların işlenmesinin önlenmesi veya işlenen suçlar ile ilgili başlatılan soruşturmadaki görevleri alanındaki kolluk görevlisi adını taşırlar. Kolluk görevini yerine getiren orman memurlarına yönetim tarafından demirbaş olarak silah verilmekte ve özel kıyafetler ile donatılmaktadırlar. Orman memurları yanı sıra orman bekçilerine de silah taşıma izni verilebilmektedir.

Kır Bekçileri Kolluğu, 1930 tarihli Kır Bekçileri Hakkında Kanun, jandarma gözetimi altında bir kuruluş öngörmüştür. Bu kanunun bazı maddeleri 4081 Sayılı Çiftçi Mallarının Korunması Hakkındaki Kanun ile kaldırılmış olsa da, 1918, 3167 ve 5617 sayılı kanunlarda kır bekçilerine bazı görevler verildiği (Yenisey, 2009) görülmektedir. Kır bekçileri buldukları kırsal alan dışında hem emniyeti sağlamak hem de ekili ürünleri korumakla görevlidirler.

Çiftçi Malları Koruma Kolluğu ile ilgili genel bilgilerde 4081 Sayılı Çiftçi Mallarının Korunması Hakkında Kanun ile düzenlenmiştir. Söz konusu kanun, çiftçi mallarını, ekili, dikili veya kendince yetişen bütün bitkiler ile Orman Kanununun alanına girmeyen ağaçlar ile ağaçlıklar, tarımda kullanılan veya tarım ile alakalı olan her çeşit menkul ve gayrimenkul mallar, Su arkları, set ve bentlerle çit, duvar, hendek ve emsali engeller, bahçe ve tarla yolları şeklinde göstermiştir. Koruma ve ihtiyar meclisleri, koruculuk için, Köy Kanununun yazılı hükümlerine göre bekçiliğe uygun gördüklerini seçerek tayinlerini kaymakam veya valinin onayına arz eder. Bekçilerin sayılarını ve çalışma sürelerini ve şartlarını tespit etmek, görev yapacakları alanları tespit etmek ve bunlara mal veya para olarak verilecek aylıklarını veya yıllıklarını kararlaştırmak ve görevlerini iyi yapmaları için gerekli tedbirleri almak ve hayvanlar için ortak çoban tutmak görevleri arasındadır.

3. Köy Kolluğu Sistemi

Devletlerin iç çatışma ve savaş tehlikesi durumlarında paramiliter (yarı-askeri) yapılanmalar yoluyla sivilleri silahlandırması ve bunları güvenlik amacıyla kullanması oldukça yaygın bir uygulamadır. Türkiye'nin de tarihsel sürecine bakıldığında bu tür yapılanmaların en fazla bilineninin Osmanlı'nın son dönemlerinde oluşturulan Hamidiye Alayları olduğu söylenebilir. Bu yapılanma ile amaç hem Kürt vatandaşların Osmanlı devletine sadakatlerinin sağlanması hem de bölgede silahlı bir güç olarak potansiyellerinden faydalanılması olmuştur. Hamidiye Alaylarının kuruluşu ve devamına ortaya çıkan sorunlar oldukça kapsamlıdır. Kısaca ifade etmek gerekirse; Alayların Kürtler arasında güç unsurları meydana getirerek yeni çatışmalara yol açması, mevcut sivil çatışmaları daha da alevlendirmesi, bölgedeki farklı etnik kimliğe sahip gruplar arasında çatışmalar ve gerilimler yaratması gibi sorunlar ile karşı karşıya kalmıştır. Ancak, tüm bu sorunlara rağmen Kurtuluş Savaşından sonra da buna benzer yapılanmalara gidilmesine engel olmamıştır (Akay, 2011). Nitekim 1924 yılında Köy Kanunu ile Osmanlı dönemindeki paramiliter yapılanmaya karşılık Türkiye'de köy kolluğu sistemi başlamış ve bu sistemde yer alan korucular, köy sınırları içerisinde herkesin ırzını, canını ve malını korumak (442, md.68) ile görevlendirilmişlerdir.

1984 yılından sonra Doğu ve Güneydoğuda ortaya çıkan terör olaylarından sonra köy kolluğu sistemi değişim geçirmiş ve mevcut köy korucuları dışında geçici köy korucuları yani yeni adıyla güvenlik köy korucuları oluşturulmuştur. Dolayısıyla köy kolluğu sistemini köy koruculuğu ve güvenlik koruculuğu olarak farklı şekilde ele almak gerekmektedir.

3.1. Köy Koruculuğu

Türkiye’de köy koruculuğu ilk kez 1924 yılında çıkarılan 442 Sayılı Köy Kanununun 74.maddesiyle gündeme geldi. Bu madde de köy koruculuğu, eşkiya veya çapulcuların ortaya çıkması halinde köylüleri yağmadan korumak için köy halkından eli silah tutanlarından oluşan bir yerel güvenlik yapılanması olarak tanımlamaktaydı. Cumhuriyetin ilk yıllarında köy koruculuğu sistemi bir yerel güvenlik olarak önerilmesinin temel nedeni olarak, yeni kurulan Cumhuriyetin güvenlik yapılanmasının sadece merkezde örgütlenmiş olması ve taşraya yeterince hakim olamaması gösterilmektedir. Taşraya hakim olamayan bir merkezi devletin varlığı hem eşkiyalık, çeteler gibi yapıları ateşliyor hem de aynı nedenden dolayı aktif olarak bu yapılarla mücadele edebilmesine engel oluyordu. Bu yüzden çözüm olarak, yerel halkın silahlanarak onların devlet kontrolünde kendi alanlarını savunmalarını yapmalarına imkan sağlamaktı. Köy koruculuğu sistemi, 1930’lı yılların sonuna kadar kullanıldı. Bu dönemde Jandarma teşkilatının yaygınlaşmasıyla birlikte, köy koruculuğu sistemi fiilen kalkmış olsa da (Peker ve Akça, 2013) köy Kanunu’nda yürürlükte kalmış ve bazı değişiklikler yapılarak günümüze kadar gelmiştir.

Köy korucuları, ihtiyar meclisi tarafından tutulur ve köy muhtarının vereceği haber ile birlikte kaymakamın emriyle göreve başlarlar (442, md. 70). Her köyde en az bir korucu bulunur. Köyün nüfusu binden fazla olması halinde her beş yüz kişiye bir korucu daha tutma hakkı verilir (442, md.69). Köy muhtarının emri altında olan korucular, özellikle resmi işlerde onun her emrini yerine getirmeye zorludurlar (442, md.72).Koruculara verilecek maaş buldukları köy ihtiyar meclisi tarafında belirlenmekte ve köy bütçesinden karşılanmaktadır.

Köy Korucuları Yönetmeliğinin 5.maddesinde, korucularda aranacak şartlar şöyle düzenlenmiştir: 1.Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak, 2.65 yaşından büyük olmamak ve 22 yaşından da küçük olmamak, 3.Kamu haklarından yasaklı olmamak, 4.Türkçe okur ve yazar olmak, 5.Herhangi bir suçtan ötürü hüküm giymemiş olmak, 6. Yıkıcı, bölücü veya irticai faaliyetlerde bulunmamış olmak, 7.Askerliğini bitirmiş olmak, 8. Herkesle kavga çıkarmayan, sarhoşluk gibi huyları olmayan, iyi yönüyle tanınmış olmak, 9. Görev alacağı köyde oturuyor olmak, 10. İşini yapmasına engel olacak herhangi bir hastalığı olmadığını sağlık raporuyla belgelemek gerekmektedir.

Köy Korucuları Yönetmeliğinin 10.maddesinde ise korucuların görevlerini şöyle sıralamıştır:1. Köy halkının canına, ırzına veya mallarına zarar vermeye çalışanları tespit etmek, bu kişileri takip etmek, bu durumu hem köy muhtarına hem de en yakın jandarmaya bildirmek, saklanmalarına veya kaçmalarına engel olmak, köyün zabıta görevlilerinin ve köy halkının da yardımı ile yakalamak, 2. Sanıkların suç işlemesi halinde izleri kaybolmadan yakalamak, 3.Adli kolluk işleriyle ilgili olaylarda, etrafta delillerin toplanmasını sağlayacak şekilde tedbir almak, 4. Sel, deprem, yangın, toprak kayması veya çığ gibi doğa olaylarında bilgi edinmesi halinde bu durumu en yakın jandarmaya ve köy muhtarına bildirmek, 5. Köyde bulunan sabıkahâlinin, eski hükümlülerin veya şüphelilerin hem iş hem de ilişkilerini araştırmak, asker ve yoklama kaçağı olan kişileri takip altına almak, bu kişiler hakkında edinilen bilgileri muhtara veya gerektiğinde jandarmaya söylemek, 6.Başta bağ, bahçe ve yolları olmak üzere, su kuyuları, su setleri, içme su tesisleri ve kanallarına ve bunlara benzer köy tesislerine yönelik her türlü zararların önüne geçecek tedbirleri almak ve bu gibi tesislerin korunmasında hem özel kolluk hem de genel kolluk kuvvetlerine yardımcı olmak, olarak sıralanmıştır.

Köy korucuları, koruculuktan başka iş yapamazlar. Örneğin dükkan veya kahvehane açmaları yasaktır. Kendisinin veya başkasının işi için görevini izinsiz terk edemezler. Korudukları bağ, bahçe veya ekinlerden füzuli olarak faydalanamazlar. Köye çobanlık edememekle birlikte kendi hayvanlarını otlatmamaları gerekmektedir. Levha, elbise, silah ve cüzdanını üzerinde taşımamaları veya değiştirmeleri yasaktır (442, md.81).Ayrıca, korucular silahlarını başkasına emanet edemez ve silahları kullanırken öncelikleri suçluları öldürmek değil, yaralamaktır.

Köy korucularının kıyafetleri ve silahları İçişleri Bakanlığı tarafından tayin edilir. Korucu kıyafetlerinin parası yukarıda ifade ettiğimiz gibi köy gelirinden senede bir defa verilir. Korucular, ellerine verilen koruculuk cüzdanını daima üzerinde bulundurlar (442, md. 78). Korucunun ölmesi, görevini bırakması veya çıkarılması halinde elindeki silah, fişeği, tezkeresi, levhaları, kepenegi veya gocuğu, yerlerine gelecek kişilere verilmek üzere köy muhtarı tarafından alınır ve muhafaza edilir (442, md.79). Görevinde kayıtsızlık, tembellik veya yukarıda belirttiğimiz yasak işleri yapan korucular ihtiyar meclisi tarafından ilk seferde tekdir, ikinci seferde tevbih olunur. Ancak, üçüncü seferde de görevleriyle uygun olmayan işleri yapmaları halinde işten çıkarılırlar (442, md.80).

3.2. Güvenlik Koruculuğu

1984 yılında terör örgütü tarafından Eruh ve Şemdinli kasabalarında bulunan kamu binalarına silahlı baskınların düzenlenmesi, devlet tarafından terörle mücadele kapsamında farklı önlemler almaya ve bu konuda yeni politikalar üretip, bu politikaları uygulamaya sevk etmiştir. Bu politikalardan biri de Geçici Köy Koruculuğu (Güvenlik Koruculuğu) sistemi olmuştur. Bu sistem güvenlik güçlerinin hem fiziki olarak koruma noktasında yetersiz kaldığı hem de ulaşmakta güçlük yaşadığı yerleşim alanlarında yaşayan bireylerin can ve mal güvenliklerinin sağlanması için oluşturulmuş bir sistemdir. Güvenlik güçleri, ülkenin coğrafi koşullarından dolayı yerleşim alanlarının dağınık ve engelli olması, terör mensupları tarafından silahlı saldırılarına karşı zaman zaman sıkıntılar yaşamışlardır. Bundan dolayı devlet köylülere köy korucusu olmaları konusunda öneride bulunmuş ve köylülerin bazıları bu öneriyi kabul ederken bazıları da kabul etmeyip başka yere göç etmişlerdir (Yüceşahin ve Özgür, 2006).

Güvenlik koruculuğu eski adıyla geçici köy koruculuğu sistemi 1985 yılında 3175 Sayılı Kanun ile 442 Sayılı Köy Kanununun 74.maddesine getirilen ek fıkıyla oluşturulmuştur. Bu maddeye göre, *“Cumhurbaşkanınca tespit edilecek illerde; olağanüstü hal ilanını gerektiren sebeplere ve şiddet hareketlerine ait ciddi belirtilerin köyde veya çevrede ortaya çıkması veya her ne sebeple olursa olsun köylünün canına ve malına tecavüz hareketlerinin artması hallerinde, valinin teklifi ve İçişleri Bakanının onayı ile yeteri kadar güvenlik korucusu görevlendirilmesi kararlaştırılabilir. Bu şekilde görevlendirilecek güvenlik korucusu sayısı 40.000 kişiyi geçemez. Cumhurbaşkanı bu sayıyı yüzde elliye kadar artırmaya yetkilidir. Görevlendirmeyi gerektiren hallerin ortadan kalkması durumunda veya idarî zaruret hallerinde görevlendirmeye ilişkin aynı usul uygulanmak suretiyle güvenlik korucusu olarak yapılan görevlendirmelere son verilebilir.”* Bu sistem ilk getirildiğinde Bakanlar Kurulu tarafından güvenlik korucuları tespit edilmekteydi. Ancak, Cumhurbaşkanlığı sistemine geçilmesi ve bakanlar kurulunun kaldırılmasıyla birlikte bu yetki Cumhurbaşkanlığına geçilmiştir.

Güvenlik koruculuğu sistemi ilk olarak 22 ilde uygulanmıştır. Terör olayların tırmanması ve çatışmaların da artmasıyla beraber korucuların sayısı da artmaya başlamıştır. 1988’de 14 bin olan korucu sayısı, özellikle 1992’de koruculara maaş verilmesiyle bu sayıda hızlı bir şekilde artış olmuştur. 2005’te korucuların yanı sıra ailelerine de yeşil kart verilmesi koruculuk sistemini daha cazip hale getirmiştir. 2008’de ise Bakanlar Kurulunun kararı ile 10 bin kişi daha koruculuğa alınmış ve 2007’de 5673 Sayılı Kanunla korucuları maaşları ve kadroları düzenlenmiştir (Karataşoğlu ve Akpınar, 2011).

Güvenlik korucusu olmak isteyenler öncelikle bağlı buldukları mülki idareye başvuruda bulunurlar. Yapılan başvurunun değerlendirilmesinden sonra uygun görülmesiyle, ilgili jandarma komutanlığına veya gerek duyulması halinde diğer kamu idarelerine gönderilirler. Gerekli araştırmaların yapılmasıyla mülki idare amiri, muhtarın vasıtasıyla köylerde görev yapacak korucuların sayıları ve taşımaları gereken şartlar ilan edilir. Başvurular kaymakamlık veya valilik tarafından incelemeye alınır. Adayların istenilen şartları taşıyıp taşımadıklarının tespiti için ilgili bulunan jandarma komutanlıkları veya diğer kamu kurumları bu konuda görevlendirilebilirler. Araştırmanın sonucuna yeterli kanaat ve gerekçe getirilmesi ile birlikte mülki idare amirliğine sunulur. Görev alacak korucuların sayıları göz önüne alınarak valilik idaresine sunulur ve valinin onayıyla birlikte görev alırlar (Erat, 2013).

Güvenlik korucuları dışında olan ve korucu kategorisinde yer alan diğer korucularda gönüllü güvenlik korucularıdır. Köy Kanununa göre, ihtiyar meclisi ve köy muhtarı, mahsul zamanlarında eşkıya veya çapulcuların ortaya çıkması halinde köylüleri yağmadan korumak için köy halkından eli silah tutanlarından yeterli sayıda kişileri gönüllü güvenlik korucusu olarak ayırıp bunların isimlerini kaymakama götürebilmektedir. Kaymakamın uygun görmesi halinde bu gönüllü güvenlik korucuları esas korucularla birlikte eşkıyalara veya yağmacılara karşı köylüyü ve köyü korurlar (442, md.74). Köylülerin gönüllü güvenlik korucusu olarak görev alabilmesi için, kaymakamlığa kendisinin ve ailesinin güvende olmadığını gerekçe gösterip bu yönde bir talepte bulunması ve sicilinin temiz olması yeterli görülmüştür. Böyle bir durumda, jandarma köylünün yaşadığı yerde güvenlik sorunu olduğuna kanat getirmesi halinde başvuruda bulunan kişi gönüllü güvenlik korucusu olabilmektedir (Şeker, 2013).

Güvenlik korucuları jandarma ile birlikte kendi köyleri dışında kalan yerlerde de yapılan operasyonlara katılabilirken, gönüllü güvenlik korucuları ise sadece ikamet ettikleri köylerde ailelerinin ve kendilerinin güvenliğini sağlamak için silah taşıyabilmektedir (Şeker, 2013). Güvenlik korucu alımında okur-yazarlık olmak, askerliğini yapmış olmak, yaş sınırı gibi belli başlı şartlar aranırken, geçici güvenlik korucularında ise ifade ettiğimiz gibi sadece sicilinin temiz olması yeterlidir. Ayrıca güvenlik korucuları düzenli maaş alırken, geçici güvenlik korucuları maaşsız görev almaktadırlar.

4. Köy Kolluğunda Yaşanan Sorunlar

Köy ile ilgili çalışmalar, 1930'lu yılların başından itibaren Cumhuriyetin kültürel, siyasi ve ekonomik anlamda uyguladığı politikaların temelini oluşturur. Bu yıllarda ülkenin modern olmasının ve ekonomik bağımsızlığın sağlanmasının köylerden başlayacağı düşünülmüş ve bu süre zarfında ilk başta ideolojinin üretileceği temel alan olarak köyün sıkıntılar ön planda tutulmuştur (Dicle, 2012).1950'lere gelindiğinde ise köylerden kentlere hızla göç olmasıyla birlikte, politika ve yatırımlar kentlere doğru kaymış ve bu durum köylerin geri plana atılmasına sebep olmuştur.1960'tan sonra planlı kalkınma anlayışına geçilmesi ile birlikte köylere yönelik politikalar tekrar gündeme gelmiştir (Eldem, 2015).Kent ile kır arasında kalan ve kent sınırlarının genişlemesiyle kentlere daha yakın duruma gelen köylerin, amaçlanan seviyede kalkınması ve bu yönde politikaların uygulanması için 1970'ten sonra Köy-Kent süreci başlamıştır. Ancak, köylerle ilgili bu sürecin, istenen seviyede başarıya ulaşmadığı bilinmektedir (Eldem, 2015).

Köy-kent sürecinden sonra, köylerle ilgili yapılan en ciddi çalışma "Köy Kanunu Tasarı Taslağı" olmuş olsa da bundan da beklenen sonuç gelmemiştir. "Köy Kanunu Hazırlama Grubu" koordinasyonunda 2008 yılında yapılan "Köy Kanunu Çalıştayı"ndan sonra hazırlanan "Köy Kanunu Tasarısı Taslağı" şüana dek kanunlaştırılmamıştır. Bu taslağa bakıldığında, köy yönetiminin önceki dönemlere göre daha işlevsel bir yerel yönetim birimine dönüşmesi için çaba sarf edildiği görülmektedir (Arslan, 2018). 2012 yılında yasalaşan ve oldukça dikkat çeken 6360 Sayılı Kanun ise köy yönetimleri olmak üzere bütün yerel yönetimlerde değişiklikler meydana getirmiştir. Bu kanun köylerle ilgili son ciddi değişim olmuş ve büyükşehir olan illerde köyler mahalleye dönüşmüştür.

Görüldüğü üzere köyler ile ilgili yapılan bazı çalışmaların uygulanmadığı bazı çalışmaların ise istenenden düzeyde olmadığı ifade edilmiştir. Gerçekten de köylerin gittikçe daha geri planda kaldığı ve bu alanda yapılan çalışmaların da istenen düzeyde olmadığı bilinen bir gerçektir. Bu durum köylerde gittikçe birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Köylerde öne çıkan sorunlar olarak, sağlık sorunları, eğitim sorunları, iletişim sorunları, ulaşım sorunları veya ısınma sorunları gösterilebilir. Ancak, tüm bunların ötesinde köylerdeki güvenlik sorunu başlı başına önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Köylerin güvenliğinden sorumlu olan köy kolluğun yasal ve yapısal yönüne dikkat çekmekte fayda vardır. Köy kolluğunda köy koruculuğu ve güvenlik

koruculuğu bulunmakta ancak, bizim üzerinde duracağımız, köy koruculuğunda ortaya çıkan sorunlar olacaktır.

Köy koruculuğunda ortaya çıkan en önemli sorunların başında, koruculuğun kaldırılması tartışması gelmektedir. 1924'te eşkıyalara karşı gelmek için görevlendirilen korucuların görevi, sürekli olmasına karşın hem içerik hem de yoğunluk olarak ta istikrarlı olmadığı, köy korucularının sürekli olarak eşkıya ile mücadele etmedikleri ve özellikle devletin düzenli ordusunun yaygınlaşmasıyla birlikte bu koruculara gerek kalmadığı (Erat, 2013) ifade edilmektedir. Ancak, köy koruculuğunun kaldırılması, sorunları çözmekten çok yeni sorunlara yol açacağı muhtemeldir. Çünkü köyler kırsal alanlarda bulunmakta ve köylülerin kendini güvende hissetmesi açısından böyle bir sistemin veya buna benzer bir sistemin olması şarttır. Nitekim, 2009'da hazırlanan "Köy Kanunu Tasarı Taslağı'nın "Köy Personeli" bölümünün 31.maddesinde, ihtiyaç duyulması halinde köylerde, veteriner, tekniker, teknisyen, mühendis, mimar, bekçi, köy katibi, işçi ve çoban İş Kanununa göre kısmi veya yıllık zamanlı olarak sözleşmeyle çalıştırılabileceği ifade edilmiş, ancak, köy korucusuna yer vermemiştir. 32.maddede ise, "Köy Bekçisi "ile ilgi düzenlemeye yer verilmiş ve köyde muhtarın gözetiminde güvenliği sağlamak için köy bekçisi alınabileceği belirtilmiştir. Bu maddeye göre, Köy bekçileri ormanın, milli park alanlarının, çifti mallarının ve diğer köy mallarıyla devlete ait olan malların güvenliğinden sorumludur. Mahallin en yüksek mülki idare amiri ihtiyaç duyması halinde köy bekçilerine ek olarak başka görevlerde verilebilir. Köy bekçileri silahlı olmakla birlikte, kendilerine karşı gelenler jandarmaya karşı gelmiş gibi ceza alırlar. Bu bekçiler köy muhtarının teklif etmesi ve mahallin en yüksek mülki idare amirinin onay vermesiyle görev alırlar. Köy bekçilerin denetim ve eğitimi de yine mahallin en yüksek mülki idare amirince yapılır. Dolayısıyla köy koruculuğu kaldırılrsa da koruculuğun görevlerini yerine getirilecek köy bekçileri önerilmiştir. Ancak, "Köy Kanunu Tasarı Taslağı" henüz hayata geçirilmediği için böyle bir düzenleme henüz söz konusu değildir.

Köy korucularında yaşanan diğer bir sorun, korucuların ücretleri ile ilgilidir. Köy korucuların ücretleri köy yönetimleri tarafından ödenirken, güvenlik korucuların ücretleri İçişleri Bakanlığı tarafından ödenmektedir. Uygulamada köy korucularının ücretleri ödenmekte zorlanıldığı bilinmektedir. Bu yüzden Köy Kanunu'nda belirtilen nitelikte korucu alımında sıkıntılar yaşanmış ve yardıma muhtaç olan, başka gelir kaynağına da sahip olmayan kişiler köy korucusu olarak görevlendirilmiştir (Yavuzdoğan, 2017). Her ne kadar köylü üzerine düşeni yapsa da, bugün salma parası ortada dolayısıyla köy korucuları kaldırılmayacaksa ücretlerinde düzenlemeye gidilmesi gerekmektedir. Çünkü bugün baktığımızda bazı köyler sahip olmuş oldukları mal varlıkları ile kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmekte, bazı köyler ise ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Dolayısıyla köy korucuları için standart bir ücret yapılmasına ihtiyaç duyulmakta ve bu konuda gerekli adımların atılmasına ihtiyaç vardır.

2012 yılında yasalaşan 6360 Sayılı Kanun ile birlikte getirilen değişiklikler de köy koruculuğunda ayrı bir tartışma konusunu gündeme getirmiştir. Bu kanun ile birlikte büyükşehir olan illerde köylerin tüzel kişiliği kaldırılmış ve köyler mahalle statüsüne geçmiştir. Söz konusu illerde köylerin mahalle olmasıyla birlikte, başta köy muhtarları olmak üzere köylerdeki katip, imam, bekçi, korucu ve benzeri görevlilerine köy bütçesinden ödenen ücretler ve çiftçi mallarını koruyacak bekçilerin ücretleriyle ilgili gelir vergisi istisnası kalkmaktadır (Aksu, 2012). Bu Kanununun 3/5.maddesinde güvenlik korucuları için, "*Bu Kanun ile tüzel kişiliği kaldırılan köylerde görev yapan geçici ve gönüllü köy korucuları hâlen görev yaptıkları yerlerde görev yapmaya devam ederler. Bunlar 18/3/1924 tarihli ve 442 Sayılı Köy Kanunu ve diğer mevzuatta kendileri için öngörülen haklardan aynı şekilde yararlanmaya devam ederler. Bu yerler için ihtiyaç olması hâlinde aynı usulle yeni görevlendirmeler yapılabilir.*" ifadelerine yer verilmiş ancak, köy korucuları ilgili herhangi bir düzenlemeden bahsedilmemiştir.

6360 sayılı kanun ile köyler mahalleye dönüştükten sonra, köy muhtarı yerine mahalle muhtarı gelmiş, ancak, mahalle muhtarı, köy muhtarına kanun ile verilen yetkilerin çoğuna sahip değildir. Bu yetkilerden bazıları (442, md.36) köy sınırları içerisinde güvenliği sağlamak, köye gelip

gidenlerin hangi amaçla geldiklerini tespit etmek ve şüphe duyduklarını hemen karakola bildirmek, köyün etrafında eşkıya görmesi halinde bunu devlet güçlerine bildirmek ve elinden gelmesi halinde tutturmak, köylülerin ırzına, canına ve malına el uzatan ve devletin kanunlarına karşı gelen kişileri köy korucularına veya gönüllü korucularına yakalattırarak devlete teslim etmek olarak sıralanabilir. 5393 Sayılı Kanunun 9.maddesinde ise mahalle muhtarının görevleri arasında, mahallede yaşayan vatandaşların gönüllü katılımı ile ortak gereksinimleri belirlemek, mahallenin hayat kalitesini yükseltmek, hem belediye hem de diğer kamu kurum ve kuruluşları olan ilişkileri yürütmek, mahalleyle ilgili konularda görüşlerini yetkili yerlere bildirmek, diğer kurumlar ile iş birliği yapmak ve geri kalan diğer görevleri yerine getirmek olarak sayılmıştır. Görüldüğü üzere, mahalle muhtarının güvenlik ve asayiş ile ilgili yetki ve sorumluluğu belirtilmemiştir. Dolayısıyla 6360 sayılı kanun ile, büyükşehir sınırları içerisinde tüzel kişiliği kaldırılan ve mahalleye dönüştürülen köylerin muhtarlarının, belediye kanuna göre korucu görevlendirmesi yasal olarak mümkün görünmemektedir (Arslan, 2018). Durum böyle iken mahalleye dönüştürülen köylerde, zabitanın, polisin veya jandarmanın sürekli olamayacağı düşünüldüğünde, köy koruculuk sisteminin yokluğundan dolayı ortaya çıkan güvenlik açığının 24 saat nasıl giderileceği ayrı bir soru işareti olarak karşımıza çıkmaktadır.

5. Sonuç

Türk yönetim tarihi içerisinde Osmanlıdan günümüze kadar gelen köy yönetimleri, oldukça uzun bir geçmişe ve öneme sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da ön planda olan köyler, 1950'den sonra kentleşme ile birlikte geri plana atılmaya başlanmıştır. Özellikle 2012 tarih ve 6360 sayılı kanun ile birlikte büyükşehir belediyesi kurulan illerde köylerin tüzel kişiliğinin kaldırılarak mahalleye dönüştürülmeleri, köyleri daha da ikinci plana ittiği söylenebilir. Köylerin geri planda kalması beraberinde birçok sorunu da ortaya çıkarmıştır. Bu sorunlarından birinin ve belki de en önemlisinin de köy koruculuğunda yaşanan sorunlar olduğu söylenebilir.

Köy koruculuk sistemi, 1924 yılında çıkarılan 442 sayılı kanun ile yasal düzenlemeye kavuşmuş ve günümüzde varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Ancak, köylerden ziyade kentlere daha çok önem verilmesi bu sistemi olumsuz etkilemiş ve tartışılan bir durum haline getirmiştir. Dolayısıyla köy koruculuk sisteminin üzerindeki muğlak durumun kalkması ve mutlak bir sonuca gidilmesi gerekmektedir. Bu sistemin kaldırılması veya günümüz ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde iyileştirilmesi gerekmektedir.

Köy koruculuk sisteminin şayet kaldırılması yönünde bir düzenleme yapılacaksa, 2009 yılında hazırlanan "Köy Kanunu Tasarısı Taslağı" nda belirtilen "köy bekçileri" gibi bir uygulamanın faaliyete geçmesi gerekmektedir. Çünkü köy korucuları, köy kanununda da belirtildiği gibi, köylülerin canına, ırzına veya malına zarar vermek isteyenleri belirlemek, suç işleyenleri yakalamak, köyde bulunan sabıkalarının, eski hükümlülerin veya şüphelilerin iş ve ilişkilerini araştırmak, asker ve yoklama kaçağı olan kişileri takip altına almak, bu kişiler hakkında edinilen bilgileri muhtara veya gerektiğinde jandarmaya en hızlı araçlar ile bildirip saklanmalarını veya kaçmalarını önlemek, gibi birçok önemli görevleri bulunmaktadır. Dolayısıyla köy korucularının görevlerini yerine getirebilecek, yeni bir sistem oluşturulmadan bu uygulamanın kaldırılması gerekmektedir.

Köy koruculuğunda yeni bir sistemin oluşturulması halinde sadece köy korucusu olan yerlerde değil, 2012 yılında 6360 sayılı kanun ile mahalle statüsüne geçen köylerde (köy korucularının bulunduğu köylerde)de bu sistemin kurulması gerekmektedir. Çünkü mahalle olan köylerde polis, jandarma veya zabıta sürekli bulunmamakta ve bu durumun güvenlik konusunda zafiyetler ve sorunlar ortaya çıkarması muhtemeldir. Dolayısıyla, koruculuk ile ilgili yeni bir sistemin, hem mevcut köylerde hem de mahalle statüsüne geçen köylerde oluşturulması gerekmektedir.

Köy koruculuk sistemi şayet kaldırılmayıp devam ettirilecek ise, bu sistem üzerinde ciddi bir düzenlemeye gidilmesi gerekmektedir. Çünkü köy korucularının ücretleri, köy bütçesinden

ödenmekte ve köy yönetimleri bu ücretleri ödemekte zorlanmaktadır. Salma parasıyla koruculuk maaşının karşılanmasında yaşanan zorluk ve korucuların koruculuktan başka meslek yapmalarının yasak olması gibi nedenlerle, köy yönetimleri köy korucusu bulmakta sıkıntı çekmektedirler. Dolayısıyla köy korucularının maaşlarında iyileştirilme yapılması ve bu sistemin daha cazip hale gelmesi için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Son yıllarda kırsal alanlarda ulaşımdan sağlığa ve sağlıktan eğitime kadar birçok alanda olumlu gelişmeler ve düzenlemeler bulunmasına rağmen mevcut sorunların tamamen aşılmadığı aşılacağı görülmektedir. Mevcut sorunların yanında köylerde güvenlik ile ilgili sorunların da ortaya çıkması ve çözülememesi durumunda, köylerden kentlere daha çok göç olacağı bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla kırsal kesimdeki mevcut sorunların çözüme kavuşturulması için atılacak adımlarda, köy koruculuk sisteminde yaşanan belirsizliğin ortadan kalkması için bir an önce gerekli yasal çalışmaların yapılması ve kırsal alanların tekrar cazibe alanlarına dönüştürülmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Akay, H. (2011). *Koruculuk sistemi*, http://www.hyd.org.tr/attachments/article/122/koruculuk_meselesi_-_hale_akay.pdf, Erişim tarihi: 25.12.2018.
- Aksu, İ. F. (2012). On üç ilde büyükşehir belediyesi ve yirmi altı ilçe kurulması ile bazı kanun ve kanun hükmünde kararnamelerde değişiklik yapılmasına dair kanun, Bilgi Notu 1. *Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı*.
- Arslan, M. (2018). Güvenlik koruculuğu bağlamında 6360 sayılı Kanun'un değerlendirilmesi. *Strategic Public Management Journal*, 4(7), 44-58.
- Belediye Kanunu. (1930, 14 Nisan). *Resmi Gazete* (Sayı: 1471). Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1471.pdf>
- Belediye Kanunu. (2005, 13 Temmuz). *Resmi Gazete* (Sayı: 25874). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf>
- Brooks, D. J. (2010). What is security: Definition through knowledge categorization. *Security Journal*, 1-15.
- Çiftçi Mallarının Korunması Hakkında Kanun. (1941, 10 Temmuz). *Resmi Gazete* (Sayı: 4856). Erişim adresi: http://www.zmo.org.tr/mevzuat/mevzuat_detay.php?kod=67
- Dicle, E. (2012). Modern ulus devlet projesinde bir ideal mekân temsili olarak köy ütopyası. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(1), 859-871.
- Doğan, M. (2001). *Büyük Türkçe sözlük*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Duran, L. (1982). *İdare hukuku ders notları*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Eldem, H. (2015). Yerel yönetimler reformunun bir parçası olarak köy kanunu tasarı taslağı. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 39-61.
- Emniyet Teşkilatı Kanunu. (1937, 12 Haziran). *Resmi Gazete* (Sayı: 3629). Erişim adresi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.3201.pdf>
- Erat, V. (2013). Kamu görevlisi kavramı açısından geçici köy korucuları. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(1), 169-196.
- Fischer, R. J., & Green, G. (2004). *Introduction to security*. Boston, MA: Butterworth-Heinemann.

- Gözler, K. (2007). *İdare hukukuna giriş* (7.Baskı). Bursa: Ekin Kitabevleri Yayınları.
- Gözübüyük, Ş. (1994). *Yönetim hukuku* (7. Baskı). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu. (1983, 12 Mart). *Resmi Gazete* (Sayı: 17985). Erişim adresi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2803.pdf>
- Karataşoğlu, S., & Akpınar, M. (2011). Geçici köy koruculuğu sistemi üzerine bir saha çalışması: beytüşşebap örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(38), 367-396.
- Köy Kanunu Tasarı Taslağı. (Kasım 2009). Erişim adresi: <http://yonetimbilimi.politics.ankara.edu.tr/files/2013/09/koytasari2009.pdf>
- Köy Kanunu. (1924, 7 Nisan). *Resmi Gazete* (Sayı: 68). Erişim adresi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.442.pdf>
- On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (2012, 6 Aralık). *Resmi Gazete* (Sayı: 28489). Erişim adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6360.html>
- Orman Kanunu. (1956, 8 Eylül). *Resmi Gazete* (Sayı: 9402). Erişim adresi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.6831.pdf>
- Özcan, A. B. (2011). Uluslararası güvenlik sorunları ve ABD'nin güvenlik stratejileri. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 22, 451-470.
- Paker, E. B., & Akça, İ. (2013). Askerler, köylüler ve paramiliter güçler: Türkiye'de köy koruculuğu sistemi. *Toplum ve Bilim*, 126, 7-34.
- Sancak, K. (2013). Güvenlik kavramı etrafındaki tartışmalar ve uluslararası güvenliğin dönüşümü. *KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, 123-134.
- Şeker, G. (2013). Kamu yönetim sisteminde köy koruculuğu ve kırsal alan güvenliği. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 155-187.
- Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu. (1961, 9 Ocak). *Resmi Gazete* (Sayı: 10702). Erişim adresi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf>
- Yavuzdoğan, S. (2017). Köy korucuları: Herkesle kavga çıkarmak, serhoşluk gibi huysuzlukları olmayan, iyi huylu insanlar. *Journal of Current Researches on Social Sciences (JoCReSS)*, 7(1).
- Yenisey, F. (2009). *Kolluk hukuku* (1. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Yılmaz, S. (2007). Güçsüz güç. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 3(5), 67-103.
- Yüceşahin, M. M., & Özgür, E. M. (2006). Türkiye'nin güneydoğu'sunda nüfusun zorunlu yerinden oluşu: Süreçler ve mekânsal örüntü. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 4(2), 15-35.

VERGİ YARGISININ İŞLEVLERİ ÖZELİNDE KANUN YARARINA BOZMA VE ETKİLERİ

Özgür SAYGIN ^{1*}
Ulvi SANDALCI ²

Öz

Kanun yararına bozma kararı daha önce kesinleşmiş olan merci kararının hukuki sonuçlarını kaldırmadığı için vergi yargısında davanın tarafı olan ve lehine hüküm verilen mükellefin hakkı teslim edilmemekte ve çıkarlar dengesini koruma işlevi ile vergi adaletini sağlama işlevi sekteye uğramaktadır. Bu çalışmanın amacı vergi yargısında olağanüstü kanun yolu olan kanun yararına bozmanın neden olduğu sosyoekonomik etkileri incelemek ve çeşitli maliyet analizleri ile durum tespiti yapmaktır. Bu kapsamda çalışmada olağanüstü kanun yolu olan kanun yararına bozmanın kararlarının geriye yürümemesi nedeniyle mükelleflerin hak arama gayreti, ödenen vergi ve cezalar ile dava sürecine bağlı işlem maliyetlerine katlandığına ulaşılmıştır. Bununla birlikte bu maliyetlerin kanun yararına bozmaya konu olan mahkeme kararlarına göre farklılıklar oluşturduğu gözlemlenmiştir. Kanun yararına bozmanın bu yapısının değiştirilmesi ve mükellef haklarının teslim edilerek hukuk devleti temelini bir gereği olan hukuki güvencenin sağlanması önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Vergi Yargısı, Kanun Yararına Bozma

JEL Kodları: H20, H21, H29

EFFECTS AND APPEAL FOR THE SAKE OF LAW IN FUNCTIONS OF TAX JURISDICTION

Abstract

As the decision to disrupt the benefit of the law does not remove the legal consequences of the decision of the previously finalized authority, the right of the taxpayer, who is a party to the lawsuit and ruled in favor of the case, is not delivered and the function of maintaining the balance of interests and the function of providing tax justice is interrupted. The aim of this study is to examine the socioeconomic effects of tax law, which is an extraordinary legal remedy in tax jurisdiction, and to make due diligence with various cost analyzes. In this context, it was found that taxpayers endeavored to seek rights, paid taxes and penalties and transaction costs related to the litigation process due to the failure of the decisions to break the benefit of the law, which is an extraordinary legal remedy. However, it has been observed that these costs create differences according to court decisions subject to the appeal for the sake of law. It is important to change this structure of the distortion for the appeal for the sake of law and to provide legal guarantee which is a requirement of the rule of law by delivering the rights of taxpayers without delay.

Keywords: Tax, Tax Jurisdiction, Appeal for the Sake of Law

JEL Codes: H20, H21, H29

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Maliye Bölümü, ORCID 0000-0002-2159-7112,

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): ozgur.saygin@dpu.edu.tr.

² Arş. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Maliye Bölümü, ORCID 0000-0003-1527-0815.

Başvuru Tarihi (Received): 30.09.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 11.10.2019

Giriş

İdarenin kamu düzenini sağlamak üzere kamu gücüne dayalı tek taraflı olarak tesis ettiği idari işlemler, kişiler ve kurumlar üzerinde hak kayıplarına neden olabilmektedir. Kamu idareleri ile kamu gücüne sahip olmayan kişi ve kuruluşlar; kamulaştırma kararlarında, yıkım kararlarında, kamu personellerine ve öğrencilere uygulanan disiplin cezalarında, vergi cezalarında ve vergi tarhiyatlarında ve daha birçok konuda karşı karşıya gelmektedirler. İdari işlem tesis eden kamu idareleri yasalardan kaynaklanan güçleri ile idari işlemi uygulayabilmektedir. Fakat idari işleme muhatap olan taraf doğrudan idari işlemin yapılmasına müdahale edememektedir. Tek taraflı tesis edilen işlem nedeniyle idari işlemi yapmaya zorlanan kişi ve kuruluşlar idari yolları kullanmak suretiyle itiraz edebilirler ve/veya dava açma haklarını kullanabilirler. Ortaya çıkan hukuka aykırılık iddiasına dayalı itiraz başvuruları, idari işlemi ortaya koyan kurumun tabi olduğu yasal mevzuatta tanımlandığı üzere yine idari işlemi yapan idareye yapılmaktadır. Dolayısıyla idare itiraza taraf tutumuyla eğilebilmekte ve itirazı reddedebilmektedir. Bu durumda idarenin tesis ettiği idare işleme karşı kişi ve kurumların hak arama yolu idari ve vergi davaları ile olabilmektedir.

Kanunun yararına bozma 2577 sayılı İdari Yargılama Usul Kanununun 51. Maddesinde düzenlenmiş bir kanun yoludur. İlgili kanunda ilk derece mahkemelerin kararlarına karşı istinaf ve bölge idare mahkemelerinin kararlarına da temyiz yolları tanımlanmıştır. Mahkeme kararlarına karşı kanunda belirtilen sınırlar üzerindeki her dava için istinaf ve temyiz yolları hak arama aracı olarak geniş bir kullanım alanına sahiptir. Fakat kanun yararına bozma ve yargılamanın yenilenmesi daha dar bir uygulama alanına sahiptir. Nitekim kanun yararına bozmaya hem sık olarak gidilememekte hem de kanun yararına bozma kararları sınırlı düzeyde verilmektedir.

Vergi yargısının işlevlerinden olan çıkarlar dengesini koruma ve vergi adaletini sağlama çerçevesinde kanun yararına bozmayı incelediğimiz çalışmanın amacı bu müessesenin neden olduğu sosyoekonomik etkileri incelemek ve çeşitli maliyet hesaplamaları ile yeterlilik ve gerekliliğini tespit etmektir. Bu kapsamda öncelikli olarak vergi yargısı kavramı ve yargılama hukukundaki yeri açıklanmıştır. Sonrasında vergi yargı organları ile bu organların kararlarına karşı hangi hal ve şartta olağanüstü kanun yolu olan kanun yararına bozmaya gidilebileceğine değinilmiştir. Bunun devamında İYUK'ta yer alan Kanun yararına bozmanın niteliği ve bu olağanüstü kanun yolunun çıkarlar dengesini koruma ve vergi adaletini sağlama işlevleri kapsamında neden olduğu mükellef aleyhi durumlar irdelenmiştir. Son kısımda ise kanun yararına bozmanın vergi yargısının taraflarına olan etkileri analiz edilmiştir.

1. Vergi Yargısı

Yargılama hukuku, yargılama işlevini düzenleyerek bireyler veya birey ile devlet arasında herhangi bir uyuşmazlık olması durumunda, hakların korunmasına yönelik gerekli görülen yaptırımların nasıl uygulanacağına ilişkin kuralları belirlemektedir. Yargılama hukuku karşılıklı hakların korunması ile birlikte hukuksal barışın ve kesinliğin tesis edilmesi ve korunmasını da amaçlamaktadır (Küçük & Taşkın, 1999).

Vergi uyuşmazlıklarının yargısal çözüm yoluna ya idari yollardan sonuç çıkmaması ya da bu yollara hiç gidilmemesi halinde başvurulabilir. Barışçıl bir yol olarak kabul edilen idari çözüm yollarının aksine yargısal çözümde, davacı ve davalı arasındaki çekişme, yargı kurumunun kararı ile son bulmaktadır. Yargısal süreç ile hem söz konusu uyuşmazlık ortadan kalkmakta hem de idarenin yargısal denetimi yapılarak, hukuk devleti ilkesinin gereği olan vergilendirme işlemlerinin kanuniliği sağlanmakta ve bu sayede verginin kanuniliği ilkesi geçerli kılmaktadır (Oktar, 2008).

İdarenin eylem ve işlemleri kapsamında hukuk devleti ilkesi uygulamasını veren en önemli iki özellikten biri idarenin hukuka bağlılığı iken diğeri mali sorumluluğudur. İdarenin yargısal

denetime tabi olması ise, bunu sağlayan bir diğer unsurdur. İdarenin belli bir alan içerisindeki işlemlerinin denetlenmesi olan vergi yargılaması, hukuk devleti içerisinde önemli bir konuma sahiptir. Nitekim vergi yargılaması hukuku, hukuk devleti ilkesi ile bu ilkenin bir gereği olan idarenin yargısal denetiminden Anayasal temelde karşılık bulmaktadır (Aksüt, 2012).

Hukuk devleti ilkesi en genel manada, bütün eylem ve işlemlerinde hukuka, hukukun genel ilkeleri ile anayasa çerçevesinde hareket eden, insan haklarına saygılı ve bütün eylem ve işlemlerinde yargı denetimine tabi olan devleti ifade etmektedir. Nitekim devlet idari birimleri ile bireylerden vergi toplarken, idari eylem ve işlemlerde bulunur. Her türlü vergilendirme ile ilgili işlemlerin güven içinde yapılabilmesi için mükelleflere idari yollara ile birlikte yargı organlarına da başvurma imkânı tanınmaktadır. Bu yolla herhangi bir uyuşmazlık durumunda vergileme işlemlerinin kanunlara uygun olarak yapıp yapılmadığı yargı organlarıncaya denetlenmektedir (Hatipoğlu, 2007).

İdarenin tüm iş ve eylemlerinin yargı denetimine tabi olması, hukuk devleti ilkesinin bir zorunluluğudur. Anayasanın 125. maddesinde, *“idarenin her türlü eylem ve işlemine karşı yargı yolu açıktır”* hükmü ile hem idarenin iş ve eylemleri yargısal denetim altına alınmış hem de yargısal süreç kapsamında taraflara en üst düzeyde hukuki güvence verilmiştir. Yani kendi güvenliklerini sağlama açısından vergi idaresi ile vergi mükelleflerinin her türlü eylem ve işlemi yargı denetimine tabi tutulmuştur (Öz & Organ, 2008). Bu denetimin etkin olarak yürütülebilmesi sadece tarafların menfaatlerini değil, aynı zamanda kamunun menfaatini de ilgilendirmektedir. Zira, idari yargılama hukuku ile vergi yargılama hukuku kamu hukuk dalları içerisinde yer almaktadır ve vergi yargılaması yoluyla sağlanan hukuka uygunluk denetimi, temel olarak tarafların hak ve menfaatlerinin üstünde bir durum ortaya çıkarmaktadır (Ergün, 2006). Nitekim kimi durumlarda yargı organları tarafından idarenin menfaatine göre karar verilirken kimi durumlarda mükelleflerin menfaatine göre verilmektedir. Burada asıl olan hukuk kuralları içinde haklı olanın tespiti ve hakkının teslimidir. Bu da şüphesiz menfaatlerin üzerinde bir anlayışı temsil etmektedir.

Bu çerçevede vergi yargısı, devletin vergilendirme ile ilgili eylem ve işlemleri nedeniyle idare ve mükellef arasında ortaya çıkan uyuşmazlıkları, vergilendirme ile ilgili işlemleri belli bir düzen içinde yürüten hukuk kurallarını uygulayarak çözüme kavuşturan yargısal hüküm oluşturma faaliyeti olarak tanımlanabilmektedir (Tosuner & Arıkan, 2008). Diğer bir deyişle, vergi yargılamasının ve genel çerçevede idari yargılama usulünün amacı, hukuk devletinin uygulanmasının sağlanmasıdır (Özkan, 2000)

Vergi yargılama hukuku ise, vergi yargısında uyuşmazlığın taraflarca yargı organına başvurusundan kesin hüküm niteliği kazanana kadarki süreç içerisinde uygulanacak usul ile vergi organlarının kuruluş ve işleyiş şekillerini belirli kurallar çerçevesinde düzene sokan hukuk dalını ifade etmektedir (Tosuner vd., 1999). Ayrıca vergi yargılama hukuku, vergi uyuşmazlıklarının hukuki çözümü için başvuru kuralları ile birlikte vergi yargı teşkilatı ve kurumlarının kuruluş ve işleyişine yönelik esasları da kapsamaktadır (Bilge, 1965).

Vergi yargılama hukuku; şekli vergi hukukunun kapsamı dâhilindedir. Şekli vergi hukuku devletle bireyler arasında vergi yasaları dolayısıyla meydana gelen hukuki ilişkilerin usule ve gerçekleştirilmesine ilişkin yönlerini düzenlemektedir. Maddi vergi hukuku ise, mükelleflerin vergi borçlusu olma durumlarını inceleyen kurallar bütünüdür. Herhangi bir vergi uyuşmazlığı ortaya çıktığında ve bu uyuşmazlık yargı organlarıncaya incelendiği zaman, idare ile mükellef arasında vergilendirme ile ilgili işlemler nedeniyle ortaya çıkan hukuki ilişkilerin kanunlara uygunluğu incelenir. Yargı organlarıncaya böyle bir maddi vergi hukuku ilişkisinin incelenmesi şekli vergi hukukunun konusu kapsamında olmaktadır (Tosuner & Arıkan, 2008).

Vergilendirme ile ilgili işlemler de idari birer işlem oldukları için hukuka uygunluklarının yargısal denetimi hukuk devleti sisteminde işlevi olan vergi yargılamasıyla yapılmaktadır. İdari makamların vergi ile ilgili kesin ve yürütülmesi zorunlu olan tüm işlemleri idari işlem özelliği taşıdığından vergi davasının konusunu oluşturabilirler. Bu kapsamda vergilendirme işlemlerinde taraf olan vergi alacaklısı ile borçlusu arasında davaya konusu olabilecek uyuşmazlıklar yargı organları tarafından karara bağlanmakta ve kesin olarak çözüme kavuşturulmaktadır (Öz & Organ, 2008) Bu sayede vergi yargısı, hem vergi ile uyuşmazlıkları çözmeye görevini yerine getirmekte hem de vergi borcu/alacağı ilişkisinin tarafı olanlar arasında hukuk kuralları çerçevesinde menfaat dengesini kurarak korumaya çalışmaktadır (Yüce, 2013).

Türkiye’de örgütlenme itibariyle idari yargının bir kolu olan vergi yargısında uyuşmazlıkların çözümünde başvuru hukümler genel itibarla İdari Yargılama Usul Kanunu’nda (İYUK) düzenlenmiştir. İYUK’da idari yargıya ilişkin yer alan genel kurallar vergi yargısını için de geçerli olmakla birlikte bazen vergi ile ilgili işlemlerin farklılaştığı konularda İYUK’ta vergi yargısı ile ilgili özel hükümlere yer verilmiştir. İYUK ile birlikte Vergi Usul Kanunu’nun “Vergi Davaları” başlıklı 5’inci kitabında da vergi yargılama hukuku ile ilgili olarak vergi mahkemesinde dava açmaya yetkili olanlar, dava ve duruşma konuları düzenlenmiştir (Erdem, 2010). İdari yargı hukuku, idarenin, idari eylem ve işlemlerinden doğan uyuşmazlıkları inceleme kapsamına almaktadır. Bununla birlikte mali uyuşmazlıkların incelenmesi de bu kapsamdadır. Mali yargı ise, vergi yargısını da çevreleyen geniş bir kavramdır. Bu anlamda mali yargının devletin tüm mali araçlarına ilişkin, vergi yargısının ise sadece vergi ile ilgili uyuşmazlıklarla ilgilidir (Yıldız & Bostan, 2017).

Türkiye’de vergi yargılaması ile ilgili yetkili mahkemelerin kuruluş ve işleyişi, 2575 sayılı Danıştay Kanunu, 2576 sayılı Bölge İdare Mahkemeleri, İdare ve Vergi Mahkemelerinin Kuruluşu ve Görevleri Hakkında Kanun ile 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu ile düzenlenmiştir (Özmen, 2011). İdari/vergi yargılama hukukunda üç çeşit yargı mercii vardır. Bunlar ilk derece yargı mercii olarak idare mahkemeleri ve vergi mahkemeleri ile bazı durumlarda Danıştay’dan oluşmaktadır. İdare ve vergi mahkemelerinin bir üst yargı mercii konumunda bir ara mahkeme niteliğine sahip bölge idare mahkemeleri bulunmaktadır. Söz konusu bu mahkemeler 2576 sayılı Kanun’da düzenlenmiştir. En üst yargı mercii sıfatına haiz olan Danıştay ise 2575 sayılı Kanun’da düzenlenmiştir (Yüksel, 2016).

Kurulacakları yerler ve yargı çevreleri Adalet bakanlığınca belirlenen vergi mahkemeleri vergi uyuşmazlıkları konusunda genel görevli, bağımsız ilk derece yargı mercileridir. Bu mahkemeler tek hakim ve kurul halinde olmak üzere iki çeşitli yolla görev yaparlar. Toplam 44.000³ TL’nin altında kalan davalar, 2576 sayılı Yasanın 7/1 maddesi uyarınca tek hakimle karar bağlanır (Öncel vd., 2014). Uyuşmazlık miktarı bu tutarın üstünde olan davalarda ise vergi mahkemeleri, davaya kurul halinde bakmak zorundadır. Tek hâkim tarafından verilen kararlarda konusu 6.000 TL’nin altından olanlarda verilen kararlar 2577 sayılı Yasanın 45/1 maddesi uyarınca kesin hüküm oluşturup bu kararlara karşı istinaf ve/veya temyiz yoluna başvurulamamaktadır (Şenyüz vd, 2019).

Bölge idare mahkemeleri ise, başkanlık, başkanlar kurulu, daireler, bölge idare mahkemesi adalet komisyonu ve müdürlüklerden oluşmaktadır. Bölge idare mahkemelerinde en az iki daire bulunur. Bunlardan biri idare diğeri ise vergi dairesidir. Bölge idare mahkemelerinin görevleri arasında, İstinaf başvurularını inceleyip karara bağlamak, Yargı çevresindeki idare ve vergi mahkemeleri arasında çıkan görev ve yetki uyuşmazlıklarını kesin karara bağlamak ve diğer kanunlarla verilen

³ İYUK EK 1. Maddeye göre “Bu Kanunda öngörülen parasal sınırlar; her takvim yılı başından geçerli olmak üzere, önceki yılda uygulanan parasal sınırların, o yıl için 213 sayılı Vergi Usul Kanununun mükerrer 298 inci maddesi hükümleri uyarınca Maliye Bakanlığınca her yıl tespit ve ilan edilen yeniden değerlendirme oranında artırılması suretiyle uygulanır. Bu şekilde belirlenen sınırların bin Türk lirasını aşmayan kısımları dikkate alınmaz.”

görevleri yapmaktır (Bölge İdare Mahkemeleri, İdare Mahkemeleri Ve Vergi Mahkemelerinin Kuruluşu Ve Görevleri Hakkında Kanun, 1982).

Vergi yargılama hukukunda ilk derece mahkemesi olarak bölge idare mahkemelerinin herhangi bir görevi bulunmadığından, vergi yargılaması sürecinde bölge idare mahkemelerine doğrudan dava açılmamaktadır. Bölge idare mahkemesinin İstinaf mercii olarak görevi ilk derece mahkemeleri tarafından verilen kararların kanun yolu denetimini yapmaktır. Bununla birlikte dava konusu miktarı 144.000 TL altında olan davalarda, bölge idare mahkemelerince verilen kararlar 2577 sayılı Yasanın 46/b maddesi uyarınca kesin olup, bu kararlara karşı temyiz yoluna başvurulamaz (Yıldız & Bostan, 2017).

Vergi yargısının en üst merciiinde bulunan Danıştay yüksek mahkemesinin görevleri; vergilerle ilgili genel, düzenleyici işlemler için açılacak iptal davalarına bakmak ile birden çok vergi mahkemesinin yetki alanına giren işlerde ilk derece mahkemesi olmaktır. Danıştay bunlardan başka vergi davalarında temyiz mercii sıfatıyla, yani üst derece mahkemesi olarak görev yapmaktadır (Öncel vd., 2014).

Danıştay'ın on iki dava dairesinden dördü vergi ile ilgili davalara bakmaktadır. Bunlardan üçüncü daire, Gelir, kurumlar ve katma değer vergisi (ithalde alınan katma değer vergileri hariç) ile ilgili olarak, verilen kararlara karşı yapılan temyiz başvurularını, Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlere ilişkin olup diğer vergi dava dairelerinin görevleri dışında kalan işlere, dördüncü daire; Gelir, kurumlar ve katma değer vergilerine ilişkin Bakanlar Kurulu kararları ile düzenleyici diğer işlemlere karşı açılan davaları, Gelir, kurumlar ve katma değer vergisi (ithalde alınan katma değer vergileri hariç) ile ilgili olarak verilen kararlara karşı yapılan temyiz başvurularına, yedinci daire; Gümrük ve ithale ilişkin vergiler, gider vergileri, motorlu taşıtlar vergisi, veraset ve intikal vergisine ilişkin davalar ile temyiz başvurularını, Özel tüketim vergisine ilişkin davalar ile temyiz başvurularına ve dokuzuncu daire; Gelir, kurumlar ve katma değer vergisi (ithalde alınan katma değer vergileri hariç) ile ilgili olarak, temyiz başvurularını, Damga vergisine, emlak vergisine, köy, belediye ve özel idare vergi, resim, harç ve payları ile bunların diğer gelirlerine ve bunlara ait tarifelere, Harçlar Kanunu'na ilişkin davalar ile temyiz başvurularına bakmakla görevlidir (Danıştay Başkanlık Kurulu Kararı, 2016). Vergi dava daireleri kurulu ise vergi dava daireleri başkanları ile her vergi dava dairesinin kendi üyeleri arasından seçilecek üç üyeden oluşur. Bu kurul vergi mahkemelerinin verdiği ısrar kararlarını ve vergi dava dairelerinin ilk derece mahkemesi olarak verdikleri kararları temyiz mercii olarak inceler (Danıştay Kanunu [DK], 1982)

Türkiye'de, 6545 sayılı "*Türk Ceza Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*"la idari yargıda reform olarak nitelendirilebilecek bir adım atılmış ve "itiraz" yerine "istinaf" kanun yolu getirilmiştir. Bu önemli değişiklik İdari yargının bir kolunu oluşturan vergi yargısını da doğrudan etkilemektedir (Erdem, 2014). Bu düzenlemeye göre ilk derece mahkemeleri olan idare ve vergi mahkemelerinin verdikleri kararlara karşı önce mahkemenin bulunduğu yargı çevresindeki bölge idare mahkemesine istinaf başvurusunda bulunulması, sonrasında ise uyuşmazlık çözülmezse temyize gidilmesi gerekmektedir. Böylece itiraz yolu kaldırılıp bölge idare mahkemelerine istinaf görevi yüklenmiş ve temyize gitmeden önce zorunlu bir kanun yolu daha getirilmiştir. Yani yeni yapılan düzenleme ile ilk derece mahkemelerinin verdiği kararlara karşı doğrudan temyiz yoluna başvurma imkânı kaldırılmıştır (Yüksel, 2016).

Bu düzenlemeye ilişkin İYUK 45. Maddenin 1. fıkrasında

İdare ve vergi mahkemelerinin kararlarına karşı, başka kanunlarda farklı bir kanun yolu öngörülmüş olsa dahi, mahkemenin bulunduğu yargı çevresindeki bölge idare mahkemesine, kararın tebliğinden itibaren otuz gün içinde istinaf yoluna başvurulabilir. Ancak, konusu altı bin Türk lirasını geçmeyen vergi davaları, tam yargı davaları ve idari işlemlere karşı açılan iptal davaları hakkında idare ve vergi

mahkemelerince verilen kararlar kesin olup, bunlara karşı istinaf yoluna başvurulamaz. (İdari Yargılama Usul Kanunu [İYUK], 1982, 45. md)

hükmüne yer vermiştir.

Yeni düzenlemeye göre vergi davalarına ilişkin süreç şu şekilde işlemektedir: İlk olarak her türlü vergi uyuşmazlığına karşı ilk derece yargı mercii olan vergi mahkemelerine başvurulması söz konusudur. Dava konusu miktar 6.000 TL'ye kadar olan uyuşmazlıklar bu aşamada kesin hükme bağlanmaktadır. İkinci aşamada 144.000 TL'ye kadar olan uyuşmazlıklar Bölge idare mahkemesinde istinafa başvuru yoluyla burada sonuçlandırılmaktadır. Son aşamada ise dava konusu miktarı 144.000 TL'yi aşan uyuşmazlıklarda çözüm için Danıştay'a temyiz için başvurulmaktadır (Ayyıldız, 2015). Özetle dava konusu miktar 6.000 TL'yi aşmayan uyuşmazlıklar hakkında vergi mahkemeleri tarafından verilen hükümler kesin olup, bu hükümlere karşı Bölge idare mahkemesinde istinafa gidilemez. Dava konusu 144.000 TL'yi aşmayan uyuşmazlıklar hakkında bölge idare mahkemeleri tarafından verilen hükümler de kesin olup, bunlara karşı Danıştay'da temyiz yoluna başvurulamaz (Öncel vd., 2014).

İstinaf, ilk derece mahkemelerinin verdikleri kararlara karşı hukuki ve maddi inceleme yapılmasına imkân tanıyan kanun yoludur. Temyiz kanun yolu ile yalnızca ilk derece mahkemelerinin verdikleri son kararların hukuka uygunluğu incelenmekte iken (hukuki inceleme), istinaf kanun yolunda hukuki inceleme ile birlikte maddi inceleme de yapılabilmektedir. Yani temyiz kanun yolunda Danıştay ilk derece mahkemeleri tarafından verilen hükmü sadece onaylar veya bozarken istinaf kanun yolunda bölge idare mahkemesi maddi inceleme yoluyla ilk derece mahkemelerinin yerine geçip karar verebilmektedir (Yüksel, 2016).

2. Kanun Yararına Bozma

Kanun yararına bozma 2577 sayılı İdari Yargılama Usul Kanununda üçüncü bölümde kararlara karşı başvuru yollarında 51. maddede düzenlenmiştir. İdari yargılamanın tarafları verilen mahkeme kararlarını belirli kurallar dâhilinde bir üst mahkemeye götürebilmektedir. İstinaf ve temyiz müesseseleri dava konusu tutarlar dikkate alınarak uygulamada sıklıkla kullanılmaktadır. Kanun yararına bozma uygulamada yapısı nedeniyle nadiren başvuru alan bir istisnai kullanım alanına sahip kanun yoludur.

Kanun yararına bozmayı düzenleyen 51. madde kapsamı itibariyle iki ana bölümde tasnif edilebilir. Birinci tasnifte idare ve vergi mahkemeleri ile bölge idare mahkemelerinin verdiği kesin kararlar sayılabilir. 2577 sayılı yasada ilk derece mahkemelerin verdiği kararlara karşı başvuru yollarının düzenlendiği üçüncü bölümde 45. maddede istinaf müessesesi düzenlenmiştir. Buna göre maddenin ilk fıkrasında idari ve vergi mahkemelerinin 5000 TL'yi (2019 yılı için bu rakam 6000 TL'dir) aşmayan konularda verecekleri kararların kesin olduğu hükmü yer almaktadır. Bu manada bahsi geçen tutarlar için görülen davalara ilişkin istinaf yolu kapalıdır. Ayrıca bölge idare mahkemelerinin 46. Maddede temyiz sınırı olarak belirlenen tutara kadarki davalarda verdiği kararlar da kesindir. Buna göre ilgili maddede 100 bin TL'yi (2019 yılı için bu rakam 144.000 TL'dir) aşan davalara temyiz yolunun açık olacağı belirtilmiştir. 100 bin TL'yi aşmayan davalarda bölge idare mahkemelerinin verdiği kararlar kesindir. 2577 sayılı yasada yazan dava limitleri her yıl güncellenmektedir. Çalışmamızda anlam birliği sağlanması için yasada yazan tutarlar yerine güncel tutarlar kullanılacaktır. 2019 rakamları ile idare ve vergi mahkemelerinin 6000 TL'yi aşmayan tutarlar için verdiği kararlar ile bölge idare mahkemelerinin 144 bin TL'yi aşmayan tutarlar için verdiği kararlar kanun yararına bozma kapsamındadır.

Kanun yararına bozmanın kapsamı içinde ikinci tasnif, istinaf ve temyiz imkanı bulunan fakat istinaf ve temyiz başvurusu yapılmadan kesinleşmiş mahkeme kararlarıdır. İdari Yargılama Usul Kanununun 45. maddesinde idari ve vergi mahkemelerinin istinaf sınırını aşan davalar için verdiği kararlara karşı 30 gün içinde bölge idare mahkemesine istinaf başvurusu yapılabileceği

belirtmiştir. Bu durumda ilk mahkemeden olumsuz cevap alan taraf 30 gün içinde bölge idare mahkemesine gitmez ise mahkeme kararı sürenin dolması nedeniyle kesinleşmiş olur. Benzer bir şekilde 46. maddede düzenlendiği üzere bölge idare mahkemesinde görülen 2019 yılı için 144.000 TL'yi aşan davalarda, davanın kararının tebliğinden itibaren 30 gün içinde temyiz başvurusu yapılmaz ise bölge idare mahkemesinin kararı kesinleşmektedir.

Vergi davalarında ve diğer idari davalarda kanun yararına bozmaya konu olabilecek davalar mahkemelerin verdiği kesin kararlar ile istinaf ve temyiz incelemesinden geçmeden kesinleşmiş kararlardır. Sonuç olarak bahsi geçen kapsam idari, vergi ve bölge idare mahkemelerin verdiği kesin kararlar ile bu mahkemelerin kararlarına karşı başvuru yapılmadığından kesinleşmiş kararları olarak özetlenebilmektedir.

Kanun yararına bozmanın meydana gelmesi için iki ana unsur meydana gelmelidir. Bu iki ana unsurdan ilki kesin olarak verilen veya kesinleşmiş mahkeme kararının hukuka aykırılığı durumudur. İkinci unsur da bu hukuka aykırılığın ilgili bakanlığın lüzumu veya kendiliğinden Danıştay başsavcısı tarafından tespit edilmesidir. Dolayısıyla öncelikle hukuka aykırı bir mahkeme kararının oluşması ve sonrasında bunun başsavcı tarafından kanun yararına temyiz edilmesi gerekmektedir. Kanun yararına bozma müessesinin etkin bir şekilde çalışabilmesi Danıştay Başsavcısının ilgili hukuksuzluktan haberdar olmasına bağlıdır. İdari Yargılama Usul Kanununda mahkeme kararlarının bir örneğinin Danıştay Başsavcısına gönderilmesi gerektiğine dair bir hüküm bulunmamaktadır. Dolayısıyla uygulamada Danıştay Başsavcısı davanın taraflarından birinin yazdığı dilekçelerle haberdar olmaktadır (Candan, 2005).

3. Kanun Yararına Bozmanın Çıkarlar Dengesini Koruma ve Vergi Adaletini Sağlama İşlevleri Kapsamında İrdelenmesi

Hukuk devletinde vergilerin kanunilik ilkesi sadece vergi türünün veya oranlarının kanuni dayanağının olması değil, bununla birlikte vergileme işlemlerinin tümü ile ilgili yargı yoluna başvurulması imkânının var olmasını da zorunlu kılar (Tosuner & Arıkan, 2008). Yargı yoluna başvurabilme imkânı bireylerde adalet duygusu oluşması açısından önem arz etmektedir. Ortaya çıkan herhangi bir uyuşmazlıkta taraflar kim olursa olsun çözümü için yargı yoluna başvurma ve vergilerin kanuniliği ilkesi gereğince hukuki bir güvence altına alınması hukuk devleti ve adalet duygusunun oluşması ve gelişmesinde önemli bir etkidir (Yılmaz, 2013).

Kamu gücü yoluyla mükelleflerin üzerine yüklenen vergilerin, anayasa ve yasalara uygunluğunun bir yargı organı tarafından denetlenebilmesi, hukuk devleti olmanın bir neticesidir ve dolayısıyla idareyi, Anayasa'da yer alan "verginin kanuniliği ilkesi" gereğince uygun davranmaya yönlerecektir (Özmen, 2011). Vergilerin Anayasaya uygun kanunlarla konulması, değiştirilmesi ve kaldırılmasını ifade eden vergilerin kanuniliği ilkesi, ayrıca vergilerin kanunlara uygun şekilde tahsil edilmesini de kapsamaktadır. Dolayısıyla vergi kanunları uygulanırken idarenin iş ve eylemlerinin hukuka uygunluk denetimine tâbi olması hukuk devleti ilkesi ile vergilerin kanuniliği ilkesinin bir gereğidir (Karakoç, 1999).

Hukuk devleti kavramının varlığı idare hukukunun doğuş ve gelişimiyle ortaya çıkmıştır denilebilir. Nitekim Devletin, bireysel ve toplumsal hayata olumlu veya olumsuz anlamda yoğun olarak müdahil olmak zorunluluğunda olan işlevi idari işlevdir. Bundan dolayıdır ki bir takım ayrıcalıklı yetkilere sahip olan idare, kişi hak ve özgürlüklerini tehlikeye sokabilecek yetkileri de elinde bulundurmaktadır. Bu noktada idari yargının bir kolu olan vergi yargısının belirli kurallar sınırlaması ve bu sınırlamayı denetleyen işlevleri ortaya çıkmaktadır (Yüce, 2013).

Bu kapsamda vergilendirme işleminin tarafları olan mükellef ile vergi idaresi arasında ortaya çıkabilecek uyuşmazlıklar yargı organları tarafından verilen kararlar çerçevesinde kesin olarak çözümlenmektedir. Dolayısıyla, vergi yargısı, idarenin vergi ile ilgili iş ve eylemlerinin

denetlenmesine olanak sağladığından, hukuk devleti sisteminde işlevi olan yargı alanını temsil etmektedir (Öz & Organ, 2008).

Sosyal hukuk devleti ilkesi çerçevesinde vergi yargısı asli ve tali olmak üzere iki işleve sahiptir. Vergi yargısının asli işlevi, idari yollarla anlaşarak çözüme kavuşturulamayan vergi uyuşmazlıklarının bir sonuca bağlanmasını sağlamaktır. Başka bir deyişle, mükellef ile vergi idaresi ve ceza sorumlusu arasındaki ihtilafların idari aşamada çözüme kavuşturulmaması durumunda vergi yargı organları tarafından bu ihtilafların çözüme kavuşturulması vergi yargısının asli işlevini oluşturmaktadır (Aksoy, 1990). Vergi yargılamasının bu asli işlevi ile birlikte vergi hukukunun kendine has yapısı nedeniyle tali olarak nitelendirilebilecek diğer bazı işlevleri de mevcuttur. Bu tali işlevler, uyuşmazlıkları çözüme kavuşturma, içtihat yaratma, hukuki güvenliği sağlama, çıkarlar dengesini koruma, vergi adaletini sağlama ve yargısal denetim sağlama olarak sıralanabilmektedir (Tosuner vd., 1999; Aksoy, 1990; Yüce, 2013; Öz & Organ, 2008).

Vergi yargılamasına ilişkin asli ve tali işlevlerin tümü, üzerinde çalışılması gereken konular olmakla birlikte çalışmamızda üzerinde duracağımız işlevler “Çıkarlar Dengesini Koruma İşlevi” ile “Vergi Adaletini Sağlama İşlevi” olacaktır. İdari yargılama usul kanununda yer alan kanun yararına bozmanın eski merci kararının hukuki sonuçlarına etki etmeme özelliği bahsi geçen işlevler açısından değerlendirilecektir. Nitekim olağanüstü kanun yolu olan kanun yararına bozmanın kendine has özelliklerinden olan eski merci kararının hukuki sonuçlarına etki etmeme özelliği bazı hallerde vergilemede adaleti zedeleyecek durumların ortaya çıkmasına neden olmakta ve idare-mükellef çıkar ilişkilerinde mükellef aleyhine sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir.

3.1. Çıkarlar Dengesini Koruma İşlevi

Hukuk kuralları bireyler ya da bireyler ile idareler arası ilişkilerde menfaat dengesini kurup genişleterek sosyal barışın sağlanmasına hizmet eder. Bir hakkın ihlal edilmesi durumunda bir menfaat dengesi bozularak sosyal barış zarar görmektedir. Diğer yandan bireyler ya da bireyler ile idareler arası menfaat dengesinin bozulması uyuşmazlıklara neden olmaktadır. Uyuşmazlığın sona ermesi, hem uyuşmazlığı ortadan kaldırır hem de bozulan sosyal barışı yeniden tesis eder (Yüce, 2013).

Vergi hukukunun en temel görevi mükellef ile idare arasındaki çıkarlar dengesinin korunmasını sağlamaktır. Vergi hukuku uygulamalarından kaynaklı ortaya çıkan ihtilafların yargısal çözümünü sağlayan vergi yargılama hukukunun temel görevi de aynı çıkarlar dengesini hukuka uygun olarak tesis etmektir. Vergi yargısı mercileri uyuşmazlıklarla ilgili hüküm tesis ederken, daha fazla vergi tahsil edilmesini isteyen vergi idaresi/hazine çıkarları ile ekonomik insan (homo economicus) özelliğinin bir neticesi olarak daha az vergi ödemek isteyen mükelleflerin yararları (kişisel yarar) arasında çıkar dengesini hukuk çerçevesi içinde kurmalıdır. (Karakoç, 1999).

Kamu hukuku dalı olan vergi yargılama hukukunda kamu hukukunun uygulanarak kamu düzeninin tesis edilmesi amaçlanmaktadır. Nitekim vergi yargısının ruhu, idarenin hukuka bağlılığını sağlamaktır. Dolayısıyla bireysel çıkar, toplum menfaati ve kamu düzeni vergi konularında iç içe girmiş durumdadır. Vergi yargılaması ile uygulamaya çalışılan hukuka uygunluk denetimi, asıl olarak davanın taraflarının hak ve menfaatleri üzerinde bir durum gerçekleştirmektedir (Ergün, 2006).

Devlet vergilendirme ile ilgili objektif ve subjektif iş ve eylem ortaya koyarken üstün ve emredici gücüne dayanmaktadır. Nitekim devlet vergi olarak vatandaşların birikimine el atmakta, bireyin gelirene, harcamasına ve servetine ortak olmaktadır. Burada devletin asıl amacı kamu yararı doğrultusunda olabildiğince daha fazla kamu hizmeti sunmak olduğundan daha fazla finansman kaynağına ihtiyaç duymaktadır. Her ne kadar devletin vergi toplama amacının esası kamu yararı olsa da bazı durumlarda devletin çıkarları, bireyin maddi çıkarı ile karşı karşıya gelmektedir. Vergi yargısı organları, vergilendirmeden doğan çıkar çatışmasını, çıkarların karşılıklı dengelenmesini

gözeterek çözüme kavuşturmaya çalışmaktadır (Öz & Organ, 2008). Vergi yargısı organlarının hukuk devleti ilkesi çerçevesinde idareye karşı mükelleflerin çıkarlarını koruma temelinde hareket etmesi buna yönelik kararlar vermesi toplumsal huzur ve barış için kesin kural olmaktadır. Ancak kanun yararına bozmanın kendi işleyişi neticesinde eski merci kararının hukuki sonuçlarına etki etmeme özelliği birtakım kararların mükelleflerin çıkarlarını olumsuz yönde etkilemesine yol açmaktadır.

3.2. Vergi Adaletini Sağlama İşlevi

Vergi adaleti, öncelikli olarak adaleti tesis eden vergi kanunları çıkarmak yoluyla sağlanmaya çalışılmaktadır. Ancak, vergi adaletinin tesisinde sadece âdil vergi kanunları çıkarmak yeterli olmamaktadır. Aynı zamanda vergi kanunlarının doğru şekilde uygulanması da gerekmektedir. Bu çerçevede, hukuk devleti ilkesinin bir gereği olarak idarenin hukuka aykırı vergilendirme işlemlerine karşı yargı yoluna başvuru hakkı tanınarak vergi adaletinin gerçekleşmesi amaçlanmaktadır. Vergilendirme ile ilgili kuralların yazılı olması yeterli olmadığından aynı zamanda vergilendirme ile ilgili idari işlemlerin hukuki denetimi sağlanarak, uygulamanın da bu kurallara göre yapılıp yapılmadığının kontrol edilmesi gerekmektedir (Aksüt, 2012).

Hukuk düzeninin toplumda tesis edilebilmesi için hukuk kurallarının herkese eşit olarak uygulanması ve ihtilaflar ile ilgili verilen kesin hükümlere herkesin uyması gerekmektedir. Taraflar arasında ortaya çıkan bir uyuşmazlık ile ilgili yargı mercilerince verilen hükümlerin kamuoyu tarafından da kabulü önem arz etmektedir. Uyuşmazlıkların, yargı mercilerince verilen kararlar neticesinde çözüme kavuşturulmasının kabulü verilen kararların toplumda bir itibar görmesini sağlayacaktır. (Küçük & Taşkın, 1999). Yargı mercilerinin verdiği kararlar adalet dağıtıcı sonuçlar doğurduğu sürece toplumsal barışı sağlayacaktır. Nihayetinde idari yargı kapsamında değerlendirilen vergi yargısının toplumsal barışı tesis etmesi gerekmektedir.

Vergi kanunları ve vergi idaresi tarafından alınan bir takım önlemler vergi adaletini istenildiği ölçüde sağlamamaktadır. Nitekim sürekli olarak değişikliğe uğrayan ve karmaşık bir yapıya sahip olan vergi mevzuatı mükellefler ve kamu personellerince yeterli düzeyde anlaşılabilir değildir. Bunun sonucu da her iki tarafın vergilendirme ile ilgili birtakım yanlış uygulamalara yönelmelerine neden olabilmektedir. Bundan da vergi borçlusu olan mükellefler daha fazla zarar görmektedir. Taraflar arasında ortaya çıkan uyuşmazlıkların hem vergi yargı organlarına intikal ettirilebilmesi hem de vergilendirme işlemleri ile ilgili uygulamaların denetlenerek kanunların herkese eşit şekilde uygulanmasının sağlanması, vergi adaletine ulaşmada önem arz etmektedir (Karakoç, 1999).

Yargısal denetiminin vergi adaletinin sağlanmasında önemli bir rolü vardır. Vergilendirme ile ilgili iş ve eylemlerin yargı denetimine tabi tutularak vergi yargılama hukukunun görevini eksiksiz ve düzenli bir biçimde yerine getirmesi sonucunda vergi adaleti sağlanacaktır. Vergi adaleti sağlanması da tam manasıyla sosyal ve ekonomik barışın tesisi anlamına gelmektedir (Yüce, 2013).

Vergi yargısı, temel olarak idare edenlerin iş ve eylemlerinin denetlenmesi ve bu sayede idare edilenlerin idare karşısında güven içinde olmalarını amaçlamaktadır. Vergi yargılaması ile hukuk devleti ilkesi birbirleriyle içi içe geçmiş kavramlardır. Bununla birlikte, vergi yargılaması ile kamusal adaletin tesis edilmesi de amaçlanmaktadır (Ergün, 2006). Vergi adaleti temel olarak vergi yükünün bireyler arasında adil bir şekilde dağılımını ifade etmektedir ve kanun koyucunun sağlamayı amaçladığı bu dengenin uygulamada bozulmaması gerekmektedir. Bunun sağlanmasında esas rol kanun koyucunun amacı ve iradesindedir. Aksi halde vergi adaleti sadece yazılı kanun metinleri arasında yer alır. Vergi adaletini sağlamak için idarenin de tasarruflarını denetleyerek bozulan dengeyi düzelterek ve idarenin iş ve eylemlerini denetleyecek bir yargı gücünün varlığı vergi adaletinin sağlanmasında şarttır (Hatipoğlu, 2007).

Vergi yargısının mükellefleri vergi kanunları karşısında koruma ve idarenin işlemlerine karşı bir denetleme işlevi yürütmesi yoluyla vergilemede adaletin sağlanmasına önemli bir katkı sağlaması bu yargılamanın esasını oluşturmaktadır. Fakat kanun yararına bozmanın mükellef yararına sonuçlar doğurmaması mükellefler nezdinde vergi adaletini zedeleyebilmektedir.

4. Kanun Yararına Bozmanın Vergi Yargısının Tarafları İçin Etkisi

İdari yargılama hukukunun temelinde kamu gücüyle donatılmış idare karşısında hak kaybı uğrayanların hak arayışını güvence altına alma tutumu yatmaktadır. Bu bağlamda davacı tarafın haklılığı ölçüsünde verilen mahkeme kararları, meydana gelen hukuka aykırılıkları ortadan kaldırmaya ve/veya meydana gelen hak kayıplarını karşılamaya yöneliktir. Kanun yararına bozma hukuka aykırı verilen karar nedeniyle hukuk siteminde meydana gelen bozulmayı onarmayı sağlayan bir müessesedir. Kanun yararına bozma hukukun Ülkenin her yanında aynı anlam ifade etmesini sağlamaktadır. Kanun yararına bozma hukuka aykırı kesinleşmiş mahkeme kararlarının benzer uyuşmazlıklarda emsal karar olarak kullanılmasının önüne geçmektedir. Bu sayede Ülke genelinde hukuk birliği sağlamaktadır (Candan, 2006).

Kanun yararına bozma, hukuk siteminde ifade ettiği anlamla birlikte mükellefe sunduğu sonuçlar itibariyle değerlendirilmelidir. İdari Yargılama Usul Kanununun 51. Maddesinde Kanun yararına bozma kararının daha önce verilmiş mahkeme kararının hukuki sonuçlarının değişmeyeceği ifade edilmiştir. Daha açık bir ifade ile Vergi Mahkemesi ve Bölge idare mahkemelerinin kesin kararları ile istinaf ve temyiz incelemesinden geçmeden kesinleşmiş kararlar sonucunda kendisine tarh edilen vergi ve cezayı ödemek zorunda kalan mükellef kanun yararına bozma sonucunda ödediği vergi ve cezaları geri alamayacaktır. Kanun yararına bozma esasında vergi idaresinin hukuka aykırı olarak tesis ettiği idari işleme karşı açılan davaların da hukuka aykırı kararlar vermesi sonucunda ortaya çıkan bir kanun yoludur. Dolayısıyla kanun yararına bozma mükellef yararına sonuçlar doğurmayacaktır. Kanun yararına bozmaya konu olan mahkeme kararlarının 51. Maddede ifade edildiği üzere yürürlükteki hukuka aykırı bir sonucu ifade etmesi koşulu aranmaktadır. Yürürlükteki hukuka aykırılık durumu sadece esas yönüyle ele alınmamalıdır. Usul açısından yürürlükteki hukuka aykırı şekilde verilen kararlar da kanun yararına bozma nedeni olarak sayılabilmektedir. Fakat usul yönünden hukuka aykırılığın kanun yararına bozma nedeni olabilmesinin ölçütü mahkemelerin kararını etkileyebilecek bir usul hatası olması gerekmektedir (Candan, 2006). Verilen kararları etkilemeyen usul yönünden hukuka aykırılıklar kanun yararına bozmaya konu olamaz.

4.1. Kanun Yararına Bozma İle Oluşan Maliyet Türleri

Kanun yararına bozma kararı 51. Maddede ifade edildiği üzere bozulan mahkeme kararının hukuki sonuçlarını ortadan kaldırmamaktadır. Bu durum davayı kaybeden, mahkeme tarafından reddedilen mükellef için eski merci kararı ile kendisine yüklenilen mali yükümlülüklerin devam edeceği anlamına gelmektedir. İdari yargılama mevzuatı bütünü değerlendirildiğinde kamu gücü karşısında zayıf olan davacı tarafı korumaya yönelik bir anlam ifade ederken, kanun yararına bozma müessesesi bu temel felsefenin istisnası olabilecek durumları doğurabilmektedir. Ayrıca kanun yararına bozma müessesesi bozulan mahkeme kararının hukuki sonuçlarını ortadan kaldırmama özelliği nedeniyle, eski merci kararıyla davayı kaybeden tarafın idare olması durumunda da düzeltici yeni bir hüküm doğurmayacaktır. Fakat çalışmamızda kanun yararına bozma müessesesinin daha çok davacı mükellef menfaatleri açısından eleştirisi yapılmaktadır.

Açılan vergi davaları aracılığıyla hak arama girişimlerinin kanun yararına bozma ile sonuçlanması mükellefin hukuki haklılığını ortaya koyabilmektedir. Fakat bu haklılık katlanılan tüm maliyetlere rağmen fiili yeni bir durum oluşturmayacaktır. Dolayısıyla kanun yararına bozma kamu düzeni ve hukuk sisteminde bir tutarlılık sağlarken mükellef yararına sonuçlanmayacaktır. Dolayısıyla mükellefin hak arama girişimleri yüklenilen çeşitli maliyetlerin mükellef üzerinde kalmasına

neden olacaktır. Çalışmamızın bu bölümünde vergi davasının davacı tarafı olan mükellefin yüklediği maliyetler ele alınacaktır.

Vergi davalarında davacı taraf olan mükellef ortaya bir “hak arama gayreti” koymaktadır. Hak arama gayreti, mükellefin mevcut hayat rutininden çıkması, dava sürecine vakit ve emek ayırması ve dahası bir kamu kuruluşuna dolayısıyla da bağlı bulunduğu devlet mekanizmasına karşı dava açması gibi psikolojik maliyetler olarak nitelendirilebilir. Davacı tarafın hak arama gayretine bağlı yüklediği psikolojik maliyetler, kanun yararına bozma kararı ile mükellefin haklılığı ihtimalinde bile kendisine faydaya dönüşmemektedir. Bu yönüyle yapacağımız analizlerde bahsi geçen bu maliyet “hak arama gayreti” şeklinde ifade edilecektir.

İkinci olarak dava açan mükelleflerin katlandığı maliyetler vergi davasına konu olan vergi ve cezalar ile ilgilidir. Nitekim kanun yararına bozma kararı ile sonuçlanan vergi davası, mükellefin ödediği vergi ve cezaları geri almasına imkan tanımayacaktır. Dolayısıyla “ödenen vergi ve cezalar” mükellefin katlandığı ikinci maliyet gurubunu oluşturmaktadır.

Kanun yararına bozma kararı ile sonuçlanan vergi davalarında mükellefin katlandığı/üzerinde kalan üçüncü gurup maliyetler mahkeme harçları, avukatlık masrafları gibi *dava sürecine bağlı işlem maliyetleridir*.

Çalışmamızda hak arama gayretine bağlı maliyetleri “h” ile, dava konusu ödenen vergi ve cezaları “v” ile, son olarak da davanın görülmesine bağlı mahkeme masrafları ve avukatlık ödemelerini ve benzerlerini ifade eden sürece bağlı işlem maliyetleri “s” ile ifade edilecektir.

4.2. Kanun Yararına Bozulan Yargı Kararlarına Göre Maliyetlerin Değerlendirilmesi

Vergi davalarının hangi ihtimallerde kanun yararına bozma ile sonuçlandığı ve bunun mükellef için ifade ettiği anlamlar 2577 sayılı İdari Yargılama Usul Kanununun 51. Maddesinde açıklanmaktadır. İlgili maddede ifade edilen kanun yararına bozmaya konu olabilecek merci kararları iki ana kısımda tasnif edilebilir. Birinci kısım idare mahkemelerinin, vergi mahkemelerinin ve bölge idare mahkemelerinin kesin olarak verdiği kararlardır. İkinci kısım ise istinaf ve temyiz incelemesinden geçmeden kesinleşmiş kararlardır.

Şekil 1: Kanun Yararına Bozmaya Konu Olan Yargı Kararları

Kaynak: (Tarafımızca derlenmiştir.)

Vergi mahkemelerinin ve bölge idare mahkemelerinin kesin olarak verdiği kararlarının kanun yararına bozulması da kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Birinci ayırım vergi mahkemelerinin kesin olarak karar verdiği 6.000 TL'ye kadar olan davalardır. İkincisi ise Bölge idare mahkemelerinin kesin olarak karar verdiği konusu 6.000-144.000 TL arası davalardır. Bu iki durumda da kanun yararına bozma müessesinin geçmiş yargı kararlarının hukuki sonuçlarına etki etmemesi nedeniyle, mükellef tarafından yüklenilen bazı maliyetler mükellefin üzerinde kalacaktır. Kanun yararına bozmaya konu olabilecek davaların durumuna göre mükellefin katlanacağı maliyetleri ele almaya çalışacağız.

Tablo 1: Kanun Yararına Bozulan Yargı Kararlarına Bağlı Mükellef Üzerinde Kalan Maliyetler

Kanun Yararına Bozulan Yargı Kararları	Kanun Yararına Bozma Sonucu Mükellef Üzerinde Kalan Maliyetler
Birinci İhtimal:	
Vergi Mahkemelerinin Kesin Olarak Verdiği Kararlar	$h1+v1(6.000 \text{ TL'ye kadar ödenen vergi ve cezalar})+ s1$
İkinci İhtimal:	
Bölge İdare Mahkemelerinin Kesin Olarak Verdiği Kararlar	$h1+ h2 +v2 (6.000-144.000 \text{ arası ödenen vergi ve cezalar})+ s1+s2$
Üçüncü İhtimal:	
İstinaf İncelemesinden Geçmeden Kesinleşmiş Yargı Kararları	$h1+ v3(6.000 \text{ üzeri fakat } 144.000 \text{ sınır olmaksızın})+ s1$
Dördüncü İhtimal:	
Temyiz İncelemesinden Geçmeden Kesinleşmiş Yargı Kararları	$h1+h2+ v4 (144.000 \text{ üzeri}) + s1+s2$

Kaynak: (Taraflımızca derlenmiştir.)

İlk olarak, kanun yararına bozmaya konu olabilecek vergi mahkemelerinin kesin olarak karar verdiği 6.000 TL'ye kadar olan davaların istinaf yolu kapalıdır. Dolayısıyla birinci ihtimal olarak değerlendireceğimiz durumda mükellef;

$h1(\text{ hak arama gayreti}) + v1(6.000 \text{ TL'ye kadar ödenen vergi ve cezalar})+ s1(\text{ süreç maliyetleri})$ maliyetleri ile karşılaşacaktır. Kanun yararına bozma müessesinin geçmiş yargı kararlarının hukuki sonuçlarına etki etmemesi nedeniyle bun saydığımız maddi ve psikolojik maliyetleri mükellef haklı olsa bile talep edemeyecektir.

Kanun yararına bozmaya konu olabilecek İkinci ihtimal, Bölge idare mahkemelerinin 6.000-144.000 TL arası baktığı davalardır ki bu durumda temyiz yolu kapalıdır. Mükellef, birinci ihtimaldeki vergi mahkemesine dava açmanın tüm maliyetlerine katlanacak ve sonrasında istinaf sürecinde ayrıca yeni maliyetlerle karşılaşacaktır. İlk olarak vergi mahkemesine gidecek olan mükellef $h1$ maliyetine katlanacaktır. İstinaf mahkemesinin verdiği ret kararıyla birlikte hak arama maliyetleri $h1+ h2$ olacaktır. Ödenen vergi ve cezalar $v2 (6.000-144.000 \text{ TL arası})$ seviyesinde maliyet eklenecektir. Son olarak da mahkeme vb. masrafları ifade eden ilk derece mahkemenin $s1$ maliyeti üzerine istinaf sürecinden doğan $s2$ maliyeti eklenecektir. Sonuç olarak istinaf mahkemesinde verilen kararın kanun yararına bozulması, aşağıdaki formülle ifade ettiğimiz maliyetlerin mükellef üzerinde kalmasına neden olacaktır.

$h1 + h2$ (hak arama gayreti) $+v2$ (6.000-144.000 arası ödenen vergi ve cezalar)+ $s1+s2$ (süreç maliyetleri)

Birinci ihtimal ve ikinci ihtimal karşılaştırıldığında mükellefin mağduriyet maliyeti düzeyi istinaf aşamasında kesinleşen davalarda daha yüksektir. Dava konusu 6.000-144.000 arası mükellefler ilk derece mahkeme kararları için birinci ihtimaldeki tüm maliyetleri yüklenip ayrıca istinaf aşamasının maliyetlerine de katlanacaklardır. Dolayısıyla dava süreçlerinde elde edemedikleri haklarının sonradan kanun yararına bozma ile sonuçlanması hukuki olarak haklılıklarının teslim edilmesine fayda sağlayacak, fakat bahsettiğimiz üzere süreçte ortaya konan maliyetler telafi edilmeyecektir.

Kanun yararına bozmaya konu olabilecek merci kararlarının iki ana kısımda tasnif edileceği ifade edilmişti. Yukarıda açıkladığımız ilgili mahkemelerin kesin olarak karar verdiği davalardan sonra kanun yararına bozmaya konu olabilecek ikinci kısımda istinaf ve temyiz incelemesinden geçmeden kesinleşmiş mahkeme kararları ele alınacaktır. Bu kısımda önce istinaf incelemesinden geçmeden kesinleşen kararlar üçüncü ihtimal olarak ele alınacak sonrasına da temyiz incelemesinden geçmeden kesinleşen kararlar da dördüncü ihtimal olarak değerlendirilecektir.

Üçüncü ihtimal durumunda istinaf incelemesinden geçmeden kesinleşmiş davalarda, mükellef vergi mahkemesine dava açmış fakat mahkemenin kararına karşı istinafa gitmemiştir. Davaya konu olan tutar 6.000 TL'nin üzerindedir. Mükellef tek mahkemeye yani sadece vergi mahkemesine dava açmış olduğundan, hak arama gayreti $h1$ seviyesindedir. Dava sonucunda ödemek zorunda olduğu vergi ve ceza istinafa kabil olduğu için 6.000 üzeridir fakat 144.000 sınırı söz konusu olmayabilir. Bu durumda 6.000 üzeri $v3$ seviyesinde ödenen vergi ve cezalar kapsamında bir maliyet olacaktır. Üçüncü ihtimalde ifade ettiğimiz $v3$ değeri bir önceki ihtimalin $v2$ değeri ile benzerlik gösterebilir. $v2$ değeri 6.000-144.000 arası bir değerdir. $v3$ değeri ise 6.000-144.000 arası olabileceği gibi 144.000 üstü bir değer de olabilir. Son olarak mükellef sadece vergi mahkemesine dava açtığı için $s1$ seviyesinde süreç maliyetine katlanacaktır. Bu da;

$h1 + v3$ (6.000 üzeri fakat 144.000 sınır olmaksızın)+ $s1$ şeklinde ifade edilebilir.

Dördüncü ihtimalde ise temyiz incelemesinden geçmeden kesinleşmiş davaların kanun yararına bozulması durumu bulunmaktadır. Burada mükellef vergi mahkemesine dava açmış, sonrasında mahkemenin verdiği ret kararına karşı istinafa gitmiş, fakat istinaf merciinin kararına karşı temyize gitme imkânı varken karar Danıştay'a temyize götürülmemiştir. Bu ihtimalde hak arama maliyetleri, ilk olarak vergi mahkemesine gidilmesi nedeniyle $h1$ maliyeti ve dahası İstinaf mahkemesine de gidilmesi nedeniyle de ek olarak $h2$ olacaktır. Davaya konu olan tutar 144.000 TL'nin üzerinde olmak durumundadır. Bu da $v4$ ile ifade edilecektir. Son olarak vergi mahkemesi ve bölge idare mahkemesine bağlı süreç maliyetleri $s1+s2$ olacaktır. Son tahlilde temyiz incelemesinden geçmeden kesinleşmiş davaların kanun yararına bozulması durumunda;

$h1+h2 + v4$ (144.000 üzeri) + $s1+s2$ maliyetleri mükellef üzerinde kalacaktır.

5. Sonuç

Mükellef ile idare arasında çıkan uyuşmazlıkların idari aşamada çözülememesine karşı hukuk devleti gereğince idarenin yargısal denetimini yaparak mükellefleri idareye karşı güvence altına alan vergi yargılaması olağan kanun yolları ile birlikte olağanüstü kanun yollarını kapsamaktadır. Bu olağanüstü kanun yollarından kanun yararına bozma idari, vergi ve bölge idare mahkemelerinin verdiği kesin kararlar ile bu mahkemelerin kararlarına karşı başvuru yapılmadığından kesinleşmiş kararlarına karşı yeni bir hak arama gayretidir. Buna göre istinaf ve temyiz hükümlerine rağmen hakkının ihlal edildiğini düşünen mükellef uygulamada Danıştay başsavcılığına bir dilekçe ile başvurarak yeni bir hak arama yolu olarak kanun yararına bozma müessesine başvurabilmektedir. Ancak burada üzerinde önemle durulması gereken nokta kanun yararına bozma müessesinin kararlarının geriye yürümemesidir. Nitekim bu yolla mükellefin haklılığı tespit edilse dahi vergi

yargısının temel unsurları olan çıkarlar dengesini koruma ile vergi adaletini sağlama işlevlerine aykırı olarak bu hak teslim edilmemektedir.

Vergi yargısının işlevlerinden olan çıkarlar dengesini koruma ve vergi adaletini sağlama çerçevesinde kanun yararına bozmayı incelediğimiz çalışmanın amacı bu müessesenin neden olduğu sosyoekonomik etkileri incelemek ve çeşitli maliyet hesaplamaları ile yeterlilik ve gerekliliğini tespit etmektir. Buna göre tablo 1’de hesaplandığı gibi mükelleflerin kanun yararına bozma müessesine kadarki süreçte karşılaştığı ve sosyoekonomik etkileri olan bir takım maliyetler mevcuttur. Bu maliyetler (hak arama gayretine bağlı maliyetler “h”, dava konusu ödenen vergi ve cezalar “v”, davanın görülmesine bağlı mahkeme masrafları ve avukatlık ödemelerini ve benzerlerini ifade eden sürece bağlı işlem maliyetleri “s”) 4 ihtimal üzerine inşa edilmiştir. 1. ihtimalde mükellefler vergi mahkemelerinin kesin olarak verdiği kararlara kadarki süreçte $h1 + v1 + s1$, 2. ihtimalde Bölge İdare Mahkemelerinin kesin olarak verdiği kararlara kadarki süreçte $h1 + h2 + v2 + s1 + s2$, 3. ihtimalde istinaf incelemesinden geçmeden kesinleşmiş yargı kararlarına kadarki süreçte $h1 + v3 + s1$ ve 4. ihtimalde temyiz incelemesinden geçmeden kesinleşmiş yargı kararlarına kadarki süreçte ise $h1 + h2 + v4 + s1 + s2$ maliyetlerine katlanmaktadır. Kanun yararına bozma müessesesi ile her ne kadar mükellefin haklılığı tescil edilmiş olsa da hükümler geriye doğru sonuç doğurmadığı için katlanılmış maliyetler mükellef üzerinde kalmaya devam etmekte, yani telafi edilmemektedir.

Mükellef kanun yararına bozma aşamasına kadar hak arama adına üzerine düşen görevleri yerine getirmektedir. Kanun yararına bozma kararından önce mükelleflerin ödemiş oldukları vergi ve cezaların geri verilmesi daha adaletli bir sonuç doğuracaktır. Bu manada 51. maddede yapılacak bir yasal değişiklikle mükelleflerin veya duruma göre davalı idarenin ekonomik anlamda korunması sağlanmalıdır. Bununla birlikte mükelleflerin kanun yararına bozma kararları ile ilgili haklarının teslim edilmesi konusunda kurulacak bir komisyona başvuru imkânının oluşturulması da mevcut olan adaletsiz ve çıkarlar dengesine aykırı durumu ortadan kaldıracaktır. Mükelleflerin haklı olduğunun kanun yararına bozma ile tespit edildiği bir durumda kanun yararına bozma ile teslim edilemeyen hakların yukarıda ifade edilen yasa değişikliği veya komisyon kararı ile mükellefe iade edilmesi mükelleflerin yüklenmiş olduğu maliyetleri azaltacak veya telafi edecektir. Bu durum da hem yargıya olan güveni arttıracak hem de hukuk devleti temelini daha da sağlamlaşmasına katkı sağlayacaktır.

Netice itibariyle vergi yargılamasında çıkarlar dengesini koruma ve vergi adaletini sağlama işlevleri kapsamında ele aldığımız olağanüstü kanun yolu olan kanun yararına bozma müessesine ilişkin ulaşılan tespitler ve bu tespitlere yönelik öneriler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Yargılamanın sonuçları bir bütün olarak anlam ifade etmelidir.
- Kanun yararına bozma müessesesi hukuk sistemi içinde bir tutarlılık sağlarken vergi davalarında davayı açan mükellefin haklarını korumamaktadır.
- Mahkemelerin verdiği kararlar dava açan mükellefleri haklılıkları oranında korumalıdır.
- Vergi yargısının önemli bir işlevi idarenin hukuka aykırı işlemleri nedeniyle mükelleflerin zarar görmemesini sağlamaktır.
- İdari davaların sonuçları davanın taraflarına ve hukuk sistemine bir bütün halinde fayda sağlamalıdır.
- Devlet ve mükellef arasındaki çıkarlar dengesi kanun yararına bozma ile korunmamaktadır.
- Yargı kararları mükellefin menfaatini korumaz ise toplumda yargıya olan güven azalabilir ve yargı itibar kaybı yaşayabilir. Nitekim mükellefe ödetilmemesi gereken vergi ve cezaların varlığı vergi adaletini de zedelemektedir.
- Mükellefin haklılığı kanun yararına bozma aşamasında tespit edildiğinde de mükellef menfaatlerini koruyacak sonuçlar ortaya konmalıdır.

Kaynakça

- Aksoy, Ş. (1990). *Vergi yargısı ve Türk vergi yargısı sistemi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Ayyıldız, Y. (2015). *Türk vergi yargısı; iş yükü ve etkinliği*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Bilge, N. (1965). *Medeni yargılama hukuku dersleri*. Ankara: Ajantürk Matbaası.
- Bölge İdare Mahkemeleri, İdare Mahkemeleri ve Vergi Mahkemelerinin Kuruluşu ve Görevleri Hakkında Kanun. (1982, 1 Haziran). *Resmî Gazete* (Sayı: 17580). Erişim adresi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2576.pdf>
- Candan, T. (2006). *Açıklamalı idari yargılama usul kanunu*. Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları.
- Danıştay Kanunu. (1982, 1 Haziran). *Resmî Gazete* (Sayı: 17580). Erişim adresi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2575.pdf>
- Danıştay Başkanlık Kurulu Kararı. (2016). *Danıştay dava daireleri arasındaki iş bölümü kararı*, (Karar No: 2016/72). Erişim adresi: <https://www.danistay.gov.tr/kurumsal-5-dairelerin-is-bolumu.html>
- Demirbaş, A. B. (2012). Vergi Yargılaması Hukuku'nun anayasal temelleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12, 257-312.
- Erdem, T. (2014). İdari yargıda ve vergi yargısında istinaf. *Vergi Sorunları Dergisi*, 37(311), 19-32.
- Erdem, T. (2010). Vergi yargısında yürütmeyi durdurma kararlarının vergilendirme işlemlerine etkileri. *Vergi Sorunları Dergisi*, 33(262), 115-138.
- Ergün, Ç. E. (2006). Vergi yargılamasında re 'sen araştırma ilkesi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 55(2), 66-89.
- Hatipoğlu, C. (2007). Geçmişten bugüne Türk vergi yargısı. *İÜHFM*, 15(1), 85-126.
- İdari Yargılama Usulü Kanunu. (1982, 1 Haziran). *Resmî Gazete* (Sayı: 17580). Erişim adresi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2577.pdf>
- Karakoç, Y. (1999). Vergi yargılaması hukukunun işlevleri. *Vergi Dünyası Dergisi*, 19(129), 84-96.
- Küçük, M., & Taşkın, M. (1999). Adli yargılama ile vergi yargılaması arasındaki kesin hüküm ilişkisi, (bağlayıcılık sorunu açısından teorik bir değerlendirme). *Vergi Sorunları*, 22(131), 110-125.
- Öz, E., & Organ, İ. (2008). Vergi yargısının işlevlerine anayasal, yargısal ve mali bakış. *Vergi Sorunları Dergisi*, 31(233), 56-75.
- Özkan, G. (2000). İdari usul. *Danıştay Dergisi*, 30(101), 132-158.
- Özmen, S. (2011). Danıştay'ın vergi yargılamasındaki rolü. *Vergi Sorunları Dergisi*, 34(278), 97-115.
- Şenyüz, D., Yüce, M., & Gerçek, A. (2019). *Vergi hukuku (genel hükümler)*. Bursa: Ekin Basım Yayın.
- Tosuner, M., & Arıkan, Z. (2008). *Vergi uyumsuzluklarının idari aşamada çözümü ve Türk vergi yargısı*. İzmir: Neşa Ofset ve Ambalaj.
- Yıldız, S., & Bostan, M. K. (2017). Tarihsel süreç içerisinde Türk vergi yargısının gelişimi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 10(7), 107-126.

- Yılmaz, C. (2013). *Türkiye’de vergi uyuşmazlıklarının yargısal çözüm yolu ve etkinliği*.
Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Yüksel, M. (2016). 6545 sayılı kanun ışığında vergi yargılama hukukunda kanun yararına temyiz.
Vergi Sorunları, 39(328), 127-136.

DERSAÂDET TİCARET ODASI GAZETESİ HABERLERİNE GÖRE OSMANLI EKONOMİSİ HAKKINDA KISA BİR DÖNEM ANALİZİ: 1885-1887

Şefik MEMİŞ¹

Öz

Birinci Meşrutiyet'in 23 Aralık 1876 tarihinde ilanı nasıl siyasi tarihimizde bir dönüm noktası ise aynı yıl 33 yıl sürecek Sultan II. Abdülhamid devrinin başlaması da Osmanlı İmparatorluğu ekonomisi için yeni bir deneyim ve dönemin başlangıcıydı. Çünkü onun döneminde daha da hızlanan sanayileşme ve ekonomik kalkınma gayretleri, düşünceden eyleme de geçiyordu. Öncelikle ticareti ve üretimi disiplin içinde geliştireceğine inanılan ticaret ve sanayi odalarının kurulması için çalışmalara girildi. Bunun neticesinde 1882 yılında aktif faaliyete geçen Dersaâdet Ticaret Odası, kendinden beklenen faaliyetleri, Arabistan'dan Balkanlar'a kadar uzanan geniş İmparatorluk coğrafyasında hayata geçirmeye başladı. Bu bağlamda Oda'nın önemli araçlarından biri de kendi adını taşıyan gazetesiydi. Gazete hem hükümet, hem de özel sektör cenahından gelen ekonomi ve ticaret ile ilgili haberleri yayımlıyor, böylece her türlü gelişmelerden tüccarların hızlıca haberdar olmasını sağlıyordu. Ayrıca yeni sektörler ve yatırımlar hakkında yaptığı bilgilendirmeler de teşvik vazifesi görüyordu. Bu yüzden, çalışmada, Dersaâdet Ticaret Odası gazetesinde tüccar gözüyle verilen haberler ışığında, Osmanlı İmparatorluğundaki ekonomik gelişmeler incelendi. Kategorik tasnife tabi tutulan haberlerin oluşturduğu perspektifle, İmparatorluk ekonomisi analiz edilmeye gayret edildi. Böylece sınırlı bir dönemi kapsamış olsa da, ilk kez Türk özel sektörünün Türkiye'deki gelişmelere nasıl baktığının fotoğrafı çekilmeye çalışıldı.

Anahtar kelimeler: Osmanlı özel sektörü, İstanbul Ticaret Odası, sanayileşme, Ticaret gazetesi.

A SHORT -TERM ANALYSIS OF THE OTTOMAN ECONOMY ACCORDING TO NEWSPAPER REPORTS OF THE DERSAÂDET (ISTANBUL) CHAMBER OF COMMERCE: 1885- 1887

Abstract

The declaration of the First Constitutional Monarchy on 23rd of December 1876 was a turning point in our political history. However, the beginning of the period of Sultan II. Abdülhamid in the same year and the following 33 years of his reign marked an important milestone in economic terms. During his reign the Sultan took concrete economic actions and industrialization efforts accelerated drastically in his time. First, trade and industry chambers were established with the aim to develop trade and production. As a result, the Dersaadet (Istanbul) Chamber of Commerce was established in 1882 and started to realize its activities. One of the important tools of the Chamber in this context was the Chamber's own newspaper. The newspaper published news about economy, trade, new sectors and investment opportunities, thus enabling merchants to be aware of all kinds of developments. This article examines the economic development in the Ottoman Empire in the light of the news presented in the Dersaadet (Istanbul) Chamber of Commerce newspaper. Thus, although only a limited period has been covered, this article analyzes for the very first time how the Turkish private sector saw and evaluated the economic developments in Turkey

Keywords: Ottoman private sector, Istanbul Chamber of Commerce, Industrialization, Trade newspaper.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID 0000-0002-6926-2215, sefikmemis@yahoo.com

Başvuru Tarihi (Received): 30.09.2019 **Kabul Tarihi** (Accepted): 11.10.2019

Giriş

Yazının kamuoyunu güncel haberler aracılığıyla bilgilendirmesinin tarihi, insanlık tarihiyle karşılaştırıldığında çok kısadır. Buna karşın toplumsal yaşam; kitapların, dergilerin ve gazetelerin yazılı kültürün asıl unsurları olarak öne çıkmalarından bu yana çok hızlı bir değişim ve dönüşüm içine girmiştir. Hiç şüphesiz bu niteliğiyle birlikte süreli yayımlar, içinde yaşanılan çağın, ekonomik yaşamına ilişkin önemli verileri ve yorumlarını içerirler. Bu bağlamda Dersaadet Ticaret Odası gazetesi de, doğrudan doğruya tüccarın ve iş dünyasının sesi olması nedeniyle, ekonominin dinamiklerini ilk elden kamuoyuyla paylaşmanın aracı olmuştur. Elimizde Osmanlı ekonomisi üzerine yapılmış pek çok çalışma bulunmakla birlikte, doğrudan doğruya Osmanlı iş dünyasının sesine kulak vermiş olan çalışmaların sayısı sınırlıdır. Bu sınırlı yayınlardan biri de 5 Ocak 1885'te, yani Dersaadet Ticaret Odası'nın kuruluşundan üç yıl sonra yayınlanmaya başlayan Dersaadet Ticaret Odası gazetesidir. Hem Türkiye'de çıkan, hem de bir kurum tarafından yayınlanan ilk ekonomi yayını olarak kabul edilen Dersaadet Ticaret Odası gazetesi, özel sektörün ekonomiye bakışının bir ürünüdür. Bu çalışma, 19. yüzyılın son çeyreğindeki Osmanlı üretiminin ve sanayileşmesinin teşviki, uluslararası ekonomik koşulların ekonomi üzerindeki etkileri gibi konuların Dersaadet Ticaret Odası gazetesindeki yansımalarını ele almaktadır.

Dolayısıyla çalışmanın ortaya koyulma gerekçesi, dönemin ekonomik dinamiklerini ve temellerini çok daha iyi bir şekilde okuyabilmek amacına dayanmaktadır. Bu haberler dönemin ekonomik yaşamının fikir verici bir özeti vermenin ötesinde "anlaşılır ve ölçülebilir" bir şekilde yansıtmayı başarmaktadır. Bu yansımanın özünü, Osmanlı ekonomisinin yerli bir altyapıya kavuşturulması tasavvuru oluşturur. Diğer yandan ithal ürünlere olan talebin ülke içindeki üretime vurduğu darbe, küresel bir ekonominin koşullarını gösteren örnekler, şirket birleşmeleri ve kümelenmenin daha o günlerde öne çıkartılması gibi konular, Sultan II. Abdülhamid devrinin nasıl bir ruha ve niteliğe sahip olduğunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Bu çalışmada gazetenin yayın hayatına başladığı 1885 yılından 1888 yılına kadar geçen üç yıl esas alınmış ve bu süre içinde yayınlanan sayılarda neşredilen haberler arasında ekonomiyle ilgili olanlar seçilerek gruplandırılmıştır. Bizatihi tüccarların dilinden ve kaleminden çıkan bu haberlerin yansıttığı Osmanlı ekonomisi, bu yöntemle birlikte çok daha iyi anlaşılacak ve farklı yönlerin daha iyi bir şekilde görülebilecektir. Oda gazetesinde sözkonusu üç yıl içinde yayınlanan haberler, ortak bir başlık altında tarafımızdan 8 kategoriye ayrıldı. Bu kategorileri şunlardır: "Bir Osmanlı Tekstil Merkezi Olarak Selanik, Şam Sabun ve Kumaş Sanayileri, Yerli Malların Mamulât-ı Ecnebiye ile İmtihanı, Osmanlı Terzilerinin Yabancı Hazır Giyimcilerle Mücadelesi, İran ve Kafkasya Transit Ticaretinin Merkezi: Trabzon, Bozkır Kasabası, İmparatorluğun Tiftik Merkeziydi, Tarımı Bekleyen Tehlike: Askerlik ile Kesret-i Baran ve Kuraklık, Ticareti Hızlandıracak Ulaşım Altyapısı."

1. Bir Osmanlı Tekstil Merkezi Olarak Selanik

Osmanlı sanayileşmesi ile ilgili birçok araştırma ve bilimsel makale kaleme alındı. Bu çalışmalarda sanayi devrimi ile birlikte Osmanlı'nın yaşadığı durum ile çağını yakalama gayreti sergiledi. Mevcut iktisadi durumun resmi çekildi. Ancak Osmanlı sanayileşmesiyle ilgili, spesifik örneklerle bile olsa, tüccarların, yani o dönem iş dünyasının nasıl yaklaştığına dair bir araştırma bulunmuyordu. İşte bu boşluğa dikkat çekme ve bu boşluğun önemini göstermesi bakımından Dersaadet Ticaret Odası Gazetesinde yer alan fabrikalaşmayla ilgili haberler, işlevsel bir rol oynayabilir. Çünkü bu haberler, tamamıyla profesyonel gazeteciler tarafından değil, çoğunlukla iş dünyasıyla ilgili kişiler ya da tüccarlar tarafından da kaleme alınmıştı. Dolayısıyla onların samimi görüş ve duygularını ifade ediyordu.

Ticaret Gazetesinin İmparatorluğun önemli şehirlerinde bulunan temsilcileri, gönderdikleri mektup-haberlerle vilayetlerin ekonomik nabzını tutuyorlardı. Bunlardan biri de Selanik muhbiri

(o dönem henüz jurnalci muhtevası kazanmamış, anlam temizliğini muhafaza etmeyi başarmış olan "muhabir" kelimesi, muhabirin yerine kullanılıyordu), "Memâlik-i Mahrûse-i Şahâne'de İmalat-ı Kotoniyeye" başlıklı yazısında, Selanik'te yeni kurulan bir pamuk fabrikasını anlatıyordu. Gazete, muhabirin haberine, "yeni bir teşebbüs-ı sınaîyi ilan ile kendimizi bahtiyar addederiz" diyerek giriyordu. Çünkü her bir fabrikanın tesisi memleketçe tasarruf artırımını yolunda ileri birer adım atmak makamında sayılır.

Habere göre yakın zamanda Selanik'te buhar ile çalışan iki pamuk ipliği fabrikası açılacaktı. Halen şehirde bir tane fabrika bulunmaktaydı ve yeni fabrikalardan da o fabrikanın ürünleri gibi, hatta daha büyük neticeler beklenmekteydi. Çünkü güvenilir kaynaklara göre "Sayas Fabrikası'nın imalatı 14 numaraya kadar iplik üretmekle sınırlı ise de özellikle müdürlerinin gayretleriyle kalite öyle bir derece yükseltilmişti ki, "Selanik iplikleri İngiltere'nin o cins ve o numaralı mamulâtına gerek nefâset ve gerek dayanıklılık bakımından çok üstün" olmuştu. Yine bu iplikler Osmanlı piyasalarında özel bir rağbete mazhar olmakla Dersaadet ve İzmir ve Tekfurdağı ve Mersin ile daha sair mahallere yoğun olarak gönderilmekte idi.

Haberde, hükümetin bu yöndeki teşebbüsleri teşvik amacıyla aldığı önlemlere de vurgu yapıyordu. Buna göre hükümet Sâyâs fabrikası mahsulâtından yüzde 8 oranında dahili gümrük resmi alınmasını kararlaştırmış ve böylece "Selanik iplikleri İngiltere'nin hemsins mamulâtıyla rekabet edebilecek bir hale getirilmiş ve bu sayede icra edilen rekabet hissedilir derecede hüküm ve tesirini göstererek İngiltere'den Selanik'e iplik ithalatı yüzde 45'e kadar düşmüş" idi. Beklenti, "bunun yeni fabrika işlemeğe başladktan sonra daha ziyade inmesi" şeklindeydi.

Haberde Anadolu halkının tüketim alışkanlığına ilişkin bir ayrıntı da veriliyordu. Buna göre "son iki seneden beri özellikle Anadolu için iplik talepleri devamlı surette artmasına " karşın, "yabancı üretimi mensucatin göze çarpar surette azalmakta olduğu" görülüyordu. Bu artışın arkasında tercih meselesi vardı. Anadolu'nun Van, Musul, Diyarbakir, Adana, İzmir gibi birçok şehirlerindeki perakende iplik müşterileri memleket dâhilinde imal edilen bezleri yabancı üretim bezlere tercih ediyordu. Bu nedenle yerli mensucata rağbet günden güne artıyordu. Bu da yerli çoğalmasına artmasına sebep olmaktaydı.

Sözgelimi 1883 senesinde Osmanlı ülkesine, dışarıdan ithal edilen iplik 1.140.000 liralık iken, 1884'te 210.000 lira artarak 1.350.000 liraya ulaşmıştı. Bu ilerlemeden Sayas Fabrikası geri kalmamış hatta bundan en çok istifade eden de o olmuştu. Zira 1882'den beri mahsulâtı üç kat artmıştı. Aynı yıllar içinde basma ithalatında düşüş yaşıyordu. 1883'te 290.000 liralık bir meblağa ulaşan basma ithalatı ertesine sene 276.000 liraya düşmüştü. Bu rakamlar bize Osmanlıdaki müşterilerin mensucattan ziyade iplik sarf ve istimal ettiklerine ve binaenaleyh içeride üretilen mamullerin dışarıdan ithal edilen mensucat açığını kapatmak üzere bulunduğunu gösteriyordu.

Ülkenin başka vilayetlerinden, sözgelimi Van'dan gelen haberler de üretim artışını doğrulamaktaydı. Habere göre Van'da cila destegahları 1882'den beri yüzde altmış artmıştı. Bu gelişmelere özenle dikkat çekilen haberin sonunda pamuğun bol olarak yetiştirilen bölgelerinden olan İzmir ve Adanalı sermayedârların zaman kaybetmeden Selanikli tüccarları takip etmeleri tavsiye ediliyordu (DTOG, 1885/9).

1.1.Yerli Fabrikaların Başarıları

Selanik, Osmanlı Devleti'nin önemli bir tekstil merkezi olmasının yanı sıra sektörün en hızlı endüstrileştiği şehirlerin başında geliyordu. Hem coğrafi konumu, hem liman şehri olması, hem demografik yapısı, hem de müteşebbis ruhlu Osmanlı teb'asını barındırması sebebiyle, fabrikalaşma yarışında İstanbul hariç, diğer vilayetlere göre öndeydi. 1912 yılında Osmanlı Devleti'nin elinden çıkana kadar, pamuklu tekstil dalında, İmparatorluktaki toplam fabrika üretimi kapasitesinin yarısından fazlası Selanik ve çevresinde yoğunlaşmıştı (Pamuk, 2005). Ticaret Gazetesi'nin Selanik muhabirinin pamukçuluk hakkında geçtiği haber de bunu gösteriyordu:

Habere göre, Selanik şehrinde ikisi buhar ile hareket eden olmak üzere birçok fabrika vardı. Buharla çalışan fabrikaların en büyüğü Mösyo Luyis Venepotek'in tasarrufu altındaydı. Bu fabrikada 200 beygir kuvvetinde bir makine 10 bin mekik otuz tarak bulunmaktaydı. Fabrikanın sadece inşa masrafı 25 bin lira tutarken, mekanik aletlerin değeri ise 10 bin lira civarındaydı. Buna sermayenin yekûnu 40 bin liradan ibaretti.

Foner ve Moderyatunk tasarrufunda olan ikinci fabrikada ise 150 beygir kuvvetinde bir makine ile 5 bin mekik ve 24 tarak bulunuyordu. 15 bin lirası inşa, 8 bin lirası mekanik malzemeler olmak üzere toplam 23 bin liralık bir sermaye ile kurulmuştu.

Üçüncü fabrika Selanik'e 60 kilometre mesafede bulunan Agustus şehrindeydi. Bu fabrika su ile çalışıyordu ve 2 bin mekike sahipti. Agustus, son derece önemli bir merkezdi. Şehrin girişinde bir nehir vardı. II. Abdülhamid döneminde buranın imarına özel önem verildi, özellikle ulaşım altyapısı elden geçirildi. Şehrin girişinde bulunan nehrin üzerine demir bir köprü yapıldı. Yolları ulaşımına elverişli hale getirildi (Işıklı, 2011).

Selanik'teki bu üç fabrikanın hepsi de 4 numaradan 14 numaraya kadar pamuk ipliği imal ediyordu. Böylece Selanik vilayetinin "cins-i a'la"dan olan pamukları yine Selanik'te iplik haline getirilip dokumacılık sektörünün emrine hazır hale getiriliyordu. Burada ekilen pamuk iki türleiydü. Birincisi yerli cins, diğeri de Amerikan cinsiydi. Oldukça verimli mahsul elde edilen 1886 yılı itibariyle üretilen pamuk, 2.800.000 kıyyesi yerli cinsi ve 400.000 kıyyesi Amerika cinsi olmak üzere 3.200.000 kıyye olarak tahmin edilmişti. Bu 400.000 kıyye pamuk tamamen yerli fabrikalar tarafından kullanılıyordu. (Çünkü) Amerika pamukları iplikleri beyazlık ve kuvvet vermek için yerli pamukları ile karıştırılıyordu. Selanik'te üretilen 3.2 milyon kıyye pamuğun 1.2 milyon kıyyesi fabrikalar tarafından satın alınırken, 100 bin kıyyesi de yabancı memleketlere ihraç ediliyordu. İlginç bir ayrıntı da şuydu ki, tahminen 100 bin kıyyesi de hamam takımı ve saire için kullanılmak üzere vilayet dâhilinde kalmaktaydı. Fiyatlar ise oldukça önemliydi. Yerli pamuğunun muhtelif cinslerinin kıyyesi 5-5.5 kuruşa ve Amerika pamuğu yerli pamuktan 10-15 para fazlaya satılmaktaydı (DTOG, 1887/108).

2. Şam Sabun ve Kumaş Sanayileri

Şam da İmparatorluğun önemli vilayet merkezlerinden biriydi. 19. yüzyılın son çeyreğinde, ulaşım ve haberleşmenin merkezi olarak da öne çıkan Şam, sanayisiyle de göz dolduruyordu. Sözelimi Osmanlı'nın ilk elektrikli tramvayı burada hizmete giriyor, bu proje için gerekli elektriği üretecek ilk hidro-elektrik santrali kabul edeceğimiz tesis de buraya kuruluyordu (Işıklı, 2011).

Suriye, eski dönemlerden beri sabun imalatıyla bilinirdi. Avrupa'ya buradan sabun ihraç edilirdi. Ne var ki, Temmuz 1887'de Şam Ticaret Odası tarafından Ticaret ve Nafia Nezaretine, oradan da gereği için Dersaadet Ticaret Odası'na gönderilen raporla, sabun üretiminde işlerin hiç de iyi gitmediği ortaya çıkıyordu. Raporda, Şam'daki sabun imalatı hakkında bilgi verildikten sonra, zikredilen bölge sabunlarının nefaset ve halisiyeti sebebiyle şöhret bulmuş olduğundan gerek ülkenin diğeri şehirlerine gerekse yabancı memleketlere önemli miktarda ihraç edildiğine dikkat çekiliyordu. Daha sonra ise bunlara karıştırılan kireç miktarının fazlaşmasından ve halis zeytinyağı yerine tortusunun kullanılmasından dolayı sürümünün azalamaya yüz tuttuğu vurgulanıyordu. Bu olumsuz durum ise bölgeye ithal yabancı sabunların girmeye başlamasına neden olmuştu.

Şam Ticaret Odası, konuyla ilgili çareyi de sabunhane sahiplerinin çağrılarak, sabun ticaretinin azalmasına sebep olan faaliyetleri yapmayacaklarına dair taahhütte bulunmaları gerektiğini talep ediyordu. Bu teklif uygulamaya sokuluyor ve Şam'daki tüm sabun üreticileri için konuyla ilgili bir "beyanname-i umumi" imzalatırılması kararlaştırılıyor ve karar Suriye Vilayeti İdare Meclisi tarafından da tasdik ediliyordu (DTOG, 1887/132). Müteakiben de "sabunhane sahiplerini evvelce

imal eyledikleri şekilde halis zeytinyağıyla sabun yapmağa mecbur eylemek için" alınan bu kararın uygulanması için Hükümetten izin isteniyordu (DTOG, 1887/156).

2.1.Şam Kumaşlarının Kalitesinin Korunması Dersaâdet Ticaret Odası'na Emanet

Kaliteyi düşürerek satışların düşmesine yol açan kötü üreticilere karşı, ülkenin değişik bölgelerinden Dersaâdet Ticaret Odası'ndan yardım talep ediliyordu. Ancak sıklıkla rastlanan bu yöntem, bu sefer farklı bir şekilde işledi. Gazetenin 16 Temmuz 1887 tarihli nüshasında yer alan habere göre, Suriye ve Şam kumaş fabrikatörleri bir müddetten beri kumaşların en ve boylarını bozmak suretiyle bu sanatın gerilemesine sebep oluyorlardı. Mahalli ticaret odası da bundan rahatsız olarak zararlı davranışların önlenmesini istiyordu. Bu maksatla hem şikâyet hem de gerekli tedbirlerin alınması için valilik makamına dilekçe verildi. Valilik bu dilekçeyi Ticaret ve Nafia Nezaretine gönderdi. Nezaret de durumun araştırılması için Dersaâdet Ticaret Odası'nı görevlendirdi. Oda da konuyla ilgili bir özel komisyon kurdu. Komisyonun toplantılarına mensucat ticaretiyle uğraşan tüccarlar da davet edilerek gerçekçi çözümler üretildi (DTOG, 1887/133).

Diğer taraftan Beyrut Osmanlı'nın önemli liman ve sanayileşen şehirlerinden biriydi. Eylül 1887'de Ticaret Gazetesinde yayınlanan bir haberde, Beyrut'un sanayi ürünlerinin, Avrupa ile rekabet edecek düzeyde olduğu anlatılıyordu. Haberde, Beyrut'ta bir kâğıt fabrikasının mevcut olduğu ve üretime geçerek Avrupa ile rekabete başladığı ifade ediliyordu. Daha da önemlisi, Beyrut Kâğıt Fabrikası'ndan İstanbul matbaalarına kâğıt getiriliyor ve baskısı tecrübe ediliyordu. (DTOG, 1887/141)

3. Yerli Malların Mamulât-ı Ecnebiye ile İmtiham

Yerli üreticiler, yurtdışından ithal edilen ürünlerle rekabette sorunlar yaşamaktaydı. Bu sorunun temelinde, ithalata uygulanan düşük gümrük vergisi ile İmparatorluk eyaletleri arasında dolaşan ürünlerden alınan dâhili vergi yatıyordu. Ağustos 1885'te Dersaâdet Gazetesinin ilk sayılarından birinde yer alan habere göre, özellikle uncular bu konuda büyük sıkıntı içindeydi. Dışarıdan ithal edilen unlar ile rekabet etmek mümkün olmadığından ülke içerisinde bulunan un değirmenleri perişan vaziyetteydi. Bu yüzden de Hükümetin yardımına muhtaç hale gelen Dersaâdet un değirmeni sahipleri, gerekli tedbirlerin alınması konusunda aracı olması için Ticaret Odası'na bir dilekçe ile müracaat ettiler.

Oda da durumu Ticaret Nezaretine, orası da Bab-ı Âli'ye arz etti. Bab-ı Âli'den gelen cevapta ise Osmanlı sınırları dâhilindeki iskeleler arasında naklolunan yerli un ve zahireden alınan gümrük resminin umûm dâhili gümrüklerin ilgâsıyla beraber kaldırılacağı ifade edildi. Ayrıca, yabancı ülkelerden gelen un ve zahirelerden alınan verginin artırılması talebinin de gümrük tarifeleri tadil edilirken ele alınacağı vaat edildi (DTOG, 1885/16).

Nisan 1887 tarihli haberden anlaşıldığına göre Hükümet, yerli unu, yabancı menşeli unlara karşı korumak için küçük çaplı da olsa bazı önlemler almıştı. Çünkü Anadolu şehirlerinden, özellikle de Sivas değirmenlerinde öğütülen unların İstanbul'a gelişi her geçen gün daha da artmaktaydı. Bu unların hem kaliteleri hem de fiyatları daha uygundu. Habere göre Sivas unlarının cinsinin a'lâ (oldukça iyi) olduğu gibi fiyatı dahi yüzde 8 gümrük alındığı halde bile ehven olup, birinci nevi 93 ve ikincisi 88 ve üçüncüsü de 81 para raddelerinde idi. Burada da ifade edildiği gibi Sivas unları, İstanbul'da ancak üzerine yüzde 8 gümrük vergisi ilave edilmek suretiyle satılabiliyordu. Buna rağmen fiyatları uygun mertebelerdeydi. Bunun farkında olan Ticaret Odası yetkilileri, bir kez daha yetkililerden, yerli ürünlerin yabancı memleketlerden gelen emtia ile rekabet edebilmesi için bu yüzde 8 dahili gümrük resminden muaf tutulmasını talep ediyordu (DTOG, 1887/118).

3.1.Osmanlı Mallarının Berlin'e Doğrudan Pazarlanması

Dersaadet Ticaret Odası Gazetesinin yurtdışında belli başlı şehirlerde muhabirleri bulunuyordu. Bu muhabirler düzenli olarak gönderdikleri mektuplarla, buldukları şehrin ticaretiyle ilgili haberler vermenin yanı sıra oralarda Türk ürünleriyle ilgili gelişmeler hakkında da İstanbul'u bilgilendiriyorlardı.

Bu mektuplardan biri de Almanya'nın başşehri Berlin'den gelmişti. Mektupta bildirilen hususlara Ticaret Gazetesi sayfalarında yer alıyordu. Buna göre Osmanlı emtialarından bazıları Berlin'de güzel müşteri bulabileceği belirtilirken, buna delil olarak da birkaç seneden beri nadiren gelen İzmir'in inciri ve üzümü ile bademin aranmakta olduğu ve zikredilen mahsullerin sapa yollardan geldiği ifade edilmişti. Buradan da anlaşılıyor ki, Avrupa şehirlerinde rahatlıkla pazar ve müşteri bulabilecek Türk malları, bu şehirlere doğrudan gönderilemediği, buralarda kalıcı irtibatlar oluşturulamadığı için hak ettiği seviyede ihracata konu olmamaktaydı.

Habere göre özellikle Osmanlı kilim ve nakışlı kumaşları ile Şark'a özgü mallar Berlin'de kolaylıkla piyasa bulabilecekti. Bunda Berlin şehrinin refah seviyesinin hızla yükselmesi ile bu malların piyasada bulunmamasının etkisi bulunuyordu. Bu arada Alman hükümeti de ticaret evlerini bütün dünyada faaliyetlerde bulunmaları konusunda teşvikler ile yardımcı oluyordu. Bu çerçevede teşkil edilen Şarkta Almanya Müsta'merat Cemiyeti, hükümetin yardımıyla bir vapur işletmeğe başlayacağı haberi veriliyordu (DTOG, 1886/23).

3.2.Barselona'da Fabrikaların Kapanması ve Adana Pamuğu

Yabancı ülkelerdeki gelişmelerin Türkiye'deki tarım üretimini nasıl etkileyebileceğine dair haber ve yorumlar da Ticaret Gazetesinde yayımlanıyordu. Bu haberlerden ikisi Barselona'daki gelişmelerin Türkiye'ye etkisiyle ilgiliydi. Çünkü Barselona fabrikalarında Adana pamukları işlenmekteydi. Bir anlamda Adana pamuğunun en önemli alıcısı, Barselonalı fabrikatörlerdi.

Bu nedenle Barselona'daki muhabiri vasıtasıyla buradaki gelişmeleri yakından izleyen Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, 1886'da Barselona'da pamuktan mamul emtia üreten sanayiinin düşüş yaşadığını haber vererek, bunun sonucunda da bu sanatla iştigal eden bazı fabrikaların kapanmaya ve memlekette sefalet hüküm sürmeye başladığını bildiriyordu. Fabrikaların kapanması sadece Barselona'ya sefalet getirmeyecekti. Çünkü Adana pamuğunun önemli bir kısmı Barselona fabrikatörleri tarafından satın alınmaktaydı. Dolayısıyla durumdan Osmanlı Devleti de zararlı çıkıyordu (DTOG, 1886/23).

Pamuklu emtia imalatı merkezi olan Barselona'daki durgunluk 1887 yılında da devam etti. Birçok fabrikanın üretimi durdurması sebebiyle 20 bin kişi işsiz kalmıştı. Habere göre Barselonalı işadamları, her sene memleketimizden birçok miktar pamuk satın almaktaydı. Sadece Adana vilayetinden senelik 16 bin balya pamuk alınmaktaydı. Dolayısıyla Barselona'da süren ekonomik durgunluk Osmanlı ihracat tüccarları derinden üzmüştü (DTOG, 1887/129).

4. Osmanlı Terzilerinin Yabancı Hazır Giyimcilerle Mücadelesi

Sanayi devrimiyle birlikte geçilen seri üretimden Osmanlı terzi esnafını da büyük zarar görmüştü. İmparatorluğa, Avrupa ülkelerinden, özellikle de Avusturya'dan gelen hazır elbise karşısında uğradıkları zararı dile getiren bir dilekçe kaleme alan terzi esnafı, bu dilekçeyi Ticaret Nezareti'ne vermişlerdi. Nezaret de konuyu, çözüm mercii olarak gördüğü Dersaadet Ticaret Odası'na yollayarak bir rapor hazırlamasını istedi. Bunun üzerine Oda rapor hazırlayarak Nezarete sundu. Habere göre hazır elbise konusu, 1886 yılında Avusturya ile yürütülen gümrük tarifeleri görüşmelerinde ele alınan ve karara varılmasına engel olan "nukât-i mühimmeden biri" olarak öne çıkmıştı. Çünkü taraflar hazır elbise tarifesi üzerinde bir türlü anlaşmaya varamamışlardı (DTOG, 1886/46).

Hazır elbise meselesiyle yakından ilgilenmeyi sürdüren Ticaret Odası, terzi esnafının sesi olmuş, hem Hükümet hem de Bakanlık nezdinde lobi çalışmalarını sürdürmüştü. Bu arada gazetesi vasıtasıyla hazır elbisenin ülkede yaygınlaşmasıyla Hazinenin uğradığı zararı göstermek amacıyla "Hazine-i Devlet ve Hazır Elbise" başlıkla bir haber kaleme alınmıştı. İstatistikî bilgilere yer verilen haberde, hazır elbise ithalatının "günden güne artışına dikkat çekilerek, sıradan konular arasına girdiği gerekçesiyle, meselenin sıradanlaştırılmasına itiraz ediliyordu.

Haberde Hazinenin uğradığı zarar şu şekilde gösteriliyordu:

Birkaç sene önce yalnız Dersaadet ile Boğaziçi'nde tahminen 9.800 terzi ve terzi tüccarı ve takriben 37.400 kalfâ ve çırak terzicilikten geçinmekteydi. Her bir terzi senelik 20 kuruş tezkere parası ve aylık 3 kuruş rüsûm ve her bir çırak ile kalfâ aylık 5 kuruş rüsûm hesabıyla tamamından senelik 2.792.800 kuruş gelir elde ediliyordu. Fakat mevcut durumda ancak 260 terzi kalmış ve bunlar da senelik 28 kuruş tezkere parası ve aylık 7 kuruş rüsûm vermekteydiler. Senelik 6 kuruş resim veren 13.000 kalfâ ve çırak mevcut bulunmakta olduğundan alınan rüsûm ve sâire senelik 965,120 kuruşa ulaşıyordu. Dolayısıyla birkaç sene zarfında gelirlerin senelik 1.827.680 kuruş kadar azaldığı ve Hükümetin bu konuda ciddi zarara uğradığı belliydi. (DTOG, 1886/47)

Ticaret Gazetesi, 1887 yılında ise, sanayileşmenin karşı konulamayan bu gelişmesine karşı terzi esnafının bulduğu yeni bir çözümü sayfalarında duyuruyordu. Bu habere göre Avrupa mamulâtından olan hazır elbise satıcılarıyla rekabet etmek üzere İzmirli yerli terziler bir araya gelip bir şirket kurmuşlardı. Böylece İzmirli terziler seri üretim mantığına terzileri yok olmaktan kurtaracak, kümelenmenin ve şirket birleşmelerinin ilk örneği sayılabilecek bir yöntemle karşı durmaya çalışmışlardı. Şirketin amacı, aynı zamanda, kumaşı gayet sağlam ve kesimi güzel ve biçimli elbiseleri ehven fiyatla satabilmektir (DTOG, 1887/107).

5. İran ve Kafkasya Transit Ticaretinin Merkezi: Trabzon

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren öne çıkan 7 limanından biri de Trabzon limanıydı. İzmir, Trabzon, Antalya, Mersin, İskenderun, Samsun ve Sinop'tan oluşan bu limanların ortak özellikleri, en çok ihracat yapılan limanlar olmasıydı (Işıklı, 2011). Trabzon vilayetinin yetiştirdiği fındık, bakır gibi madenler ve diğer mamullerin gönderim merkezi olan Trabzon limanının çok önemli bir diğer özelliği de Kafkasya ve İran bölgesinin transit taşımacılık merkezi olmasıydı. Gemilerle Trabzon Limanı'na getirilen mallar, burada indirilerek antrepolara yerleştiriliyordu. Daha sonra ise gerekli gümrük kontrolleri yapıp deve kervanlarına yüklenerek, yine Sultan II. Abdülhamid döneminde yapılan ya da genişletin şose ve köprülerin yer aldığı güzergâhtan İran'a doğru yola çıkartılırdı.

Ticaret Odası Gazetesi'nin 25 Ocak 1886 tarihli 2. sayısında yer alan bir habere göre İran'a transit olarak Trabzon limanından 19 Aralık 1885'e kadar gönderilen eşya 7.423 denkti. Bir hafta içinde 621 denk manifatura, 810 denk de muhtelif eşya gelmişti. Böylece toplam gönderilecek olan eşya, 8854 denke ulaşmıştı. Haberde yer alan bilgiye göre 15 gün için limandan İran'a sevk edelin eşya ise 1.980 denk olmuştu.

Trabzon'dan gönderilen eşya İran'ın Tebriz kentine gitmekteydi. Tebriz'de teslim olmak üzere her dengin nakliye masrafı 320 kuruş, her sandığın taşıma bedeli ise 370 kuruştur. O sırada yük taşımak için Trabzon limanına 900 deve gelmişti. 750 devenin ise gelmesi beklenmekteydi (DTOG, 1886/4).

Trabzon'daki gelişmeleri yakından takip eden DTO, oradaki tüccarların menfaatlerinin korunması, sorunlarının çözümü için, Bab-ı Âli nezdinde gereken teşebbüslerde de bulunuyordu. Bu kapsamda DTO Gazetesi'nin 26. sayısında İran transit mal taşımacılığıyla ilgili bir haber daha yayımlandı ve burada Trabzonlu tüccarlar tarafından Oda'ya gönderilen bir dilekçeye yer verildi. Habere göre, "... transit yoluyla İran'a gönderilen eşyanın hudutta bulunan Kızıl Dije isimli mahalde bir kere daha teftişe tabi tutulmasından dolayı tüccarlar rahatsız olmuş ve Ticaret Odası'na

konuyla ilgili şikayet dilekçesi verilmişti. Bunun üzerine Rüsûmât Emâneti nezdinde gerekli girişimlerde bulunulmuş ve bunun sonucunda da Emanet'ten Trabzon'daki memurlara gerekli emirler verilmişti" (DTOG, 1886/26).

5.1.Trabzon'dan Kafkaslar ve İran'a Demiryolu Projesi

1886 yılının ekim ayında, gazetenin 43. sayısında "Trabzon Ticareti" başlıklı bir haber daha yayınlandı. Haberde, Trabzonlu tüccarların imzalayarak Dersaadet Ticaret Odasına yolladıkları müzakkere bahsediliyordu. Bu müzakkere transit ticaretin can damarı olan depoların ahşap olmasından kaynaklanan sorunları içeriyordu. Müzakkere "transit emtiasına mahsus olan deponun ahşap olduğu gibi kâfi derecede olmadığı" anlatılıyor ve "bunun ise eşyanın büyük kısmının meydanda kalıp pek çok hasar ve ziyana uğramasına" yol açtığına işaret ediliyordu. Bu sebepten uğranılan kayıpların her geçen gün artacağından bahisle ticaretin ihtiyaçlarına kifâyet edecek derecede bir diğer depo inşası için Rüsûmât Emâneti nezdinde gerekli teşebbüslerin yapılması talep ediliyordu.

Haberde iki önemli bilgi de veriliyordu. Bunlardan birincisi Rusya hükümetinin Kafkasya tarikiyle (yoluyla) olan transit ticareti yasaklayan bir karar aldığı, bunun da Trabzon limanından yapılan transit taşımacılığın genişlemesi ve yaygınlaşmasının vurgulanmasıydı. İkincisi ise Kafkasya ve İran'a yönelik transit taşımacılığın önünü açacak bir projeydi. Bu proje Dersaadet Ticaret Odası'nın buradaki ticaretin verimli bir şekilde idamesi için sunduğu bir öneriydi. Bu öneriye göre hududa doğru önceden beri tasavvur edilen bir demiryolu inşasının yerine getirilmesi idi. Bu yapıncaya kadar olması gereken ise, halihazırda Trabzon'da liman ve rıhtımda bulunan depoların ve ahşap olmasından dolayı her an tehlike tahtında bulunan gümrük binasının yıkılmasıyla kargir olarak inşası gibi bir takım tedbirlerin alınmasıydı. Habere göre bu önlemlerin alınması zorunluymuştu, çünkü daha emniyetli olan Basra Körfezi yolu, epeyce zamandan beri hissedilir derecede Trabzon'la rekabet etmekteydi. Dolayısıyla gerekli tedbirlerin hızlı bir şekilde alınması gerekliydi (DTOG, 1886/43).

1887 yılının Ekim ayında, Trabzonlu tüccarlar, İran ticaretiyle ilgili çok farklı bir taleple Dersaadet Ticaret Odası'na müracaat ettiler. Müracaatta İran'a transit tarikiyle gönderilen emtia ile ilgili olarak Rüsûmât Emâneti tarafından yapılan muamelelerin kendi ticaretlerine sekte vurduğu dile getirilmişti. Tüccarlar, Oda'dan bu uygulamanın kaldırılması için Rüsûmât Emâneti nezdinde teşebbüste bulunmasını istiyordu.

Transit ticaretle uğraşan tüccarların şikâyet konusu basitti. İran'a gidecek mallar için tüccarlar, Erzurum Rüsûmât İdaresi'nden tezkire almaktaydı. Ancak bu tezkireye rağmen, tüccarların malları, "Kızıl Dije" adlı mahalde bir defa daha muayeneye tabi tutuluyor ve tasdik ediliyordu. İran hududundaki bu bölgede yapılan kontroller, bazen 15 güne uzuyor ve zaman kaybına yol açıyordu. Ayrıca söz konusu bölgede elverişli ambar ve mağaza vesairenin mevcut bulunmamasından dolayı eşyanın her türlü hava şartlarından etkilenmeye açık kalması da şikâyet konusuydu.

Oda, tüccarların bu sorunlarına duyarsız kalmadı. Hemen Rüsûmât Emîni Edip Efendi başkanlığında konu müzakere edilip lazım gelen tedbirlerin kararlaştırılması için bir komisyon kuruldu. Komisyonunda Zaharaki Hacıpolu ve Dikran Gümüşkeran Efendilerle Mösyö Jan Estavro ve Sivacıoğlu Vasil Vasilonmil bulunmaktaydı (DTOG, 1887/152).

6. Bozkır Kasabası, İmparatorluğun Tiftik Merkeziydi

Dersaadet Ticaret Odası, Osmanlı'nın üretim üstünlüğüne sahip olduğu alanları daima yakından takip ederek, hem bu üstünlüğün daha da gelişmesi için, hem de karşılaşılan tehlikelerin bertaraf edilmesi için çalışıyordu. Bu ürünlerin bazıları hakkında ise çeşitli nezaretler Oda'ya görev veriyordu. Ticaret Odası Gazetesinde ele alınan bu konulardan biri de tiftik meselesiydi. Bu konuda ise Maliye Nezareti, Oda'dan bir mütalaa ve mülâhaza istiyordu. Çünkü bazı vilayetlerde

tiftik keçilerinin eksilip azalmasıyla tiftiğin kıymeti düşmekteydi. Bu da maliyenin gelirlerinde azalmaya yol açmaktaydı. Bu düşüşün gerçek sebeplerinin ortaya çıkarılması için Oda tarafından derinlemesine araştırma yapılarak bir rapor hazırlandı. Oda'nın hazırladığı raporun mühim maddelerinden bazıları şunlardı:

- 1- Tiftik keçileri ve özellikle de tekelerin ihracı şiddetle yasaklanmalı.
- 2- Keçi başı alınan vergi, çiftlik sahipleri ile hayvan yetiştiricilerini teşvik için münasip bir dereceye indirilmeli.
- 3- Alenen veya gizlice tiftik keçisi ihraç edecek olan şahıslara ağır para cezaları verilmeli (DTOG, 1885/2).

6.1.Tiftik Keçisi Kaçırılıyor

Tiftik meselesinde Dersaâdet Ticaret Odası, çok önemli bir iddiada bulunuyordu. İddiaya göre Ümitburnu taraflarında tiftik keçisi yetiştiriciliği yapan bazı şahıslar döl tecdidi için memleketimizden tiftik keçisi kaçırmaya teşebbüs etmekteydi. Hatırlanacağı gibi Oda'nın tavsiyesi üzerine keçi ihracı yasaklanmıştı. Ancak gazetenin 17 Mayıs 1886 tarihli nüshasında yer alan habere göre, konuyla ilgili Hükümet tarafından çıkarılan hususi emirler mezkûr keçilerin ihracatını men edememekteydi. Haber, keçilerin aktarım noktalarını bile veriyordu. Buna göre keçiler, Pire, Malta ve Kıbrıs'ta teslim edilmek üzere sık sık hatta İstanbul tarikiyle bile ihraç edilmekteydi. Gazete bu konuda alınan yasak kararlarının ciddi bir şekilde icra edilmediğini ifade ederek, yasağın sıkı sıkı takip edilmesini ve keçi ihracatı yapanların şiddetle cezalandırılmalarını tavsiye ediyordu (DTOG, 1886/20).

Oda'nın Osmanlı topraklarından tiftik keçilerinin kaçak yollardan ihraç edildiğine dair tespit ve açıklamaları pek ciddiye alınmamış ya da etkili olamamış ki, Ticaret Gazetesi, bu kez Haziran ayında yayımlanan bir haberiyle, bu hususu hatırlatarak, Hükümetin dikkatini çekme ve yasağın ciddiyetle uygulanması yönündeki gayretlere vurgu yapıyordu. Nihayet gazete, bu iddiasını ispatlamak için bir fırsat buldu. Habere göre, "Ümitburnu Hükümeti, Osmanlı Devleti'nden ithal edilen tiftik keçilerinde bulaşıcı hastalık bulunduğu gerekçesiyle keçilerin ithalini yasaklamıştı. Bunun üzerine Oda, hem keçi kaçakçılığı hem de hastalıkla ilgilenmek üzere ilgili daireleri bir kez daha görevlerini yapmaya çağırıyordu (DTOG, 1886/24).

6.2.Tiftiğe Yüksek Vergi ve İtirazlar

Ankara tüccarları da tiftik keçilerinden alınan vergiyi yüksek buluyorlardı. Bu nedenle Şubat 1886'da birkaç bin kişi tarafından imzalanan bir "muhtıra" Sultan II. Abdülhamid'e takdim edilerek, tiftik keçilerinden alınan verginin indirilmesi talep edilmişti (DTOG, 1886/8).

Tiftik keçilerinden alınan vergi meselesi 1887 yılında da gündemdeki yerini koruyordu. Ankara ahalisi bir kez daha tiftik keçilerinden alınan resmin düşürülmesi için yüzlerce kişinin imzaladığı dilekçeyi Oda'ya takdim ediyordu. Bu dilekçe ile tiftik emtiası ticareti ile keçi yetiştiriciliğinin içinde bulunduğu zor şartlar bir kez daha dile getirilmişti. Verginin ayrıntılarına yer verilen dilekçede, beher keçi için 4.5 kuruş resim konulduğu, bu verginin keçilerin 100-120 kuruşa ve tiftiğin beher kıyyesinin de (1 kıyye = 1280 gr.) 40-50 kuruşa satıldığı bir zamanda tayin olunduğu hatırlatılıyordu.

Ankaralı tüccarlara göre, durum şimdi değişmişti. Şimdi keçiler 20-30 kuruş, tiftiğin beher kıyyesi de 10-12 kuruş kıymete sahipti. Ayrıca bir keçinin senelik 11 kuruşluk da masrafı bulunmaktaydı. Tüccar bir keçiden ise ancak 9 kuruşluk yapağı alabilmekteydi. Dolayısıyla büyük bir zarara uğruyorlardı. Bundan dolayı verginin indirilmesi maksadıyla Hükümet nezdinde teşebbüslerde bulunması için Oda'dan ricacı oluyorlardı. Oda, Ankaralı işadamlarının bu isteğini geri çevirmedi ve hazırladığı bir raporu Ticaret ve Ziraat Nezaretine sundu.

Ticaret Odası Gazetesi, bu maliyetleri ortaya koyduktan sonra hükümetin konuyu mutlaka özenle dikkate alması gerektiğini vurgulamıştı. Beher tiftik keçisinin senelik masrafı 9-11 kuruşa ulaşmakta ve bundan 4.5 kuruşu resim ve küsuru çoban ücreti ve kış tedariki ve saireden ibaret bulunmakta olduğuna nazaran Hükümete verilen resim, umumi masraflara nispeten tahminen yüzde 40 raddelerine varmaktaydı. Her keçiden de senelik ortalama 350 dirhem tiftik alındığına, bunun da Ankara piyasasında 10-10.5 kuruş kararlarında olduğuna işaret edilen haberde, tiftik keçisi yetiştirenlerin 1-1.5 kuruş zarar ettikleri ifade ediliyordu.

Tehlikenin farkına varan Oda, artık tiftik yetiştiricilerinin bu ticareti, başka ülkelere bıraktığına atıfta bulunarak, "Tiftik keçisi sahipleri işbu ticareti Ümitburnu taraflarında bu sanatla işgal edenlere terk ederek kendi sürülerini dağıtmakta ve keçileri de kasaplara satmayı tercih etmektedirler" şeklinde haber yapıyordu.

Birkaç seneden beri Osmanlı ile ciddi bir rekabet içinde bulunan Ümitburnu'nun Osmanlı malları ayarında mal yetiştirdiği ve Osmanlıyı geçeceği dile getirilmeye başladı. Çünkü Ümitburnu taraflarındaki yetiştiricilerin geniş meraları olması, başka hayvanlar olmadığı için az masrafla bakabilmeleri ve vergi ile mükellef olmamaları söz konusuydu. Bunu önlemenin yolu vergilerin düşürülmesi idi. Böylelikle gerek keçi yetiştirenleri ve gerek Hazine bu işten faydalı çıkacaktı (DTOG, 1887/111).

7. Tarım Bekleyen Tehlike: Askerlik ile Kesret-i Baran ve Kuraklık

Tarım merkezli bir toplum olan Osmanlı İmparatorluğu'nda, tarımda elde edilecek verim, hava şartlarının insan gücünün çeşitli nedenlerle azalıp artmasıyla da ilgiliydi. O nedenle tarımla meşgul olan köylülerin askere alınması ya da askerlikten terhis edilmesi, bu alım ve terhis günlerinin hasat mevsimine rast gelip gelmeyeceği de son derece önemliydi.

Gazetede tarımla alakalı gelişmeler hakkında verilen haberlerde bu konu da önemli yer tutuyordu. Bu bağlamda Kasım 1885'te yayımlanan bir haberde, son 15 gün içinde birçok vilayetten geçilen haberlerde tarım alanlarında tohum saçıldığı aktarılıyordu. Ancak bir tehlike vardı. Tarımda istihdam edilmiş "en kabiliyetlilerden 400 bin nefer vatana karşı olan vazifesini ifa etmek için silah altına girmiş"ti. Ayrıca "200 bin nefer de bu vazifeyi ifaya davet" olunuyordu. Dolayısıyla bu 600 bin kişi aslında ziraatta kullanılacak "1.2 milyon elin tarlalarını terk etmeleri" demektir. Bu da gelecek sene mahsulü hakkında bir fikir veriyor, yani ziraatın verimliliğini olumsuz yönde etkileyecekti.

1885'te yaşanan Bulgaristan-Sırbistan Savaşı sebebiyle 400 bin kişi silah altına alınmıştı. Gazetede bu olay, "birkaç serserinin" Osmanlı ticaretine verdiği zarar olarak niteleniyor, ticaretçe olan zarar çok olduğu vurgulanarak, müsebbiplerin mesuliyetten kurtulmayacakları ve Hükümetin de bu zararları tazmin ettireceği ümit ediliyordu (DTOG, 1885/24).

1885 sonuna doğru askere alınanlar, 1886 yaz başlangıcında terhis edilmeye başlanmıştı. Gazete bu haberi, büyük bir sevinçle karşılamıştı. Çünkü askerlik hizmetlerini yerine getirmek için sonradan silah altına alınan askerlerin terhis olmaları, hasat döneminde işçi bulunmayacağına dair hâsıl olan korkuları silmişti. Bu durum ise hem sulhun tamamıyla gerçekleşeceğine hem de memleket için yeniden bir refah zamanının geleceğine delil olarak görülüyordu. Böylece 1885 Eylül'ünden beri idarecileri meşgul eden mühim olay kolaylıkla ortadan kalkmıştı (DTOG, 1886/24). Ortadan kalkan tehlike, Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne bağlı, özerk Şarki Rumeli Vilayeti'ni topraklarına ilhak etmekle başlamış, sonrasında da Sırbistan-Bulgaristan Savaşı çıkmıştı. 13 Kasım 1885'te başlayan savaş 15 gün sürdü ve 28 Kasım 1885'te sona erdi. Ne var ki, silah altındaki askerlerin bırakılması harman vaktinden sonra gerçekleşmişti (DTOG, 1886/29).

Tarım sektörü, günümüzde de sanayi sektöründen sonra ekonomik üretimin, bir başka ifadeyle GSYH'nın ikinci en önemli bileşenidir. Bu nedenle tarımdaki gelişmeleri takip etmek, gidişatı hakkında tahminde bulunmak, ekonomik üretimin boyutlarını tespit edebilmek bakımından

gereklidir. Tarımsal üretim hakkında tahminde bulunmak içinde 4 önemli alanda bilgi sahibi olmak gerekir. Bunların ikisi "tarımsal girdiler ile çiftçi kredilerinin" durumlarıdır. Diğer ikisi ise hava şartlarıyla doğrudan ilgilidir: Birincisi, "yağışların durumu", ikincisi ise "sel, doğal afet gibi tabiat olaylarının" olup olmadığıdır (Eğilmez, Kumcu, 2011). Tarım üretimini belirleyen bu iki unsur, yayımlanmaya başladığı 1885 tarihinden itibaren Dersaadet Ticaret Gazetesi tarafından da yakında takip edildi. İmparatorluğun çeşitli şehirlerindeki muhabirlerden elde edilen hava şartlarıyla ilgili gelişmeler, düzenli olarak okuyuculara aktararak tarımsal üretimle ilgili tahminler de bulunuldu.

Hava durumuyla ilgili haberlerden biri de, Şubat 1886'da yayınlandı. İcmal-i Ahval başlığı altında ilk sayfada yer alan bu haberde, Anadolu vilayetlerinden alınan haberlere göre her tarafta kuraklığın devam etmekte olduğu vurgulanıyor ve bundan dolayı bazı vilayetlerde özellikle Konya ve Sivas ve Kastamonu taraflarında zahire fiyatları artmıştı. İlginç bir yaklaşım olarak, kuraklığın "yeni mahsuller için" korku doğurduğu vurgulanırken, "hususiyile afyon için şayan-ı memnuniyet bir hal" gösterdiği de ifade ediliyordu (DTOG, 1886/8).

Yine aynı başlık altında, aynı yılın mayıs ayında yayınlanan bir haberde ise yağın yağmurların yaz mahsulâtına fevkalade menfaati olduğu anlatılıyordu. Ancak her tarafta yağmurun bolca yağmasının kış mahsullerine zarar verebileceği endişesi de dile getiriliyordu (DTOG, 1886/21).

Nisan 1887 tarihinde ise gazete Aydın, Hüdevandigâr ve Konya vilayetlerinin bazı ve Ankara, Karesi vilayetlerinin her tarafında oldukça yoğun yağmurlar yağdığını memnuniyetle haber veriyordu (DTOG, 1887/118).

Aynı yılın Haziran ayında ise "Mütenevvia" başlığı altında, benzer iki gelişme bir olumlu bir olumsuz yorumla duyuruluyordu. Birincisinde Edirne'den alınan malumata göre vilayet dahilindeki nahiyelerin çoğunda fındık büyüklüğünde dolu yağarak ekinlerde hasara yol açmış ve özellikle Cısr-i Mustafapaşa kazası bağlarıyla Çil nahiyesi ekinleri harap olmuştur. İkincisinde ise Bolu'dan gelen bir telgraf haberde hafta başında meydana gelen yoğun yağmış yağışı sebebiyle Bolu sancağında bereket ümitleri artmıştı (DTOG, 1887/130).

1887 yılının Ağustos ayında ise kuraklık haberi üzerine, Maliye Nezaretî'nin bir çözüm önerisi vardı. Bu çözüm önerisi, günümüzde de hükümet tarafından çiftçiyi korumak amacıyla benzer ve farklı biçim ve ölçeklerde kullanılıyordu. Habere göre, kuraklık, bu kez yerli ahaliyi derinden etkilemişti. Bunun üzerine Maliye Nezaretî, yerli ahaliye gelecek sene ekini için harman mevsiminde verilmek üzere yeterli derecede zahire dağıtımını konusunda vilayet merkezine gerekli emirleri göndermişti. Gazetenin tahkikatına göre, bu zahirelerin gelecek sene iade edilmek şartıyla aynen ambara konulmuş olan mahsullerden olduğu anlaşılıyordu (DTOG, 1887/139).

Kuşkusuz hava şartlarındaki bu değişim, hasadın verimli geçip geçmemesini etkiliyordu. Bu durum ise ürün fiyatlarına doğrudan tesir ediyordu. Kasım 1886 tarihli bir habere göre tahıl ambarı Konya Vilayeti a'şarı gayr-i sâfi varidatından geçen sene 13.437.140 kuruşa ancak ulaştığı halde bu sene mahsulün bereketsizliğiyle beraber 18.448.390 kuruşa ilzam ve ihale edildiği gazetelere yansımıştı. Bu noktada hava şartlarının ürünün verimini etkilediği, üretimi azalan ürünün de fiyatının yükseldiği ifade ediliyordu (DTOG, 1886/44).

8. Ticareti Hızlandıracak Ulaşım Altyapısı:

8.1. Karada, Denizde ve 'Demir'de Atak Dönemi

Ticaret ve sanayinin gelişmesi için ulaşımın önemini bilen İmparatorluk tüccarlarının temsilcisi Dersaadet Ticaret Odası, gazetesi vasıtasıyla bu konudaki görüşlerini açıklamayı ihmal etmiyordu. Aslında sadece açıklama yapmakla yetinmiyor, bu konuda hazırladığı layihaları ilgili nezaret ile Hükümete de sunuyordu. Bu bağlamda Gazetenin 8. sayısında yayınlanan bir haberde, Oda'nın başkatibi vasıtasıyla okunan ve gazetenin daha önceki sayılarında neşredilen rapora göndermede

bulunularak, memlekette ticaretin ilerlemesini engelleyen manialardan kurtulmak için en etkin tedbirlerin Hükümete sunulduğu hatırlatılıyor ve bilhassa demir ve âdî yollar ile emtia mahzenlerinin inşası ve limanlarının taranıp temizlenmesi gibi hususların önemine değiniliyordu. Haberde ilginç bir nokta ise 1885'e gelindiğinde Anadolu yollarının durumuyla ilgili bilgiler veriliyor, bu tarihte en uzun demiryolunun 165 km ile İzmir-Kasaba hattı olduğu belirtiliyordu (DTOG, 1885/8; Kolay, 2011; Kolay, 2017).

8.2. Bir Büyük Projenin Akamete Uğratılması

1885 Ağustosunda gazetede, "Çekmecelerde Liman İnşası" başlığı altında çok önemli bir haber yayımlandı. Bu haber üç noktada büyük ehemmiyet taşıyordu. Birincisi Büyükçekmece ve Küçükçekmece'de liman inşası hakkında Nafia Nezaretine sunulan layihalardan bahsediliyordu. İkincisi haberin kaynağı olarak, yabancı bir gazete olan ve Brüksel'de yayınlanan Reuve Kommersiyal adlı gazete kaynak gösteriliyordu. Buradan da anlaşılıyordu ki, Çekmecelerde liman inşası son derece büyük bir projeydi ve bu projeye yabancılar da yakından ilgileniyordu. Üçüncüsü, layihalarda ilk kez bir **kanal projesinden** bahsediliyor olmasıydı.

Projelere göre, Büyük çekmece gölünde bir liman ile depo ve mağazalar inşa edilecekti. Ayrıca inşa edilecek limanın Çatalca ile Terkos ve Büyükçekmece aralarında açılacak kanallar vasıtasıyla Karadenize iltisak ettirileceği (bitişireceği) taahhüt edilmişti.

Nafia Nezaretinin yaptırdığı tetkik neticesinde mühendisler, sadece toprak masrafının yüzbin franktan ibaret olduğunu tespit etmişlerdi. Aslında bu limanın inşasından maksat Dersaadet limanının sadece askerî bir liman haline getirilmesi düşüncesi idi. Böylelikle ticari faaliyetler tamamen Büyükçekmece limanına kaydırılacaktı. Ancak bu fikrin uygulanmasının zorluğu sebebiyle layiha kabul edilmemişti.

Bunun üzerine Küçükçekmece'de daha önce inşa edilmesi planlanan liman meselesi meydana çıkıyordu. Verilen yeni layihada Küçükçekmece gölünün derinliğinden bahisle evvelki layihada beyan edilen kanallardan başka diğer müstemilatın inşası ile mükemmel ve her bakımdan emin ve metin bir liman yapılacağı taahhüt edilmişti. Bunun üzerine gerekli tetkikata başlanılmış ise de daha önce herhangi bir şey yapılmadığı için, projenin kabul edilmesi konusunda tereddüt oluşmuştu.

Haberin sonunda Oda'nın görüşlerini yansıtan cümlelere de yer veriliyordu. Buna göre meseleye ticarî faydalar açısından bakan Oda, Dersaadet Limanı'nın rüçhaniyetinin inkar edilemeyeceğine vurgu yaptıktan sonra, şu kesin hükmü veriyordu: "Bu takdirde Büyük ve küçük çekmecelerde yeniden liman inşasına şimdilik lüzum ve mecburiyet bulunmadığı şöyle dursun Devletin bu gibi faydasız sarfiyata vakti müsait olmadığı gibi Avrupa'da da bu işlere girişecek sermayedar bulunamayacağı itiraz kabul etmeyen bir hakikat olarak görülüyordu (DTOG, 1885/18).

8.3. Van Gölü'nde Seyrüsefer, Bölge Vilayetlerinde Ticareti Artıracak

Ticaret Gazetesi, 1887 yılında Van Gölü'nde devlet tarafından yürütülecek deniz taşımacılığını "Van Gölü'nde Seyr ü Sefâin" başlıklı haberleriyle tartışmaya açıyordu. Bu konu, İstanbul basını tarafından da yakından takip edilmekteydi. Bu yayımlar üzerine, Hükümet gölde gemi taşımacılığının mümkün olup olmadığı konusunda tetkikler yapmak üzere bir fen heyeti göndermeyi kararlaştırmıştı. Ticaret Gazetesi, bu konudaki haberlerini Ermeni Aravelek gazetesine dayandırmaktaydı. Burada yer alan malumata göre, birkaç sene önce zikredilen gölde vapur işletmek üzere Hükümete bir layiha takdim edildiği belirtiliyor ve halihazırda göl üzerinde Amirak misyonerlerine mahsus olarak bir vapur işletmekte olduğu ve daha büyük vapurların da işleyebileceği ifade ediliyordu.

Haberde Hakkari, Bitlis, Van ve Erzurum'un Anadolu'nun en münbit şehirlerinden olduğu belirtilerek, Van Gölü'nde tesis edilecek deniz taşımacılığının bu vilayetler arasındaki ticari

İlişkileri genişleteceği vurgulanıyordu. Ayrıca göldeki taşımacılığın bir muhabere esnasında savaş mühimmatlarının hızlı ve kolay biçimde nakledilmesini sağlayacağı kaydediliyordu (DTOG, 1887/145).

Bir ay sonra konuya ilişkin bir haber daha yayınlanıyordu. Bu haberde ise Van Gölü'nde düzenli olarak bir vapur işletmeciliği maksadıyla gerekli çalışmalara başlanması için padişah irâdesi çıktığı ve irâdenin Bab-ı Âli tarafından gerekli kişilere tebliğ edildiği bildiriliyordu. Gazete, mevcut bilgilere göre gölün deniz taşımacılığına müsait olduğunu, günümüzde Amerikan misyonerlerine mahsus küçük bir vapurun düzenli olarak seyrüsefer yaptığını hatırlatıyordu. Ayrıca eski zamanlardan beri burada taşımacılık olduğuna işaret edilerek, Muş, Bitlis, Van, Hakkari, Erzurum gibi bölge vilayetlerinin bundan istifade ettiği ifade ediliyordu (DTOG, 1887/152).

8.4.Selanik'in Yolları

Gazete, çok geniş yer ayırdığı yol çalışmalarının birinde Selanik Vilayeti'nde yapılanları anlatıyordu. 1887 yılı itibariyle Selanik'te yol ve köprü inşası fevkalade ilerlemişti. Buna göre Karaferiye'den Selanik'e kadar inşa edilen 5 kilometrelik bir şose tamamlanmıştı. Ayrıca bu yolun üzerine gayet sağlam köprüler inşa edilmiş ve Karaferiye-Selanik yolu bu havalinin en güzel yollarından birisi olmuştu. Yine Karaferiye ile Serfiçe arasında bir yol inşa edilmiş, Selanik ile Kaloş arasında 40 kilometre uzunluğunda bir yol inşasına da başlanmıştı. Siroz şosesinin harap olan bölümleri ise tamamen tesviye edilmiş ve yol üzerinde bulunan problemleri köprüler tamir edilmiş; Lenkaza nahiyesinde sekiz köprü yeniden inşa edilmiş mevcut olanlar da tamir edilmişti.

Siroz ile Cuma arasında bulunan şose üzerindeki 30 metre uzunluğunda ve 16 metre genişliğinde bir köprü ile Karasu üzerine demir malzemelerle 150 metre uzunluğunda büyük bir köprü inşa edildiği de ayrıca belirtilmişti (DTOG, 1887/156).

Sadece Rumeli'de değil, Anadolu'da yoğun yol çalışmaları yapılmaktaydı. Sözgelimi Hüdavendigâr Vilayeti dahilinde 1886 senesinde tesviyesi yapılan yolların uzunluğu 251.760 metreydi. Bu yolun 61.139 metresi genişletme ve toprak çalışmaları şeklinde olmuştu (DTOG, 1887/118).

İzmit ile Ankara arasında ise bir şose yol yapım çalışması sürüyordu. Bu arada Nafia Nezareti İzmit-Ankara şosesinin Sapanca ile Akçay arasındaki kısmında yapılacak 4 adet köprünün inşaat işlerinin müzayede yoluyla taliplerine ihale edilmesine karar vermişti. Ticaret Odası gazetesi bu ihale haberini duyurarak, köprü inşa işini yapmaya talip olanların İzmit'teki yetkililere müracaat etmelerini ilan ediyordu (DTOG, 1885/14).

9. Sonuç

Bu haberlerin işaret ettiği en önemli tema, Dersaadet Ticaret Odası gazetesinin hem yatırım yapanları, haberlerini yaparak ödüllendirmesi; hem de yeni yatırımcıları özendirmesidir. Birinci kategoride Selanik'in bir tekstil merkezi olarak öne çıkmasını anlatılırken, yapılan yeni yatırımlar ile kapasite artışlarını bildirilerek, yatırımların ne kadar kârlı olduğunun altını çiziliyor ve bu tür yatırımların yeni müteşebbislere örnek olması temenni ediliyordu.

Diğer yandan bu haberler; devletin ekonomik yaşam içindeki belirleyiciliği kadar, uluslararası etkenlerin de baskın faktör oluşunu vurguluyordu. Daha 19. yüzyılın sonlarında dünya kendi içine kapanan ekonomilerin yaşayabileceği ve gelişebileceği bir yer olmaktan çıkmıştı. Örneğin artık Barselona'daki grev, Osmanlı'nın Adana şehrindeki pamuk üretimini vurmaktaydı. Derecesi ne olursa olsun dünya ile entegre bir Osmanlı vardı, piyasaları takip ediyordu. Gazetede yayınlanan Berlin'den gönderilen bir haberde, orada hangi Osmanlı mallarının satılabileceğine dair bilgiler verilerek, bu pazara girilmesi şiddetle tavsiye ediliyordu.

Türkiye'nin gündemine 1980'den sonra giren kümelenme kavramı, farklı deyişlerle Sultan II. Abdülhamid döneminde uygulanıyordu. Şirketlerin yeni dönemin ekonomik koşullarına ayak uydurmak için kümelenmelerinin ve birleşmelerinin altı çizilen haberlerde, örnek olarak Osmanlı terzileri gösteriliyor ve rekabetçiliklerini artırmak için onlara uzun süredir başarısız olan şirketleşmeyi bir an önce yapmaları tavsiye ediliyordu. Gazeteye göre Osmanlı terzileri bir araya gelerek güçlerini bir şirket şemsiyesi altında birleştirmeliydiler. Özellikle İngiltere menşeli hazır giyimcilerle rekabet edebilmek için bu şarttı.

Gazetenin yakından takip edip işadamlarını bilgilendirdiği alanlardan biri de ulaşım idi. Kara ulaşımında yeni yollar ve köprü inşasıyla ilgili haber ve ihale duyuruları düzenli olarak neşredilirken, genişletilen veya yeni inşa edilen limanlar ile demiryolundaki gelişmeler de takip ediliyordu. Bazı ulaşım projeleri ise detaylı olarak aktarılıyordu. Sözelimi Van gölünde gemi işletilmesinin civar vilayetlerdeki ticareti artıracak etkisi kapsamlı bir şekilde irdelenirken, Karadeniz ile Marmara'yı Büyükçekmece gölü üzerinden birbirine bağlayacak kanal projesinin de ne kadar önemli olduğunun altı çiziliyor, projeyi akamete uğratan engellerden büyük talihsizlik olarak bahsediliyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Batılı ülkelerinin Kafkasya ve İran ile ticaretinde Trabzon, çok önemli bir aktarım üssüydü. Trabzon Limanı her ay onlarca gemiyi ağırlıyor, limana inen mallar antrepolara konuluyordu. Ancak hem liman, hem depolar yetersizdi, sayı ve kapasitelerinin artırılmaları gerekiyordu. Daha da önemlisi, Kafkasya ve İran ile ticareti daha hızlı ve güvenli hale getirecek bir proje de geliştirilmişti. Bu proje, Trabzon ile Kafkasya ve İran arasında demiryolu işletmeciliğine geçilmesi idi. Bu haberler, Dersaadet Ticaret Odası gazetesinin iş dünyasının gerçeklerini dile getirdiğini ve Hükümetin yatırım vizyonuna yeni projeler soktuğunu gösteriyordu.

Tarım ve hava durumuyla ilgili gelişmeler de sıklıkla gazetede haber oluyordu. Çünkü Osmanlı ekonomisi tarıma dayalıydı. Dolayısıyla tarımsal gelişmeyi, ekimi, hasadı doğrudan etkileyen her olay haberleştiriliyordu. Bunların başında da hava durumu geliyordu. Aşırı yağışlarla ilgili kuraklık tarım için büyük tehlikeydi. Tarımsal rekoltenin düşmesine neden oluyordu. Benzer şekilde tarımda istihdamı etkileyen gelişmelerle ilgili haberlerde gazete yer buluyordu. Bunların başında olası bir savaş durumunda tarımda istihdam edilecek gücün silah altına alınmış olması geliyordu. Sözelimi 1885 Sırbistan-Bulgaristan Savaşı sebebiyle Osmanlı İmparatorluğu 400 bin kişiyi silah altına alıp Rumeli'ye kaydırmıştı. Bu ise doğrudan tarımda verimliliği olumsuz etkilemişti.

Sonuç itibarıyla Dersaadet Ticaret Odası gazetesini, bir yandan modernleşen Osmanlı toplumunun, diğer yandan da değişen ekonomik yaşamının gelişmelerinin doğrudan yansıdığı mecralardan biri olmuştur. Osmanlı ekonomisi dönüşürken, bu dönüşümün nasıl gerçekleştiğinin ayak izlerinin sürüldüğü gazete de tüccarın ve iş adamının hem sesi olmuş, hem de onların değişim karşısındaki tavrı adına tarihe not düşmeyi başarmıştır.

Kaynakça

Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi (DTOG) 1885, Sayı 2-26.

Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi 1886, Sayı 1-52.

Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi 1887, Sayı 105-157.

Eğilmez, M., & Kumcu, E. (2011). *Ekonomi politikası teori ve Türkiye uygulaması*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Eldem, E. (1999). *Osmanlı Bankası tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Işıklı, A. (2011). *Osmanlı sanayi ve ticaret albümü*. İstanbul: İTO Yayınları.

- Kolay, A. (2011). *İzmir-kasaba ve uzantısı demiryolu hatları (1863-1897)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Kolay, A. (2017). Anadolu'da işletmeye açılan ilk demiryolu hattı: İzmir-kasaba (Turgutlu) demiryolu. *ASOS Journal Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 54, 89 - 106.
- Pamuk, Ş. (2007). *Osmanlı-Türkiye iktisadi tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.

KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi bünyesinde 3 enstitü, 10 fakülte, 2 yüksekokul ve 14 meslek yüksekokulu bulunmaktadır. Araştırmacı, üretken, kişisel ve mesleki alanda kendini sürekli geliştiren, çevreye ve topluma duyarlı, yenilikçi, etik değerlere bağlı erdemli bireyler yetiştirmeyi amaç edinen üniversite, Kentin, bölgenin ve ülkenin yaşam kalitesini artırıcı hizmet ve çözümler sunmayı kendisine görev edinmiştir.

KÜTAHYA ZAFER ANITI

Çatılmış silahların uzaktan görünüşü veya alev alev meşale hissini uyandıran Zafer Anıtı, asıl manası ile Kurtuluş Savaşını sem bolize eder. Anıtı bir bütün olarak meydana getiren değişik yöndeki üçgen bloklar; milletimizin, yakın ve uzak milletlerin göstermeye hazırlandıkları haksızlığa fevran, iç ve dıştaki düşman kuvvetlerinin mukabil hareketlerini ve çeşitli müdahalelerden sonra, milletin tek vücut halinde birleşerek kazandığı 30 Ağustos Zaferini canlandırır ve gelecek nesilleri Türk milletini içte ve dışta meydana gelebilecek kötü tesirlere karşı, er geç birleşerek zafere gidebileceğini sembolize eder.

AIZANOI ANTİK KENTİ

Aizanoi Antik Kenti Kütahya Çavdarhisar İlçe merkezinde, Kütahya'ya 50 km uzaklıktadır. Penkalas (Kocaçay) Irmağının yukarı kesiminde tanrıça Meter Steunene'nin kutsal mağarası civarında yaşayan Frigyalıların öncülü olarak antik kaynaklarda geçen Azan adlı mitoloji kahramanının su perisi Erato ile efsanevi kral Arkas'ın birleşmesinden Aizanoi şehrinin ortaya çıktığı sanılmaktadır. Aizanoi Antik Kenti pek çok bakımdan ilkleri barındırmaktadır. Bunlardan birisi de dünyanın ilk borsası olarak bilinen Macellum alanının Aizanoi'deki tespitidir.